ANNA DOSTOIEVSKAIA

AMINTIRI

CUPRINS:

Cuvânt înainte (la Amintiri)... 5
Partea întâi. Copilăria şi adolescența... 7 Partea a doua. Cunoştința cu Dostoievski.
Căsătoria... 17
Partea a treia. Prima perioadă a vieții de familie... 84
Partea a patra. Viața în străinătate... 123
Partea a cincea. Din nou în Rusia... 181
Partea a şasea. Anii 1872-1873... 217
Partea a şaptea. Anii 1874-1875... 238
Partea a opta. Anii 1876-1877. 273
Partea a noua. Anii 1878-1879. 304
Partea a zecea. Ultimul an... 333
Partea a unsprezecea. Moartea. Înmormântarea. 358
Partea a douăsprezecea. După moartea lui Feodor Mihailovici... 381
Pe marginea amintirilor mele... 397
Note... 399

Nu m-am gândit niciodată să-ini scriu memoriile. Şi pentru că sunt întru totul conştientă că-mi lipseşte orice talent literar, dar, mai ales, pentru că toată viața mea am fost atât de ocupată cu editarea operelor neuitatului meu soț, încât abia dacă-mi ajungea timp să mă mai ocup de alte lucruri legate de memoria lui.

În 1910, când, din cauza sănătății tot mai şubrede, a trebuit să las în seama altora editarea operelor soțului meu, treabă care m-a preocupat atât de mult, şi ănd, la insistențele doctorilor, am fost forțată să trăiesc departe de capitală, s-a creat în existența mea un mare vid pe care a trebuit neapărat să-l umplu cu ceva care să mă intereseze, simțind că altfel n-o să mai rezist.

Trăind într-o izolare deplină, fără să iau parte deloc sau aproape deloc la evenimentele zilei, m-am cufundat încet-încet în trecutul care a fost atât de fericit pentru mine şi asta m-a ajutat să uit pustiul şi inutilitatea existenței mele de acum.

Recitind caietele de însemnări ale soțului meu, ca şi pe ale mele, am găsit în ele amănunte atât de interesante, încât fără să vreau m-am gândit să le transcriu într-un alt limbaj decât cel stenografie (aşa le însemnasem), cu atât mai mult cu cit am fost convinsă că ele îi vor interesa pe copiii mei, pe nepoți şi poate şi pe unii admiratori ai talentului neuitatului meu soț, doritori să fle cum era Feodor Mihailovici în viața particulară.

Din aceste amintiri, pe care le-am scris fără nici o cronologie în decursul ultimelor cinci ierni (1911-1916), s-au adunat câteva caiete, pe care am încercat să le pun într-o oarecare ordine.

Fără să garantez că amintirile mele vor fi captivante, pot să garantez în schimb că vor fi veridice şi obiective în relatarea faptelor: memoriile mele se bazează cu precădere pe însemnări şi sunt susținute de referiri la scrisori şi la articole din ziare şi reviste.

Recunosc cu toată sinceritatea că memoriile mele suferă de multe păcate literare: povestirea trenează, capitolele sunt inegale, stilul vetust etc. Dar la şaptezeci de ani e greu să înveți un lucru nou şi de aceea rog să mi se ierte aceste păcate în numele dorinței mele sincere şi profunde de a-l prezenta cititorilor pe F. M. Dostoievski cu toate calitățile şi lipsurile sale, aşa cum a fost el în viața particulară.

Partea întâi COPILĂRIA ŞI ADOLESCENȚA.

VENIREA MEA PE LUME.

De Lavra Alexandr Nevski din Petersburg sunt legate multe din amintirile importante pentru mine: astfel, în singura biserică parohială a acesteia (care acum este biserica mănăstirii), aflată deasupra intrării principale au fost cununați părinții mei. Iar eu m-am născut chiar la 30 august, de hramul sfântului Alexandr Nevski, într-o casă a mănăstirii, binecuvântarea şi botezul primindu-le de la preotul parohiei. In cimitirul Tihvinskcoe al Lavrei Alexandr Nevski este înmormântat neuitatul meu soț şi, dacă va binevoi destinul, îmi voi găsi şi eu, alături de el, locul odihnei veşnice. Toate parcă s-au unit ca să facă din Lavra Alexandr Nevski locul cel mai scump din lume pentru mine.

M-am născut la 30 august 1846, într-una din acele zile minunate de toamnă care sunt cunoscute la noi sub numele de „vara muierilor". Chiar şi astăzi sărbătoarea sfântului Alexandr Nevski este socotită drept sărbătoarea cea mai mare a capitalei şi are loc o procesiune de la catedrala Kazan până la Lavră şi înapoi, procesiune însoțită de o mare mulțime de oameni, liberi de treburi în ziua aceea. In vremurile acelea de demult, însă, ziua de 30 august se sărbătorea şi mai solemn: prin mijlocul prospectului Nevski, de-a lungul a peste trei verste, se ridica un podeț larg de lemn pe care, la înălțime, fără să se amestece cu mulțimea, mergea încet procesiunea, strălucind de aurul crucilor şi al prapurilor. In urma lungului şir de preoți, îmbrăcați în veşminte aurite şjt de brocart, veneau demnitarii, militarii cu cordoane şi decorații, iar după ei câteva trăsuri aurite, de paradă, în care se aflau membrii familiei domnitoare. Întreaga procesiune alcătuia un tablou de o asemenea frumusețe că tot oraşul venea s-o vadă.

Părinții mei locuiau la primul etaj al unei case care aparține şi astăzi Lavrei. Apartamentul era uriaş (11 camere), ferestrele dădeau spre prospectul

Schllisselburg (astăzi), iar câteva spre piața din fața Lavrei. Familia era mare: o mamă bătrână şi patru fii, dintre care doi erau însurați şi aveau copii. Trăiam uniți şi în spiritul ospitalității de pe vremuri, astfel că în zilele de naşteie şi onomastice ale membrilor familiei, de Crăciun şi de Paşte, toate rudele apropiate şi îndepărtate se adunau la bunica de dimineață şi petreceau până noaptea târziu. Dar mai ales venea multă lume de 30 august, deoarece, dacă era timp frumos, ferestrele se lăsau deschise şi se putea vedea bine procesiunea, iar cu acest prilej îți pe-treceai şi timpul într-o societate veselă şi cunoscută. Aşa a fost şi în ziua de 30 august 1846. Mama, împreună cu ceilalți membri ai familiei, sănătoasă, veselă, îi primea şi-i servea bucuroasă pe musafiri, pentru ca, la un moment dat să dispară; toată lumea a fost convinsă că tânăra s-a retras pentru a vedea de gustările musafirilor. Intre timp, însă, mama, care nu se aştepta ca „evenimentul" să se producă atât de repede, s-a simțit rău, probabil în urma oboselii şi a emoției, şi a trimis pe cineva după persoana necesară în asemenea ocazii. Mama s-a bucurat întotdeauna de o sănătate bună, a mai născut copii şi de aceea evenimentul aşteptat n-a provocat nici un fel de nelinişte şi de emoție în casă.

Pe la ora două după-masă, s-a terminat liturghia solemnă din catedrală, au început să vuiască clopotele răsunătoare ale Lavrei şi, odată cu ieşirea procesiuni: prin porțile principale, s-au auzit sunetele solemne ale fanfarei militare din piață. Cei care stăteau la fereastră au început să-i cheme pe oaspeții ceilalți, s-au auzit.

Casa există şi astăzi, neschimbată. (N. Aut.) exclamații: „Vine, vine, procesiunea a pornit". Şi iată, în sunetul acestor exclamații, al clopotelor şi al muzicii, pe care le auzea mama, am pornit şi eu pe drumul atât de lung al existenței mele.

Procesiunea solemnă a trecut şi oaspeții au început să se pregătească de plecare, dar îi reținea dorința de a-şi lua rămas bun de la bunică, despre care li se spusese că s-a culcat puțin să se odihnească. In jurul orei trei, în sala unde erau musafirii, a intrat tatăl meu, ducând-o la braț pe bătrâna lui mamă. Tata s-a oprit în mijlocul camerei şi, emoționat de evenimentul care avusese loc, a spus solemn: „Dragele noastre rude şi oaspeți, vă rog să mă felicitați cu ocazia unei mari bucurii: Dumnezeu mi-a dăruit o fiică, Anna." Tatăl meu avea o fire deosebit de veselă, era glumeț şi poznaş, ceea ce se cheamă „sufletul societății". Crezând că vestea nu este decât o glumă, nimeni nu l-a crezut şi s-au pornit exclamațiile: „Nu se poate! Grigori Ivanovici glumeşte! Cum e posibil? Anna Nikolaevna a fost tot timpul aici" etc. Atunci chiar bunica le-a vorbit oaspeților: „Nu, Grişa spune adevărul: acum o oră a venit pe lume nepoată-mea Niutocika!"

Au început să curgă felicitările, în prag a apărut o-fată cu cupe de şampanie. Toți au băut în sănătatea nou-născutei, a părinților şi a bunicii. Doamnele s-au repezit s-o felicite pe lehuză (pe vremea aceea nu se luau nici un fel de precauții medicale) şi s-o sărute pe „aia mică", iar bărbații, profitând de absența doamnelor, au golit sticlele de şampanie, păstrate pentru ocazia ata, rostind toasturi în cinstea nou-născutei. In modul acesta solemn a fost întimpinată venirea mea pe lume şi toți spuneau că e un semn bun pentru

soarta mea viitoare. Mai târziu, prezicerea s-a împlinit: deşi a trebuit să trec prin multe lipsuri materiale şi suferinţe morale, socotesc viaţa mea ca deosebit de fericită şi n-aş schimba nimic din existenţa mea.

Să spun câteva cuvinte despre părinţii mei. Neamul tatălui meu se trăgea din Malorusia şi străstrăbunicul său.

Despre împrejurările care au însoţit venirea mea pe lume am auzit mai târziu, de la diverşi unchi şi mătuşi care se aflau în ziua aceea la noi, o mulţime de relatări cu tot soiul de variante şi de comentarii. (N. Aut.) purta numele de Snitko. Străbunicul, după ce şi-a vhidut moşia din gubernia Poltava, s-a mutat la Petersburg, luându-şi numele de Snitkin. Tatăl meu a fost educat în şcoala petersburgheză a iezuiţilor, dar nu s-a făcut iezuit şi toată viaţa a rămas un om bun şi naiv. Tata lucra la un departament sau minister. Mama era originară din Suedia şi se trăgea dân onorabila familie Miltopeus. Unul din străbunicii ei a fost episcop luteran, iar unchii ei savanţi. Lucru demonstrat şi de adăugarea terminaţiei eus, adoptată de savanţi dintr-un fel de cochetărie, ceva în genul adăugirii particulei de sau von. Strămoşii au trăit la Abo şi sunt îngropaţi în zidurile catedralei de acolo. Vizitând odată Abo, în trecere prin Suedia, am încercat să găsesc în catedrală mormintele strămoşilor, neştiind, însă, nici limba finlandeză, nici suedeza, n-am putut să capăt nici un fel de informaţii de la paznic.

Tatăl mamei mele, Nikolai Miltopeus, a fost moşier în gubernia St. Michels şi toată familia locuia la moşie, în afară de fiul Roman Nikolaevici, care învăţa la Institutul de geodezie din Moscova. După ce şi-a terminat studiile şi a căpătat o slujbă la Petersburg, a vândut.

Tatăl meu povestea un episod ciudat din copilăria sa. Când avea vreo zece ani, mergea odată dis-de-dimineaţă (cam pe la 7) la şcoală pe cheiul Fontanka. Lingă palatul Anicikov s-a apropiat de el un domn înalt, bine îmbrăcat, alături de care era o femeie îmbrăcată sărăcăcios. Domnul l-a oprit pe băiat şi i-a spus: „Dacă vrei să faci o faptă bună, vino cu mine şi fii naşul fiului meu; iar dânsa va fi cumătră ta", adăugă el, arătând-o pe bătrânică. Tatăl meu era un băiat curajos şi i-a urmat pe domn şi pe bătrânică, fără nici o ezitare. Au intrat într-o casă bogată, unde-i aştepta preotul şi îndată începu botezul. După ce a fost botezat copilul, preotul, cumătrul şi cumătră au fost serviţi cu ceai şi dulciuri şi domnul le-a dat câte zece ruble celor doi naşi. Deoarece întârziase la şcoală, tata s-a întors acasă şi a povestit cele întâmplate. I s-a spus că există o credinţă: dacă toţi copiii dintr-o familie mor, pentru ca noul-născut să rămână în viaţă acesta trebuie să fie botezat de primii oameni pe care-i va întâlni tatăl copilului. O asemenea naşă s-a întâmplat să fie bătrânică, iar naş tata. Mai târziu tata primea de Crăciun şi de Paşte cadouri de la finul său, iar odată a fost chemat să-şi binecuvânteze finul, care era foarte grav bolnav. Există de asemenea credinţa că rugăciunea şi binecuvântarea naşului şi a naşei, îl salvează pe prunc de la moarte. Finul s-a făcut bine. Mai târziu tata a pierdut urma finului, mi-a spus cum îl cheamă, dar am uitat.

Moşia tatălui său (răposat la vremea aceea) şi a mutat întreaga familie la Petersburg. Aici a murit în curând bunică-mea, Anna-Maria Miltopeus, iar mama, împreună cu cele două surori, a continuat să locuiască la fratele ei.

Mama a fost o femeie de o rară frumusețe – înaltă, subțire, zveltă, cu trăsături uimitor de regulate. Avea o voce de soprană extrem de frumoasă, care i s-a păstrat aproape până la bătrânețe. S-a născut în 1812 şi la nouăsprezece ani s-a logodit cu un ofițer. Nu le-a fost dat să se căsătorească, deoarece el a luat parte la campania din Ungaria şi a fost ucis. Mama a suferit mult şi a hotărât să nu se mai mărite niciodată. Dar anii treceau şi încet-încet durerea s-a mai atenuat. În societatea rusă pe care o frecventa mama erau amatoare de petit (asta ținea de obiceiurile vremii) şi într-o zi au fost invitați anume pentru ea doi tineri pretendenți la însurătoare. Mama le-a plăcut foarte mult, dar când a fost întrebată dacă i-au plăcut ei tinerii prezentați, mama răspunse: „Nu, cel mai mult mi-a plăcut bătrânelul care tot timpul a povestit şi a râs". Era vorba de tatăl meu. Pe vremuri oamenii care treceau de patruzeci de ani erau socotiți bătrâni, iar tata avea pe atunci 42 de ani (se născuse în 1799). Tata şi-a petrecut vesel şi plăcut tinerețea, dar sub supravegherea unei mame severe a trăit fără excese şi din cauza aceasta la cei 42 de ani ai săi arăta ca un bărbat sănătos, bine făcut, rumen, cu nişte ochi albaştri minunați şi cu o dantură frumoasă, dar cu un păr bine rărit. Până la moartea mamei sale tata nu se gândise să-şi întemeieze o familie şi de aceea era privit în societate ca un interlocutor agreabil, dar nicidecum ca un posibil mire. A fost şi el prezentat mamei şi mama i-a plăcut foarte mult, dar, întrucât ea vorbea prost ruseşte, iar ei prost franțuzeşte, discuțiile lor nu se lungeau prea mult. Când, însă, i-au fost transmise spusele mamei, atenția frumoasei domnişoare l-a interesat şi a început să viziteze intens casa unde o putea întâlni. Până la urmă s-au îndrăgostit unul de altul şi au hotărât să se căsătorească. Le stătea în cale, însă, un obstacol serios: mama era luterană, iar, după concepția familiei ortodoxe a tatei, soțiile trebuiau să fie de o credință cu soții lor. S-a ajuns până acolo că tata a hotărât să înfrunte familia şi să se însoare, Chiar dacă asta ar fi dus la ruperea relațiilor cu unii din membrii familiei. Mama a aflat şi, nevrând să producă discordie într-o familie atât de unită, a fost multă vreme în impas: să treacă la ortodoxism sau să renunțe la omul iubit. Hotărârea ei a fost influențată de o împrejurare: noaptea târziu, în ajunul zilei când trebuia să dea tatălui meu un răspuns definitiv, mama se ruga în genunchi în fața crucifixului, cerându-i Domnului să-i vină în ajutor. Deodată, jridicându-şi capul, a văzut deasupra crucifixului o rază strălucitoare, care a luminat toată camera. Fenomenul s-a mai repetat de două ori. Mama a luat asta drept o îndrumare divină de a rezolva în favoarea tatălui chestiunea ce o frământa. In aceeaşi noapte a avut un vis: se făcea că a intrat într-o biserică ortodoxă şi a început să se roage la epitaf. Visul a fost înțeles de mama tot ca un semn divin. Vă puteți închipui uimirea mamei, când, după două săptămâni, venind pentru miruire la biserica Simeonovskaia (de pe strada Mohovaia) a fost aşezată lângă epitaf şi a recunoscut întru totul tabloul din vis. Aceasta i-a liniştit conştiința. Devenind ortodoxă, mama a început să îndeplinească cu râvnă ritualurile bisericeşti: postea, se împărtăşea, asimila, însă, cu dificultate rugăciunile în slavonă şi se ruga după o carte suedeză de rugăciuni. N-a regretat niciodată că şi-a schimbat religia, „altfel, spunea ea, m-aş fi simțit străină de soț şi de copii şi mi-ar fi fost greu".

Părinții mei au trăit împreună cam douăzeci şi cinci de ani şi au fost tot timpul foarte apropiați, fiind firi asemănătoare. Capul familiei a fost mama, care era un om de o mare voință; tata i s-a supus bucuros şi a obținut pentru sine un singur lucru: libertatea de a căuta şi de a cumpăra în piața Apraxin şi alte piețe (pe vremea aceea erau o mulțime de anticari) diverse rarități şi curiozități, cu precădere porțelanuri de valoare, la care se pricepea foarte bine.

În primii ani ai căsniciei, părinții mei au locuit împreună cu bunica şi cu familia ei numeroasă. Când însă, cu cinci ani mai târziu, bunica a murit şi familia s-a împrăştiat, mama l-a convins pe tata să cumpere o casă pe lângă spitalul Nikolai Suhoputnâi, împreună cu o uriaşă bucată de pământ (în jur de două desiatine), care ocupa spațiul unde se află astăzi străzile Iaroslavskaia şi Kostromskaia şi care dădea în strada Malaia Bolotnaia, chiar până la fabrica lui Stiglitz.

Prima mea amintire este legată de o întâmplare din aprilie 1849, adică de când aveam doi ani şi opt luni. In curtea casei noastre era o magazie veche; mama a ho-tărât s-o dărâme şi să facă una nouă. Au venit lucrătorii, au făcut tot ce era de făcut şi n-a mai rămas decât să dărâme magazia. Mama a ieşit în marchiză, ca să vadă de departe cum se vor petrece lucrurile, iar după ea, s-a luat, curioasă, dădaca mea, cu mine în brațe. Din nefericire, căruțaşii care locuiau în fundul curții au cam zăbovit, li s-a strigat să treacă mai repede şi ei au pornit într-un şir lung. Când se părea că, în sfârşit, toți au plecat şi lucrătorii s-au apucat să clatine magazia, a apărut deodată un căruțaş întârziat. Era limpede că, dacă nu va izbuti să se strecoare repede, va fi omorât şi el şi calul. S-a auzit trosnetul teribil al magaziei dărâmate şi țipetele de groază ale celor de față, s-a ridicat un nor de praf şi în primul moment era greu să te dumireşti dacă s-a întâmplat sau nu nenorocirea. Din fericire, totul s-a terminat cu bine, dar strigătele speriate ale mamei şi ale dădacei m-au impresionat atât de mult, că am început să țip ca din gură de şarpe. Mai târziu, când am încercat să aflu când s-a petrecut evenimentul, tata, după ce s-a uitat în registrele casei, a confirmat că magazia cea nouă s-a construit în primăvara lui 1849.

Cea de a doua amintire a mea se referă la boala de care am suferit când aveam trei ani. Nu ştiu de ce afecțiune sufeream, ştiu, însă, că medicul a recomandat să mi se pună pe piept câteva lipitori. Țin minte perfect câtă repulsie aveam pentru viermii aceia care se tot încolăceau, cât mă temeam de ei şi cum căutam să mi-i rup de pe piept. Îmi amintesc clar cum m-a dus mama să mă împărtăşesc şi să mă rog la icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului Preamilostive (pe strada Şpalernaia). Văzând că mama şi dădaca se roagă şi plâng, am început şi eu să mă rog şi să plâng în hohote. A doua zi după slujbă, a venit criza, după care am început să mă refac repede. In general, în familia noastră copiii se îmbolnăveau rar. Se întâmpla, desigur, să aibă guturai sau să tuşească, dar toate bolile se tratau empiric şi totul se termina cu bine.

Mi-aduc aminte de copilărie şi de tinerețe cu un sentiment dintre cele mai plăcute: mama şi tata ne iubeau foarte mult pe toți şi nu ne pedepseau niciodată pe degeaba. Viața în familia noastră era molcomă, echilibrată,

liniştită, fără certuri, drame şi catastrofe. Eram bine hrăniți, scoşi în fiecare zi la plimbare, iar în timpul verii stăteam de dimineață până seara în grădină; iarna ne dădeam cu sania pe un derdeluş făcut tot acolo. Nu eram prea răsfățați cu jucării şi din cauza asta le apreciam şi le păstram. Cărți pentru copii n-am avut deloc; n-a încercat nimeni să ne „cultive". Câteodată, ne spuneau poveşti, mai ales tata; după ce se întorcea de la slujbă, se culca pe divan, îi chema pe copii la el şi se apuca să povestească. Avea o singură poveste: despre Ivanuşka cel prostuț, dar erau nenumărate variante şi fratele meu şi cu mine ne miram întotdeauna: de ce i se spune lui ivanuşka „cel prostuț", odată ce ştie să iasă atât de deştept din tot felul de necazuri? Distracții ni se ofereau rar: de Crăciun bradul, care se aprindea în fiecare seară, deghizările pe care le făceam; de lăsata secului ne duceau la bâlci şi ne dădeau în căluşei. De două ori pe an, în ajun de Crăciun şi de Paşte, mergeam la teatru, cu precădere la operă şi ia balet. Aceste distracții rare erau, însă, foarte prețuite de noi şi luni întregi trăiam sub impresia fermecată a spectacolelor văzute (...)

II STUDIILE.

Câteva cuvinte despre instruirea mea. De la nouă la doisprezece ani am frecventat Şcoala Sf. Anna (de pe strada Kirocinaia). Toate lecțiile (în afara religiei) se țineau în limba germană şi cunoaşterea acestei limbi mi-a folosit mai târziu, când am petrecut cu soțul meu câțiva ani în străinătate. In anul 1858, s-a înființat în capitală primul liceu pentru fete (liceul Mariinski) şi toamna am intrat acolo în clasa a doua. Învățam uşor şi când am trecut în clasele a treia şi a patra am fost premiată cu cărți, iar când am terminat liceul în 1864 am primit o medalie mare de argint. Cu un an înainte, N. A. Vâşnegradski a inaugurat Cursurile pedagogice, pentru elevele care doreau să-şi continue studiile. In toamna anului 1864, am început să le frecventez şi eu. Pe vremea aceea lumea era pasionată de ştiințele naturii, m-am lăsat şi eu antrenată de curent: fizica, chimia, zoologia îmi apăreau ca o „revelație" şi am intrat la secția de fizico-matematică. Curând însă, m-am convins că mi-am ales ceva ce nu corespundea înclinațiilor mele şi că studiile mele s-au încheiat lamentabil: în timpul experiențelor de cristalizare a sărurilor, de pildă, rai-am ocupat mai mult de lectura romanelor decât de baloane şi de retorte şi acestea din urmă au suferit crunt; cât ni s-au ținut lecțiile de zoologie, m-am simțit atrasă de ele, când, însă, s-a trecut la lucrările practice şi în fața mea au început să disece o pisică moartă, spre marea mea ruşine am leşinat. Din acel an de studii mi s-au întipărit adânc în minte doar lecțiile deosebit de frumoase de istorie a literaturii ruse, ținute cu talent de profesorul V. V. Nikolski, la care veneau studente din amândouă secțiile.

În vara anului 1865, am avut certitudinea foarte tristă că boala tatălui meu este incurabilă şi că nu i-a mai rămas mult de trăit. Atunci, fiindu-mi milă să-l las pe dragul meu bolnav singur zile întregi, am hotărât să renunț pentru o vreme la cursuri. Deoarece tata suferea de insomnie, îi citeam ore întregi romanele lui Dickens şi eram foarte mulțumită, dacă sub influența lecturii mele monotone putea să doarmă măcar puțin.

La începutul anului 1866, a apărut anunțul privind Cursurile de stenografie, pe care le va ține P. M. Olhin în localul liceului de băieți nr. 6. Aflând că este vorba ca lecțiile să se țină seara (când dragul meu părinte se retrăgea pentru odihnă), m-am hotărât să mă înscriu la cursurile de stenografie. A insistat foarte mult şi tata, care regreta că din cauza bolii lui am părăsit Cursurile pedagogice. La început, stenografia nu-mi reuşea deloc şi după a cincea sau a şasea lecție am ajuns la concluzia că pentru mine asta e un fel de şaradă căreia n-am să-i dau niciodată de capăt. Când i-am împărtăşit tatălui meu aceste gânduri, s-a indignat: mi-a reproşat că n-am destulă răbdare, tenacitate şi m-a pus să-i dau cuvântul că am să-mi continui studiile, exprimându-şi convingerea că o să iasă o bună stenografă din mine. Bunul meu tată parcă a presimțit că mulțumită stenografiei o să-mi găsesc fericirea.

Pe 28 aprilie 1866, tatăl meu a decedat. Aceasta a fost prima nenorocire din viața mea. Durerea s-a manifestat violent: am plâns mult, am petrecut zile întregi la Bolşaia Ohta, pe mormântul răposatului părinte, şi n-am putut să mă împac cu pierderea grea. Mama era alarmată de starea în care mă aflam şi mă implora să mă apuc de vreo treabă oarecare. Din păcate lecțiile de stenografie s-au întrerupt, dar bunul P. M. Olhin, profesorul nostru, aflând de nenorocirea mea, ca şi de faptul că n-am mai venit la o mulțime de lecții, mi-a propus să le înlocuiesc printr-o corespondență stenografică cu el. Urma să-i trimit de două ori pe săptămână două-trei pagini dintr-o anumită carte, pe care le transcriam stenografie. Olhin îmi înapoia stenogramele, după ce corecta greşelile. Mulțumită acestei corespondențe, care a ținut toate cele trei luni ale verii, am făcut progrese mari în stenografie, cu atât mai mult cu oât fratele meu, care venise în vacanță, îmi dicta aproape zilnic timp de o oră şi mai mult, astfel că, treptat, am ajuns să scriu nu numai corect stenografie, dar şi rapid. Iată de ce, când în septembrie 1866 s-au deschis din nou cursurile, s-a constatat că sunt singura elevă a lui Olhin pe care acesta o putea recomanda cu încredere pentru o muncă literară. (...)

Partea a doua.

CUNOŞTINȚA CU DOSTOIEVSKI. CĂSĂTORIA i.

Pe trei octombrie 1866, în jurul orei şapte seara, am venit, ca de obicei, la liceul de băieți nr. 6, unde profesorul de stenografie P. M. Olhin îşi ținea cursul. Nu începuse încă: îi aştepta pe cei întârziați. M-am aşezat la locul meu obişnuit şi abia am apucat să-mi aranjez caietele, că s-a apropiat Olhin şi, aşezându-se în bancă, alături de mine, mi-a spus:

— Anna Grigorievna, n-ai vrea să capeți un post de stenografă? Mi s-a solicitat un stenograf şi m-am gândit că poate ai să accepți dumneata treaba asta.

— Vreau foarte mult, i-am răspuns eu, de mult visez să lucrez. Mă întreb doar dacă ştiu destul de bine stenografia ca să-roi asum o muncă de răspundere.

Olhin m-a liniştit. După părerea lui scriam destul de repede, pentru treaba ce mi se propunea, şi puteam face față foarte bine.

— Şi la cine este vorba să lucrez? M-am interesat eu.

— La scriitorul Dostoievski. Lucrează la un nou roman, pe care vrea să-l dicteze unui stenograf. Dostoievski crede că romanul va avea cam şapte coli de tipar de format mare şi propune pentru toată această muncă cincizeci de ruble.

M-am grăbit să-mi dau consimțământul. Numele lui Dostoievski îmi era cunoscut din copilărie: fusese scriitorul preferat al tatălui meu. Eu însămi eram entuziasmată de lucrările lui şi am plâns citind Amintiri din Casa morților. Gândul nu numai că am să-l cunosc pe talen-

— Amintiri – c. 174} tatul scriitor, dar că am să-l şi ajut în munca sa m-a emoționat şi m-a bucurat mult.

Olhin mi-a dat un bilețel împăturit pe care scria: „Strada Stoliarnaia, colț cu M. Meşceanskaia, casa lui Alonkin, ap. Nr. 13, să întrebe de Dostoievski" – şi mi-a spus:

— Te-aş ruga să te duci la Dostoievski mâine, la unsprezece şi jumătate, „nici mai devreme, nici mai târziu", cum mi-a precizat chiar el astăzi. Aici Olhin mi-a spus părerea lui în legătură cu Dostoievski, dar despre asta am să vorbesc mai târziu.

Olhin s-a uitat la ceas şi s-a urcat la catedră. Trebuia să recunosc că de data aceasta a fost o lecție pierdută pentru mine: eram emoționată şi plină de bucurie. Visul meu tainic s-a împlinit – am căpătat de lucru! Dacă Olhin, care este atât de pretențios şi de sever, a găsit că ştiu destul de bine stenografia şi că scriu destul de repede, înseamnă că aşa este, altfel nu mi-ar fi propus această muncă. Asta m-a bucurat foarte mult şi m-a înălțat în propriii mei ochi. Simțeam că am păşit pe un drum nou, că pot să câştig bani cu munca mea, că devin independentă, iar independența pentru mine, o fată a anilor şaizeci, era cea mai scumpă idee. Dar şi mai plăcută şi mai importantă decât munca propusă mi se părea posibilitatea de a lucra cu Dostoievski şi de a cunoaşte personal pe acest scriitor.

Când m-am întors acasă, i-am povestit totul cu de-amănuntul mamei. A fost şi ea foarte mulțumită de succesul meu. De bucurie şi de emoție, n-am putut să închid ochii aproape toată noaptea şi tot căutam să mi-J imaginez pe Dostoievski. Considerându-l contemporan al tatălui meu, mi-l închipuiam un om de-a dreptul bătrân. Ba îl vedeam un bătrân gras şi chel, ba înalt şi slab, dar neapărat aspru şi posomorit, aşa cum îl găsea Olhin. Cel mai mult mă frământa cum să vorbesc cu el. Dostoievski îmi părea atât de erudit şi atât de inteligent, că am şi început să tremur pentru fiecare cuvânt pe care urma să-l spun. Mă tulbura şi gândul că nu țin minte exact numele eroilor din romanele sale, şi eram ferm convinsă că o să vorbească despre ei. Nu m-am întâlnit niciodată în cercul meu cu literați de seamă şi mi-i imaginam ca pe nişte ființe deosebite, cu care trebuie să vorbeşti într-un fel aparte. Amintindu-mi vremurile de atunci, îmi dau seama cât eram de copil, în ciuda celor douăzeci de ani ai mei.

II.

La patru octombrie, în ziua memorabilă a întâlnirii mele cu viitorul meu soț, m-am trezit vioaie şi plăcut emoționată la gândul că în ziua aceea urma să se înfăptuiască un vis cu care m-am răsfățat atâta vreme: să mă transform din elevă sau cursantă într-un om independent, pe tărâmul ales de mine.

Am plecat mai devreme de acasă, ca să trec înainte pe la Gostinâi Dvor, să-mi procur o provizie de creioane şi de asemenea să-mi cumpăr o servietă mică, care, după părerea mea, ar fi putut să dea mai multă seriozitate înfăţişării mele adolescentine. Mi-am terminat cumpărăturile în jur de unsprezece şi ca să ajung la Dostoievski „nici mai devreme nici mai târziu" de ora fixată, am pornit-o încet pe Bolşaia Meşceanskaia şi pe Stoliarnaia, privindu-mi necontenit ceasul. La unsprezece douăzeci şi cinci mam apropiat de casa lui Alonkin şi am întrebat omul de serviciu care stătea la poartă unde se află apartamentul nr. 13. Mi-a arătat spre dreapta, unde, în gang, era intrarea pe scară. Era o casă mare, cu o mulțime de apartamente mici, populate de negustori şi de meseriaşi. Mi-a amintit imediat de casa din romanul Crimă şi pedeapsă, în care locuia Raskolnikov, eroul romanului.

Apartamentul nr. 13 se afla la etajul întâi. Am sunat şi mi-a deschis imediat uşa o servitoare în vârstă, cu un şal verde în pătrățele aruncat pe umeri. Citisem de curând Crimă şi pedeapsă şi m-am întrebat involuntar dacă şalul acesta nu este cumva prototipul celui care a jucat un rol atât de mare în familia Marmeladovilor. 2 La în-

— Era o expresie obişnuită a lui Feodor Mihailovici, care, nevrând să-şi piardă timpul în aşteptarea cuiva, prefera să fixeze ora exactă a întâlnirii, adăugind întotdeauna: „Nici mai devreme, nici mai târziu". (N. Aut.) trebarea servitoarei pe cine doresc să văd, i-am răspuns-că am venit din partea lui Olhin şi că stăpânul ei a fost prevenit de vizita mea.

Nici n-am apucat să-mi scot gluga că s-a deschis o-uşă şi pe fundalul unei camere luminoase a apărut un bărbat tânăr3, foarte brunet, cu părul zbârlit, cu pieptul descoperit şi în papuci. Văzând o persoană necunoscută, a scos un țipăt şi a dispărut imediat pe o uşă laterală.

Servitoarea m-a invitat în sufragerie. Era mobilată, destul de modest: pe lângă pereți erau două sipete acoperite cu nişte covoraşe. Lângă fereastră era un scrin cu o broderie albă pe el. De-a lungul unui alt perete era un divan, iar deasupra divanului atârna o pendulă. Am remarcat cu satisfacție că în clipa aceea ceasul arăta fix unsprezece şi jumătate.

Servitoarea m-a invitat să iau loc şi mi-a spus că domnul va veni îndată. Într-adevăr, după vreo două minute a apărut Feodor Mihailovici, m-a invitat să trec în cabinetul de lucru şi a plecat să spună să ni se aducă ceai, după cum mi-am dat seama mai târziu.

Cabinetul lui Feodor Mihailovici era o cameră marer cu două ferestre, foarte luminoase în ziua aceea însorită, dar pe altă vreme făcea o impresie sumbră, fiind o cameră posomorită şi tăcută, destul de deprimantă din cauza liniştii şi a semiobscurității.

În fundul camerei se afla un divan moale tapisat cu o stofă maronie cam uzată; în fața divanului era o masă rotundă cu o față roşie de stofă. Pe masă, o lampă şi două-trei albume; peste tot erau scaune tapisate şi fotolii. Deasupra divanului, într-o ramă de nuc, atârna portretul unei doamne extrem de slabe, cu o rochie neagră şi cu o bonetă tot neagră. „Probabil că e soția lui Dostoievski", m-am gândit eu, necunoscându-i situația de familie.

Intre ferestre era o oglindă mare într-o ramă neagră. Întrucât peretele era mult mai lat decât oglinda, aceasta fusese aşezată mai aproape de fereastra din dreapta, ceea ce era foarte urât. Lângă ferestre erau două vaze chinezeşti, mari, de o formă minunată. De-a lungul peretelui era un divan mare, încăpător, îmbrăcat în marochin verde, iar lângă el o măsuță pe care era pusă o carafă cu apă. Vizavi, de-a curmezişul camerei, era masa de lucru, la care am stat tot timpul oât mi-a dictat Feodor Mihailovici. Ambianța cabinetului era una dintre cele mai comune din oâte văzusem în casele unor oameni neînstăriți.

Stăteam şi ascultam. Tot mi se părea că trebuie să aud dintr-o clipă într-alta țipete de copii sau un răpăit de tobă; sau că se va deschide uşa şi o să intre în cabinet doamna aceea uscățivă, al cărei portret abia-l văzusem.

A intrat, însă, Feodor Mihailovici şi, după ce s-a scuzat că a fost reținut, m-a întrebat:

— Te ocupi demult de stenografie?

— Numai de o jumătate de an.

— Şi are mulți elevi profesorul dumitale?

— La început s-au înscris peste o sută cincizeci, acum, însă, n-au mai rămas decât vreo douăzeci şi cinci.

— De ce aşa de puțini?

— Mulți au crezut că stenografia se învață toarte uşor şi când au văzut că în câteva zile nu poți să faci mare lucru au renunțat la şcoală.

— Aşa e la noi cu tot ce e nou, a spus Feodor Mihailovici, mai întâi se apucă cu patimă, pe urmă se răcesc repede şi renunță. Văd că trebuie să muncească şi cine mai are chef să muncească astăzi?

La prima vedere Dostoievski mi s-a părut destul de bătrân. Dar de cum a început să vorbească parcă a întinerit şi m-am gândit că nu poate să aibă mai mult de treizeci şi cinci, treizeci şi şapte de ani. Era de statură mijlocie şi se ținea foarte drept. Părul lui de un casta-niu-deschis, chiar puțin roşcat, era pomădat din belşug şi pieptănat lins. Dar ceea ce m-a uimit au fost ochii: unul era căprui, pupila celuilalt, însă, era lărgită aproape până la mărimea ochiului, aşa că irisul era aproape de neobservat. Această asimetrie a ochilor îi dădea privirii o expresie enigmatică. Fața lui Dostoievski, palidă şi bolIn timpul unui acces de epilepsie, Feodor Mihailovici s-a lovit în cădere de un obiect ascuțit şi s-a rănit grav la ochiul drept. A început să se trateze la doctorul Junge, care i-a prescris să pună în ochi picături de atropină şi asta îi dilata pupila. (N. Aut.) năvicioasă, mi s-a părut foarte cunoscută, probabil datorită faptului că-i văzusem portretele. Era îmbrăcat cu o jachetă din postav albastru, destul de uzată, dar cu o cămaşă de un alb imaculat. După vreo cinci minute a intrat servitoarea şi ne-a adus două pahare cu ceai foarte tare, aproape negru. Pe tavă erau două chifle. Am luat un pahar. N-aveam chef de ceai, era şi foarte cald, dar, ca să nu par o mofturoasă, am început să beau. Şedeam lingă perete, în fața măsuței, iar Dostoievski ba se aşeza la masa lui de lucru, ba se plimba prin cameră, stingân-du-şi des țigara şi aprinzându-şi alta. Mi-a oferit şi mie țigări. Am refuzat.

— Poate că refuzi numai din politețe? Spuse el. M-am grăbit să-l încredințez nu numai că nu fumez, dar că nici nu-mi place să văd doamne fumând.

Discuția era fragmentară. Dostoievski trecea tot timpul de la o temă la alta. Avea o figură epuizată şi bolnăvicioasă. Aproape chiar de la primele fraze mi-a spus că e bolnav de epilepsie şi că acum câteva zile a avut o criză. Sinceritatea asta m-a uluit. Despre viitoarea muncă Dostoievski nu spunea nimic clar:

— Să vedem cum o să facem, să încercăm, să vedem dacă e posibil.

Am început să cred că e puțin probabil să colaborăm. M-am gândit chiar că Dostoievski se îndoieşte despre posibilitatea şi oportunitatea unui atare mod de lucru şi, poate, e gata să renunțe. Ca să-l ajut să ia o hotărâre. I-am spus:

— Bine, să încercăm, dacă însă o să vă fie incomod să lucrați cu mine, să-mi spuneți direct. Fiți sigur că n-o să am nici o pretenție.

Dostoievski a hotărât să-mi dicteze ceva din Russki vestnik, cu rugămintea să-i traduc stenograma în scriere obişnuită. A început să-nmi dicteze foarte repede, dar l-am oprit şi l-am rugat să nu dicteze mai repede decât vorbirea obişnuită.

Apoi am început să traduc scrierea stenografică în cea obişnuită şi am făcut-o destul de repede, Dostoievski, însă, mă tot grăbea şi se îngrozea că transcriu prea încet.

— Dar, l-am liniştit eu, de transcris ara să transcriu acasă şi nu aici, aşa că pentru dumneavoastră e totuna cât timp îmi va lua lucrul.

Citind cele transcrise, Dostoievski a găsit că am scăpat un punct şi că n-am scris prea clar un semn tare şi mi-a făcut o observație tăioasă. Era evident enervat şi nu-şi putea aduna nicicum gândurile. Ba mă întreba cum mă cheamă, ca să uite imediat, ba începea să umble prin cameră, umbla mult, uitând parcă de prezența mea. Şedeam fără să mă mişc, de teamă să nu-i tulbur gândurile.

În cele din urmă, Dostoievski mi-a declarat că e absolut incapabil să-mi mai dicteze şi, dacă pot, să vin la el în aceeaşi zi pe la opt. Atunci o să şi înceapă să-mi dicteze romanul. Mi-era foarte incomod să vin pentru a doua oară, dar, nedorind să amân lucrul, am căzut de acord.

La despărțire, Dostoievski mi-a spus:

— Am fost bucuros când mi-a propus Olhin o fată stenografă şi nu un bărbat. Ştii de ce?

— De ce?

— Pentru că un bărbat s-ar fi apucat sigur de băutură, iar dumneata sper că n-o să bei.

Mi-a venit să râd, dar mi-am reținut zâmbetul.

— Sigur n-o să beau. Puteți fi convins de asta, i-am răspuns cu toată seriozitatea.

III.

Am ieşit de la Dostoievski foarte tristă. Nu mi-a plăcut şi mi-a lăsat o impresie apăsătoare. M-am gândit că e puțin posibil să putem colabora şi

visurile mele de independență riscau să se facă praf… Era cu atât mai dureros, cu cât abia în ajun buna mea mamă se bucurase atât de noua mea activitate.

Era în jur de două când am plecat de la Dostoievski. Să mă duc acasă era prea departe: locuiam pe lângă Smolnâi, pe strada Kostromskaia, în casa mamei mele, Anna Nikolaevna Snitkina. M-am hotărât să mă duc la nişte rude care locuiau în intrarea Fonarnaia, să prânzesc la ei şi seara să mă duc la Dostoievski.

Rudele mele au manifestat un mare interes pentru noua mea cunoştinţă şi au început să mă întrebe în detaliu despre Dostoievski. Vorbind de una, de alta, timpul a trecut repede şi pe la opt mă şi apropiam de casa lui Alonkin. Pe servitoarea care mi-a deschis uşa, am întrebat-o cum îl cheamă pe stăpânul ei. De pe cărţile lui ştiam că prenumele îi este Feodor, dar nu-i cunoşteam patronimicul. Fedosia (acesta era numele servitoarei) m-a rugat din nou să aştept în sufragerie şi s-a dus să-şi anunţe stăpânul. Când s-a întors, m-a invitat să trec în cabinet. L-am salutat pe Feodor Mihailoviei şi m-am aşezat pe vechiul meu loc, la măsuţă. Feodor Mihailoviei, însă, n-a fost prea mulţumit şi mi-a propus să mă aşez la masa lui de lucru, asigurându-mă că o să-mi fie mai comod să scriu. Trebuie să recunosc că m-am simţit foarte măgulită de a lucra la masa la care fusese scrisă de curând o lucrare atât de talentată ca romanul Crimă şi pedeapsă.

Mi-am schimbat locul, iar Feodor Mihailoviei a ocupat locul meu la măsuţă. S-a interesat din nou de numele şi prenumele meu şi m-a întrebat dacă nu sunt cumva rudă cu tânărul şi talentatul scriitor Snitkin, care decedase recent 4. I-am spus că e vorba de o coincidenţă de nume. A început să mă întrebe din cine e compusă familia mea, unde am învăţat, ce m-a făcut să mă apuc de stenografie etc.

La toate întrebările am răspuns simplu, serios, aproape aspru, după cum mă asigura mai târziu Feodor Mihailoviei. Hotărâsem de multă vreme că în cazul când va trebui să stenografiez pentru persoane particulare mai puţin cunoscute de mine, să stabilesc de la început numai relaţii de lucru, evitând orice familiaritate, ca să nu încerce nimeni să-mi spună vreun cuvânt deplasat. Cred că nici n-am zâmbit măcar vreodată în timpul discuţiei eu Feodor Mihailoviei şi seriozitatea mea i-a plăcut foarte mult. Mi-a mărturisit mai târziu că a fost plăcut surprins de felul în care mă purtam. El se obişnuise să întâlnească în societate nihiliste a căror purtare o observase şi îl revolta în acelaşi timp. A fost cu atât mai bucuros să descopere în mine un gen cu totul opus faţă de cel dominant al tinerelor fete de pe atunci.

Intre timp, Fedosia a pregătit în sufragerie ceaiul şi ne-a adus două pahare, două chifle şi lămâie. Feodor Mihailoviei mi-a oferit din nou să fumez şi m-a tratat cu pere.

La ceai discuţia a căpătat un ton şi mai sincer şi mai binevoitor. Mi s-a părut deodată că-l cunosc de multă vreme pe Dostoievski şi am încercat o plăcută senzaţie de uşurare.

Nu ştiu cum, în timpul discuţiei s-a pomenit de chestiunea petraşeviştilor şi a condamnării la moarte 5. Feodor Mihailgyici s-a lăsat furat de amintiri.

— J Mi-aduc aminte, spunea el, cum stăteam în piața Semrcmovskaia, în mijlocul prietenilor mei condamnați şi, văzând cum se fac pregătirile, ştiam că mi-au rămas; de trăit doar cinci minute. Aceste minute, însă, erau pentru mine ani, zeci de ani, într-atât mi se părea că mai am mult de trăit! Ni s-au şi pus cămăşile de condamnați şi ne-au împărțit câte trei. Eram al optulea, în rândul al treilea. Primii trei au fost legați de stâlpi, după două, trei minute primele două grupuri ar fi fost împuşcate şi după asta ar fi venit rândul nostru. Cât mai voiam să trăiesc, Doamne Dumnezeule! Mi-am amintit tot trecutul, faptul că nu l-am prea folosit cum trebuie şi aş fi vrut aşa de mult să iau totul de la capăt şi să mai trăiese mult, mult de tot… Deodată, a răsunat anularea comenzii şi am căpătat curaj. Tovarăşii mei au fost dezlegați de la stâlpi, aduşi înapoi şi ni s-a citit o nouă sentință: eu eram condamnat la patru ani muncă silnică. Nu ştiu o jdtă zi mai fericită! Am tot umblat prin celuia mea din închisoarea Alexeevskaia şi am tot cântat, tare, atât eram de bucuros de viața ce mi-a fost dăruită! Mai târziu i s-a permis fratelui meu să-şi ia rămas bun de la mine şi în ajun de Crăciun am fost trimis pe drumul lung al deportării. Păstrez şi acum scrisoarea pe care am trimis-o răposatului meu frate în ziua pronunțării sentinței. De curând, un nepot mi-a înapoiat această scrisoare.

Povestirea lui Feodor Mihailoviei m-a îngrozit. M-a uimit, însă, şi faptul că e atât de sincer cu mine, rare eram aproape un copil şi pe care mă vedea în ziua aceea pentru prima dată în viața lui. Acest om, aparent ascuns şi aspru, îmi povestea trecutul său cu asemenea amănunte, atât de sincer şi de intim, că m-am mirat fără să vreau. Abia mai târziu, după ce i-am cunoscut situația familială, am înțeles cauza acestei încrederi şi sincerități: pe atunci Feodor Mihailovici era absolut singur şi înconjurat de oameni duşmănoşi față de el. Simțea prea mult nevoia de a-şi împărtăşi gândurile oamenilor la care intuia o atitudine caldă şi atentă. Sinceritatea aceasta din prima zi a cunoştinței noastre mi-a plăcut foarte mult şi mi-a lăsat o amintire fermecătoare.

Discuția noastră trecea de la o temă la alta, iar de lucrat tot nu începeam să lucrăm. Asta mă neliniştea: se făcea târziu şi aveam un drum lung până acasă. I-am promis mamei că am să mă întorc de la Dostoievski direct acasă şi-mi era teamă acum că o să se neliniştească. Mi-era neplăcut să-i reamintesc lui Feodor Mihailovici de scopul pentru care am venit şi m-am bucurat foarte mult când şi-a adus singur aminte şi mi-a propus să înceapă să dicteze. M-am pregătit, iar Feodor Mihailovici a început să se plimbe destul de repede prin cameră, în diagonală, de la uşă spre sobă, şi de fiecare dată când ajungea lingă sobă ciocănea în ea de două ori. In tot acest timp fuma, aruricând des țigara neterminată într-o scrumieră aşezată la marginea mesei de scris.

După ce a dictat o bucată de vreme, Feodor Mihailovici m-a rugat să-i citesc cele scrise şi m-a oprit chiar după primele cuvinte:

— Cum adică „m-am întors din Ruletenburg”? Am spus eu ceva de Ruletenburg?

— Da, Feodor Mihailovici, ați dictat cuvântul acesta

— Nu se poate!

— Fiți amabil, există în romanul dumneavoastră un oraş care să se numească aşa?

— Da, acțiunea se petrece într-un oraş cu cazinouri, pe care l-am numit Ruletenburg.

Mai târziu, începutul a fost transformat şi suna altfel („în sfârşit, m-am întors după o absență de două săptămâni. Ai noştri se aflau de trei zile la Ruletenburg"). (N. Aut.)

— Atunci, dacă există, înseamnă că dumneavoastră ați dictat sigur acest cuvânt, altfel de unde era să-l iau?

— Ai dreptate, a recunoscut Feodor Mihailovici, am încurcat eu ceva.

Am fost foarte mulțumită că neînțelegerea s-a lămurit. Cred că Feodor Mihailovici era prea cufundat în gândurile sale sau poate prea obosit şi de aici eroarea. Dealtfel, şi-a dat seama şi el de asta, deoarece mi-a spus că nu mai e în stare să dicteze şi m-a rugat să-i aduc cele dictate a doua zi la douăsprezece. I-am promis.

Ceasul a bătut ora unsprezece şi m-am pregătit să plec. Aflând că locuiesc în Peski, Feodor Mihailovici mi-a spus că n-a fost niciodată prin acea parte a oraşului şi că habar n-are pe unde se găsesc Peski. Dacă, însă, e departe, poate să-şi trimită servitoarea să mă conducă. Bineînțeles că am refuzat. Feodor Mihailovici m-a condus până la uşă şi i-a spus Fedosiei sămi lumineze scara.

Acasă i-am povestit cu încântare mamei cât de sincer şi de bun a fost Dostoievski cu mine, dar, ca să n-o necăjesc, i-am ascuns impresia apăsătoare pe care mi-a lăsat-o această zi petrecută într-un mod atât de neobişnuit. Impresia a fost într-adevăr copleşitoare: pentru prima dată în viață am văzut un om inteligent, bun, dar nefericit, părăsit parcă de toți şi în inima mea s-a cuibărit un sentiment de profundă compasiune…

Eram foarte obosită, aşa că m-am culcat, rugând să fiu trezită cât mai devreme ca să am timp să transcriu tot ce mi s-a dictat şi să-i aduc cele scrise lui Feodor Mihailovici la ora stabilită.

IV.

A doua zi m-am sculat devreme şi m-am apucat imediat de lucru. Îmi dictase relativ puțin, dar am vrut să transcriu cât mai frumos şi mai citeț şi asta mi-a luat destul timp. Oricât m-am grăbit, am întârziat totuşi cu o jumătate de oră.

Pe Feodor Mihailovici l-am găsit foarte neliniştit.

— Începusem să cred, îmi spuse el, că lucrul ți s-a părut greu şi că n-ai să mai vii. Nu mi-am notat nici măcar adresa dumitale şi riscam să pierd tot ce-am dictat ieri.

— Îmi pare foarte rău că am întârziat atât de mult, mă scuzai eu, vă asigur, însă, că dacă ar fi fost să renunț la lucru, v-aş fi anunțat şi v-aş fi adus paginile dictate.

— Sunt atât de neliniştit, îmi explică Feodor Mihailo-vici, pentru că trebuie să scriu romanul până la întâi noiembrie şi eu nu i-am elaborat nici măcar planul. Ştiu doar că trebuie să aibă cel puțin şapte coli în ediția Stellovski.

I-am cerut amănunte şi Feodor Mihailovici mi-a explicat cum s-a lăsat prins într-o cursă de-a dreptul revoltătoare.

După moartea fratelui său mai mare, Mihail 6, Feodor Mihailovici a luat asupra sa toate datoriile rămase în urma revistei „Vremea7, editată de acesta. Datoriile erau în polițe şi creditorii îl agasau teribil pe Feodor Mihailovici, amenințându-l că-i vor pune sub sechestru. Averea, iar pe el îl vor trimite la închisoarea datornicilor.

Datoriile ce nu mai sufereau amânare se ridicau la trei mii de ruble. Feodor Mihailovici a căutat bani peste tot, dar fără nici un rezultat. Oând toate încercările de a se înțelege cu creditorii s-au dovedit zadarnice şi Feodor Mihailovici a ajuns la disperare, a apărut pe neaşteptate editorul F. T. Stellovski cu propunerea de a cumpăra cu trei mii de ruble dreptul de a edita opere complete în trei volume. Mai mult, Feodor Mihailovici se obliga, în contul aceleiaşi sume, să scrie şi un nou roman.

Feodor Mihailovici era într-o situație critică şi a acceptat toate clauzele contractului numai ca să scape de amenințarea privării de libertate.

Înțelegerea s-a încheiat în (vara) anul (lui) 186{5) şi Stellovski a depus imediat la notar suma respectivă. Banii aceştia au fost plătiți a doua zi creditorilor şi astfel lui Feodor Mihailovici nu i-a rămas nimic. Şi mai neplăcut a fost faptul că numai după câteva zile toți aceşti bani s-au întors din nou la Stellovski. S-a dovedit că acesta a cumpărat pe un preț de nimic polițele lui Feodor Mihailovici şi că le-a protestat prin doi intermediari. Stellovski a fost un exploatator viclean şi abil al scriitorilor şi compozitorilor noştri (Pisemski, Krestovski, Glinka) s.

Știa să pândească momentele critice din existența lor şi să-i prindă în cursă. Prețul de trei mii de ruble pentru dreptul de editare era prea neînsemnat, dacă avem în vedere succesul de care se bucurau romanele lui Dosto-ievski. Cea mai grea clauză consta, însă, în obligația de a prezenta noul roman până la 1 noiembrie 1866. In cazul când Feodor Mihailovici n-ar fi predat romanul la timpr ar fi fost obligat să plătească o amendă însemnată, iar dacă n-ar fi predat romanul nici până la 1 decembrie al aceluiaşi an, ar fi pierdut drepturile asupra operelor sale, care ar fi trecut pentru totdeauna în proprietatea lui Stellovski. Era evident că ticălosul miza tocmai pe asta.

În 1866, Feodor Mihailovici era foarte ocupat cu punerea la punct a romanului Crimă şi pedeapsă. Cum ar mai fi putut el, un om bolnav, să mai scrie o lucrare nouă atât de vastă?

Când s-a întors la Moscova, Feodor Mihailovici era disperat din cauza imposibilității de a îndeplini într-o lună şi jumătate-două condițiile contractului încheiat cu Stellovski. Prietenii lui Feodor Mihailovici – A. N. Mai-kov, A. P. Miliukov, I. G. Dolgomostiev 9 şi alții, dorind să-l scoată din încurcătură, i-au propus să facă un plan al romanului. Fiecare dintre ei ar fi scris o parte a romanului şi astfel trei, patru oameni, ar fi reuşit să termine romanul la timp; lui Feodor Mihailovici nu i-ar fi rămas decât să redacteze romanul şi să şlefuiască asperitățile inevitabile în condițiile unei asemenea munci. Feodor Mihailovici a respins propunerea: prefera să plătească amenda sau să-şi piardă drepturile literare decât să semneze o carte scrisă de altcineva. Atunci prietenii l-au sfătuit pe Feodor Mihailovici să apeleze la ajutorul unui stenograf. A. P. Miliukov şi-a amintit că-l cunoaşte pe profesorul de stenografie P. M. Olhin, a

trecut pe la acesta şi l-a rugat să-l viziteze pe Feodor Mihailovici, care, deşi avea mari îndoieli cu privire la reuşita uner asemenea munci, s-a hotărât totuşi să apeleze la ajutorul unui stenograf, presat de termenul apropiat.

Faptul este amintit şi de A. P. Miliukov în amintirile sale (Jtoriceskî Vestnik", 1881). (N. Aut.)

Oricât de puțin mă pricepeam la oameni pe atunci, totuşi procedeul lui Stellovski m-a revoltat teribil.

Ni s-a adus ceaiul şi Feodor Mihailovici a început să-mi dicteze. Probabil că-i era greu să intre în atmosferă: se oprea adesea, se gândea, mă ruga să-i citesc ce dictase şi după o oră mi-a spus că e obosit şi că vrea să se odihnească.

Ca şi cu o zi înainte, am început să discutăm. Feodor Mihailovici era agitat şi trecea de la un subiect la altul. M-a întrebat din nou cum mă cheamă, ca să uite în clipa următoare. De vreo două ori mi-a oferit țigări, deşi îi spusesem că nu fumez.

Am început să-l întreb despre scriitorii noştri şi asta l-a animat. Răspunzând la întrebările mele, scăpa parcă de gândurile sale obsedante şi începea să vorbească liniştit, chiar vesel. Câte ceva din cele spuse atunci mi-a rămas în minte.

Pe Nekrasov Feodor Mihailovici îl socotea prietenul tinereții sale şi-i aprecia mult talentul poetic. Pe Maikov îl iubea nu numai oa pe un poet talentat, dar şi ca pe unul dintre cei mai inteligenți şi mai fermecători oameni. Despre Turgheniev vorbea ca de un talent de prima mărime, li părea rău doar că, stând mult în străinătate. Turgheniev a început să înțeleagă mai puțin Rusia şi pe ruşi.

După o scurtă pauză ne-am apucat iar de lucru. Feodor Mihailovici a început din nou să se enerveze şi să se frământe: probabil, nu-i mergea lucrul. Îmi explic asta prin neobişnuința de a-şi dicta lucrarea unei persoane puțin cunoscute.

În jurul orei patru, m-am pregătit să plec, promițând să aduc a doua zi la douăsprezece cele dictate. La despărțire, Feodor Mihailovici mi-a dat un teanc de hârtie groasă pentru corespondență, liniată foarte fin, pe care scria în mod obişnuit, şi mi-a arătat ce fel de margini trebuie să las.

V.

Aşa a început şi a continuat colaborarea noastră. Veneam la Feodor Mihailovici în jurul orei douăsprezece şi rămâneam până la patru. În tot acest timp, îmi dicta în trei reprize câte o jumătate de oră şi mai mult, iar între dictări beam ceai şi discutam. Am observat cu bucurie că Feodor Mihailovici începea să se deprindă cu noua metodă de lucru şi cu fiecare vizită a mea devenea tot mai liniştit. Asta am văzut mai ales atunci când, după ce socotisem câte pagini scrise de mine fac o pagină de ediție Stellovski, puteam să socotesc precis cât reuşea să dicteze. Numărul tot mai mare de pagini îl anima şi-I bucura mult pe Feodor Mihailovici. Mă întreba adesea: „Câte pagini am scris ieri? Dar câte avem cu totul? Ce-crezi, terminăm la timp?"

În discuțiile sale amicale cu mine Feodor Mihailovici îmi dezvăluia în fiecare zi câte un aspect trist al vieții sale. O profundă compasiune îşi făcea loc

în inima mea, când îi ascultam povestirile despre împrejurările grele din viața lui, din care, probabil, n-a ieşit niciodată şi nici nu putea să iasă.

La început, mi s-a părut ciudat că n-am văzut în casă pe nimeni din familie. Nu ştiam din cine e compusă familia lui şi unde se găseşte în prezent. N-am întâlnit decât un membru al familiei sale, cred că în cea de a patra zi. După ce mi-am terminat lucrul, tocmai ieşeam pe poarta casei, când m-a oprit un tânăr pe care îl mai văzusem în vestibul la prima mea vizită. De aproape, mi s-a părut şi mai urât. Avea o față smeadă, aproape galbenă, ochi negri cu globul galben şi dinții îngălbeniți de tutun.

— Nu m-ați recunoscut? Mă întrebă familiar tânărul. V-am văzut la papă. Nu vreau să intru în timp ce lucrați, dar aş fi curios să ştiu cum devine cazul cu stenografia asta, cu atât mai mult cu cât mă apuc şi eu să studiez stenografia zilele astea. Îmi dați voie? Şi fără nici o jenă mi-a luat servieta, a deschis-o şi a început să se uite chiar pe stradă la stenograme. M-am fâstâcit atât de mult din cauza impertinenței lui, că nici n-am protestat.

— Curioasă chestie, mormăi el neglijent, înapoindu-mi servieta.

„Se poate oare oa un om atât de bun şi de delicat ca Teodor Mihailovici să aibă un fiu atât de prost crescut?: m-am gândit.

Pe zi ce trecea, Feodor Mihailovici era tot mai bun şi mai prietenos cu mine. Îmi spunea adesea „golubka" era alintarea lui preferată), „buna Anna Grigorievna". „drăguță" şi eu puneam toate acestea în contul bunăvoinței sale față de mine, față de o fată tânără, aproape un copil. Îmi era atât de plăcut să-i uşurez munca şi să văd cum convingerea mea că lucrul merge bine şi că romanul va fi gata la timp îl bucură pe Feodor Mihailovici şi-i ridică moralul! In sinea mea eram foarte mândră ¦de faptul că nu numai îl ajut pe scriitorul meu preferat, dar că-i şi influențez în bine starea de spirit. Toate acestea mă ridicau în propriii mei ochi.

Am încetat să mă tem de „scriitorul celebru" şi am început să discut cu el liber şi sincer, cum aş fi făcut-o cu un unchi sau cu un vechi prieten. II tot întrebam pe Feodor Mihailovici despre diversele întâmplări din viața lui, iar el îmi satisfăcea cu plăcere curiozitatea. Îmi povestea în amănunt detențiunea sa de opt luni în fortăreața Petropavlovskaia, modul în care comunicau ciocănind în perete. Îmi povestea despre viața lui la ocnă, despre condamnații care-şi ispăşeau pedeapsa odată cu el. Îşi amintea de străinătate, de călătoriile şi întâlnirile sale; despre rudele sale din Moscova la oare ținea foarte mult. Mi-a spus odată că a fost însurat, că soția lui a murit în urmă cu trei ani şi mi-a arătat portretul ei. Portretul nu mi-a plăcut: răposata Dostoievskaia, după câte mi-a spus Feodor Mihailovici, a pozat fiind grav bolnavă, cu un an înainte de moarte, şi arăta îngrozitor, aproape ca o moartă. Tot atunci am aflat cu plăcere că tânărul nemanierat, care mi-a displăcut atât de mult, era iiu vitreg, copilul soției sale, din prima ei căsătorie cu Alexandr Ivanovici Isaev. Feodor Mihailovici mi se plân-gea adesea de datoriile sale, de lipsa de bani, de situația materială grea. Mai târziu mi-a fost dat să fiu chiar martora dificultăților sale materiale.

Toate povestirile lui Feodor Mihailovici erau atât de triste, încât odată nu m-am putut abține şi l-am întrebat:

Feodor Mihailovici, de ce vă amintiți numai de nenorociri? Mai bine mi-ați povesti cum ați fost fericit.

— Fericit? N-am fost niciodată fericit, cel puțin nu aşa cum am visat întotdeauna. Acum câteva zile i-am scris prietenului meu baronul Vrangel, că, în ciuda tuturor necazurilor de care am avut parte, tot mai sper să încep o viață nouă şi fericită.

Cit de greu mi-era să aud asta! Părea ciudat că la anii lui, deloc puțini, acest om talentat şi bun n-a găsit încă fericirea dorită şi nu putea decât să viseze la ea.

Odată Feodor Mihailovici mi-a povestit cu lux de amănunte cum i-a cerut mina Annei Vasilievna Korvir Krukovskaia 10, cât a fost de bucuros când a primit acordul acestei fete inteligente, bune şi talentate, şi cât i-a fost de greu să renunțe, conştient fiind că din cauza convingerilor lor opuse, fericirea lor e imposibilă.

Într-o zi, când era deosebit de agitat, Feodor Mihailovici mi-a spus că se află într-un moment de răscruce, deschizându-i-se trei căi: fie să plece în Orient, la Con-stantinopol şi Ierusalim, şi, poate, să rămână acolo pentru totdeauna; fie să plece în străinătate, să joace ruletă şi odată, venind la lucru, am văzut că lipseşte una din minunatele vaze chinezeşti, pe care Feodor Mihailovici le primise în dar de la prietenii săi din Siberia. L-am întrebat: „Vai de mine, s-a spart vaza?" „Nu, nu s-a spart, mi-a răspuns Feodor Mihailovici, a fost amanetată. Mi-au trebuit urgent douăzeci şi cinci de ruble şi am fost nevoit să amanetez vaza." După vreo trei zile, cealaltă vază a avut aceeaşi soartă.

Într-o altă zi, după ce am terminat de stenografiat, trecând prin sufragerie, am văzut pe masa pregătită pentru prânz o lingură de lemn şi i-am spus, râzând, lui Feodor Mihailovici, care mă conducea: „Ştiu ce-o să mâncați astăzi – casă de hrişcă". „De unde ştii?" „După lingură. Se spune că e mai gustoasă când o mănânci cu o lingură de lemn". „Ei bine, n-ai ghicit: am avut nevoie de bani şi am fost nevoit să amanetez lingurile de argint. Pentru un serviciu incomplet se dă mult mai puțin decât pentru unul complet, aşa că a trebuit să o dau şi pe a mea. Feodor Mihailovici se referea întotdeauna cu umor la greutățile sale materiale. (N. Aut.)

— Amintiri – c. 1743 să se lase prins în vârtejul jocului care-l captiva atât; fie, în fine, să se însoare pentru a doua oară şi să-şi caute fericirea şi bucuria în viața de familie. Rezolvarea acestor probleme, care trebuia să-i schimbe radical viața, îl fră-mânta foarte mult pe Feodor Mihailovici şi, văzând atitudinea mea prietenoasă, m-a întrebat ce l-aş sfătui.

Recunosc că o asemenea întrebare m-a pus în dificultate, întrucât şi dorința de a pleca în Orient", ca şi cea de a deveni jucător, îmi apăreau neclare şi oarecum fantastice; gândindu-mă că printre cunoscuții şi rudele mela sunt familii fericite, l-am sfătuit să se căsătorească pentru a doua oară şi să-şi caute fericirea în viața de familie.

— Aşa crezi dumneata, m-a întrebat Feodor Mihailovici, că mai pot încă să mă căsătoresc? Şi c-o să se găsească cineva care să se mărite cu mine? Şi atunci ce soție să-mi aleg – deşteaptă sau bună?

— Deşteaptă, desigur.

— Ei, nu, dacă e să-mi aleg, o să-mi aleg o soție bună, care să mă prețuiască şi să mă iubească.

Fiindcă venise vorba de posibila sa căsătorie, Feodor Mihailovici m-a întrebat de ce nu mă mărit. I-am răspuns că aveam doi pretendenți, că amândoi erau nişte oameni minunați, pe care îi respect foarte mult, dar nu iubesc pe niciunul şi că aş vrea să mă mărit din dragoste.

— Neapărat din dragoste, m-a susținut cu căldură Feodor Mihailovici, pentru o căsătorie fericită numai respectul nu este suficient!

VI.

Odată, pe la mijlocul lui octombrie, în timp ce lucram. A apărut în uşa cabinetului A. N. Maikov. Ii văzusem portretele, aşa că l-am recunoscut imediat.

Faptul că Feodor Mihailovici intenționa serios să plece ta Orient este dovedit şi de scrisoarea de recomandare, găsită printre hârtiile sale, adresată lui A. S. Engelgardt (reprezentantul misiunii imperiale ruse la Constantinopol) şi care i-a fost dată de E. P. Kovalevski", preşedintele de atunci al Fondului literar. Scrisoarea este datată 3 iunie 185(3). (N. Aut.), Ce viață patriarhală duceți voi, îi spuse în gluma lui Feodor Mihailovici, uşa spre scară e deschisă, servitoarea nu-i pe nicăieri, poți să iei totul din casă.

Feodor Mihailovici s-a bucurat vădit de venirea lui Maikov. S-a grăbit să ne facă cunoştință, numindu-mă sârguincioasa mea colaboratoare", ceea ce mi-a făcut multă plăcere. Auzind cum mă cheamă, Apollon Niko-laevici m-a întrebat dacă nu sunt cumva rudă cu scriitorul Snitkin, decedat de curând (era o întrebare obişnuită ori de câte ori mă întâlneam cu scriitori) şi pe urmă s-a grăbit să ne lase să lucrăm mai departe. Ne-am propus să facem o pauză şi Feodor Mihailovici l-a condus pe Maikov în camera vecină. Au vorbit cam vreo douăzeci de minute, timp în care am transcris ce-mi dictase.

Maikov s-a întors în cabinet ca să-şi ia rămas bun de la mine şi l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-mi dicteze ceva. Pe vremea aceea stenografia era o noutate şi interesa pe toată lumea. Feodor Mihailovici i-a satisfăcut dorința şi mi-a dictat o jumătate de pagină de roman. Am citit imediat, cu voce tare, cele scrise. Maikov privea cu atenție stenograma, repetând mereu:

— Ei, da, nu pricep nimic!

Apollon Nikolaevici mi-a plăcut foarte mult. Îl admiram şi înainte ca poet, iar laudele lui Feodor Mihailovici, care spunea despre el că e un om bun, fermecător, mi-au întărit şi mai mult plăcuta impresie.

Cu cât trecea timpul, cu atât Feodor Mihailovici era mai captivat de lucru. Acum nu-mi mai dicta ceea ce compunea în prezența mea, ci după însemnările pe care le făcea noaptea. Uneori, scria atât de mult, tocit trebuia să stau după miezul nopții ca să transcriu cele dictate peste zi. In schimb, cu ce triumf îi anunțam a doua zi noul număr de pagini! Ce plăcere-mi făcea să văd zâm-betul vesel al lui Feodor Mihailovici drept răspuns la asigurarea mea că lucrul merge bine şi că, fără îndoială, va fi terminat la timp.

Am intrat amândoi în viața eroilor noului roman şi pentru mine, ca şi pentru Feodor Mihailovici, au apărut favoriți şi antipatici. Simpatiile mele erau de partea bunicii, care şi-a pierdut averea, şi a lui mister Astley, iar disprețul se

răsfrângea asupra Polinei şi a eroului romanului, căruia nu-i puteam ierta laşitatea şi patima pentru joc. Feodor Mihailovici era cu totul de partea „jucătorului" şi spunea că multe din sentimentele şi impresiile acestuia din urma le-a încercat el însuşi.12 îmi spunea că poţi să ai un caracter foarte tare, s-o demonstrezi cu toată viaţa ta, şi totuşi să nu-ţi poţi înfrânge patima pentru ruletă.

Adesea mă miram de curajul cu care-mi exprimam opiniile despre roman, dar încă şi mai mult de bunăvoinţa cu care talentatul scriitor asculta observaţiile şi judecăţile mele aproape copilăreşti. In cele trei săptămâni ale muncii noastre comune, toate vechile mele interese au trecut pe planul al doilea. Cu acordul lui Olhin n-am mai frecventat lecţiile de stenografie, pe cunoscuţi îi vedeam rar şi m-am concentrat toată asupra lucrului şi a acelor discuţii interesante în cel mai înalt grad pe care le purtam în clipele de răgaz. Fără să vreau, îl comparam pe Feodor Mihailovici cu acei tineri pe care se întâmpla să-i întâlnese în cercul meu. Cât de searbăde şi de stupide îmi păreau discuţiile lor în comparaţie cu vederile întotdeauna noi şi originale ale scriitorului meu preferat.

După ce plecam de la el, sub influenţa atâtor idei noi pentru mine, mă plictiseam acasă şi nu trăiam decât în aşteptarea întâlnirii de a doua zi cu Feodor Mihailovici. Vedeam cu tristeţe că munca se apropie de sfârşit şi că, prin urmare, întâlnirile noastre trebuie să ia sfârşit. Şi cât am fost de mirată şi de încântată, când Feodor Mihailovici şi-a exprimat aceeaşi îngrijorare.

— Ştii, Anna Grigorievna, la ce mă gândesc? Uite, noi doi ne-am apropiat atât de mult, ne întâlnim atât de amical în fiecare zi, ne-am obişnuit atât de mult cu discuţiile noastre aprinse, şi oare acum, când romanul va fi gata, toate acestea se vor termina? Zău că-mi pare rău! O să-mi lipseşti foarte mult. Unde am să pot să te văd?

— Ei, Feodor Mihailovici, i-am răspuns eu, fâstâcită, şi munte cu munte se întâlneşte, darmite om cu om!

— Dar unde, totuşi?

— Undeva în societate, la teatru, la concert...

Abia spre sfârşitul lunii Feodor Mihailovici mi-a memorat numele; până atunci îl tot uita şi mă tot întreba cum mă cheamă. (N. Aut.)

— Ştii doar că în societate şi la teatre mă duc foarte rar. Şi ce întâlniri mai sunt astea, când uneori nu poţi să schimbi o vorbă? De ce nu m-ai invita la dumneata, în familia dumitale?

— Vă rog să veniţi, o să ne bucurăm mult. Mi-e teamă doar că mama şi cu mine o să vă părem nişte interlocutoare neinteresante.

— Şi când am să vă pot vizita?

— O să ne înţelegem, când vom termina lucrul, îi spusei eu, deocamdată principalul e să terminăm romanul.

Se apropia 1 noiembrie, data când trebuia să fie predat romanul lui Stellovski şi Feodor Mihailovici a început să se teamă ca acesta să nu recurgă la vreun vicleşug şi, ca să pună mâna pe despăgubire, să refuze sub un pretext oarecare manuscrisul. Îl linişteam cât mă pricepeam pe Feodor Mihailovici şi i-am promis să mă interesez ce trebuie să întreprindă dacă temerile sale se

adeveresc. In aceeaşi seară, am rugat-o pe mama să 6e ducă la un avocat pe care-l cunoşteam. Acesta m-a sfătuit ca manuscrisul să fie predat fie notarului, fie comisarului de poliție al secției unde locuieşte Stellovski, dar, evident, sub semnătura unei persoane oficiale. Acelaşi sfat i-a fost dat şi de judecătorul de pace Freiman (fratele unui coleg de şcoală), căruia i s-a adresat Feodor Mihailovici.

VII.

Pe douăzeci şi nouă octombrie a avut loc ultima dictare. Romanul Jucătorul era terminat. De la 4 până la 29 octombrie, adică în decurs de douăzeci şi şase de zile, Feodor Mihailovici a scris un roman de şapte coli, pe două coloane, format mare, ceea ce echivala cu zece coli obişnuite. Feodor Mihailovici era extrem de mulțumit şi mi-a spus că, după ce-i va preda lui Stellovski în condiții bune manuscrisul, vrea să-şi invite prietenii (Maikov, Miliukov şi alții) la un restaurant şi că mă invită şi pe mine să particip la sărbătorire.

— Ai fost vreodată la vreun local? M-a întrebat el.

— Nu, niciodată.

— Dar la masa mea ai să vii? Aş vrea să beau în sănătatea scumpei mele colaboratoare! Fără ajutorul du-mitale n-aş fi terminat romanul la timp. Aşadar, a; să vii?

I-am răspuns că am să-i cer părerea mamei, în sinea mea, însă, hotărâsem să nu mă duc. Cu timiditatea mea aş fi părut plictisitoare şi aş fi stricat veselia generală.

A doua zi, pe 30 octombrie, i-am adus lui Feodor Mihailovici transcrierea dictării din ajun. M-a primit deosebit de amabil şi chiar a roşit când am intrat. Ca de obicei, am numărat paginile transcrise şi ne-am bucurat că sunt atât de multe, mai multe decât ne-am fi aşteptat. Feodor Mihailovici mi-a spus că în ziua aceea va reciti romanul, va face unele corecturi şi că în dimineața următoare îl va duce lui Stellovski. Tot atunci mi-a dat şi cele cincizeci de ruble cuvenite, mi-a strâns mâna cu putere şi mi-a mulțumit fierbinte pentru colaborare.

Ştiam că 30 octombrie e ziua de naştere a lui Feodor Mihailovici şi de aceea m-am hotărât să-mi schimb obişnuita mea rochie, de pânză, neagră, cu una de mătase, mov. Feodor Mihailovici, care mă văzuse întotdeauna „Ia doliu", a fost măgulit de atenția mea, mi-a spus că-mi stă foarte bine în mov şi că în rochie lungă par mai înaltă şi mai zveltă. Îmi făcea mare plăcere să-i ascult laudele, dar plăcerea mea a fost tulburată de vizita văduvei fratelui lui Feodor Mihailovici, Emilia Feodorovna, venită să-l felicite cu ocazia zilei de naştere. Feodor Mihailovici ne-a făcut cunoştință şi i-a explicat cumnatei sale că, mulțumită ajutorului pe care i l-am dat, a reuşit să-şi termine romanul la timp şi să scape astfel de nenorocirea care-l amenința. In ciuda acestor cuvinte, Emilia Feodorovna a avut față de mine o atitudine rece şi arogantă, ceea ce m-a mirat şi m-a jignit. Lui Feodor Mihailovici nu i-a plăcut tonul lipsit de amabilitate al cumnatei sale şi a început să se poarte cu mine şi mai amabil şi mai prietenos. Mi-a propus să arunc o privire asupra unei cărți recent apărute, a luat-o pe Emilia Feodorovna deoparte şi a început să-i arate nu ştiu ce hârtii.

A intrat Apollon Nikolaevici Maikov. M-a salutat, dar, probabil, nu m-a recunoscut. Apoi l-a întrebat pe Feodor Mihailovici cum îi merge romanul. Feodor Mihailovici, ocupat cu cumnata sa, probabil că nu l-a auzit şi nu i-a răspuns nimic. Atunci m-am hotărât să răspund eu în locul lui Feodor Mihailovici şi i-am spus că romanul a fost terminat încă în ajun şi că i-am adus chiar acum ultimul capitol transcris. Maikov s-a apropiat repede de mine, mi-a întins mâna şi s-a scuzat că nu m-a recunoscut. A explicat-o prin miopia lui ca şi prin faptul că în rochie neagră îi părusem mai scundă.

A început să mă întrebe despre roman şi s-a interesat care e părerea mea. I-am vorbit cu entuziasm despre lucrarea aceasta nouă, pe care am îndrăgit-o atât de mult: i-am spus că romanul are câteva personaje neobişnuit de vii şi de reuşite (bunica, mister Astley şi generalul îndrăgostit). Am vorbit cam vreo douăzeci de minute şi mi-era atât de uşor să discut cu acest om amabil şi bun. Emilia Feodorovna a fost mirată şi chiar oarecum şocată de atenția pe care mi-o acorda Maikov, dar nu şi-a schimbat tonul rece, socotind, probabil, că e sub demnitatea ei să acorde atenție unei… Stenografe.

Maikov a plecat repede. I-am urmat exemplul, nedorind să mai suport aroganța Emiliei Feodorovna. Feodor Mihailovici a căutat să mă convingă să rămân şi a încercat în fel şi chip să atenueze lipsa de delicatețe a cumnatei sale. M-a condus până în vestibul şi mi-a amintit promisiunea de a-l invita la noi. Am confirmat invitația.

— Şi când pot să vin? Mâine?

— Nu, mâine n-am să fiu acasă: sunt invitată la o colegă de liceu.

— Poimâine?

— Poimâine am lecție de stenografie.

— Atunci, pe doi noiembrie?

— Doi e miercuri şi mă duc la teatru.

— Doamne! Dar ai program în fiecare zi! Ştii, Anna Grigorievna, impresia mea e că o spui special. Pur şi simplu nu vrei să te vizitez. Spune-rai adevărul!

— Dar nu e de loc aşa! O să fim foarte bucuroase să vă vedem la noi. Veniți pe trei noiembrie, joi, seara, pe la şapte.

— Tocmai joi? Aşa târziu? O să-mi fie atât de dor de dumneata!

Bineînțeles că am luat vorbele astea drept o glumă amabilă.

VIII.

Şi aşa, zilele mele fericite au trecut ca să înceapă cele plicticoase. In luna din urmă m-am obişnuit atât de mult să mă grăbesc cu bucurie la lucru, la întâlnirile atât de plăcute cu Feodor Mihailovici, să am cu el discuțiile acelea animate, încât toate acestea au devenit pentru mine o necesitate. Toate preocupările mele de mai înainte nu mai mă atrăgeau cu nimic şi-mi păreau serbede şi inutile. Chiar şi vizita promisă de Feodor Mihailovici nu numai că nu mă bucura, dar mă şi apăsa. Înțelegeam că nici buna mea mamă şi nici eu nu putem fi nişte interlocutoare interesante pentru un om atât de inteligent şi de talentat. Dacă până acum discuțiile mele cu Feodor Mihailovici erau animate, asta se întâmpla (credeam eu) doar pentru că se purtau în jurul unui lucru care ne interesa pe amândoi. Acum însă, Feodor Mihailovici va veni la noi ca un musafir pe care va trebui neapărat să-l „amuzăm”. Am început să inventez teme

de discuție şi mă chinuia gândul că impresia drumului obositor până la periferia noastră şi a unei seri plicticoase vor şterge din sufletul lui Feodor Mihailovici, un om extrem de impresionabil, amintirea fostelor noastre întâlniri şi că el va regreta că s-a invitat la nişte oameni atât de plicticoşi. Visând să-l văd pe Feodor Mihailovici, eram totuşi gata să doresc ca el să uite de vizita promisă.

Fiind o fire foarte activă, am căutat să fiu ocupată şi să-mi spulber gândurile triste, mai bine zis neliniştite: am fost la o prietenă, iar în seara următoare m-am dus la lecțiile de stenografie. Olhin m-a întâmpinat cu felicitări pentru modul în care am lucrat. Feodor Mihailovici îi scrisese despre asta şi-i mulțumise pentru stenografa recomandată, cu ajutorul căreia a putut să-şi termine la timp romanul. Feodor Mihailovici a adăugat că noul mod de lucru îi pare comod şi că socoteşte că va recurge la el şi de acum încolo.

Joi, 3 noiembrie, am început de dimineață să fac pregătiri pentru întâmpinarea lui Feodor Mihailovici: m-am dus să cumpăr pere din cele care-i plăceau şi dulciurile cu care mă servise uneori. Toată ziua am fost neliniştită, iar spre ora şapte emoția mea a devenit maximă. Ceasul, însă, a bătut şapte şi jumătate, opt, iar el tot nu venea şi am crezut că s-a răzgândit sau că a uitat de promisiune. La opt şi jumătate, însă, a răsunat mult aşteptata sonerie. M-am grăbit să ies în întâmpinarea lui Feodor Mihailovici şi l-am întrebat:

— Cum de m-ați găsit, Feodor Mihailovici?

— Ei, asta e bună, îmi răspunse el amical, o spui pe un ton de parcă ai fi nemulțumită că te-am găsit. Şi te caut de la şapte, am colindat toate împrejurimile şi am întrebat pe toată lumea. Toți ştiu că pe aici pe undeva există strada Kostromskaia, dar nimeni nu ştie cum s-o nimereşti. Noroc că s-a găsit un om de treabă care s-a urcat pe capră lângă vizitiu şi i-a arătat pe unde să meargă.

A intrat mama şi m-am grăbit să i-l prezint pe Feodor Mihailovici. Galant, acesta i-a sărutat mâna şi i-a spus că-mi este foarte obligat pentru ajutorul pe care i l-am dat. Mama a început să toarne ceaiul, iar Feodor Mihailovici îmi povestea între timp cât zbucium i-a pricinuit predarea manuscrisului lui Stellovski. După cum prevăzuserăm, Stellovski a recurs la un vicleşug: a plecat în provincie şi servitorul a anunțat că nu se ştie când se va întoarce. Atunci, Feodor Mihailovici s-a dus la birourile editurii lui Stellovski şi a încercat să înmâneze manuscrisul şefului de birou, acesta, însă, a refuzat categoric, spunând că nu e împuternicit de patron. Feodor Mihailovici a întârziat la notar, iar la secția de poliție nu era nimeni dintre şefi şi Feodor Mihailovici a fost rugat să treacă spre seară. Toată ziua a petrecut-o într-o mare nelinişte şi abia la zece seara a reuşit să-şi predea manuscrisul la cancelaria secției de poliție şi să primească o chitanță de la comisar.

Am început să bem ceaiul şi să discutăm la fel de vesel şi de firesc ca totdeauna. A trebuit să renunț la temele pe care le inventasem, atât de multe şi de interesante au fost cele noi. Feodor Mihailovici a fermecat-o cu totul pe mama, la început oarecum intimidată de vizita „celebrului" scriitor. Feodor Mihailovici ştia să fie fermecător şi mai târziu mi-a fost dat să văd cum chiar unii oameni porniți împotriva lui erau cuceriți de el.

Feodor Mihailovici mi-a spus, printre altele, că vrea să se odihnească timp de o săptămână şi pe urmă să se apuce de ultima parte a romanului Crimă şi pedeapsă.

— Aş vrea să apelez la ajutorul dumitale, buna mea Anna Grigorievna. Mi-e atât de uşor să lucrez cu dumneata. Am să dictez şi de acum încolo şi sper că n-ai să refuzi să colaborezi cu mine.

— V-aş ajuta cu plăcere, îi răspunsei eu, dar nu ştiu ce-o să spună Olhin. Poate că pentru o viitoare lucrare s-a gândit la vreun alt elev sau elevă.

— Dar m-am obişnuit cu maniera dumitale de lucru şi sunt cu totul mulțumit de ea. Ar fi şi ciudat ca Olhin să-mi recomande un alt stenograf cu care, poate, nici nu m-aş înțelege. Dealtfel, poate că dumneata însăți nu mai vrei să lucrezi cu mine? In cazul acesta, sigur, nu mai insist...

Era vădit necăjit. Am căutat să-l liniştesc, i-am spus că, probabil, Olhin nu va avea nimic împotriva acestui nou angajament, dar că e de datoria mea să-l întreb.

Pe la unsprezece, Feodor Mihailovici s-a ridicat să plece şi m-a pus să-i promit că am să vorbesc cu Olhin chiar la prima lecție şi că am să-i scriu despre asta. Ne-am despărțit în modul cel mai prietenesc şi m-am întors în sufragerie încântată de discuția noastră atât de vie. N-au trecut, însă, nici zece minute şi a venit servitoarea care ne-a povestit că vizitiului care îl adusese pe Feodor Mihailovici cineva i-a furat, pe întuneric, perna din sanie. Vizitiul era disperat şi numai promisiunea lui Feodor Mihailovici că-l va despăgubi a putut să-l liniştească.

Eram atât de tânără, că întâmplarea aceasta m-a tulburat mult: m-am gândit că va influența atitudinea lui Feodor Mihailovici față de noi şi că n-o să mai vrea să mai vină aşa de departe, unde poate fi jefuit cum i-a fost jefuit vizitiul. Îmi venea să plâng de ciudă că impresia unei seri petrecute atât de plăcut se va destrăma din cauza unei întâmplări stupide.

IX.

A doua zi după vizita lui Feodor Mihailovici, m-am dus la sora mea Măria Grigorievna Svatkovskaia, unde am rămas până seara, şi i-am povestit ei şi soțului ei, Pavel Grigorievici, despre munca mea la Dostoievski. Lucrând ziua la Feodor Mihailovici, iar seara transcriind cele dictate, n-am putut să mă văd cu Masa decât în fugă şi s-au adunat multe care meritau a fi povestite. Soră-mea m-a ascultat cu atenție, întrerupându-mă mereu şi întrebându-mă amănunțit despre tot şi, văzând cât eram de agitată, mi-a spus la plecare:

— Degeaba, Netocika, te-ai aprins aşa tare după Dostoievski. Ştii bine că visele tale sunt nerealizabile, şi slavă Domnului că sunt aşa, dacă e un om atât de bolnav şi de împovărat de familie şi de datorii.

I-am replicat cu patimă că nu sunt „aprinsă" deloc după Dostoievski, că n-am nici un fel de „vise", că am fost pur şi simplu bucuroasă să discut cu un om inteligent şi talentat şi că-i sunt recunoscătoare pentru bunătatea lui şi pentru atenția pe care mi-a acordat-o.

Totuşi cuvintele surorii mele m-au tulburat şi, după ce m-am întors acasă m-am întrebat dacă nu cumva soră-mea Masa are dreptate, dacă nu m-am „aprins" cu adevărat după Feodor Mihailovici? Aceasta să fie oare dragostea,

un sentiment pe care nu l-am trăit niciodată? Ce vis nebun, dacă lucrurile stau într-adevăr aşa. Se poate… Şi dacă este într-adevăr dragoste, atunci ce să fac? Poate că e mai bine să refuz, sub un pretext onorabil, lucrul care mi-a fost propus, să nu-l mai văd de acum încolo, să nu mă mai gândesc la el, să caut să-l uit puţin câte puţin şi, lăsându-mă prinsă de vreo preocupare oarecare, să-mi regăsesc liniştea sufletească, pe care am prețuit-o întotdeauna atât de mult. Dar e posibil ca Masa să şi greşească şi să nu fie nici un pericol care să-mi ameninţe inima. De ce să mă lipsesc în cazul acesta şi de munca de stenografă, la care am visat atât de mult, şi de acele discuţii plăcute şi interesante care o însoţeau?

În afară de asta, îmi părea teribil de rău să-l las pe Feodor Mihailovici fără ajutorul unui stenograf, odată ce-i este necesar, cu atât mai mult cu cât printre elevii lui Olhin (în afară de doi, care aveau deja o muncă permanentă) nu ştiam pe nimeni care ar fi putut să mă înlocuiască şi în privinţa vitezei scrisului, şi în privinţa punctualităţii remiterii celor dictate.

Toate acestea mă frământau şi mă simţeam tare neliniştită.

A venit şi duminica de 6 noiembrie. Mă pregăteam să mă duc să-mi felicit naşa cu prilejul onomasticii. Nu eram prea apropiate şi n-o vizitam decât la zile festive, în ziua aceea erau aşteptaţi mulţi oaspeţi şi mă gân-deam că am să mă mai eliberez de starea aceea apăsătoare care nu mă părăsea în zilele din urmă. Stătea departe, dincolo de podul Alarcin, şi intenţionam să plec pe lumină. Cât am aşteptat birja după care trimisesem, m-am aşezat la pian şi am început să cânt, din pricina asta n-am auzit soneria. Nişte paşi mi-au atras atenţia, m-am întors şi spre marea mea mirare şi bucurie l-am văzut intrând pe Feodor Mihailovici. Părea timid şi oarecum fâstâeit. M-am dus în întâmpinarea lui.

— Ştii, Anna Grigorievna, ce-am făcut? Spuse Feodor Mihailovici, strângându-mi cu putere mâna. In ultimele zile nu-mi găseam locul, iar azi, de dimineaţă, m-am tot gândit: să mă duc, să nu mă duc la dumneata? Se cuvine, nu se cuvine? N-o să vi se pară cumva, dumi-tale şi mamei dumitale, ciudată o vizită atât de familiară: abia fusesem joi şi iată-mă şi duminică! M-am hotărât să nu vin la dumneavoastră pentru nimic în lume şi totuşi, după cum vezi, am venit!

— Lăsaţi asta, Feodor Mihailovici! Mama şi cu mine vom fi întotdeauna bucuroase să vă vedem la noi!

În ciuda asigurărilor mele, discuţia nu se lega. N-am putut să-mi înving starea de nelinişte şi nu făceam decât să răspund la întrebările lui Feodor Mihailovici, iar eu însămi nu întrebam aproape nimic. Mai era un lucru care mă tulbura. Salonul nostru cel mare, în care stăteam, nu se încălzise încă şi era foarte frig. Feodor Mihailovici a observat.

— Ce rece e la dumneavoastră şi cât eşti şi dumneata astăzi de rece! Îmi spuse el şi, văzând că sunt îmbrăcată într-o rochie de mătase gri-deschis, mă întrebă unde mă pregătisem să mă duc.

Aflând că trebuie să mă duc la naşa mea, Feodor Mihailovici îmi spuse că nu vrea să mă reţină şi-mi propuse să mă conducă cu trăsura lui, dacă tot aveam un drum comun. Am fost de acord şi am plecat. La o cotitură mai bruscă, Feodor Mihailovici a vrut să mă ţină de talie. Eu, însă, oare, ca toate

fetele din anii şaizeci, eram împotriva tuturor gesturilor de atenție, ca sărutatul mâinii, ținerea de talie etc, îi spusei:

— Vă rog să nu vă alarmați, n-am să ca-”

Cred că Feodor Mihailovici s-a supărat şi mi-a spus:

— Ce-aş mai vrea să cazi chiar acum din sanie!

Am izbucnit în râs şi pacea a fost încheiată: tot restul drumului am pălăvrăgit vesel şi dispoziția mea tristă s-a risipit cu totul. Luându-şi rămas bun de la mine, Feodor Mihailovici. Mi-a strâns cu putere mâna şi m-a făcut să-mi dau cuvântul că am să vin peste două zile la el ca să ne înțelegem în privința lucrului la Crimă şi pedeapsă.

X.

Opt noiembrie 1866 este una din zilele memorabile ale vieții mele: a fost ziua în care Feodor Mihailovici mi-a spus că mă iubeşte şi mi-a cerut să-i fiu soție. De atunci, a trecut o jumătate de secol, dar toate amănuntele acelei zile sunt atât de limpezi în amintirea mea, de parcă totul s-ar fi întâmplat cu o lună în urmă.

Era o zi geroasă şi senină. M-am dus la Feodor Mihailovici pe jos şi din cauza asta am întârziat o jumătate de oră. Probabil că mă aştepta de multă vreme, pentru că de cum îmi auzi vocea apăru imediat în vestibul.

— In fine, ai venit! Îmi spuse el cu bucurie şi începu să mă ajute să-mi desfac gluga şi să-mi scot paltonul.

Am intrat împreună în cabinet. De data aceasta era multă lumină acolo şi am observat cu uimire că Feodor Mihailovici e emoționat. Era agitat, aproape exaltat şi asta îl întinerea mult.

— Cât sunt de bucuros că ai venit, începu Feodor Mihailovici, mi-a fost tare teamă c-ai să-ți uiți promisiunea.

— Ce v-a făcut să credeți? Mi-am respectat întotdeauna cuvântul.

— Iartă-mă, te rog. Ştiu că-ți respecți cuvântul. Sunt atât de bucuros că te văd din nou!

— Şi eu sunt bucuroasă că vă văd, Feodor Mihailovici şi încă atât de vesel. Vreo veste plăcută?

— Da! Azi-noapte am avut un vis minunat!

— Asta e tot? Şi izbucnii în râs.

— Te rog să nu râzi. Dau o mare importanță viselor. Visele mele sunt întotdeauna prevestitoare. Când îl visez pe răposatul meu frate Misa şi mai ales când îl visez pe tata, ştiu că mă paşte o nenorocire.

— Nu vreți să-mi povestiți visul?

— Vezi lada asta mare de palisandru? E un cadou pe care l-am primit de la un prieten din Siberia, Ciokan Valihanov13, şi țin foarte mult la ea. Acolo îmi păstrez manuscrisele, scrisorile şi lucrurile de oare mă leagă amintiri dragi. Ei bine, am visat că stau în fața lăzii şi-mi răsfoiesc hârtiile. Deodată, printre ele sclipeşte o steluță luminoasă. Continui să răsfoiesc hârtiile, iar steluța ba apare, ba dispare. Asta m-a intrigat, ara început să caut cu grijă printre hârtii, şi găsesc între ele un briliant minuscul, dar plin de lumină şi de strălucire.

— Şi ce-ați făcut cu briliantul?

— Ei, asta e că nu țin minte! Am început să visez altceva şi nu mai ştiu ce s-a făcut cu el. Dar era un vis bun!

— După câte ştiu, visele trebuie interpretate pe invers, îi spusei eu şi-mi regretai pe loc vorbele. Figura lui Feodor Mihailovici s-a schimbat imediat, s-a stins parcă.

— Crezi, prin urmare, că nu e vorba de o bucurie? Că nu e decât o speranță deşartă? Exclamă el trist.

— Nu mă pricep să dezleg visele şi nici nu cred în ele, i-am răspuns eu.

Îmi părea foarte rău că Feodor Mihailovici s-a întristat brusc şi am căutat să-l amuz. La întrebarea lui ce fel de vise am, am încercat să-l mai înveselesc.

— Cel mai adesea o visez pe fosta directoare a liceului, o doamnă măreață, cu nişte bucle demodate pe tâm-ple, şi de fiecare dată mă ceartă pentru ceva. Mai visez şi un motan roşcovan, care a sărit odată pe mine de pe gardul grădinii şi m-a speriat teribil.

— Ce copil eşti… Repeta Feodor Mihailovici, râzând şi privindu-mă cu duioşie, şi ce vise ai… Ei, ia spune-mi, te-ai distrat bine la onomastica naşei?

— Foarte bine. După masă, cei mai în vârstă s-au aşezat să joace cărți, iar noi, tineretul, ne-am strâns în cabinetul gazdei şi toată seara am ținut-o într-o pălăvrăgeală amuzantă. Au fost doi studenți foarte veseli şi foarte drăguți.

Feodor Mihailovici s-a înnegurat din nou. M-a uluit cât de repede se schimba starea lui de spirit în ziua aceea. Nu ştiam prea multe despre epilepsie, m-am gân-dit că această dispoziție schimbătoare ar putea să preceadă o criză şi mi s-a făcut teamă…

Ne obişnuisem ca atunci când veneam să stenogra-fiez, Feodor Mihailovici să-mi povestească ce a făcut şi pe unde a fost în timpul cât nu ne-am văzut. M-am grăbit să-l întreb cu ce s-a ocupat în ultimele zile.

— M-am gândit la un nou roman, îmi răspunse el.

— Da? Un roman interesant?

— Pentru mine e foarte interesant, atâta doar că nu ştiu ce să fac cu finalul. E vorba de psihologia unei fete tinere. Dacă aş fi fost la Moscova aş fi întrebat-o pe Sonecika, nepoata mea, 14 aşa, însă, am să apelez la ajutorul dumitale.

M-am pregătit cu mândrie să-l „ajut” pe talentatul scriitor.

— Cine e eroul romanului dumneavoastră?

— Un artist, un om nu prea tânăr, într-un cuvânt, de vârsta mea.

— Povestiți-mi, povestiți-mi, vă rog foarte mult.

Şi drept răspuns la rugămintea mea a desfăşurat o improvizație strălucită. N-ana mai auzit niciodată, nici înainte, nici după, o povestire atât de inspirată. Cu cât povestea mai mult, cu atât mi se părea că Feodor Mihailovici îşi relatează propria lui viață, schimbând doar personajele şi împrejurările. Ceea ce-mi spunea acum îmi povestise şi înainte, dar fragmentar. De data aceasta povestirea amănunțită şi consecventă mi-a lămurit multe lucruri privind raporturile pe care le-a avut cu răposata lui soție şi cu rudele lui.

În noul roman era vorba de aceeaşi copilărie aspră, pierderea timpurie a părintelui iubit, nişte împrejurări dramatice (o boală grea), care l-au rupt pe

artist pentru zece ani de viață şi de arta lui preferată. Era aici şi reîntoarcerea la viață (însănătoşirea artistului), întâlnirea cu femeia de care s-a îndrăgostit, suferința prin care a trecut în urma acestei iubiri, moartea soției şi a oamenilor apropiați (a surorii preferate), sărăcie, datorii…

Starea sufletească a eroului, singurătatea lui, deziluziile pe care i le-au provocat oamenii apropiați, dorința de a începe o viață nouă, necesitatea de a iubi, dorința pătimaşă de a-şi găsi din nou fericirea, toate acestea mi le-a zugrăvit atât de viu şi cu atâta talent, incit era evident că fuseseră trăite de autor şi că nu erau doar rod al fanteziei sale de scriitor.

Pentru zugrăvirea eroului său Feodor Mihailovici n-a precupețit culorile sumbre. Din spusele lui, eroul era un om îmbătrânit de timpuriu, suferind de o boală incurabilă (paralizia mâinii), sumbru, suspicios, e drept înzestrat cu o inimă tandră, fără să ştie, însă, să-şi exprime sentimentele; un artist poate talentat, dar ratat, care n-a reuşit niciodată să-şi materializeze ideile în formele pe care le visa şi care suferea mereu din cauza asta.

Văzând în eroul romanului chiar pe Feodor Mihailovici, nu m-am putut abține ca să nu-l întrerup:

— Bine, Feodor Mihailovici, dar de ce a trebuit să fiți atât de aspru cu eroul dumneavoastră?

— Văd eu că nu prea ți-e simpatic.

— Dimpotrivă, mi-e foarte simpatic. Are un suflet de aur. Gândiți-vă câte nenorociri au căzut pe capul lui şi cum le-a suportat fără să crâcnească! Un altul care ar fi suferit atât probabil că s-ar fi înrăit, iar eroul dumneavoastră tot mai iubeşte oamenii şi le vine în ajutor. Ei, da, sunteți cu totul nedrept față de el.

— Da, sunt de acord, are într-adevăr o inimă bună şi iubitoare. Cât sunt de bucuros că l-ai înțeles!

— Şi iată, îşi continuă povestirea Feodor Mihailovici, în cel mai hotărâtor moment al vieții sale, artistul mtâlneşte o fată tânără, cam de vârsta dumitale sau cu un an, doi mai mare. S-o numim Ania, ca să nu-i mai spunem eroină. E un nume potrivit…

Aceste cuvinte mi-au întărit convingerea că este vorba de Anna Vasilievna Korvin-Krukovskaia, fosta lui logodnică. În clipa aceea am uitat cu totul că şi pe mine mă cheamă tot Anna, atât de puțin credeam că povestirea poate să aibă vreo legătură cu mine. Tema noului roman putea să fie inspirată (mă gândeam eu) de primirea unei scrisori pe care Anna Vasilievna i-a trimis-o din străinătate şi despre care Feodor Mihailovici îmi vorbise cu câteva zile în urmă.

Portretul eroinei era zugrăvit în alte culori, decât cel al eroului. După spusele autorului, Ania era o fată sfioasă, inteligentă, bună, plină de viață şi era înzestrată cu un mare tact în relațiile cu oamenii. Cum pe vremea aceea acordam o mare importanță frumuseții feminine, nu m-am putut abține şi am întrebat:

— Dar e frumoasă eroina dumneavoastră?

— Nu e ceea ce se numeşte o femeie frumoasă, dar e foarte drăguță. Îmi place figura ei.

Mi s-a părut că Feodor Mihailovici spusese mai mult decât intenționa şi mi s-a strâns inima. M-a încercat un sentiment de profundă antipatie față de Korvin-Krukovskaia şi am remarcat:

— Totuşi, Feodor Mihailovici, o idealizați prea mult pe această „Ania" a dumneavoastră. O fi ea chiar aşa?

— Chiar aşa! Am studiat-o bine! Eroul, îşi continuă Feodor Mihaiiovici povestirea, o întâlnea pe Ania în cercurile artistice şi cu cât o vedea mai des, cu atât îi plăcea mai mult, cu atât i se întărea convingerea că-şiva putea găsi alături de ea fericirea. Şi totuşi visul acesta îi părea aproape imposibil. Într-adevăr, ce putea să-i ofere el, un om bătrân, bolnav, înglodat în datorii, acestei fete sănătoase, tinere, pHne de viață? Dragostea pentru artist n-ar fi fost un sacrificiu cumplit din partea acestei tinere fete şi n-ar fi fost mai târziu cuprinsă de

— Amintiri – c. 1743 regrete amare că şi-a legat viața de el? Şi, în general, e posibil oare ca o fată tânără, atât de diferită ca fire şi ca vârstă, să-l iubească pe artistul meu? N-o să fie cumva o inexactitate psihologică? Uite, tocmai în privința asta aş vrea să-ți cunosc părerea, Anna Grigorievna.

— De ce să fie imposibil? Dacă, aşa cum spuneți, Ania aceea a dumneavoastră nu e o femeiuşcă oarecare, ci o ființă bună şi sensibilă, atunci de ce nu s-ar îndrăgosti de artist? Ei şi ce dacă e bolnav şi sărac? Un om nu poate fi iubit decât pentru înfățişare şi pentru bogăție? Şi ce fel de jertfă ar fi din partea ei? Dacă-l iubeşte, o să fie şi ea fericită şi nu va avea niciodată ce regreta!

Vorbeam cu pasiune. Feodor Mihailovici mă privea emoționat.

— Şi crezi serios că ar putea să se îndrăgostească sincer şi pentru toată viața de el?

A tăcut un timp, îndoindu-se parcă.

— Pune-te pentru o clipă în locul ei, spuse el cu o voce tremurândă. Închipuie-ți că artistul sunt eu, că ți-am făcut o declarație de dragoste şi că ți-arn cerut să-mi fii soție. Spune-mi, ce mi-ai fi răspuns?

Figura lui Feodor Mihailovici exprima o tulburare atât de mare, o frământare atât de profundă, încât am înțeles, în fine, că nu e vorba pur şi simplu de o discuție literară şi că am să-i lezez profund demnitatea şi mân-dria dacă am să-i dau un răspuns evaziv. Am privit figura lui Feodor Mihailovici, atât de emoționată şi atât de dragă mie, şi i-am spus:

— V-aş fi răspuns că vă iubesc şi că am să vă iubesc toată viața!

Nu voi reda cuvintele tandre, pline de iubire pe care mi le-a spus Feodor Mihailovici în acele clipe de neuitat: sunt sfinte pentru mine...

Am fost uluită, aproape strivită de uriaşa mea fericire şi multă vreme n-am putut să cred în ea. Țin minte că, aproape cu o oră mai târziu, când Feodor Mihailovici a început să-mi expună planurile privind viitorul nostru şl mi-a cerut părerea, i-am răspuns:

— Parcă mai pot judeca acum! Sunt nemaipomenit de fericită!

Pentru că nu ştiam cum se vor aranja lucrurile şi când va putea avea loc nunta, am hotărât să nu vorbim un timp cu nimeni despre asta, cu excepția

mamei. Feodor Mihailovici mi-a promis că va veni a doua zi la noi şi mi-a spus că va aştepta cu nerăbdare întâlnirea noastră.

M-a condus până în vestibul şi mi-a legat cu grijă gluga. Eram gata să ies, când Feodor Mihailovici m-a oprit, spunându-mi:

— Anna Grigorievna, acum ştiu ce s-a întâmplat cu micul meu briliant.

— Ți-ai adus aminte de vis?

— Nu, nu mi-am amintit visul. Dar l-am găsit, în fine, şi am de gând să-l păstrez toată viața.

— Te înşeli, Feodor Mihailovici! Am râs eu. N-ai găsit un briliant, ci pur şi simplu o pietricică.

— Ei, nu, de data aceasta sunt convins că nu mă înşel, mi-a răspuns serios Feodor Mihailovici la despărțire.

XI.

Bucuria îmi umplea sufletul când mă întorceam de la Feodor Mihailovici. Țin minte că tot drumul exclamam aproape tare, uitând de trecători:

— Doamne, ce fericire! Chiar o fi adevărat? Nu e un vis? Chiar îmi va fi soț?!

Zgomotul mulțimii de pe stradă m-a mai trezit puțin şi mi-am adus aminte că sunt invitată la masă la nişte rude, care sărbătoreau onomastica vărului meu Mihail Nikolaevici Snitkin. Am intrat într-o brutărie (pe atunci erau puține cofetării) ca să cumpăr un tort pentru sărbătorit. Sufletul meu era plin de bucurie şi toți îmi păreau buni şi drăguți şi tuturor aş fi vrut să le spun ceva plăcut. Nu m-am putut abține şi i-am spus domnişoarei care mi-a vândut tortul, o nemțoaică:

— Ce ten minunat aveți şi cât de drăguț sunteți pieptănată!

La rudele mele erau o mulțime de musafiri, mama, însă, nu se afla acolo, deşi promisese că vine la masă.

BlBLiOIECA.

Asta m-a întristat: voiam aşa de mult să-i spun cât mai repede bucuria mea.

La masă lumea a fost veselă, eu, însă, m-am purtat ciudat: ba râdeam de orice prostie, ba cădeam pe gân-duri şi nu auzeam ce mi se spune, ba răspundeam anapoda, iar pe un domn l-am numit chiar Feodor Mihai-lovici. Au început să glumească pe socoteala mea, dar m-am scuzat, pretextând o migrenă îngrozitoare.

În sâârşit, a venit şi buna mea mamă. Am ieşit în fugă în vestibul, am îmbrățişat-o şi i-am şoptit la ureche:

— Poți să mă feliciți, sunt ca şi logodită!

Mai mult n-am reuşit să-i spun, deoarece în întâmpinarea mamei au ieşit gazdele. Țin minte că toată seara mama m-a privit cu atenție, neştiind, probabil, cu care dintre admiratorii mei prezenți acolo mă mărit. Numai când ne-am întors acasă, i-am explicat că mă mărit cu Dostoievski. Nu ştiu dacă s-a bucurat sau nu, cred că nu. Ca un om cu experiență, trecut bine prin viață, mama nu putea să nu prevadă că în căsnicia asta voi suferi mult de pe urma îngrozitoarei boli a viitorului meu soț şi a lipsei de bani. Dar n-a căutat să mă facă să mă răzgândesc (cum au făcut mai târziu alții) şi-i sunt recunoscătoare

pentru asta. Dar cine m-ar fi putut convinge să renunț la rriarea fericire care mă aştepta şi care, mai târziu, în ciuda multor aspecte dificile ale vieții noastre comune (boala soțului, datoriile), s-a dovedit a fi o reală şi autentică fericire pentru noi doi.

Ziua următoare, ziua de nouă noiembrie, s-a prelungit pentru mine chinuitor de mult. Nu puteam să fac nimic şi tot îmi aminteam amănuntele discuției noastre din ajun şi chiar le-aim trecut în carnetul meu de stenografă.

Feodor Mihailovici a venit la şase şi jumătate şi a început prin a se scuza că a venit cu o jumătate de oră mai devreme.

— Dar n-am putut să mai rabd, voiam să te văd cât mai repede!

— Nous sommes logees ă la meme enseiane. Îi răspunsei eu. Râzând, nici eu toată ziua n-am făcut niSântem în aceeaşi situație (expresie franceză).

Mic, tot mă gândeam la dumneata şi sunt teribil de fericită că ai Venit!

Feodor Mihailovici a remarcat imediat că sunt într-o toaletă deschisă.

— Tot drumul m-am gândit, dacă ai să-ți scoți doliul sau ai să porți şi acuma rochia neagră. Şi iată-te în roz!

— Cum ar putea fi altfel, dacă în sufletul meu e atâta bucurie! Bineînțeles, până nu vom anunța căsătoria noastră, voi purta în societate doliu, iar acasă, pentru dumneata, rochii de culoare deschisă.

— Iți stă foarte bine în roz, îmi spuse Feodor Mihailovici, dar în roz eşti şi mai tânără, pari aproape o fetiță.

Înfățişarea mea tinerească îl tulbura, probabil, pe Feodor Mihailovici. Râzând, am început să-l încredințez că am să îmbătrânesc foarte repede şi, deşi promisiunea asta n-a fost decât o glumă, datorită multor împrejurări s-a adeverit repede, mai exact n-am îmbătrânit, ci am căutat ca în îmbrăcămintea şi în discuțiile mele să par atât de matură, încât diferența de vârstă între mine şi soțul meu a devenit curând aproape imperceptibilă.

A intrat mama. Feodor Mihailovici îi sărută mâna şi-i spuse:

— Ştiți, desigur, că am cerut mâna fiicei dumneavoastră. A fost de acord să-mi fie soție şi asta m-a făcut extrem de fericit. Aş vrea, însă, ca dumneavoastră să-i încuviințați alegerea. Anna Grigorievna mi-a spus atî-tea lucruri bune despre dumneavoastră că m-am obişnuit să vă respect. Vă dau cuvântul meu că am să fac tot posibilul şi imposibilul ca să fie fericită. Pentru dumneavoastră am să fiu ruda cea mai credincioasă şi mai iubitoare.

Trebuie să recunosc că în cei paisprezece ani ai căsătoriei noastre Feodor Mihailovici a fost întotdeauna foarte respectuos şi bun cu mama, că a iubit-o şi a respectat-o cu toată sinceritatea.

Feodor Mihailovici şi-a rostit micul său discurs solemn, dar puțin confuz, ceea ce a remarcat şi el mai târziu. Mama a fost foarte mişcată, l-a îmbrățişat pe Feodor Mihailovici, l-a rugat să mă iubească şi să mă ocrotească şi chiar a izbucnit în plâns.

M-am grăbit să întrerup această scenă, poate puțin cam apăsătoare pentru Feodor Mihailovici:

— Mamă dragă, dă-ne, te rog, mai repede ceai! Feodor Mihailovici a înghețat.

Ni s-a adus ceaiul şi ne-am aşezat, ţinând paharele în mână, în fotoliile noastre vechi şi moi şi am început o discuţie animată.

S-a scurs cam o oră şi a sunat soneria, iar fata ne-a anunţat sosirea a doi tineri care veneau des pe la noi. De data aceasta musafirii aceştia nepoftiţi m-au enervat şi am rugat-o pe mama:

— Du-te, te rog, şi spune-le că mă scuz şi că mă doare capul.

— Te rog să-i primiţi, Anna Nikolaevna, mă întrerupse Feodor Mihailovici şi, adresându-mi-se mie, a adăugat încet: Aş vrea să te văd într-o societate de oameni tineri. Până acum nu te-am văzut decât cu noi, bătrânii.

Am zâmbit şi am rugat să fie poftiţi. I-am prezentat lui Feodor Mihailovici şi le-am spus numele lui. Tinerii au fost cam intimidaţi de neaşteptata cunoştinţă cu un romancier celebru. Ca să le explic aerul oarecum solemn al serii le-am spus că au nimerit la sărbătoarea prilejuită de terminarea muncii noastre comune la un nou roman. Am vrut foarte mult să leg o conversaţie generală, în care să-l atrag şi pe Feodor Mihailovici. Am profitat de întrebarea unuia din tineri, dacă mi-a trecut sau nu migrena de ieri, şi am spus:

— Dumneavoastră sunteţi vinovaţi de durerea mea de cap: toţi aţi fumat aşa de mult. Nu-i aşa, Feodor Mihailovici, că nu trebuie să fumezi mult?

— Nu sunt bun de arbitru: şi eu fumez mult.

— Dar asta nu e dăunător pentru sănătate?

— E dăunător, sigur, dar e un obicei de oare e greu să te debarasezi.

Au fost singurele cuvinte pe care le-a spus Feodor Mihailovici. N-am reuşit să-l fac să participe la discuţie. Fuma şi se uita cu atenţie la mine şi la musafiri. Tinerii erau intimidaţi: probabil că le impunea numele lui Dostoievski. Mi-au spus că în ajun, după plecarea mea de la rude, s-a hotărât să mergem împreună să vedem Judith a lui Serov 15 şi ei au fost însărcinaţi să afle când sunt liberă şi să reţină o lojă.

Le-am explicat amabil, dar categoric, că n-o să mă duc la operă, deoarece am să mă ocup intens de stenografie, ca să-mi ajung din urmă colegii.

— Bine, dar la concertul de pe cincisprezece o să veniţi? Aţi promis doar! Mi-au spus, dezamăgiţi, tinerii.

— N-o să mă duc nici la concert, din aceeaşi cauză.

— Dar anul trecut v-aţi distrat aşa de bine la concertul acesta.

— Câte n-au fost anul trecut! De atunci, s-au schimbat multe, spusei eu sentenţios.

Tinerii s-au simţit de prisos şi s-au ridicat să plece. Nu i-am reţinut.

— Ei, eşti mulţumit de mine? Îl întrebai pe Feodor Mihailovici după plecarea musafirilor.

— Ai ciripit întruna. Îmi pare rău doar că ţi-ai supărat admiratorii, renunţând atât de categoric la tot ce te interesa înainte.

— Lasă-i în plata Domnului! Ce-mi mai trebuie acum… Acum îmi trebuie un singur om: scumpul meu, dragul meu, minunatul meu Feodor Mihailovici!

— Sunt, deci, şi drag, şi scump pentru dumneata? Spuse Feodor Mihailovici şi din nou începu discuţia noastră intimă care a ţinut toată seara.

Ce vremuri fericite şi cit de adânc recunoscătoare îi sunt soartei pentru ele!

XII.

Hotărârea pe care am luat-o să păstrăm în secret față de rude şi de cunoştințe logodna noastră n-a ținut mai mult de o săptămână. Taina noastră a fost dezvăluită în modul cel mai neaşteptat.

Feodor Mihailovici, când venea la noi, angaja o birjă cu ora, de la şapte la zece. În timpul lungului drum spre noi şi la întoarcere, Feodor Mihailovici, care ținea la oamenii simpli, discuta de obicei cu birjarul său. Simțind nevoia să împărtăşească fericirea sa, îi povestea birjarului despre apropiata sa căsătorie. Odată, când s-a întors acasă de la noi şi n-a găsit prin buzunare mărunțiş, i-a spus birjarului că-i va trimite banii imediat. Banii au fost aduşi de servitoare. Neştiind cui dintre cei trei birjari care stăteau în fața porții, trebuie să plătească, a întrebat cine l-a adus acum pe „domnul bătrân”?

— Pe logodnic, adică? Eu l-am adus.

— Ce logodnic? Domnul nostru nu e logodnic.

— Ei, na, cum să nu fie? Chiar el mi-a spus că e logodit. Şi am văzut-o şi pe logodnică, când i-a deschis uşa. A ieşit să-l conducă, e aşa, veselă, râde tot timpul!

— Şi de unde l-ai adus pe boier?

— De lângă Smolnâi.

Fedosia, care-mi ştia adresa, şia dat seama cine e logodnica stăpânului ei şi s-a grăbit să-i comunice noutatea lui Pavel Alexandrovici.

Toată această scenă miMa povestit-o a doua zi Feodor Mihailovici (a întrebat-o amănunțit pe Fedosia) şi a făcut-o atât de viu, că mi s-a întipărit pentru totdeauna în minte.

Când l-am întrebat ce impresie a produs asupra fiului său vitreg ştirea logodnei noastre, Feodor Mihailovici s-a înnegurat şi a vrut evident să scape de întrebări. Am insistat. Feodor Mihailovici a izbucnit în râs şi mi-a povestit că dimineața, „Paşa”, îmbrăcat într-un costum de gală, cu nişte ochelari albaştri pe care şi-i punea numai la ocazii solemne, a intrat în cabinetul său. I-a declarat lui Feodor Mihailovici că a aflat despre căsătoria care trebuie să aibă loc, că e surprins, mirat şi revoltat, pentru faptul că Feodor Mihailovici nu s-a gândit să ceară sfatul şi acordul „fiului” său, pe care această hotărâre îl priveşte atât de mult. L-a rugat pe „tatăl” său să se gândească bine, să nu uite că e „bătrân”, că nu mai are nici vârsta, nici energia să înceapă o viață nouă, că are o serie de obligații etc, etc.

După cum îmi spunea Feodor Mihailovici, Pavel Alexandrovici i-a vorbit „afectat, prețios, sentențios”. A fost atât de indignat de tonul fiului vitreg că şi-a ieşit din fire, a început să țipe şi l-a dat afară din cabinet.

Când m-am dus după două zile la Feodor Mihailovici am aflat că a avut o criză), fiul său vitreg n-a venit să mă vadă. Muta foarte zgomotos ceva în sufragerie şi o certa supărat pe servitoare, ca să-mi demonstreze că e la el acasă. Mai târziu, când am venit pentru a doua oară {după o săptămână), Pavel Alexandrovici, probabil ca urmare a unui ordin primit de la tatăl său vitreg, a intrat în cabinet, m-a felicitat rece şi oficial, a stat vreo zece minute cu o mină supărată şi jignită. Feodor Mihailovici era, însă, în ziua aceea într-o dispoziție minunată, eram şi eu bine dispusă şi amândoi ne simțeam atât de fericiți, că n-

am acordat nici o atenție tonului înțepat şi reținut al lui Pavel Alexandrovici. Mai târziu, când a observat că atitudinea lui severă nu ne afectează cu nimic şi că nu face decât să-l supere pe Feodor Mihailovici, s-a îmbunat şi a devenit mai politicos şi mai amabil cu mine, fără totuşi, să scape vreo ocazie să mă înțepe.

XIII.

Vremea fericită a logodnei noastre a trecut pentru noi extrem de repede. Privite din afară, zilele erau monotone: sub pretextul unei intense preocupări pentru stenografie, nu ieşeam nicăieri, nu invitam pe nimeni, nu mă duceam nici la concerte, nici la teatru. O excepție a fost doar seara pe care am petrecut-o la reprezentarea piesei Moartea lui Ioan cel Groaznic a contelui Alexei Tolstoi.16

Feodor Mihailovici prețuia mult această dramă şi a vrut s-o vadă împreună cu mine. A luat o lojă, i-a invitat şi pe Emilia Feodorovna cu fiica şi cu fiii ei, ca şi pePavel Alexandrovici. Oricât de plăcut mi-ar fi fost să-mi împărtăşesc impresiile lui Feodor Mihailovici, prezența unor oameni porniți împotriva mea mă apăsa. Emilia Feodorovna îşi manifesta atât de deschis antipatia ei, încât spre sfârşitul spectacolului am devenit foarte tristă, lucru pe care Feodor Mihailovici l-a remarcat îndată. A început să mă întrebe ce-i cu mine şi eu ara pretextat o migrenă.

Dealtfel, această seară neplăcută n-a putut să-mi spulbere fericirea. In sufletul meu era o sărbătoare continuă. Eu, care înainte îmi găseam mereu o ocupație, acum nu făceam absolut nimic. Zile întregi mă gândeam la Feodor Mihailovici, îmi aminteam discuțiile din ajun şi aşteptam cu nerăbdare să vină iarăşi. Venea de obicei la şapte, uneori la şase şi jumătate. Pe masă, în aşteptarea lui, fierbea întotdeauna samovarul. Venise iarna şi-mi era teamă ca Feodor Mihailovici să nu răcească în timpul lungului drum pe care-l făcea până la noi. Cum intra în cameră, îi dădeam un pahar de ceai fierbinte.

Socoteam că face un mare sacrificiu venind zilnic la mine şi, de dragul lui, deşi împotriva dorinței mele, ii rugam să mai lase câte o seară. Feodor Mihailovici mă asigura că vizitele la noi sunt o plăcere pentru el, că] a mine se înviorează şi se liniştește şi că va renunța la vizite zilnice, numai când am să-i spun eu că sunt obositoare pentru mine. O spunea în glumă, pentru că vedea cât de bucuroasă sunt întotdeauna.

După ce ne beam ceaiul, ne aşezam în bătrânele noastre fotolii, iar pe măsuța care ne despărțea puneam tot felul de dulciuri. Feodor Mihailovici aducea în fiecare seară bomboane de la Ballet (cofetăria lui preferată). Ştiind că o duce greu cu banii, căutam să-l conving să renunțe la bomboanele, pe care mi le aducea el însă găsea că atențiile de logodnic sunt un bun obicei din bă-trini şi că obiceiul acesta nu trebuie să fie neglijat.

La rândul meu îi pregăteam întotdeauna lui Feodor Mihailovici perele lui preferate, stafide, curmale, piersici uscate, bomboane de fructe, în cantități nu prea mari, dar întotdeauna proaspete şi de bună calitate. Umblam prin magazine ca să găsesc ceva mai aparte cu care să-l răsfăț pe Feodor Mihailovici. El se mira şi susținea că numai o gurmandă ca mine ştie să descopere nişte lucruri atât de gustoase. Eu, la rândul meu, susțineam că el e un gurmand teribil şi uite aşa nu puteam hotărî cine dintre noi e mai păcătos.

Când se apropia ora zece, începeam să-l grăbesc pe Feodor Mihailovici să se ducă acasă. Locul unde se găseau casele mamei erau foarte pustii şi mă temeam să nu i se întâmple vreo nenorocire. In primele seri îi propuneam lui Feodor Mihailovici să se lase condus de portarul nostru, dar el nici nu voia să audă. Mă încredința că nu are de ce să se teamă şi că se va descurca singur dacă va fi atacat. Asigurările sale mă linişteau prea puțin şi-i porunceam portarului să-l conducă pe ascuns până la strada Slonovaia, o stradă animată, ținându-se la cincisprezece, douăzeci de paşi de sanie.

Se întâmpla ca Feodor Mihailovici să nu poată veni la mine: fie că citea la vreo serată literară, fie că era invitat la masă. În cazul acesta ne înțelegeam din ajun ca să vin eu la el spre ora unu şi să rămân până la cinci. Mi-amintesc cu emoție cum insista să mai rămân „încă zece minute, încă un sfert de ceas" şimi spunea trist:

— Gândeşte-te, Ania, că n-am să te văd o zi întreagă! Se întâmpla ca în aceeaşi seară să fugă de la masă sau să-şi termine mai repede lectura şi să vină la noi la nouă ori la nouă jumătate, cu o mină triumfătoare:

— Am chiulit ca un şcolar! Măcar o jumătate de ceas să stăm împreună!

Eram, desigur, teribil de bucuroasă să-l mai văd o dată în aceeaşi zi.

Feodor Mihailovici venea la noi întotdeauna bine dispus, vesel şi radios. Eram adesea nedumerită cum de s-a putut crea legenda despre caracterul său posomorit şi sumbru, legenda pe care mi-a fost dat s-o citesc şi s-o aud de la cunoscuți. Apropo de asta mi-amintesc următoarea întâmplare: odată, întrebându-mă despre P. M. Olhin, profesorul meu de stenografie, Feodor Mihailovici mi-a spus:

— Ce om posomorit! Am izbucnit în râs.

— Ei, bine, ce crezi că mi-a spus Pavel Mihailovici după ce s-a întâlnit cu tine? „Iți propun să lucrezi la scriitorul Dostoievski, dar nu ştiu cum o să te împaci cu el, mi s-a părut un om atât de sumbru şi atât de posomorit!" Şi uite că şi tu spui acelaşi lucru despre el! In realitate, amândoi nu sunteți nici sumbri, nici posomoriți, ci doar păreți aşa.

— Şi ce i-ai răspuns tu lui Olhin atunci? Fu curios să ştie Feodor Mihailovici.

— I-am spus – de ce să mă înțeleg cu Dostoievski? Am să caut să-mi fac treaba cit mai bine, iar pe Dostoievski îl respect aşa de mult că mi-e şi frică de el l

— Şi uite că în ciuda prezicerilor lui Olhin noi doi ne-am înțeles şi ne-am apropiat pentru toată viața, nu-i aşa, scumpa mea Anecika? Mă întrebă Feodor Mihailo-vici, privindu-mă cu duioşie.

Dacă Feodor Mihailovici venea la noi într-o dispoziție veselă, eram şi eu la rândul meu veselă, poznaşă şi pălăvrăgeam întruna. Glasul meu răsuna ca un clopoțel şi izbucneam într-un râs vesel de la orice fleac şi atunci Feodor Mihailovici bătea din palme şi exclama cu o groază comică:

— Spune-mi şi mie – ce o să mă fac eu cu un copil ca tine? Şi unde o fi acea severă, aproape aspră, Anna Grigorievna care venea să stenografieze la mine? Fără doar şi poate că mi-a schimbat-o cineva!

Îmi luam pe loc o figură importantă şi începeam să vorbesc cu el pe un ton moralizator. Totul se termina într-un hohot general.

Nu eram, însă, veselă mereu. Eram foarte nemulțumită atunci când Feodor Mihailovici începea să joace rolul „bătrânelului întinerit". Putea să vorbească ore întregi, imitând vorbele şi gândurile eroului său, bătrânul prinț din Visul unchiului. Formula nişte idei extrem de originale şi de neaşteptate, vorbea vesel şi cu har, dar pe mine povestirile acestea pe tonul unui bătrânel care nu mai e bun de nimic, care, însă, vrea să mai pară tî-năr, mă întristau întotdeauna şi schimbam discuția.

Despre ce n-am vorbit noi în aceste trei luni fericite! L-am întrebat în amănunt pe Feodor Mihailovici despre copilăria sa, despre tinerețea sa, despre Şcoala de ingineri, despre activitatea politică, despre deportarea în Siberia, despre întoarcere…

— Aş vrea să ştiu totul despre tine, îi spuneam eu, să văd clar trecutul tău, săți înțeleg sufletul!

Feodor Mihailovici îşi amintea cu plăcere copilăria sa fericită şi lipsită de griji şi vorbea cu multă dragoste despre mama lui. Ii iubea mai ales pe Misa şi pe Va-renka, frații lui mai mari. Frații şi surorile mai mici îl interesau mai puțin. Îl întrebam despre pasiunile sale şi mi se părea ciudat că în tinerețe n-a încercat nici o pasiune pentru o femeie. Mi-o explicam doar prin faptul că a început să trăiască prea devreme o viață cerebrală. Creația l-a înghițit total şi din cauza asta viața personală a trecut pe planul al doilea. Mai târziu a fost prins cu totul de acea chestiune politică pentru care a plătit atât de scump.

Am încercat să-l întreb despre răposata lui soție, dar nu-i plăcea să-şi amintească de ea. E curios că şi mai târziu, în timpul căsniciei noastre Feodor Mihailovici n-a vorbit niciodată despre Măria Dmitrievna, cu excepția unui singur caz, la Geneva, despre care am să vorbesc la timpul potrivit.

Cu mult mai multă plăcere îşi amintea despre logodnica sa, A. V. Korvin-Krukovskaia. La întrebarea mea – de ce au desfăcut logodna, Feodor Mihailovici îmi spunea:

— Anna Vasilievna este una dintre cele mai minunate femei pe care le-am întâlnit vreodată. E extrem de inteligentă, evoluată, de o mare cultură literară şi e înzestrată cu o inimă bună, o inimă minunată. E o fată cu înalte calități morale, convingerile ei sunt, însă, diametral opuse convingerilor mele şi nu poate să renunțe la ele, e prea dreaptă pentru asta. De aceea e puțin probabil să fi fost fericită căsnicia noastră. Am dezlegat-o da cuvântul dat şi-i doresc din tot sufletul să întâlnească un om cu aceleaşi concepții ca ale ei şi să fie fericită cu el.

Tot restul vieții Feodor Mihailovici a păstrat cele mai bune relații cu Anna Vasilievna şi o considera prietenul său credincios. Când, la şase ani după căsătoria noastră, am cunoscut-o pe Anna Vasilievna, ne-am împrietenit şi ne-am îndrăgit sincer una pe alta. Cuvintele lui Feodor Mihailovici despre mintea ei remarcabilă, despre inima ei bună şi despre marile ei calități morale s-au adeverit întru totul, dar nu mai puțin adevărată a fost şi convingerea sa că ei n-ar fi fost fericiți împreună. Anna Vasilievna n-avea acea îngăduință care e necesară în orice căsnicie reuşită, mai ales alături de un om atât de bolnav şi

de irascibil, cum era adesea Feodor Mihailovici,. Ca urmare a bolii sale. In afară de asta, ea se interesa prea mult de lupta partidelor politice ca să acorde o mare atenție familiei. Cu anii s-a schimbat şi mi-a rămas-în amintire ca o soție şi o mamă minunată.

A. V. Korvin-Krukovskaia (sora celebrei Sofia Va-silievna Kovalevskaia)17 a avut un destin trist. Curând după ruptura cu Feodor Mihailovici a plecat în străinătate şi a cunoscut acolo un francez, domnul Jaquelard, un om cu aceleaşi convingeri politice cu ale ei. S-a îndrăgostit de el şi cei doi s-au căsătorit. In timpul Comunei din Paris, Jaquelard, ca un comunard notoriu, a fost pe lista celor condamnați la moarte. A fost închis-într-o fortăreață, undeva lângă granița germană. Tatăl Annei Vasilievna a dat douăzeci de mii de franci cui trebuia şi Jaquelard a avut posibilitatea să fugă în Germania. Mai târziu Jaquelard-Korvin (după obiceiul străin şi-a adăugat la numele său şi numele soției) s-a mutat cu familia la Petersburg, unde a căpătat un post de profesor de literatură franceză în liceele de fete. Jaquelard şi soția lui s-au înțeles foarte bine, lui, însă, îi era dor de țară şi asta o neliniştea mult pe Anna Vasilievna. În curând şi situația lor materială s-a înrăutățit: suma însemnată de bani pe care Anna Vasilievna a primit-o ca zestre, Jaquelard a investit-o într-o afacere, atât de nereuşită, că după câțiva ani nu le-a rămas decât o casă de pe Vasilievski Ostrov şi aceea ipotecată pentru o sumă mare. Pierderea averii a influențat-o aşa de mult pe Anna Vasilievna, că ea, care în general nu se bucura de o sănătate prea bună, s-a îmbolnăvit. Soțul ei, care primise între timp dreptul să se repartrieze, a dus-o la Paris. Veneau adesea pentru afaceri la Petersburg în perioada bolii, ei în urma căreia a murit, am avut ocazia să-i fac Annei Vasilievna un serviciu prin K. P. Pobedonosțev 18 şi anume să obțin pentru soțul ei, care trebuia să fie expulzat, în termen de două zile din capitală pentru ne-loialitate politică, o amânare de câteva săptămâni ca să-şi poată aranja treburile şi să-şi însoțească soția bolnavă şi fiul în străinătate. Anna Vasilievna a murit la Paris, în anul 1887.

XIV.

Într-una din discuțiile noastre de seară, Feodor Mihailovici m-a întrebat:

— Spune-mi, Ania, mai ții minte ziua în care ți-ai dat pentru prima dată seamă că mă iubeşti?

— Ştii, dragul meu, i-am răspuns, numele de Dos-toievski mi-e cunoscut din copilărie: de tine sau, mai bine zis, de unul din eroii tăi am fost îndrăgostită la cincisprezece ani.

Feodor Mihailovici a izbucnit în râs, luându-mi cuvintele drept glumă.

— Serios, îți spun serios, tatălui meu îi plăcea foarte mult să citească şi când venea vorba de literatura contemporană spunea mereu: „Ce scriitori sunt ăştia de astăzi? Pe vremea mea erau Puşkin, Gogol, Jukovski! Dintre cei tineri era romancierul Dostoievski, autorul Oamenilor sărmani. Era un talent adevărat. Din nefericire – s-a amestecat într-o istorie politică, a nimerit în Siberia şi acolo i s-a pierdut urma!”

Cât a fost, însă, de bucuros tatăl meu când a aflat că frații Dostoievski vor să editeze o nouă revistă, Vremea: „Ei, Dostoievski s-a întors, ne spunea el, slavă Domnului, n-a pierit omul!”

Țin minte că vara anului 1861 am petrecut-o la Pe-terhof 19. De fiecare dată când mama pleca în oraş după cumpărături, o rugam, soră-mea şi cu mine, să treacă pe la biblioteca lui Cerkasov şi să ne ia noul număr al revistei Vremea. In familia noastră domnea o ordine patriarhală şi de aceea revista era dată în primul rând tatălui. El, săracul, o ducea prost cu sănătatea încă de pe atunci şi adeseori adormea după masă în fotoliu, cu o carte sau o revistă în mână. Eu mă furişam până la el, îi luam încetişor revista, fugeam în grădină şi mă aşezam undeva printre tufişuri ca să mă delectez în linişte cu lectura romanului tău. Dar, vai, vicleşugul nu-mi reuşea! Venea soră-mea Masa şi, cu dreptul celei mai mari, îmi lua noul număr al revistei, în ciuda rugăminților mele de a termina capitolul din Umiliți.

— Sunt o mare visătoare, am continuat, şi eroii romanului sunt întotdeauna pentru mine nişte oameni vii. Îl uram pe prințul Valkovski, îl disprețuiam pe Alioşa pentru lipsa lui de voință, îmi era milă de bâ-trânul Ihmenev, îmi părea rău din tot sufletul de nefericita Nelli şi... N-o iubeam pe Nataşa... Vezi, țin minte chiar şi numele eroilor tăi!

— Eu nu-i mai țin minte, şi, în general, n-am o reprezentare prea clară a romanului, remarcă Feodor Mi-hailovici.

— Chiar ai uitat? Am întrebat, uluită. Ce păcat! Am fost îndrăgostită de Feodor Petrovici, cel care depăna povestirea. Refuzam să înțeleg cum putea Nataşa să-l prefere acestui om minunat pe mizerabilul Alioşa. „îşi merită suferințele, mă gândeam eu, în timp ce citeam, prin faptul că a respins dragostea lui Ivan Petrovici." E ciudat, dar eu îl identificam pe acest atâit de simpatic Ivan Petrovici cu autorul romanului. Mi se părea că Dostoievski însuşi îşi povesteşte istoria tristă a iubirii sale ratate... Dacă ai uitat, trebuie neapărat să reciteşti acest roman minunat.

Discuția noastră l-a făcut curios pe Feodor Mihailo-vici, care mi-a promis că va reciti Umiliții când va avea timp.

— Apropo, i-am spus, ții minte, odată, la începutul cunoştinței noastre, m-ai întrebat dacă am fost îndrăgostită. Ți-am răspuns: „Niciodată de o persoană reală, dar la cincisprezece ani am fost îndrăgostită de eroul unui roman". Tu m-ai întrebat: „Ce roman?" şi m-am grăbit să schimb vorba, mi se părea jenant să numesc un erou al romanului tău. Puteai să iei asta drept flatare din partea unei domnişoare care vrea să capete o muncă „literară". Iar eu voiam să fiu pe deplin independentă.

Şi câte lacrimi am vărsat citind Amintiri din Casa rnorților! Sufletul meu era plin de milă şi compasiune pentru Dostoievski care a trecut prin viața îngrozitoare de ocnă. Voiam aşa de mult să te ajut, să fac măcar cu ceva mai uşoară viața unui om, lucrările căruia m-au entuziasmat atât. Ii mulțumeam lui Dumnezeu că Olhin m-a ales pe mine pentru lucrul acesta şi nu pe altcineva.

Observând că remarcile mele despre Amintiri din Casa morților l-au întristat pe Feodor Mihailovici, m-am grăbit să schimb vorba şi i-am spus în glumă:

— Ştii, soarta însăşi m-a predestinat să-ți fiu soție: de la şaisprezece ani m-au poreclit Netoşka Nezvanova. Mă cheamă Anna, deci Netoşka, şi pentru că

adesea veneam nechemată la rudele mele, mi-au zis, spre deosebire de o altă Netoşka, „Netoşka Nezvanova”, făcând şi aluzie la pasiunea mea pentru romanele lui Dostoievski. Spunemi şi tu Netoşka, îl rugam eu pe Feodor Mihailovici.

— Nu! Îmi răspundea el, Netoşka mea a suferit mult în viață, iar eu vreau ca tu să fii fericită. Mai bine să-ți spun Ania, ca atunci când m-am îndrăgostit de tine?

Seara următoare l-am întrebat pe Feodor Mihailovici un lucru care mă preocupa demult, dar pe care mă jenam să-l întreb: când a simțit că s-a îndrăgostit de mine şi când s-a hotărât să-mi ceară mâna?

Feodor Mihailovici încercă să-şi aducă aminte şi. Spre marele meu necaz, a recunoscut că în prima săptămână nu mi-a observat defel fața.

— Cum adică n-ai observat? Mă mirai eu.

— Dacă ți se prezintă un om nou şi schimbi cu el câteva fraze obişnuite, nu-i aşa că uiți cum arată? E adevărat? Eu, în orice caz, uit întotdeauna. Aşa s-a în-tâmplat şi de data asta: vorbeam cu tine, îți vedeam fața, dar când plecai o uitam imediat şi dacă m-ar fi întrebat cineva, n-aş fi putut să spun dacă eşti blondă sau brunetă. Numai spre sfârşitul lui octombrie am remarcat frumoşii tăi ochi cenuşii şi zâmbetul tău bun şi luminos. Şi toată fața ta a început de atunci să-mi placă, şi cu cit trecea timpul cu atât îmi plăcea mai mult. Pentru mine nu există acum în toată lumea un chip mai frumos ca al tău! Tu eşti frumoasa mea! Chiar şi pentru ceilalți eşti o femeie frumoasă! Adăugă naiv Feodor Mihailovici.

— La prima ta vizită, continuă el să-şi amintească, m-a uimit tactul cu care te purtai, atitudinea ta serioasă, aproape aspră. M-am gândit: ce fată serioasă şi munciIn lb. Rusă „nezvanova” înseamnă nechemată.

— Amintiri – c. 1743 toare! Şi m-am bucurat că există un asemenea tip de fete în societatea noastră. Mi-a scăpat odată un cuvânt nelalocul său şi tu te-ai uitat aşa la mine, că am început sămi cm-tăresc expresiile de teamă să nu te jignesc. Mai târziu a început să mă uimească şi să mă atragă acel interes sincer cu care îmi urmăreai treburile şi simpatia pe care o manifestai față de nenorocirea ce mă amenința. Uite, mă gândeam eu, rudele mele, prietenii mei par să mă iubească. Le pare rău că risc să-mi pierd drepturile de autor, sunt indignați împotriva lui Stellovski, se revoltă, îmi reproşează că am încheiat un asemenea contract (de parcă aş fi putut să nu-l închei!), îmi dau sfaturi, mă liniştesc, dar simt că toate nu sunt decât „vorbe, vorbe, vorbe” şi că nimeni dintre ei nu pune la inimă faptul că odată cu pierderea drepturilor îmi pierd ultima sursă de venituri… Iar această fată străină, pe care abia am cunoscut-o, mi-a înțeles imediat situația şi fără să suspine, să se vaite şi să se revolte a început să mă ajute şi nu cu vorbe, ci cu fapte. După câteva zile, când lucrul nostru a început să meargă, eu, care eram aproape disperat, am întrezărit o speranță: „Cine ştie, dacă o să lucrez şi de acum încolo tot aşa, poate reuşesc să predau lucrarea la termen!” – mă gândeam eu. Iar încredințările tale că o să reuşim neapărat (ții minte cum număram cu tine foile pe care le transcriai), îmi întăreau speranța şi-mi dădeau putere să lucrez. Adesea, când vorbeam cu tine, mă gândeam: „Ce inimioară bună are fata asta! Ea doreşte într-adevăr să

mă scape de necaz.” Sufleteşte eram aşa de singur că pentru mine să găsesc un om care să mă simpatizeze sincer însemna o mare bucurie.

— Cred că de aici, continuă Feodor Mihailovici, a început dragostea mea pentru tine, iar mai târziu mi-a plăcut şi faţa ta drăgălaşă. Mă surprindeam adesea gân-dindu-mă la tine; dar numai când am terminat Jucătorul şi am înţeles că n-o să ne mai vedem zilnic, mi-am dat seama că nu pot să trăiesc fără tine. Atunci m-am şi hotărât să-ţi cer mâna.

— Şi de ce nu mi-ai cerut mâna direct, aşa cum face toată lumea, ci ai inventat romanul acela interesant? Îl întrebai eu, curioasă.

— Ştii, Ania dragă, spuse Feodor Mihailovici cu o voce emoţionată, când mi-am dat seama ce reprezinţi pentru mine, am fost disperat şi intenţia mea de a mă căsători cu tine mi s-a părut pur şi simplu o nebunie! Gândeşte-te numai cât de diferiţi suntem noi doi! Numai diferenţa de vârstă ce reprezintă! Eu sunt aproape un om bătrân, iar tu aproape un copil. Sufăr de o boală incurabilă, sunt posomorit şi irascibil, iar tu eşti sănătoasă, vioaie şi plină de viaţă. Eu aproape că mi-am trăit traiul şi am suferit mult. Tu ai trăit întotdeauna bine şi ai toată viaţa în faţă. In sfârşit, sunt sărac şi plin de datorii. La ce te poţi aştepta, când este vorba de o asemenea inegalitate? Sau o să fim nefericiţi şi, după ce-o să ne chinuim câţiva ani, o să ne despărţim, sau o să ne unim pentru toată viaţa şi-o să fim fericiţi.

Îmi era greu să aud o asemenea declaraţie umilitoare din partea lui Feodor Mihailovici şi i-am replicat cu patimă:

— Ai exagerat totul, dragul meu! Diferenţele pe care le presupui nu există pentru noi doi. Dacă ne vom iubi mult, o să fim prieteni şi vom avea parte de o fericire nesfârşită. Mi-e teamă de altceva: cum poţi tu, care eşti atât de talentat, de deştept şi de cult să-ţi iei drept soţie o fată prostuţă, în comparaţie cu tine nu prea citită, deşi a primit în liceu o medalie de argint mare (pe atunci eram foarte mândră de medalie), dar nu atât de evoluată ca să meargă în pas cu tine. Mi-e teamă că în curând ai să-ţi dai seama cu cine ai de-a face şi-o să regreţi că nu sunt în stare să te înţeleg şi să mă ridic la înălţimea ideilor tale. Această diferenţă dintre noi e mai rea decât orice nenorocire!

Feodor Mihailovici s-a grăbit să mă liniştească şi mi-a spus multe lucruri măgulitoare. Ne-am reîntors la discuţia care mă interesa, despre cererea în căsătorie.

— Multă vreme am avut dubii, nu ştiam cum să fac, mi-a spus Feodor Mihailovici. Un bărbat în etate, urât, care cere mâna unei fete tinere şi nu este acceptat, poate să pară ridicol şi eu nu voiam să fiu ridicol în ochii tăi. Şi dacă la propunerea mea mi-ai fi răspuns că iubeşti pe altul? Refuzul tău ne-ar fi îndepărtat şi vechile relaţii amicale ar fi devenit imposibile. Aş fi pierdut în tine un prieten, singurul om care s-a purtat atât de cald cu mine în ultimii doi ani. Iţi repet, sufleteşte sunt atât de singur, că mi-ar fi fost foarte greu să mă lipsesc de prietenia ta. De asta m-am şi gândit să-ţi tatonez sentimentele povestindu-ţi proiectul unui nou roman. Mi-ar fi fost mai uşor să-ţi suport refuzul: era vorba doar de eroii romanului şi nu de noi doi.

Eu, la rândul meu, i-am povestit tot prin ce am trecut în timpul declarației sale literare: neînțelegerea, gelozia şi invidia față de Arma Vasilievna etc.

— Înseamnă, se miră Feodor Mihailovici, că te-am luat prin surprindere şi că te-am forțat să-mi accepți propunerea! Dealtfel, văd că romanul pe care ți l-am povestit atunci a fost cel mai bun din toate pe care le-am scris vreodată: a avut un succes imediat şi a produs impresia dorită!

XV.

În atmosfera noii noastre bucurii, Feodor Mihailovici şi cu mine am uitat de muncă, de sfârşitul romanului Crimă şi pedeapsă; mai rămăsese de scris toată partea a treia a romanului. Feodor Mihailovici şi-a adus aminte de ea abia la sfârşitul lui noiembrie, când redacția revistei Russki vestnik a cerut continuarea romanului. Din fericire, pe atunci revistele nu prea apăreau la timp, iar Russki vestnik era chiar vestit prin întârzierile sale: numărul din noiembrie apărea la sfârşitul lui decembrie, cel din decembrie la începutul lui februarie etc. Şi din cauza asta mai era destul timp. Feodor Mihailovici mi-a adus scrisoarea primită de la redacție şi mi-a cerut sfatul. I-am propus să-şi încuie casa pentru musafiri şi să lucreze ziua de la două la cinci, iar mai târziu, când va veni seara la noi, să-mi dicteze după manuscris.

Aşa am şi făcut: după ce pălăvrăgeam cam preț de o oră, eu mă aşezam la masa de scris, Feodor Mihailovici se aşeza alături şi începea dictatul, pe care-l întrerupeam cu diverse discuții, glume şi râsete. Lucrul mergea bine şi ultima parte a Crimei, care avea aproape şapte coli, a fost scrisă în decurs de patru săptămâni. Feodor Mihailovici mă încredința că niciodată n-a lucrat aşa de uşor şi asta datorită colaborării cu mine.

Permanenta bună dispoziție a lui Feodor Mihailovici s-a reflectat pozitiv şi asupra sănătății sale. In cele trei luni care s-au scurs până la căsătoria noastră n-a avut mai mult de trei, patru crize de epilepsie. Asta m-a bucurat foarte mult şi-nmi dădea speranța că în condiția unei vieți liniştite şi fericite boala se va atenua. Aşa s-a şi întâmplat mai târziu: vechile crize aproape săptămî-nale deveneau în fiecare an mai rare şi mai uşoare. Sa se vindece complet de epilepsie era imposibil, cu atât. Mai mult cu cât Feodor Mihailovici nu s-a tratat niciodată, considerându-şi boala incurabilă. Dar chiar rărirea şi atenuarea crizelor era pentru noi o mare binefacere, îl scutea pe Feodor Mihailovici de acea stare de spirit cu adevărat îngrozitoare şi sumbră care ținea uneori o săptămâna întreagă şi care era o urmare inevitabilă a fiecărei crize, iar pe mine mă elibera de lacrimile şi de suferințele pe care le încercam, asistând la crizele acestei boli îngrozitoare.

Una din serile noastre, întotdeauna paşnice şi vesele, a fost, cu totul neaşteptat, deosebit de furtunoasă.

Asta s-a întâmplat spre sfârşitul lui noiembrie. Feodor Mihailovici a venit, ca de obicei, la şapte, de data aceasta deosebit de înfrigurat. După ce a băut un pahar de ceai fierbinte, m-a întrebat dacă n-avem cumva coniac? I-am răspuns că n-avem coniac, dar avem un xeres bun şi i-am adus imediat vinul. Feodor Mihailovici a băut pe nerăsuflate trei-patru pahare, după asta a băut din nou ceai şi abia atunci s-a încălzit. M-am mirat că a înghețat aşa de tare şi nu ştiam

cum să-mi explic. Enigma s-a dezlegat repede: trecând după ceva prin vestibul, am văzut în cuier un demi în locul obişnuitei şube a lui Feodor Mihailovici. M-am întors imediat în salon şi l-am întrebat:

— Astăzi n-ai venit cu şuba?

— N-nu, se încurcă Feodor Mihailovici, am venit cu un palton de toamnă.

— Ce imprudență! Şi de ce n-ai venit cu şuba?

— Mi s-a spus că s-a încălzit afară.

— Acum pricep de ce ai înghețat. Am să-l trimit imediat pe Semion să-ți aducă şuba.

— Nu trebuie! Te rog, nu trebuie! Se grăbi să spună Feodor Mihailovici.

— Cum adică nu trebuie, dragul. Meu? Ai să răceşti la întoarcere: noaptea o să fie şi mai frig.

Feodor Mihailovici tăcea. Am continuat să insist, până, când mi-a mărturisit:

— Ştii, nu mai am şubă...

— Cum adică n-o mai ai? Ți-au furat-o?

— Nu mi s-a furat, dar a trebuit s-o amanetez. M-am mirat. La întrebările mele insistente, Feodor Mihailovici ini-a povestit, vădit fără nici un chef, că dimineața a venit la el Emilia Feodorovna şi că l-a rugat s-o scoată din încurcătură: să-i plătească o datorie urgentă de cincizeci de ruble. Fiul său vitreg a cerut şi el bani, tot de bani avea nevoie şi Nikolai Mihailovici, fratele mai mic, care i-a trimis în legătură cu asta o scrisoare. Feodor Mihailovici n-avea bani şi ei au hotărât să-i amaneteze şuba la un cămătar vecin, încredințându-l cu străşnicie pe Feodor Mihailovici că va continua să fie cald, că vremea este frumoasă şi că poate să umble ¦câteva zile cu demiul, până-şi va primi banii de la Russki vestnik.

Am fost profund indignată de răutatea rudelor lui Feodor Mihailovici. I-am spus că-i înțeleg dorința de a-şi ajuta rudele, dar găsesc că nu poate să-şi jertfească ¦de dragul lor sănătatea şi, poate, chiar viața.

La început, am vorbit liniştit, dar cu fiecare cuvânrt îmi creşteau mânia şi amărăciunea, mi-am pierdut orice control şi am vorbit ca o nebună, fără să-mi aleg expresiile, îi demonstram că are obligații față de mine, logodnica lui, îl încredințam că n-am să-i pot îndura moartea, plângeam, strigam, ca într-o criză de isterie. Feodor Mihailovici era foarte amărât, mă îmbrățişa, îmi săruta mâinile, mă ruga să mă liniştesc. Mama, auzindu-mi plânsul, mi-a adus un pahar de apă îndulcită. Asta m-a mai liniştit. Mi s-a făcut ruşine şi m-am scuzat față de Feodor Mihailovici. Drept explicație, mi-a povestit că iarna trecută a trebuit să-şi amaneteze de vreo cinci, şase ori şuba şi să umble cu demiul.

— M-am obişnuit aşa de mult cu amanetatul ăsta, că nici de data asta nu i-am dat importanță. Dacă ştiam că o vei lua în tragic, nu i-aş fi permis pentru nimic în lume Paşei să-mi amaneteze şuba, mă încredința, fâs-tâcit, Feodor Mihailovici.

Am profitat de părerile sale de rău şi l-am pus să-şi dea cuvântul că nu se va mai repeta. I-am propus să-i împrumut optzeci de ruble ca să-şi răscumpere şuba, însă a refuzat categoric. Atunci l-am rugat să stea acasă pî-

nă-i vor veni banii de la Moscova. Feodor Mihailovici căzu de acord cu „arestul la domiciliu”, cu condiția că am să vin la el în fiecare zi la unu şi că am să rămân până la prânz.

Când ne-am despărțit, l-am rugat din nou să mă scuze pentru „scena” pe care i-am făcut-o.

— Orice rău e spre bine! Îmi răspunse Feodor Mihailovici. Acum m-am convins cât de mult ții la mine, n-ai fi putut să plângi aşa cum ai plâns, dacă nu ți-aş fi fost drag!

I-am pus la gât fularul meu alb croşetat şi l-am obligat să-şi pună pe umeri pledul nostru. Tot restul serii m-am chinuit cu gândul că Feodor Mihailovici n-o să mă mai iubească, acum după ce şi-a dat seama că sunt capabilă să fac asemenea scene, ba eram cuprinsă de” nelinişte la gândul că va răci pe drum şi se va îmbolnăvi grav. Aproape că n-am dormit, m-iam sculat devreme şf la ora zece am şi sunat lfe uşa lui. Servitoarea m-a liniştit spunându-mi că domnul s-a şi trezit şi că nu s-a simțit rău în timpul nopții.

Pot să spun că a fost singura seară „furtunoasă” în toate cele trei luni până la nunta noastră.

„Arestul la domiciliu” al lui Feodor Mihailovici a ținut cam o săptămână şi am venit la el în fiecare zi ca să ne vedem şi să-mi dicteze Crima. Într-una din vizitele mele, Feodor Mihailovici m-a uluit: în focul muncii noastre au răsunat sunetele unei flaşnete care cânta celebra arie din Rigoletto – La donna est mobile. Feodor Mihailovici se opri din dictat, ascultă şi începu deodată să cânte aria, înlocuind cuvintele italieneşti cu numele meu: „Anna Grigorievna”. Avea o voce plăcută de tenor, deşi puțin voalată. Când s-a terminat aria, Feodor Mihailovici s-a apropiat de fereastră, i-a aruncat flaşnetarului un ban şi acesta a plecat imediat. La întrebările mele, Feodor Mihailovici mi-a povestit că flaşnetarul, probabil, a remarcat după ce piesă anume i se aruncă bani şi în fiecare zi vine sub fereastră şi cântă aria asta din Rigoletto.

— Iar eu umblu prin cameră şi fredonez întotdeauna pe melodia asta numele tău drag, spuse el.

Am râs şi m-am prefăcut supărată că nişte cuvinte atât de frivole Feodor Mihailovici le-a legat de numele meu; îl încredințam că nu sunt nestatornică şi că dacă m-am îndrăgostit de el, asta e pentru totdeauna.

— Să vedem, să vedem! Râdea Feodor Mihailovici.

Aria flaşnetarului şi fredonatul lui Feodor Mihailovici le-am auzit şi în următoarele două zile şi am fost surprinsă de exactitatea cu care reda melodia. Probabil că avea un bun auz muzical.

Oricât ar fi fost de variat conținutul discuțiilor noastre zilnice din vremea aceea, ele n-au atins niciodată vreo temă nelalocul ei. E greu să fi fost cineva mai reținut şi mai delicat față de pudoarea unei fete, decât a fost logodnicul meu. Raporturile sale cu mine pot fi caracterizate de cuvintele dintr-o scrisoare, pe care mi-a scris-o după căsătoria noastră: „Dumnezeu mi te-a încredințat ca să nu se piardă nimic din ce e mugur şi bogăție în sufletul şi în inima ta, oi dimpotrivă ca totul să crească şi să înflorească în întreaga splendoare, mi te-a dat ca prin tine să-mi răscumpăr marile mele păcate, să te arăt Domnului înflorită, apărată, salvată de tot ce e josnic şi ucide spiritul.”

Şi, în general, Feodor Mihailovici şi-a pus drept scop să mă apere de toate impresiile care ar fi putut să mă pervertească. Ţin minte că odată, fiind la Feodor Mihailovici, am început să răsfoiesc un roman franţuzesc care era pe masă. Feodor Mihailovici s-a apropiat de mine şi mi l-a luat încet din mână.

— Înţeleg şi eu franţuzeşte, i-am spus, dă-mi, te rog, să citesc romanul.

Scrisoarea din 17 mai 1867. (N. Aut.)

— Asta nu! De ce să-ţi întinezi imaginaţia! Îmi răspunse el.

Chiar după ce ne-am căsătorit, Feodor Mihailovici, vrând să-mi completeze cultura literară, îmi alegea singur cărţile şi nu-mi permitea nicicum să citesc romane frivole. Controlul acesta mă supăra uneori şi atunci protestam:

— Şi tu de ce le citeşti? De ce-ţi întinezi imaginaţia?

— Sunt un om călit, îmi răspundea Feodor Mihailovici, unele cărţi îmi trebuie ca material de lucru. Un scriitor trebuie să ştie totul şi să treacă prin multe. Dar, te rog să mă crezi, nu mă delectez deloc cu scenele cinice şi că adesea îmi provoacă repulsie.

Nu erau doar vorbe, acesta era adevărul.

Aceeaşi antipatie o avea Feodor Mihailovici şi faţă de opereta în mare vogă pe atunci: nici el nu se ducea la Buff 20 şi nici pe mine nu mă lăsa.

— Dacă tot există posibilitatea să te duci la teatru, îmi spunea el, trebuie să alegi o piesă care poate să dea spectatorului nişte impresii elevate şi nobile, de ce să-ţi îmbâcseşti sufletul cu tot felul de prostii!

Din viaţa noastră comună, care a ţinut paisprezece ani, m-am ales cu profunda convingere că Feodor Mihailovici este unul din oamenii cei mai morali. Şi cât mi-a fost de greu să citesc că un scriitor la care ţineam atât de mult, ca I. S. Turgheniev, îl socotea pe Feodor Mihailovici drept cinic şi şi-a permis să-l numească „marchizul de Sade al Rusiei” 21.

XVI.

Tema cea mai importantă şi cea mai dragă pentru noi a discuţiilor cu Feodor Mihailovici era, desigur, cea privitoare la viitoarea noastră căsnicie.

Gândul că n-am să mă despart de soţul meu, că am să particip la preocupările sale, că voi avea posibilitatea să am grijă de sănătatea lui, şi că am să-l pot apăra de oamenii care-l sâcâiau şi-l iritau, îmi apărea atât de atrăgător, că uneori eram gata să plâng la ideea că toate acestea nu se vor putea înfăptui prea repede. Nunta noastră depindea în primul rând de faptul dacă se vor aranja treburile cu Russki vestnik. Feodor Mihailovici s-a gândit să plece de Crăciun la Moscova şi să-i propună lui Katkov noul său roman. Nu avea nici un dubiu în ceea ce priveşte dorinţa redacţiei revistei Russki vestnik de a-l avea colaborator, deoarece romanul Crimă şi pedeapsă publicat în anul 1866, a făcut o puternică impresie în literatură şi a adus revistei mulţi abonaţi noi. Problema consta doar în faptul dacă revista va avea disponibilă o sumă de câteva mii de ruble pentru avans, sumă fără de care n-aveam cum să ne aranjăm noua noastră gospodărie. In cazul unui insucces cu Russki vestnik, Feodor Mihailovici voia ca, imediat după terminarea Crimei şi pedepsei, să înceapă un nou roman şi după ce-l va fi terminat în mare parte să-l propună unei alte reviste. Un insucces la Moscova ameninţa să amâne mult căsătoria

noastră, poate chiar cu un an de zile. La ghidul acesta eram cuprinsă de o mare mâhnire. Feodor Mihailovici îmi împărtăşea toate grijile sale. Nu voia să-mi ascundă nimic, ca viitoarea noastră existență, plină de lipsuri, să nu constituie pentru mine o surpriză amară. Ii eram foarte recunoscătoare pentru sinceritate şi inventam tot felul de modalități ca să-l scap de datoriile care-l sâcâiau foarte mult. Am înțeles repede că era aproape imposibil să-şi plătească datoriile în situația lui de atunci. Deşi am trăit fără grijă într-o familie îndestulată şi nu prea cunoşteam viața practică, mi-am dat totuşi seama, în cele trei luni până la căsătoria noastră, de o împrejurare, care mă intriga: ori de câte ori apăreau nişte bani la Feodor Mihailovici, în acelaşi timp la toate rudele sale – fratele, cumnata, fiul vitreg, nepoții ¦-¦ apăreau nişte necesități neaşteptate, dar presante, şi din trei, patru sute de ruble pe care le primea de la Moscova pentru Crimă şi pedeapsă a două zi nu-i rămâneau mai mult de treizeci, patruzeci şi asta fără să fi plătit vreo poliță, ci doar nişte dobânzi. Pe urmă, începeau din nou grijile lui Feodor Mihailovici – de unde să facă rost de bani pentru dobânzi, existență şi satisfacerea cererilor numeroaselor sale neamuri. Această stare de lucruri a început să mă alarmeze la modul serios. Mă linişteam cu gândul că după căsătorie, am să preiau eu treburile gospodăriei şi că am să controlez banii care se dădeau rudelor, fixând pentru fiecare o anume sumă pe an. Emilia Feodorovna avea nişte băieți mari care ar fi putut s-o ajute. Nikolai Mihaiio-vici, fratele lui Feodor Mihailovici, era un arhitect talentat şi dacă ar fi vrut, ar fi putut să lucreze. Fiul vitreg, la anii lui (21), era cazul să se apuce de o muncă serioasă şi să nu conteze exclusiv pe munca tatălui său vitreg, un om bolnav şi plin de datorii.

Mă gândeam indignată la toți aceşti oameni care nu făceau nimic, deoarece vedeam cum grijile materiale permanente îi stricau buna dispoziție lui Feodor Mihailovici şi-i influențau în rău sănătatea. Din cauza acestor veşnice neplăceri Feodor Mihailovici se enerva şi crizele de epilepsie deveneau mai frecvente. Îmi făceam, însă, planuri ca în viitoarea noastră căsnicie sănătatea lui Feodor Mihailovici să se îndrepte, iar buna lui dispoziție să se păstreze.

În afară de asta, fiind împovărat de datorii, Feodor Mihailovici trebuia să-şi propună singur lucrările revistelor şi, evident, primea mult mai puțin pentru lucrările sale decât scriitorii asigurați materialiceşte, cum erau Turgheniev sau Goncearov. In timp ce lui Feodor Mihailovici i se plătea pentru Crimă şi pedeapsă o sută cincizeci de ruble coala de autor, Turgheniev primea pentru romanele sale, de la aceeaşi revistă, Russkî vestnik, cinci sute de ruble pentru coala de autor. 22

Dar şi mai supărător era faptul că, datorită nesfâr-şitelor sale datorii, Feodor Mihailovici trebuia să lucreze în grabă. N-a avut nici timp, nici posibilitatea să-şi finiseze lucrările şi asta-i producea multe neplăceri. Criticii îi reproşau adesea lui Feodor Mihailovici forma imperfectă a romanelor sale, faptul că într-un singur roman sunt adunate câteva, că evenimentele sunt îngrămădite unele peste altele şi că multe lucruri rămân neşlefuite. Criticii severi nu cunoşteau probabil condițiile în care era obligat să scrie Feodor Mihailovici. Se întâmpla ca primele trei capitole ale unui roman să fie tipărite, cel de al patrulea să fie dat la cules, cel de al cincilea să fi fost abia trimis prin

poştă, cel de al şoselea se scria, iar celelalte nu erau nici măcar concepute. De câte ori am văzut mai târziu sincera disperare a lui Feodor Mi-hailovici, când îşi dădea seama că „a stricat o idee la care ținea atât de mult” şi că nu-şi mai poate repara greşeala.

Mâhnită fiind de situația materială precară a logodnicului meu, mă linişteam totuşi cu gândul că într-un viitor apropiat, după un an de zile, voi avea posibilitatea să-l ajut substanțial, când voi primi, în ziua majoratului, casa care mi-a fost lăsată prin testament de tatăl meu.

Părinții mei aveau, de la sfârşitul deceniului al cincilea, două mari parcele de pământ (cam două desea-tine) aflate pe străzile Iaroslavskaia şi Kostromskaia. Pe una din parcele se găseau trei clădiri din lemn şi o casă de piatră, cu etaj, în care locuiam noi. Pe cea de a doua au fost construite două case de lemn: una dintre ele a fost dată drept zestre surorii mele, iar cealaltă mi-era destinată mie. Dacă o vindeam, puteam să primesc mai mult de zece mii de ruble, cu care mă gândeam să plătesc o parte din datoriile lui Feodor Mihailoviici. Spre marele meu regret nu puteam să întreprind nimic până la majorat. Mama căuta să-l convingă pe Feodor Mihailovici să-mi devină tutore, el, însă, a refuzat-o categoric.

— Casa e a Aniei, spunea el, şi las-o s-o primească la toamnă, când va împlini douăzeci şi unu de ani. Eu n-aş vrea să mă amestec în treburile ei băneşti.

Cât mi-a fost logodnic, Feodor Mihailovici mi-a respins întotdeauna orice încercare de a-l ajuta. Îi spuneam că dacă ne iubim unul pe altul, totul trebuie să fie comun.

— Aşa o să şi fie, dar după ce ne căsătorim, îmi răspundea el, până atunci nu vreau să iau de la tine nici măcar o rublă.

Cred că Feodor Mihailovici înțelegea prea bine cât erau de ireale uneori nevoile rudelor sale. Neavând, însă, putere să-i refuze, nu voia să le satisfacă cererile cu banii mei. Nu voia să se atingă nici măcar de cele două mii de ruble, pe care părinții mi le-au pregătit pentru dotă, convingându-mă să-mi cumpăr tot ce vreau pentru viitoarea căsnicie. Mi-amintesc cu drag cum se uita şi punea în cutie tacâmurile de argint pe care abia le cumpărasem, aprobându-mi întotdeauna alegerea. Ştia că radiez de câte ori mă laudă şi-mi privea încântat bucuria.

Mai ales îi plăcea să-mi privească noile mele rochii şi când mi le aduceau de la croitoreasă, mă punea să le încerc, ca să vadă cum îmi vin. Unele dintre ele (de pildă, cea vişinie) îi plăceau atât de mult, că mă ruga să rămân îmbrăcată cu ele toată seara.

Feodor Mihailovici mă punea să-ni probez şi pălăriile şi găsea că-mi stă foarte bine fiecare. Căuta să-mi spună întotdeauna cuvinte bune şi plăcute, care să mă bucure. Câtă bunătate autentică şi câtă tandrețe erau în inima lui iubitoare!

XVII.

Timpul până la Crăciun, a trecut repede. Feodor Mihailovici, care în ultimii ani îşi petrecea întotdeauna sărbătorile în familia surorii sale preferate, V. M. Ivanova, a ho-tărât şi de data aceasta să plece la Moscova. Scopul

principal al călătoriei a fost, desigur, dorința de a-i propune lui Katkov noul său roman şi să capete banii necesari pentru nunta noastră.

În ultimele zile înaintea plecării, Feodor Mihailovici era foarte trist: mă iubea mult şi-i era greu să se despartă de mine. Eu căutam să par veselă şi să-mi ascund mâhnirea ca să nu-l amărăsc şi mai mult. A fost foarte trist la gară, unde m-am dus să-l conduc. Mă privea cu multă tandrețe, strângându-mi cu putere mâna, şi-mi repeta întruna:

— Plec cu multe speranțe la Moscova, dar cum o să fie la întoarcere, draga mea Anecika, cum o să fie la întoarcere?!

Dispoziția lui tristă s-a accentuat şi mai mult datorită unei ieşiri stupide a lui Pavel Alexandrovici, venit şi el la gară împreună cu nepoții lui Feodor Mihailovici. Am intrat cu toții în vagon ca să vedem cum va călători Feodor Mihailoviti şi Pavel Alexandrovici, vrând să-şi exprime grija față de „tată", spuse deodată cu voce tare:

— Papă, nici să nu te gândeşti să te culci pe patul de sus! Odată te apucă epilepsia, ai să cazi de acolo şi se alege praful din dumneata!

Puteți să vă imaginați ce impresie au produs cuvintele acestea asupra lui Feodor Mihailovici, asupra noastră şi asupra celor din jur… Una din călătoare, probabil o doamnă nervoasă, l-a rugat după o clipă pe hamalul care tocmai trecea prin vagon să-i ducă lucrurile în compartimentul rezervat doamnelor, deoarece aici „se pare că se va fuma". (Vagonul era pentru nefumători.)

Toată povestea asta l-a necăjit mult pe Feodor Mihailovici, căruia nu-i plăcea să se vorbească în public despre boala sa îngrozitoare. Dar şi noi, cei care am venit să-l conducem, ne-am fâstâcit, nu ştiam despre ce să mai vorbim şi ne-am bucurat când a răsunat al doilea semnal şi a trebuit să coborâm din vagon. Indignată de ieşirea lui Pavel Alexandrovici, nu m-am putut abține şi i-am spus:

— De ce l-ai supărat pe bietul Feodor Mihailovici?

— Nu mai pot eu dacă s-a supărat sau nu, îmi răspunse Pavel Alexandrovici, mă îngrijesc de sănătatea lui şi trebuie să-imi fie recunoscător pentru asta!

„Grija" lui Pavel Alexandrovici arăta cam întotdeauna la fel şi, desigur, nu putea să nu-l irite pe tatăl său vitreg.

De la Moscova Feodor Mihailovici mi-a trimis două scrisori pline de drăgălăşenii, care m-au bucurat foarte mult. Le-am recitit de zeci de ori şi-i aşteptam cu nerăbdare reîntoarcerea.

Feodor Mihailovici a rămas la Moscova douăsprezece zile şi şi-a încheiat cu succes tratativele cu redacția revistei Russki vestnik. Katkov, când a aflat despre intenția lui Feodor Mihailovici de a se căsători, l-a felicitat cu căldură şi i-a urat fericire. Cele două mii, care i-au fost solicitate drept avans, le-a promis că le va da în două, trei rate în ianuarie. Astfel, s-a ivit posibilitatea ca nunta să aibă loc până la postul mare.

Primele şapte sute de ruble care au venit de la Moscova au fost nu ştiu cum împărțite într-o clipă rudelor şi creditorilor. Feodor Mihailovici îmi spunea în fiecare seară, îngrozit, că banii i se „topesc". Asta a început să mă

neliniştească şi l-am rugat ca din următoarele şapte sute de ruble să pună măcar ceva deoparte pentru cheltuielile de nuntă.

Cu creionul în mână, Feodor Mihailovici a socotit toate cheltuielile necesare pentru biserică şi masa de după cununie. (A refuzat categoric ca mama să ia cheltuielile asupra ei.) Suma s-a ridicat la vreo patru sau cinci sute de ruble. Dar cum să le păstreze, dacă în fiecare zi apăreau tot alte şi alte nevoi ale numeroaselor sale rude?

— Ştii ce, Ania, păstrează-mi tu banii, spuse Feodor Mihailovici, bucuros că a găsit o scuză convenabilă pentru neamuri, când acestea vor începe să-i ceară bani – şi chiar a doua zi mi-a adus cinci sute de ruble. Dându-mi banii, mi-a spus pe un ton comic şi solemn:

— Ține-i bine, Ania, de ei depinde destinul nostru! Oricât ne-am grăbit cu nunta, n-am putut s-o facem înainte de mijlocul lui februarie. Trebuia să găsim un apartament nou, deoarece vechile patru camere nu ne ajungeau. Fostul său apartament Feodor Mihailovici l-a cedat Emiliei Feodorovnei şi familiei ei, obligându-se să plătească o chirie de cincizeci de ruble pe lună. Avantajul acestui apartament consta în faptul că proprietarul casei, bogatul negustor Alonkin, îl respecta mult pe Feodor Mihailovici, „marele truditor", cum spunea despre el, şi nu-l deranja niciodată cu plata chiriei, ştiind că atunci când va avea bani, Feodor Mihailovici îi va aduce singur. Şi lui Feodor Mihailovici îi plăcea să discute cu venerabilul bătrân.

!„ „Eu mă duc la utrenie, iar în cabinetul lui arde lumina, trudeşte adică", spunea el. (N. Aut.)

El cred că a fost prototipul negustorului Samsonov, protectorul Gruşenkăi din Frații Karamazov. (N. Aut.)

Pentru noi, Feodor Mihailovici a găsit un apartament pe bulevardul Voznesenski, în casa lui Toi (astăzi nr. 27), chiar vizavi de biserica Voznesenie. Intrarea era din curte, iar ferestrele dădeau în stradela Voznesenski. Apartamentul era la etajul îirtâi şi avea cinci camere: salonul, cabinetul, sufrageria, dormitorul şi o cameră pentru Pavel Alexandrovici. A trebuit să aşteptăm până se va pune apartamentul la punct, apoi să mutăm lucrurile lui Feodor Mihailovici, mobila mea etc, etc. Când totul a fost gata, am fixat nunta pentru miercurea din ajunul lăsatei secului, pe 15 februarie, şi am trimis invitații prietenilor şi cunoscuților.

XVIII.

În ajunul nunții am trecut pe la Feodor Mihailovici ca să-l mai văd şi să-i spun că pe la şapte seara va veni pe la el sora mea, Măria Grigorievna Svatkovskaia, ca să-mi aranjeze lucrurile, care fuseseră expediate în cu-fere, lăzi „şi cutii, şi să scoată tot felul de obiecte de gospodărie, necesare pentru primirea oaspeților. După cum îmi povestea mai târziu sora mea, Feodor Mihailovici a primit-o cu multă căldură, a ajutat-o să deschidă cufe-rele şi să aranjeze lucrurile, a tratat-o şi a cucerit-o în-tr-atât, încât n-a putut să nu fie de acord cu părerea mea că viitorul meu soț este un om uimitor de amabil şi de drăguț.

Am hotărât ca seara aceea s-o petrec doar cu mama. Îmi părea rău din toată inima de biata mea mamă: toată viața şi-a petrecut-o înconjurată de

familie, acum, însă, tata murise, fratele meu plecase la Moscova şi plecam şi eu din casa ei. Ne iubea foarte mult pe toţi, am trăit foarte uniţi şi înţelegeam cit îi era de greu să rămână singură.

Toată seara ne-am adus aminte cit de bine ne-am simţit împreună. Am rugat-o pe mama, ca acum, când suntem doar noi două, să mă binecuvânteze pentru viaţa mea nouă. Am observat, în cazul prietenelor mele, că binecuvântarea miresei înaintea plecării la biserică, de faţă cu martori şi în toiul agitaţiei de nuntă, este ceva oficial, lipsit de căldură sufletească. Mama m-a bine-cuvântat şi am plâns mult amândouă. Ne-am dat, însă, cuvântul ca la despărţire să nu plângem pentru că nu voiam să vin la biserică cu faţa umflată şi cu ochii înroşiţi.

Pe cincisprezece februarie, m-am sculat dis-dedimi-neaţă şi m-am dus la mănăstirea Smolnâi, la liturghia de dimineaţă, iar după terminarea acesteia, am trecut pe la confesorul meu, protoiereul Filipp Speranski, ca să-i cer binecuvântarea. Părintele Filipp, care mă cunoştea din copilărie, m-a binecuvântat şi mi-a urat fericire. De la el m-am dus să mă rog la mormântul tatii, la cimitirul Bolşoie Ohtenskoie.

Ziua a trecut repede şi spre ora cinci eram pieptănată şi îmbrăcată cu rochia de mireasă, din moar alb, cu o trenă lungă. Şi coafura şi rochia îmi veneau bine şi eram încântată.

Căsătoria era fixată pentru ora şapte, iar la şase trebuia să vină după mine Feodor Mihailovici junior, nepotul lui Feodor Mihailovici, pe care acesta din urmă l-a ales drept cavaler de onoare.

La şase se adunaseră toate rudele mele, totul era gata, cavalerul de onoare, însă, tot nu venea şi nu-l aduceau nici pe fiul lui P. M. Olhin, băiatul care trebuia să ducă icoana înaintea mea. Am început să mă neliniştesc serios; m-am gândit că Feodor Mihailovici s-o fi îmbolnăvit şi-mi părea rău că n-am trimis din timp pe cineva să vodă cum se simte.

În sfârşit, pe la şapte seara, Feodor Mihailovici junior a intrat repede în cameră şi a început să mă grăbească:

— Anna Grigorievna, smteţi gata, să mergem! Pentru Dumnezeu, să mergem mai repede. Unchiul e la biserică şi e tare nelinişţit, nu ştie dacă mai veniţi sau nu. Am făcut până aici mai mult de o oră şi înapoi o să facem tot atât. Gândiţi-vă prin ce-o să treacă Feodor Mihailovici în aceste două ore!

— Dar n-a fost adus încă băiatul, i-am spus eu.

— Mergem fără băiat, numai să-l liniştim mai repede pe Feodor Mihailovici.

Am fost binecuvântată, m-am înbărţişat cu mama şi m-am înfăşurat într-o şubă. In ultima clipă a apărut şi

— Amintiri – c. 174}

Kostea, un băieţel drăguţ, îmbrăcat într-un frumos costum rusesc.

Am ieşit. Pe scară era multă lume. Toţi locatarii caselor noastre au venit să mă conducă. Unii mă sărutau, alţii îmi urau fericire, cineva de sus a presărat pe mine hamei, după datină, în semn de belşug. Ne-am aşezat în trăsură şi am plecat repede. Abia după câteva minute soră-mea şi cu mine am

observat că băieţelul Kostea e fără şubă şi fără căciulă. De teamă să nu răcească, l-am învelit cu şuba mea largă şi după scurt timp Kostea a adormit.

Ne-am apropiat de catedrala Izmailovski. Cavalerul de onoare l-a învelit cu totul pe somnorosul Kostea în mantaua sa călduroasă şi l-a dus pe scara cea mare a bisericii. Eu am coborât, cu ajutorul lacheului, din trăsură şi, acoperind icoana cu vălul, am intrat în catedrală. Când m-a văzut, Feodor Mihailovici s-a apropiat repede de mine, m-a apucat cu putere de mână şi mi-a spus:

— In fine, ai venit! Acum nu mai scapi de mine!

Aş fi vrut să-i răspund că nici nu m-arn gândit să scap, dar, când l-am privit, am fost înspăimântată de paloarea lui. Feodor Mihailovici m-a dus repede la altar. Cununia a început.

Biserica era puternic luminată, cânta un cor minunat, se adunaseră mulţi musafiri eleganţi, dar despre toate acestea am aflat, mai târziu, din povestiri; până la mijlocul slujbei eram parcă în ceaţă, mă închinam mecanic şi abia răspundeam la întrebările preotului. Abia după împărtăşire capul mi s-a mai limpezit şi am început să mă rog fierbinte. După cununie şi liturghia de mulţumire au început felicitările. Apoi soţul meu m-a dus să semnez în nu ştiu ce registru.

De data aceasta „băiatul cu icoana" era îmbrăcat şi ne-am îndreptat spre noua noastră locuinţă. Kostea n-a mai adormit pe drum şi a tot povestit, hoţomanul, mai târziu că „nenea şi tanti s-au pupat tot timpul".

Când am sosit, musafirii erau toţi în păr. Mama şi naşul ne-au binecuvântat solemn. Au început felicitările cu cupele de şampanie. Toţi cei care asistaseră în biserică la cununie şi nu mă cunoşteau au fost miraţi când în locul acelei fete palide şi serioase, pe care o văzuseră în biserică, a apărut în faţa lor o mireasă rumenă, plină de viaţă, strălucind toată de fericire. Feodor Mihailovici strălucea şi el. Mă ducea la prietenii lui, ne făcea cunoştinţă şi spunea:

Priviţi-o cât e de fermecătoare! E un om minunat! Are o inimioară de aur! Şi nu mai contenea cu laudele care mă fâstâceau teribil. După aceea m-a prezentat cucoanelor şi era foarte mulţumit că am spus fiecăreia din ele ceva amabil şi că, după câte se părea, le-am plăcut.

Eu, la rândul meu, îl duceam în mijlocul prietenilor şi al rudelor mele şi eram fericită să văd ce impresie frumoasă le lăsa. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea să-şi răsfeţe oaspeţii, astfel că aveam din belşug şampanie, dulciuri şi fructe.

Musafirii au plecat abia spre douăsprezece şi am mai stat multă vreme împreună, amintindu-ne amănuntele acelei zile minunate.

Partea a treia PRIMA PERIOADĂ A VIEŢII DE FAMILIE.

ANUL 1867

La vreo două săptămâni după nuntă, unul din cunoscuţii noştri ne-a spus că în Sin Otecestva23 (Nr. 34, februarie 1867) a apărut un articol despre Feodor Mihai-lovici, sub titlul Căsătoria unui romancier. Am făcut rost de ziar şi am citit următoarea notă: „Corespondentul din Petersburg al ziarului „Nord„ scrie următoarele: „Se discută mult despre o căsătorie care a avut loc în lumea

noastră literară şi care s-a aranjat într-un mod destul de ciudat. Unul dintre cei mai cunoscuți rarnancieri ai noştri, puțin cam distrat şi nu prea punctual în ceea ce priveşte obligațiile față de editori, şi-a adus aminte la sfârşitul lui noiembrie că până la 1 decembrie trebuie să scrie un roman cel puțin de două sute de pagini, altfel fiind pasibil de plata unei mari despăgubiri. Ce era de făcut? E drept, subiectul era găsit, scenele principale imaginate, dar nu scrisese nici un rând, iar până la termenul fatal nu mai rămăsese decât o săptămână. La sfatul unuia din prietenii săi, autorul nostru, ca să-şi uşureze munca, a invitat un stenograf şi a început să-i dicteze romanul, uiwblând de colo colo prin cameră şi trecându-şi întruna degetele prin pletele sale lungi, în speranța să mai stoarcă ceva idei noi. Am uitat să vă spun că stenograful invitat de autor era o fată tânără, îmbibată de idei moderne, fără să fie, însă, nihilistă, şi care ştia să-şi aranjeze prin propria sa muncă o situație independentă. Tot chinuindu-se să găsească idei noi, d. X. (cu litera aceasta vom însemna numele romancierului) aproape n-a observat că stenografa lui era tânără şi foarte drăguță. In primele zile, lucrul a mers cum nu se poate mai bine, dar cu cât se apropiau de deznodământ, au început să apară greutățile. Eroul romanului era văduv, trecut de prima tinerețe şi nici prea frumos, şi s-a îndrăgostit de o femeie tânără şi drăguță.

Romanul trebuia terminat printr-un deznodământ firesc, fără sinucidere şi scene triviale. Ideile îl ocoleau pe autor, părul său lung începuse să sufere din cauza asta, iar până la terminarea romanului nu mai erau decât două zile. Era gata să ajungă la concluzia că e mai bine să plătească despăgubirea, când deodată colaboratoarea lui, care până atunci îndeplinise în tăcere obligațiile de stenografă, s-a hotărât să-l sfătuiască pe romancier să-şi aducă eroina la convingerea că împărtăşeşte şi ea sentimentul de dragoste.

— Dar nu e firesc! Exclamă autorul, gândeşte-te că eroul e un becher bătrân, aşa ca mine, iar eroina e în plină strălucire a frumuseții şi a tinereții sale… Aşa, ca dumneata, de pildă.

Stenografa a replicat că un bărbat nu cucereşte o femeie prin înfățişarea sa, ci prin inteligență, talent etc., etc. Până la urmă deznodământul propus de ea a fost acceptat şi romanul terminat la timp. In ultima zi de lucru, d. X a rugat-o, uşor emoționat, să-i permită s-o viziteze pe frumoasa stenografă, ca să-i exprime gratitudinea sa. Ea căzu de acord.

— Atunci să vin mâine la dumneata? Spuse X.

— Nu, dacă se poate veniți poimâine, răspunse ea. Romancierul veni la ora fixată şi după cea de a doua ceaşcă de cafea riscă să facă o declarație de dragoste. Declarația fu primită cu bunăvoință. De ce atunci, întrebă d. X., n-ai vrut să mă primeşti ieri? M-ai fi făcut fericit cu o zi mai devreme.

— Pentru că, îi răspunse, roşindu-se toată, stenografa, ieri trebuia să vină la mine o prietenă, care e mult mai drăguță decât mine şi mi-era teamă că o să te facă să-ți schimbi intenția.

Romancierul a fost entuziasmat de această mărturisire naivă, care-i demonstra că e într-adevăr iubit.

Să nu credeți, însă, că romanul despre care vă vorbesc s-a terminat printr-un deznodământ care în Rusia poartă numele de căsătorie civilă.

Dimpotrivă, perechea s-a cununat acum câteva zile într-o parohie de prin partea locului”.

Soțul meu şi cu mine am râs mult de acest articolaş şi Feodor Mihailovici a spus că, după tonul cam vulgar al relatării, lucrurile n-au decurs fără amestecul lui A. P. Miliukov, care cunoştea bine obiceiurile soțului meu. (Lui Feodor Mihailovici îi plăcea într-adevăr ca atunci când dicta să se plimbe prin cameră, iar în momentele de gândire să-şi ciufulească părul).

II.

Timpul care ne despărțea până la postul mare a trecut într-un fel de iureş vesel: făceam „vizite de nuntă” şi rudelor mele, dar şi rudelor şi prietenilor lui Feodor Mihailovici. Rudele ne invitau la prânz şi la cină, şi peste tot „tinerii căsătoriți” erau primiți cu şampanie. Aşa era obiceiul pe atunci şi cred că în tot restul vieții n-am băut atâtea cupe de şampanie ca în acele zece zile. Felicitările acelea au avut un rezultat trist şi mi-au produs prima mare durere din căsnicia mea: Feodor Mihailovici a avut în aceeaşi zi două crize de epilepsie şi, lucru uimitor, crizele au avut loc nu noaptea, în somn, ca aproape întotdeauna, ci ziua, pe trezie. Iată cum s-a întâmplat:

În ultima zi de lăsata secului, am prânzit la rude, iar seara ne-am dus s-o petrecem la sora mea. Am cinat vesel (tot cu şampanie, ca întotdeauna), musafirii au plecat, iar noi am mai rămas. Feodor Mihailovici era foarte animat şi-i povestea ceva interesant surorii mele. Deodată, s-a oprit la mijlocul cuvântului, s-a ridicat puțin de pe divan şi a început să se aplece spre mine. Mă uitam uimită la fața lui schimbată. Brusc, se auzi un strigăt, mai curând un vaiet îngrozitor, neomenesc, şi Feodor Mihailovici începu să se aplece înainte. In acelaşi timp, se auzi şi țipătul surorii mele, care şedea lângă soțul meu.

Ea sări de pe fotoliu şi, izbucnind într-un hohot isteric de plâns, ieşi în fugă din cameră. Cumnatul meu alergă după ea.

Mai târziu mi-a fost dat să aud de zeci de ori acest vaiet „neomenesc”, obişnuit pentru începutul crizei la epileptici. Şi el mă zguduia şi mă înspăimânta întotdeauna. Atunci, însă, spre uimirea mea, nu m-am speriat de loc, deşi vedeam pentru prima dată în viața mea o criză de epilepsie. L-am luat pe Feodor Mihailovici de umeri şi l-am aşezat cu putere pe divan. Dar ce groază m-a cuprins, când am văzut că trupul inert al soțului meu alunecă de pe divan şi că n-am putere să-l rețin. Am tras la o parte un scaun pe care era o lampă aprinsă şi astfel i-am dat posibilitatea să se lase pe podea, m-am aşezat lângă el şi în tot timpul convulsiilor i-am ținut capul pe genunchi. N-avea cine să-mi ajute: soră-mea avea o criză de nervi, iar cumnatul meu şi servitoarea se agitau pe lângă ea. Incet-î-ncet, convulsiile au trecut şi Feodor Mihailovici a început să-şi revină: la început, însă, nu-şi dădea seama unde se află, îşi pierduse chiar darul vorbirii: tot voia să spună ceva, dar în locul unui cuvânt spunea un altul şi era imposibil să-l înțelegi. Abia, poate, după o jumătate de oră am reuşit să-l ridicăm şi să-l culcăm pe divan. Am hotărât să-l lăsăm să se liniştească şi abia după aceea să plecăm acasă. Dar, spre disperarea mea, criza s-a repetat la o oră după cea dintâi şi de data aceasta cu o asemenea intensitate, că Feodor Mihailovici a urlat de durere timp de două ore, chiar după ce şi-a recăpătat

cunoştința. A fost ceva îngrozitor! Şi mai târziu a mai avut crize duble, dar relativ rar, iar cazul din ziua aceea doctorii l-au explicat printr-o mare surescitare, provocată de şampania pe care a băut-o Feodor Mihailovici în vizitele de după nuntă pe care le-am tot făcut şi la prânzurile şi cinele date în cinstea noastră. Vinul avea o influență extrem de dăunătoare asupra lui şi de aceea nu bea niciodată.

A trebuit să rămânem peste noapte la sora mea, deoarece Feodor Mihailovici se simțea foarte slăbit şi ne era frică de o nouă criză. Ce noapte îngrozitoare am petrecut atunci! A fost pentru prima dată când am văzut de ce boală teribilă suferă Feodor Mihailovici. Când îi auzeam strigătele şi gemetele care nu conteneau cu orele, când îi vedeam fața schimonosită de durere, o față care nu-i mai semăna de loc, când îi vedeam ochii încremeniți demențial şi nu-i înțelegeam vorbirea dezarticulată, eram aproape convinsă că scumpul meu, iubitul meu soț îşi pierde mințile şi ce mă cuprindea groaza la gândul acesta!

Dar, slavă Domnului, după ce a dormit câteva ceasuri, Feodor Mihailovici şi-a revenit destul ca să putem pleca acasă. Deprimarea, însă, care survenea întotdeauna după criză, a ținut mai mult de o săptămână. „Trăiesc un sentiment de parcă aş fi pierdut ființa cea mai dragă din lume, de parcă aş fi îngropat pe cineva”, aşa îşi definea întotdeauna Feodor Mihailovici starea de spirit de după criză. Această dublă criză mi-a lăsat în suflet pentru totdeauna o grea amintire.

În cursul aceleiaşi săptămâni triste au început şi neplăcerile şi neînțelegerile care rni-au otrăvit primele săptămâni ale căsniciei noastre şi m-au obligat să-mi amintesc, cu tristețe şi necaz, „luna noastră de miere”.

Ca să fie mai clar, am să descriu modul în care era organizată noua mea viață: Feodor Mihailovici, care era obişnuit să lucreze în timpul nopții, nu putea să adoarmă devreme şi citea noaptea, iar pe urmă se scula târziu. Eu, însă, pe la nouă eram gata îmbrăcată şi mă duceam cu bucătăreasa în piața Sennaia după cumpărături.

Trebuie să recunosc că la începutul căsătoriei eram o proastă gospodină. Şapte clase de liceu, pe urmă cursurile superioare şi cele de stenografie, când să mai înveți gospodăria? După ce, însă, m-am măritat cu Feodor Mihailovici, cunoscându-i mijloacele materiale, mi-am dat cuvântul, şi mie şi lui, că am să învăț să fac gospodărie şi-l încredințam în glumă, că am să-i fac singură tortele care-i plăceau atât de mult. L-am convins chiar să ia o bucătăreasă „scumpă”, după prețurile de atunci, cu un salariu de douăsprezece ruble, ca să învăț de la ea arta culinară.

Când mă întorceam acasă, pe la unsprezece, o găseam aproape întotdeauna pe Katia Dostoievskaia, nepoata lui Feodor Mihailovici. Era o fetiță grozav de drăguță, de vreo cincisprezece ani, cu nişte ochi negri minunați şi cu două cozi blonde care-i atârnau pe spate. Mama ei, Emilia Feodorovna, mi-a spus de câteva ori că fetița ține foarte mult la mine şi m-a rugat s-o influențez în bine. La o atitudine atât de măgulitoare pentru mine nu puteam să-i răspund decât cu invitația de a mă vizita cât mai des. Deoarece Katia nu avea preocupări permanente şi acasă se plictisea, venea la noi direct de la plimbarea de dimineață; era cu atât mai comod, cu cât stătea la vreo cinci minute de noi.

In jur de douăsprezece venea la Pavel Alexandrovici Misa Dostoievski, nepotul lui Feodor Mi-hailovied, care studia pe atunci vioara şi în drum de la conservator spre casă trecea pe la noi. Bineînțeles că-l opream la dejun. Trecea des pe la noi şi Feodor Mihailovici junior, un pianist excelent. De la două începeau să vină prietenii şi cunoscuții lui Feodor Mihailovici. Ştiau că în perioada aceea nu avea treburi urgente şi de aceea socoteau că-l puteau vizta mai des. Spre ora prân-zului, venea adesea Emilia Feodorovna, venea Nikolai Mihailovioi, fratele soțului meu, venea şi sora lui, Alexandra Mihailovna Golenovskaia, cu bunul ei soț Nikolai Ivanovici. Cei care prânzeau rămâneau de obicei toată seara, până pe la zece-unsprezece. Asta se întâmpla în fiecare zi şi nu se mai termina cu rudele şi cu străinii. Eu însămi am crescut într-o familie patriarhală şi primitoare, dar musafirii veneau la nod duminicile şi de sărbători, însă această ospitalitate neîntreruptă, când de dimineață până seara trebuia să „servesc" şi să „amuz", era foarte obositoare pentru mine, cu atât mai mult cu cât tinerii Dostoievski, ca şi fiul vitreg, nu mi se potriveau nici ca vârstă24, nici ca preocupări. In schimb, mă interesau prietenii şi cunoştințele din cercurile lui Feodor Mihailovici: Maikov, Averkiev, Strahov25, Miliukov, Dolgomostiev şi alții. Până atunci lumea literară îmi fusese necunoscută şi de aceea mă interesa foarte mult ¦. Voiam să stau de vorbă cu ei, poate să intru într-o dispută, dar mai ales să-i ascult, să-i ascult... Din păcate, aveam rar parte de o asemenea plăcere: văzând figurile plictisite ale tinerilor, Feodor Mihailovici îmi şoptea: „Anecika, drăguță, vezi cât se plictisesc, ia-i de aici şi amuză-i şi tu într-un fel". Iar eu căutam un pretext să-i scot de acolo şi mă apucam, fără nici un chief, să-i „amuz".

Mă enerva şi faptul că din cauza prezenței permanente a musafirilor n-aveam timp pentru îndeletnicirile mele preferate şi asta mă apăsa mult; mă gândeam cu ciudă că de mai mult de o lună n-am mai citit nici o carte, nu m-am mai ocupat serios de stenografie, pe care voiam s-o stăpânesc la perfecție.

Dar cel mai mult mă necăjea faptul că din cauza musafirilor permanenți n-aveam deloc timp să mai stau cu dragul meu soț. Dacă în timpul zilei reuşeam să rup o clipă şi să stau puțin cu el în cabinetul lui, apărea imediat cineva sau mă chemau pentru vreo treabă gospodărească. Convorbirile noastre de seară, pe care amândoi le prețuiarn atât de mult, a trebuit să le dăm uitării, pentru că spre seară, din cauza modului stupid în care ne petreceam ziua, a mulțimii de vizite şi de discuții, şi Feodor Mihailovici şi eu oboseam teribil, mie mi se făcea somn, iar el îşi lua câte o carte interesantă, lectura căreia îl odihnea.

III DUŞMANII DE ACASĂ.

Cu timpul, m-aş fi împăcat, poate, cu modul de viață pe care-l duceam şi mi-aş fi obținut o anume libertate şi vreme pentru preocupările mele preferate, dacă nu s-ar fi adăugat neplăcerile din partea rudelor lui Feodor Mihailovici. Cumnata lui, Emilia Feodorovna Dostoievs-kaia, era o femeie bună, dar mărginită. Văzând că, după moartea soțului ei, Feodor Mihailovici şi-a luat asupra sa întreținerea ei şi a familiei sale, a considerat asta ca o obligație a lui şi a fost surprinsă când a aflat că vrea să se însoare. De aici tonul ei neprietenos cu mine, în timpul cât eram logodiți. După ce, însă, ne-am

căsătorit. Emilia Feodorovna s-a împăcat cu noua situaţie şi a început să se poarte cu mine mai amabil, mai ales când a văzut cât sunt de atentă cu copiii ei. Fiind aproape în fiecare zi la noi şi considerându-se o gospodină excelentă, îmi dădea întruna sfaturi gospodăreşti. Poate că o făcea din bunătate sufletească şi din dorinţa de a-mi fi de folos, deoarece, însă, îmi dădea lecţii întotdeauna în prezenţa lui Feodor Mihailovici, nu-mi era prea plăcut că-i erau etalate atât de insistent nepriceperea mea în ale gospodăriei şi lipsa de chibzuială. Dar şi mai neplăcut era faptul că mi-o dădea mereu drept exemplu pe prima soţie a lui Feodor Mihailovici, ceea ce era destul de lipsit de tact.

Dacă, însă, poveţele permanente şi uşor protectoare ale Emiliei Feodorovnei îmi erau neplăcute, obrăzniciile şi grosolăniile pe care şi le permitea faţă de mine Pavel Alexandrovici îmi erau cu totul insuportabile.

Când m-am măritat, ştiam, desigur, că fiul vitreg al lui Feodor Mihailovioi va locui cu noi. In afară de faptul că nu ne ajungeau banii ca să-i putem asigura o locuinţă separată, Feodor Mihailovici ar fi vrut să-l mai ţină sub supravegherea sa până i se va forma caracterul. Tânără cum eram nu mi s-a părut neplăcută prezenţa unui om absolut străin pentru mine în noua mea familie. In afară de asta, mă gândeam că Feodor Mihailovici îl iubeşte, că s-a obişnuit cu el şi că-i va fi greu să se despartă de el. Dimpotrivă, mi se părea că prezenţa unui om de vârsta mea va însufleţi casa, că mă va familiariza cu obiceiurile lui Feodor Mihailovici (multe dintre ele îmi erau necunoscute) şi astfel voi putea să nu tulbur prea mult modul lui obişnuit de viaţă.

Nu vreau să spun că Pavel Alexandrovici Isaev ar fi fost prost sau rău. Marea lui dramă consta în faptul că n-a reuşit niciodată să-şi înţeleagă situaţia reală. Obişnuit din copilărie să vadă de la toate rudele şi de la toţi prietenii lui Feodor Mihailovici numai bunătate şi amabilitate, a considerat toate acestea drept ceva ce i se cuvine şi n-a înţeles niciodată că atitudinea aceasta amicală se datoreşte nu atât lui însuşi, cât lui Feodor Mihailovici. În loc să aprecieze şi să justifice dragostea persoanelor care-l înconjurau, se purta atât de stupid, de neglijent şi Pavel Alexandrovici era cu câteva luni mai tânăr decât mine. (N. Aut.) de infatuat, încât nu făcea decât să-i supere şi să-i enerveze pe aceşti oameni. Multe a pătimit de la Pave! Alexandrovici (de dragul lui Feodor Mihailovici, desigur) mult-stimatul Apollon Nikolaevici Maikov, care a căutat, din păcate în zadar, să-i îndrept gândurile şi faptele într-o direcţie pozitivă.

Tot atât de neglijent şi de infatuat se purta şi cu tatăl său vitreg, deşi îi spunea „tată”, iar sieşi „fiul” lui Dostoievski. Nu putea fi fiul lui Feodor Mihailovici, deoarece s-a născut în 1845, la Astrahan, iar Feodor Mihailovici n-a plecat din Petersburg până în anul 1849. 26

Trăind de la vârsta de doisprezece ani la Feodor Mihailovici şi văzând cât e de bun cu el, Pavel Alexandrovici era profund convins că „tata” trebuie să trăiască exclusiv pentru el, că pentru el trebuie să lucreze şi să câştige bani, el, însă, nu numai că nu-l ajuta în nici un fel pe Feodor Mihailovici şi nu-i uşura existenţa, ba, dimpotrivă, prin faptele sale negândite şi prin purtarea sa uşuratică îl enerva adesea şi chiar, după cum spuneau.

Am să redau următoarea întâmplare care-l caracterizează pe Pavel Alexandrovici. Când ne-am întors din străinătate, Pavel Alexandrovici l-a rugat

pe Feodor Mihailovici să-i aranjeze o slujbă la banca Voljsko-Kamski. Feodor Mihailovici a apelat la E. I. Lamanski27 şi Pavel Alexandrovici a căpătat un serviciu mai întâi la Petersburg, iar mai târziu la Moscova. Aici a spus la o mulțime de lume că „tatăl" lui e prieten cu Lamanski şi că, în general, are mari relații. Odată, Lamanski, în trecere prin Moscova, a vizitat banca Voljsko-Kamski. Ca administrator al băncii de stat, E. I. Lamanski reprezenta o mare forță financiară şi a fost primit solemn la bancă. Aflând de vizita lui, Pavel Alexandrovici s-a dus în sala unde se adunaseră directorii, s-a apropiat de Lamanski, i-a întins mâna şi i-a spus: „Bună ziua, Evgheni Ivanovici, ce mai faceți? Nu m-ați recunoscut, nu-i aşa? Slnt fiul lui Dostoievski. M-ați văzut la papă." „Va rog să mă scuzați, că nu v-am recunoscut, v-ați schimbat mult", îi răspunse Lamanski. „De, îmbătrânesc şi eu, râse Pavel Alexandrovici, dar şi dumneavoastră, amice v-ați schimbat mult!" şi, condescendent, l-a bătut pe Lamanski pe umăr. Lamanski a fost şocat, dar ca, un om politicos, l-a întrebat cum mai stă cu sănătatea Feodor Mihailovici. „Aşa şi-aşa cu bătrânețile!", îi răspunse Pavel Alexandrovici. Aici Lamanski n-a mai putut suporta şi i-a întors spatele. Puteți să vă închipuiți ce impresie a putut face ieşirea lui Pavel Alexandrovici asupra şefilor săi. (N. Aut) oamenii apropiați, îi provoca crize. Pe Feodor Mihailovici Pavel Alexandrovici îl taxa drept un bătrân care şi-a trăit traiul, iar năzuința acestuia spre o fericire personală îi părea o „inepție", lucru pe care-l mărturisea deschis rudelor. Pe mine Pavel Alexandrovici mă privea ca pe un uzurpator, ca pe o femeie care a intrat cu de-a sila în familie, unde până atunci fusese el stăpân absolut, deoarece Feodor Mihailovici, ocupat cu munca literară, nu putea, desigur, să se ocupe de treburile casei. In această împrejurare este de înțeles răutatea lui față de mine. Neavând posibilitatea să se opună căsniciei noastre, Pavel Alexandrovici a hotărât s-o facă insuportabilă. Se prea poate ca prin permanentele neplăceri şi certuri pe care le provoca, prin calomnierea mea în ochii lui Feodor Mihailovici, Pavel Alexandrovici spera să ne certe şi să ne despartă. Neplăcerile pe care mi le provoca Pavel Alexandrovici nu erau mari, luate fiecare în parte, dar erau nenumărate şi deoarece ştiam că sunt făcute cu intenția de a mă supăra şi jigni, nu puteam, desigur, să nu le bag în seamă şi să nu mă irit. Pavel Alexandrovici îşi făcuse un obicei, de pildă, din a trimite servitoarea undeva în fiecare dimineață: ba să cumpere țigări, ba să ducă o scrisoare vreunui prieten şi să aştepte răspunsul, ba să se ducă la croitor etc. Şi nu ştiu de ce toate comisioanele erau departe de casa noastră, iar biata Fedosia, deşi era iute de picior, întârzia până după scularea lui Feodor Mihailovici şi nu apuca să facă ordine în cabinetul lui. Feodor Mihailovici ținea mult la curățenie şi la ordine şi se supăra dacă-şi găsea cabinetul nedereticat. Neavând încotro, luam eu peria şi-i făceam curat în cabinet. Surprinzându-mă odată făcând treaba asta, Feodor Mihailovici mi-a făcut observație şi această Fedosia era o femeie tare speriată. Era văduva unui copist, care a dat în delirium tremens din cauza băuturii şi care o bătea fără milă. După moartea acestuia a rămas cu trei copii într-o mizerie îngrozitoare. Cineva dintre rude i-a povestit cazul lui Feodor Mihailovici, care a luat-o ca servitoare cu toții copiii ei: cel mare avea unsprezece ani, fetița şapte, iar cel mic cinci. Fedosia îmi povestea cu lacrimi în ochi, când eram încă logodiți, cât de bun e Feodor

Mihailovici. După spusele ei, Feodor Mihailovici când lucra noaptea târziu şi auzea că cineva dintre copii tuşeşte sau plânge se ducea să învelească mi-a spus că asta e treaba Fedosiei nu a mea. Când Fedosia refuza să se ducă undeva departe pentru un comision al lui Pavel Alexandrovici, spunând că trebuie să facă curat, pentru că altfel „are s-o certe cucoana", acesta îi spunea fără să țină seama că mă aflu într-o cameră alăturată:

— Fedosia! Cine e stăpân aici: eu sau Anna Grigo-rievna? Înțelegi? Aşa că du-te unde te trimit.

Pavel Alexandrovici era inepuizabil în materie de intrigi mărunte: ba mânca frişca înainte de a se aşeza Fendor Mihailovici la masă şi atunci trebuia cumpărată repede alta, de la o prăvălioară, şi, evident, o frişca proastă, iar Feodor Mihailovici trebuia să-şi aştepte cafeaua. Ba chiar înaintea mesei de prânz mânca o potârniche şi se serveau la masă două în loc de trei. Şi nu ne ajungea. Ba din toată casa dispăreau chibriturile, deşi încă în ajun mai erau câteva cutii. Toate aceste lipsuri îl iritau grozav pe Feodor Mihailovici, care începea să strige la Fedosia, iar Pavel Alexandrovici, vinovat de toate acestea, dădea din umeri şi spunea: „Ei, papă, când țineam eu gospodăria nu era debandada asta!" Reieşea că eu sunt vinovată sau, mai curând, nepriceperea mea în ale gospodăriei.

Pavel Alexandrovici îşi avea tactica sa: în prezența lui Feodor Mihailovici era teribil de prevenitor cu mine: mă servea, îmi ridica şervetul, dacă mi se întâmpla să-l scap etc. Etc. Feodor Mihailovici chiar remarcă de vreo două ori că prezența feminină şi mai ales prezența mea (cu Katia şi Emilia Feodorovna Dostoievskaia se purta familiar) are o influență binefăcătoare asupra lui Pavel Alexandrovici şi că manierele lui se îndreaptă încet-încet.

Copilul, să-l liniştească, iar dacă nu reuşea o trezea pe Fedosia. Grija lui față de copii am văzut-o şi eu, după ce ne-am căsătorit, întrucât Fedosiei i s-a întâmplat să vadă de câteva ori crizele lui Feodor Mihailovici, îi era teribil de frică şi de crize şi de el însuşi. Dealtfel, îi era frică de toată lumea: şi de Pavel Alexandrovici, care țipa la ea, şi, se pare, chiar de mine, de care nu se temea nimeni. Fedosia, ori de câte ori ieşea în stradă, avea o broboadă verde, aceeaşi care este pomenită în romanul Crimă şi pedeapsă ca broboadă comună a familiei Marmeladov. (N. Aut.)

Era, însă, suficient ca Feodor Mihailovici să iasă din cameră, ca Pavel Alexandrovici să-şi schimbe purtarea față de mine. Ba îmi făcea observații față de oameni străini în legătură cu modul în care gospodăresc şi spunea că înainte totul era în ordine. Ba spunea că cheltuiesc prea mulți bani, că banii ar fi, chipurile, „comuni". Ba începea să pozeze în victimă a despotismului de familie: începea să vorbească despre situația grea a „orfanului"j care până atunci. Trăise fericit în familie şi fusese considerat drept personajul principal. Şi deodată un om străin (adică eu, soția?) năvăleşte în casă, vrea să aibă autoritate şi să ocupe primul loc în familie. Noua stăpână începe să-l persecute pe „fiu", să-i creeze neplăceri, să-! Facă viața amară. Nu poate nici să mănânce liniştit, ştiind că privirea indignată şi bănuitoare a stăpânei urmăreşte fiecare bucată ipe care o înghite. Că-şi aminteşte anii fericiți din trecut şi că speră ca vremurile acelea să se întoarcă, că nu va renunța la influența pe care o avea

asupra „tatălui” său etc. Etc. Tinerii Dostoievski nu se pricepeau să mă apere, iar cei mai în vârstă îl luau în râs, dar la asta se şi limita apărarea lor.

Ca să nu-şi piardă, în favoarea mea, influența pe care o avea asupra „tatălui”, Pavel Alexandrovici a început să intre aproape în fiecare dimineață în cabinetul lui Feodor Mihailovici, chiar în momentul în care acesta venea să-şi citească ziarul. Uneori, se întâmpla ca imediat să se audă vocea răstită a lui Feodor Mihailovici şi Pavel Alexandrovici ieşea grăbit şi uşor ruşinat din cabinet, spunând că „tata” e ocupat şi că nu vrea să-l deranjeze. Alteori, stătea mai multă vreme acolo, se întorcea cu o figură triumfătoare şi începea imediat să dea dispoziții înspăimântatei Fedosia. După discuțiile astea Feodor Mihailovici îmi spunea întotdeauna: „Anecika, nu te mai certa cu Paşa, nu-l necăji, e un băiat de treabă!” Când 81 întrebam cu ce l-am supărat pe „Paşa” şi care sunt lucrurile de care se plânge, Feodor Mihailovici îmi răspundea că „toate sunt nişte fleacuri, că te şi doare capul să le asculți”, dar că mă roagă să fiu condescendentă cu „Paşa”.

Eram întrebată câteodată: cum se face că, auzind obrăzniciile şi grosolăniile zilnice ale lui Pavel Alexandrovici, văzându-i purtarea impertinentă față de mine, ştiind că mă calomniază în fața lui Feodor Mihailovici, am continuat să nu spun nimic şi n-am putut să-l pun la punct? Da, am tăcut şi n-am putut! Nu trebuie să uităm că, deşi trecusem de douăzeci de ani, eram, ca experiență de viață, un copil. Scurta mea existență de până atunci am petrecut-o într-o familie bună, în care domnea înțelegerea, în care nu erau nici un fel de complicații şi nici un fel de disensiuni. Din această pricină atitudinea incorectă a lui Pavel Alexandrovici față de mine mă uimea, mă jignea şi mă întrista, la început, însă, n-am fost în stare să fac nimic pentru a o preveni. Şi, în afară de asta, Pavel Alexandrovici avea o manieră specială: îmi spunea tot felul de lucruri neplăcute şi pleca imediat, fără să-mi dea posibilitatea să-i replic, iar când apărea din nou trecuse destul timp ca să mă liniştesc şi nu voiam să jncep să ne certăm. In afară de asta sunt de felul meu un om paşnic şi certurile erau pentru mine întotdeauna neplăcute. Şi ce puteam să fac? Să mă plâng lui Feodor Mihailovici? Şi aşa Pavel Alexandrovici i se plângea tot timpul împotriva mea şi dacă mă mai apucam şi eu să mă plâng împotriva lui – în ce s-ar fi transformat viața iubitului meu soț? Iar eu voiam mult să-i apăr liniştea, chiar cu prețul liniştii mele. Dealtfel, înțelegeam supărarea lui Pavel Alexandrovici provenită din schimbările survenite în viața lui liberă, dar mă gândeam că se va plictisi să-mi facă neplăceri şi că va înțelege întreaga lipsă de delicatețe a purtării lui față de mine, iar dacă nu va înțelege singur, va fi îndrumat de rudele lui Feodor Mihailovici.

În aceste condiții neprielnice s-au scurs primele săp-tămâni ale vieții noastre de familie: grosolănia şi obrăzniciile lui Pavel Alexandrovici, povețele Emiliei Feodo-rovna, prezența permanentă a unor persoane neinteresante pentru mine, care mă împiedicau să fiu singură cu soțul meu, veşnica nelinişte provocată de treburile noastre încurcate. Chiar o oarecare înstrăinare, după câte îmi părea, a lui Feodor Mihailovici față de mine, condiționată de împrejurările vieții noastre, toate acestea mă apăsau şi mă chinuiau îngrozitor şi mă întrebam cum se pot termina? Amintindu-mi caracterul meu de atunci

îmi dau seama că se puteau termina cu o catastrofă. Într-adevăr, îl iubeam nemărginit pe Feodor Mihailovici, dar nu era o dragoste fizică, nu era o patimă care ar fi putut să existe la oameni de aceeaşi vârstă. Dragostea mea era pur cerebrală. Era vorba mai curând de o adulare, de admirația pentru un om atât de talentat şi cu atâtea calități sufleteşti. Era o milă profundă pentru un om care a suferit atât, care n-a cunoscut nici bucuria, nici fericirea, atât de părăsit de cei apropiați, care erau obligați să-l răsplătească cu dragoste şi grijă pentru tot ce a făcut pentru ei, în decursul întregii sale vieți. Visul meu de a-i deveni tovarăşă de viață, de a-i împărtăşi munca, de a-i uşura viața, de a-i dărui fericirea, îmi stăpânea imaginația şi Feodor Mihailovici a devenit pentru mine un zeu, un idol şi cred că eram gata să stau toată viața în genunchi în fața lui. Dar toate acestea erau nişte sentimente înalte, nişte visuri pe care le putea sfărâma o realitate aspră.

Datorită împrejurărilor în care trăiam a început treptat vremea frământărilor şi a îndoielilor. Ba mi se părea că Feodor Mihailovici nu mai mă iubeşte, că a înțeles cât sunt de lipsită de inteligență şi cât de mult nu mă potrivesc lui şi că, poate, regretă, că s-a însurat cu mine, dar că nu ştie cum să-şi îndrepte greşeala. Deşi îl iubeam fierbinte, totuşi mândria mea nu mi-ar fi permis să mai rămân cu el, dacă m-aş fi convins că nu mai mă iubeşte. Mi se părea chiar că trebuie să-i aduc un sacrificiu, să-] las, odată ce viața noastră comună se pare că nu-i prieşte.

Ba remarcam cu sinceră tristețe, că sunt indignată împotriva lui Feodor Mihailovici, fiindcă „marele cunoscător al sufletului", ou vede cât îmi e de greu, nu caută să-mi uşureze viața, îmi impune toate aceste neamuri plicticoase şi-l apără pe Pavel Alexandrovici care se poartă atât de ostil cu mine.

— Amintiri – c. 1743

Ba mă gândeam cu tristețe că au trecut acele seri minunate, pline de farmec, pe care le petreceam împreună înainte de căsătorie, că nu s-a realizat şi că, probabil, nici nu se va realiza acea viață fericită la care visam amândoi.

Adesea încercam un regret pentru viața mea liniştită de altădată, când eram scutită de suferință şi când n-aveam de ce să fiu tristă sau iritată. Într-un cuvânt, erau multe temeri, dintre cele mai copilăreşti, şi multă tristețe sinceră şi neliniştitoare, multe îndoieli nedezlegate pentru mintea mea încă necoaptă. N-aveam încă o concepție judicioasă asupra vieții şi nici un caracter format şi asta amenința să se termine prost. S-ar fi putut să mă depăşească neplăcerile de familie, să-mi ies din fire, să-l irit pe Feodor Mihailovici cu reproşuri şi suspiciuni neîntemeiate şi să provoc o izbucnire. Ar fi putut avea loc o ceartă serioasă, după care eu, atât de imândră, n-aş mai fi rămas cu Feodor Mihailovici. Să nu uităm că aparțineam generației anilor şaizeci şi că țineam la independență, ca toate femeile de atunci, mai presus de orice. E greu de presupus că aş fi întreprins un pas spre împăcare, în ciuda iubirii mele pentru Feodor Mihailovici. Eram încă copilăros de mândră şi n-aş fi suportat ironiile lui Pavel Alexandrovici dacă in-aş fi întors spăşită. S-ar fi putut ca nici Feodor Mihailovici să nu fi vrut să facă un prim pas spre împăcare: nu cred că pe atunci mă iubea atât de mult cum m-a iubit mai târziu. Mândria lui jignită, sentimentul demnității, iar, în parte, şi calomniile lui Pavel Alexandrovici ar fi

putut la început să constituie o piedică în împăcarea noastră. Neînțelegerile dintre noi s-ar fi amplificat, desigur, şi împăcarea ar fi devenit imposibilă. Aducându-mi aminte de acea perioadă mă gândesc cu groază ce s-ar fi putut întâmpla: Feodor Mihailovici nici n-ar fi putut să divorțeze de mine, pentru că pe atunci divorțul costa enorm. Astfel, Feodor Mihailovici nu şi-ar fi putut aranja într-un chip fericit existența, n-ar fi putut avea familie şi copii, lucru la care a visat toată viața. Nefericită ar fi fost şi viața mea: prea multe speranțe îmi legasem de unirea cu Feodor Mihailovici şi aş fi suferit mult, dacă visul acesta de aur nu s-ar fi realizat!

IV IZBĂVIREA.

Destinul, însă, n-a vrut să ne lipsească de acea fericire uriaşă, de care am avut parte, Feodor Mihailovici şi cu mine, în următorii paisprezece ani. Mi-aduc aminte, de parcă ar fi fost ieri, de marțea celei de a -cincea săptămâni a postului mare, când în viața noastră a avut loc o cotitură favorabilă. Ziua a început cu neplăcerile curente: s-a descoperit o lipsă în gospodăria mea, o lipsă aranjată perfid de Pavel Alexandrovici (au dispărut aproape toate creioanele sau chibriturile din casă) şi Feodor Mihailovici era supărat şi țipa la sărmana Fedosia. Au venit musafirii de care mă săturasem atât şi a trebuit să-i „servesc" şi să-i „amuz"; Pavel Alexandrovici îmi spunea, ca de obicei, obrăznicii. Feodor Mihailovici era mai îngândurat şi mai posomorit ca niciodată şi aproape că nu vorbea cu mine, ceea ce mă amăra mult.

În seara acelei zile eram invitați la familia Maikov. Ştiind asta, oaspeții au plecat imediat după masă. Dar din cauza neplăcerilor din cursul întregii zile, m-a durut tare capul, iar nervii îmi erau atât de încordați, că mi-era teamă ca la Maikovi să nu izbucnesc în plâns dacă va veni vorba de viața noastră de familie. De aceea am hotărât să rămân acasă. Feodor Mihailovici a încercat să mă convingă şi se pare că a fost nemulțumit de refuzul meu. N-a apucat să plece de acasă că a şi apărut Pavel Alexandrovici, care a început să-mi reproşeze că eu, cu capriciile mele, îl irit pe „tatăl" lui. Mi-a declarat că nu crede în durerea mea de cap şi socoteşte că n-am vrut să mă duc numai ca să-l supăr pe Feodor Mihailovici. Mi-a spus că Feodor Mihailovici a făcut „o prostie colosală" căsătorindu-se cu mine, că sunt o „proastă gospodină" şi cheltuiesc mulți „bani comuni" şi în încheiere mi-a reproşat că, după cum a observat, în timpul căsniciei noastre s-au înmulțit crizele lui Feodor Mihailovici şi că eu sunt vinovată de situația asta. După ce mi-a debitat toate aceste obrăznicii, a dispărut imediat de acasă.

Această impertinență uluitoare a fost picătura care a revărsat paharul. Nu mă jignise niciodată atât de crunt, făcându-mă vinovată chiar şi de agravarea bolii. Am fost jignită îşi supărată la culme. Capul a început să mă doară şi mai mult, m-am aruncat în pat şi am început să plâng. A trecut cam o oră şi jumătate şi s-a întors Feodor Mihailovici. La Maikovi i s-a făcut dor de mine şi s-a întors acasă. Văzând că e întuneric în casă, a întrebat-o pe Fedosia unde sunt.

— Doamna e în pat şi plânge! Îi spuse în taină Fedosia.

Feodor Mihailovici s-a alarmat şi m-a întrebat ce-i cu mine. Am vrut să-i ascund adevărul, dar m-a rugat atât de mult să-i spun, îmi vorbea atât de

prietenos, încât mi-a înmuiat inima şi am început să-i povestesc, plângând cu hohote, cât mi-e de greu să trăiesc, cât sunt de umilită în casa lui. Ii spuneam că nu mă mai iubeşte, că a încetat să se mai sfătuiască cu mine, îi spuneam că asta mă întristează şi ană face să sufăr etc. Rareori am plâns aşa cum am plâns atunci şi cu cât căuta mai mult Feodor Mihailovici să mă liniştească, cu atât mai mult îmi curgeau lacrimile. Tot ce-mi apăsase inima, toate îndoielile şi frământările i le-am dezvăluit cu cea mai mare sinceritate. Sărmanul meu soț mă asculta şi mă privea uluit. S-a dovedit, că, văzându-l atât de prevenitor pe Pavel Alexandrovici față de mine, nu bănuise de loc că acesta îşi permite să mă jignească. Feodor Mihailovici îmi reproşa amical că n-am fost sinceră cu el, că nu m-am plâns de fiul său vitreg, că n-am ştiut să mă impun astfel, încât acesta să nu-şi permită să fie impertinent cu mine. Mă asigura că mă iubeşte mult şi se miră cum de-mi trecuse prin cap contrariul. In sfârşit, a recunoscut, la rândul său, că suportă greu viața noastră dezorganizată din prezent. Rudele lui tinere veneau şi înainte pe la el, dar rar, pentru că se plictiseau, acum, însă, vizitele lor dese le explica prin faptul că sunt amabilă cu ei şi că se simt bine la noi. Crezuse că o societate tânără, discuții şi dispute vesele sunt amuzante pentru mine. Îmi spunea că şi el duce dorul vechilor noastre convorbiri şi că-i pare rău că din cauza veşnicilor musafiri, discuțiile acestea nu se mai leagă. Îmi spuse şi că în ultimele zile fusese preocupat de ideea unei plecări la Moscova, acum însă, în urma discuției noastre, e decis s-o realizeze. „O să mergem, bineînțeles, împreună, spunea Feodor Mihailovici, aş vrea să te vadă neamurile mele de la Moscova. Şi Verocika (sora) şi Sonia (nepoata) te cunosc doar din spusele mele şi aş fi vrut să vă cunoaşteți reciproc şi să vă iubiți. In afară de asta, mi-a venit ideea să-i mai cer lui Katkov28 un avans şi cu banii ăştia să plecăm în străinătate. Ții minte, ăsta a fost visul nostru! Şi, cine ştie, poate că se va realiza. In plus, aş vrea să discut cu Katkov despre noul meu roman. E greu să duci tratative prin corespondență, altfel se fac lucrurile când discuți direct. Şi chiar dacă nu vom reuşi să plecăm în străinătate, când o să ne întoarcem de la Moscova o să ne fie totuşi mai uşor să ne organizăm altfel viața, ca să nu mai fie debandada asta, atât de neplăcută pentru amândoi. „Aşadar, la Moscova! Eşti de acord, Anecika?”

Putea fi vorba de un refuz? Feodor Mihailovici era tandru, bun şi drăguț, ca atunci când eram logodiți, şi toate temerile şi îndoielile mele cu privire la dragostea lui s-au risipit ca fumul. Poate că a fost chiar întâia oară după căsătorie, când am petrecut o seară numai noi doi, discutând în modul cel mai amical şi mai intim. Am ho-tărât să nu ne amânăm călătoria şi să plecăm chiar a doua zi.

În ziua următoare, rudele şi, mai ales, Pavel Alexandrovici, au fost neplăcut surprinşi de ştirea plecării noastre. Ştiind, însă, că lui Feodor Mihailovici i se termină banii şi presupunând că acesta e scopul plecării, n-au încercat să ne facă să renunțăm. La despărțire, Pavel Alexandrovici nu s-a zgârcit la înțepături şi m-a anunțat că „va prelua gospodăria mea ajunsă în paragină şi că o va pune la punct”. Nu m-am supărat şi nu l-am contrazis: eram prea bucuroasă de posibilitatea de a scăpa măcar pentru un timp de persecuțiile lui.

LUNA NOASTRĂ DE MIERE v.

CĂLĂTORIA LA MOSCOVA.

În joia celei de a cincea săptămâni, dis-de-dimineață, am sosit la Moscova şi ne-am oprit la hotelul Dussot, care îi plăcea în mod deosebit lui Feodor Mihailovici. Obosiți după drum, am hotărât ca în ziua aceea să nu ne apucăm de nici o treabă şi să facem o vizită Ivanovilor. Vizita aceasta mă intimida mult: dintre toate rudele sale, Feodor Mihailovici îşi iubea mai ales sora, pe Vera Mihailovna Ivanova, şi toată familia ei. Îmi spusese încă la Petersburg, că ar fi fericit dacă le-aş plăcea Ivanovilor şi m-aş împrieteni cu ei. Asta o doream şi eu şi mi-era teamă că prima impresie n-o să fie în favoarea mea. M-am îmbrăcat; cu o grijă deosebită, alegându-mi o elegantă rochie liliachie şi o pălărie grațioasă. Feodor Mihailovici a rămas mulțumit de toaleta mea şi mi-a spus că arăt bine. Laudele lui erau, desigur, exagerate, dar mi-au făcut plăcere şi mi-au dat curaj.

Ivanovii locuiau la Institutul de topometrie şi ca să ajungem la ei a trebuit să străbatem tot oraşul, mai întâi pe strada Miasnițkaia şi pe urmă pe Pokrovka. Trecând pe lângă biserica Adormirii Maicii Domnului (de pe Pokrovka), Feodor Mihailovici mi-a spus că data viitoare o să coborâm din sanie şi o să ne uităm la biserică de la distanță, ca s-o vedem în toată frumusețea ei. Feodor Mihailovici aprecia în mod deosebit arhitectura acestei biserici şi ori de câte ori venea la Moscova, se ducea neapărat s-o privească. După vreo două zile, trecând pe acolo, am admirat-o de afară şi am vizitat-o înăuntru.

Cu cât ne apropiam mai mult de Ivanovi, cu atât deveneam mai neliniştită. „Şi dacă o să produc o impresie defavorabilă? Mă gândeam eu, alarmată. Cât o să-l necăjească asta pe Feodor Mihailovici!”

Servitorul care ne-a deschis, ne spuse că Alexandr Pavlovici (soțul surorii) şi Sofia Alexandrovna (nepoata) nu sunt acasă şi că o să ne anunțe imediat Verei Mihai-lovna.

Am intrat într-un salon uriaş, cu mobilă veche „da-mahon. Feodor Mihailovici a luat de pe masă Moskovskie vedomosti, iar eu am început să mă uit printr-un album cu poze. Vera Mihailovna n-a ieşit multă vreme. Probabil că a considerat că nu se cade să iasă în capot în fața unei rude necunoscute şi a început să se schimbe, ceea ce i-a luat destul timp. A trecut aproape o jumătate de oră, când deodată uşa salonului s-a deschis cu zgomot şi prin cameră a trecut, ca o vijelie, un băiat de vreo zece am.

— Vitea, Vitea! Strigă Feodor Mihailovici, băiatul, însă, nu se opri şi intră în fugă în camera vecină, strigând:

— Tânără, ferchezuită şi n-are ochelari!

S-au auzit voci şi băiatul tăcu imediat. Feodor Mihailovici, care ştia obiceiurile familiei, şi-a dat imediat seama despre ce era vorba.

— N-au avut răbdare, spuse el, râzând, l-au trimis pe Vitea să vadă cum arată nevastă-mea.

În sfârşit, a intrat Vera Mihailovna şi m-a primit, foarte călduros. După ce m-a îmbrățişat şi m-a sărutat, m-a rugat să-l iubesc pe fratele ei şi să am grijă de el. A mai venit soțul ei şi fiica mai mare, Sonecika. Alexandr Pavlovici

ne-a felicitat solemn şi ne-a urat fericire. Sonecika mi-a dat mâna, mi-a zfcnbit drăguţ, dar era foarte tăcută şi mă urmărea cu atenţie.

Alexandr Pavlovici deschise uşa spre camera vecină şi spuse:

— Copii, hai veniţi să-l felicitaţi pe unchi şi să faceţi cunoştinţă cu noua voastră mătuşă.

Unul după altul au început să iasă tinerii Ivanovi. Erau şapte cu totul: Sonecika (douăzeci de ani), Maşenka (nouăsprezece), Saşa (şaptesprezece), Iulenka (cincisprezece), Vitea şi ceilalţi copii. Toţi l-au salutat deosebit de prietenos pe Feodor Mihailovici, cu mine, însă, se purtau distant: se înclinau, făceau o reverenţă, iar pe urmă se aşezau şi începeau să se uite la mine cu atenţie. Ant simţit că tineretul are sentimente ostile faţă de mine. Nu m-am înşelat: după cum am aflat mai târziu, împotriva mea s-a creat o întreagă cabală. Toţi Ivanovii îşi iubeau foarte mult o mătuşă din partea tatălui – Elena Pavlovna, soţul căreia era de mulţi ani bolnav fără speranţă. Familia îşi făcuse planul, ca, după moartea acestuia, Elena Pavlovna să se mărite cu Feodor Mihailovici şi acesta să se mute pentru totdeauna la Moscova. Feodor Mihailovici era unchiul lor favorit, aşa că nu-i de mirare că tot tineretul acesta mă antipatiza pe mine, cea care le-am spulberat visurile. Nu le-au plăcut nici laudele pe care le risipise Feodor Mihailovici la adresa mea, când a venit la Moscova de Crăciun. Aflând că mă ocup de stenografie, tineretul m-a etichetat bătrână, nihilistă, tunsă şi cu ochelari. Aflând de venirea noastră, s-au înţeles să-şi bată joc de mine, să mă pună la punct şi prin asta să-şi demonstreze independenţa. Când au văzut, însă, în locul unei bătrâne „nihiliste" savante o femeie tânără, aproape o fetiţă, care mai că tremura de frica lor, au fost uimiţi şi nu-şi luau ochii de la mine. O atenţie atât de insistentă m-a tulburat. Obişnuită să vorbesc simplu, fără complicaţii, am căutat de data asta să vorbesc mai literar, in-ventând fraze frumoase, care, însă, erau cu totul nefireşti. Am încercat să vorbesc cu tinerele mele rude, dar acestea îmi răspundeau: „Da, nu!" şi era vădit că nu voiau să susţină dialogul.

Pe la cinci, ne-am aşezat la masă. S-a servit şampanie şi au început să ne felicite. Era multă gălăgie, eu, însă, nu mă distram prea mult, deşi făceam eforturi să fiu amuzantă, să glumesc şi să râd. După-amiaza a fost pentru mine şi mai grea. La Ivanovi au venit nişte prieteni şi prietene. Mulţi dintre ei îl iubeau pe Feodor Mihailovici, care-şi petrecuse vara precedentă la Liublin, lângă Moscova, la vila Ivanovilor, unde veneau să-şi petreacă timpul aceşti prieteni ai tinerilor Ivanovi. Toţi erau dornici s-o vadă pe soţia lui Dostoievski. S-au organizat nişte petits-jeux, foarte încurcate, care cereau umor şi spirit de observaţie. Prin umor se remarca Măria Sergheevna Ivancina-Pisareva, prietena fiicelor mari ale Verei Mihai-lovna. Era o fată de vreo douăzeci şi doi de ani, urâtă, dar veselă, vioaie, spontană, gata întotdeauna să ia omul peste picior. (Familia Ivanovilor a fost descrisă de Feodor Mihailovici în romanul Soţul etern, sub chipul familei „Zahlebinin". M. S. Ivancina apare foarte reliefat sub chipul prietenei „Măria Nikitişna".)

Pesemne că tinerii îi încredinţaseră ei sarcina de a mă scoate din sărite şi de a mă pune într-o situaţie ridicolă în ochii soţului meu. Am început să jucăm gajuri. Fiecare dintre noi trebuia să facă un buchet (imaginar, bineînţeles)

pentru diferite ocazii ale vieții: unui bătrân în ziua aniversării a optzeci de ani, unei domnişoare pentru primul ei bal etc. Mie mi-a revenit să fac un buchet din flori de câmp. Pentru că n-am trăit niciodată la țară, nu cunoşteam deeât florile de grădină şi am numit numai macul, albăstrelele, păpădia şi încă ceva, aşa că buchetul meu a fost, pe drept şi în unanimitate, respins. Mi s-a propus să fac altul, dar, prevăzându-mi insuccesul, am refuzat.

— Ei, nu, mă retrag! Râdeam eu, văd şi singură că n-am nici un pic de gust.

— Nu ne îndoim de asta, răspunse Măria Sergheevna, ai dovedit-o de curând atât de strălucit...

Şi s-a uitat semnificativ la Feodor Mihailovici, care stătea lângă mine şi trăgea cu urechea la petits-jeux. A spus-o atât de perfid şi în acelaşi timp cu atât umor, că toată lumea, inclusiv Feodor Mihailovici şi cu mine, am izbucnit în râs. Râsul general a spart gheața antipatiei şi seara s-a încheiat mai plăcut decât începuse.

Când ne întorceam acasă, Feodor Mihailovici mă întrebă despre impresiile mele. I-am spus că mi-au plăcut foarte mult Vera Mihailovna şi Sonecika, dar că încă nu m-am dumirit cu restul familiei. Văzând figura mea tristă, 1 s-a făcut milă de mine.

— Sărmana mea Anecika! Spuse el. Te-au dat gata! Tu eşti de vină, trebuia să le parezi loviturile şi atunci şi-ar fi muşcat limbile. Trebuie să ai mai mult curaj, draga mea! I-ai plăcut mult şi surorii mele şi Sonecikăi. Dealtfel, toată ziua ai fost atât de drăguță, o încântare!

Cuvintele acestea m-au liniştit mult şi totuşi în noaptea aceea n-am putut să adorm, reproşându-mi că nu ştiu să trăiesc, întrebându-mă de ce toți aceşti tineri se purtaseră cu atâta dușmănie față de mine. Despre speranțele pe care le-am spulberat, de a-şi uni unchiul şi mătuşa, am aflat abia mai târziu.

Ivanovii ne invitaseră să petrecem la ei toată ziua, a doua zi, însă, vineri, am hotărât să mergem numai seara.

În timpul zilei Feodor Mihailovici s-a dus la Katkov, dar nu l-a găsit acasă. Ne-am luat prânzul la hotel şi seara ne-am dus la Ivanovi. Vinerea era ziua lor de primire şi am găsit o mulțime de musafiri. Societatea era împărțită: cei mai mari se aşezaseră să joace cărți în salon şi în cabinet; tineretul, şi cu mine am rămas în sală. Lingă mine se aşezase un tânăr, prieten al lui Saşa Ivanov. Vă-zând că nu împărtăşeşte ideile preconcepute despre mine, am început să pălăvrăgesc şi să rid cu el, cu atât mai mult cu cât s-a dovedit un tânăr vesel şi spiritual.

La jocul nostru de cărți s-a petrecut o întâmplare nostimă. Prin anii şaizeci nu prea se găsea mărunțiş de argint şi circulau mai mult monede de aramă. Ivanovii au trimis un om să schimbe zece, douăsprezece ruble şi toată suma a fost adusă în monede grele de câte cinci copeici. Printre jucători era şi o domnişoară de vreo patruzeci de ani, îmbrăcată într-o rochie de un roz violent, cu o mulțime de panglici pe cap, pe umeri şi pe corsaj. După câteva mize, domnişoara a început să se plângă că pierde. Se plângeau şi alții şi multă vreme nu puteam să ne dumirim, cine câştigă. La unsprezece am fost invitați să cinăm. Ne-am ridicat şi am auzit deodată zornăitul unor monede care se

împrăştiau pe jos şi strigătul domnişoarei „rozalii”; probabil că buzunarul ei a cedat sub greutatea monedelor. Ne-am grăbit cu toţii să-i ridicăm monedele risipite care încotro, domnişoara, însă, s-a lăsat pe podea, acoperindu-şi câştigul cu rochia ei largă şi a început să strige:

— Nu, nu, să nu vă atingeţi! O să strâng eu totul! Avea o figură atât de comică, teama ei că o să-i luăm gologanii era atât de stupidă, că am izbucnit din toată inima în râs, iar eu cred că râdeam mai tare decât toţi. Feodor Mihailovici, care juca preferans în cabinet, ieşea adesea să se uite la noi şi mi s-a părut că devine din ce în ce mai serios şi mai trist. Am pus asta pe seama oboselii. Am cinat alături de partenerul meu de la jocul de cărţi, iar Feodor Mihailovici, care se aşezase vizavi, nu-şi lua ochii de la mine şi căuta să asculte ce vorbim. Mă simţeam foarte bine. Am căutat de câteva ori să-l atrag pe soţul meu în discuţie, dar n-am reuşit.

Imediat după cină, am plecat acasă. Tot timpul drumului Feodor Mihailovici a tăcut cu încăpăţânare şi nu mi-a răspuns la întrebări. Ond am ajuns acasă, a început să se plimbe prin cameră şi era vădit enervat. Asta m-a neliniştit şi m-am apropiat de el ca să-l mângâi şi să-i risipesc proasta dispoziţie. Mi-a îndepărtat violent mâna şi s-a uitat la mine cu o privire atât de rea, atât de cumplită, că am înmărmurit.

— Eşti supărat pe mine, Fedea? L-am întrebat, timidă. De ce eşti supărat?

La întrebarea asta Feodor Mihailovici s-a dezlănţuit cu o furie teribilă şi mi-a spus o mulţime de lucruri oribile. Cum afirma el, nu eram decât o cochetă lipsită de suflet şi toată seara n-am făcut decât să flirtez cu vecinul meu, numai ca să-mi fac soţul să sufere. Am început să mă justific, dar n-am făcut decât să pun paie pe foc. Feodor Mihailovici şi-a ieşit din fire şi, uitând că suntem la hotel, a început să ţipe cât îl ţineau puterile. Ştiind cât erau de neîntemeiate învinuirile pe care mi le aducea, am fost jignită până în adâncul sufletului de nedreptatea lui. Strigătele, ca şi expresia feţei sale, m-au speriat. Mi s-a părut că o să aibă pe loc o criză de epilepsie sau o să mă omoare. Nu m-am mai putut abţine şi am izbucnit în lacrimi. Soţul meu şi-a venit imediat în fire, a început să mă liniştească, să mă mângâie, să-şi ceară iertare, îmi săruta mâinile, plângea, se ocăra pentru scena pe care mi-a făcut-o.

— Am suferit atât de mult toată seara, îmi spunea el, văzând cât eşti de prinsă de discuţia cu tânărul acela. Mi s-a părut că te-ai îndrăgostit de el, înnebunisem de gelozie şi eram gata să-i spun fel de fel de lucruri. Acum îmi dau seama cât am fost de nedrept cu tine!

Feodor Mihailovici regreta sincer, mă ruga să-i iert jignirile şi-mi dădea cuvântul că n-o să mai fie gelos niciodată. Faţa lui exprima o suferinţă profundă. Mi s-a făcut sincer milă de sărmanul meu soţ. Am stat aproape toată noaptea cu el, mângâindu-l şi liniştindu4. Clopotele de utrenie au pus capăt discuţiei noastre. Ne-am culcat, dar încă multă vreme n-am putut să adormim.

A doua zi, ne-am trezit la ora unu. Feodor Mihailovici se sculase mai devreme şi stătuse vreo două ore fără să se mişte, ca să nu mă trezească. Mi s-a plâns în glumă că era cât pe-aci să moară de foame, pentru că, de teamă să

nu mă scoale, n-a sunat şi nu şi-a comandat cafeaua. A fost deosebit de tandru cu mine.

Impresiile nopții precedente mi s-au întipărit pentru totdeauna în suflet. M-au obligat să mă gândesc la viitoarele noastre relații. Am înțeles ce suferință profundă îi provoacă lui Feodor Mihailovici gelozia şi mi-am dat cuvântul să-l feresc de asemenea impresii grele.

VI VIZITA LA FRATELE MEU.

Din restul şederii mele la Moscova mi s-a întipărit îndeosebi drumul pe care l-am făcut la Petrovskoe-Razumovskoe, unde locuia fratele meu Ivan Grigorievici, student la Academia agronomică Petrovskaia. Fratele meu abia trecuse de şaptesprezece ani, era foarte frumos, rumen, cu un păr blond ondulat, sfios ca o fată, foarte bun şi vesel. La Academie era socotit cel mai tânăr student şi toată lumea ținea la el.

Când am sosit la Moscova, i-am scris imediat şi l-am rugat să vină în orice zi, mai devreme, pe la unsprezece, iar dacă nu ne găseşte să ne aştepte în sala de lectură a hotelului. Fratele meu a primit scrisoarea vineri şi a doua zi la unsprezece a venit la noi. Aflând de la un om de serviciu că nu ne-am sculat încă, s-a dus să-şi viziteze un coleg bolnav, a rămas multă vreme la acesta şi când s-a întors nu ne-a mai găsit acasă. Crezând că o să ne întoarcem repede, ne-a aşteptat la hotel până seara şi când a plecat ne-a lăsat o scrisoare, în care ne spunea că va veni luni. Soțul meu şi cu mine am hotărât ca în cazul unui insucces cu Katkov, să plecăm acasă duminică seara şi riscam să nu-mi văd fratele. L-am rugat pe Feodor Mihailovici să mă lase să-mi vizitez fratele singură. Soțul meu nu putea să mă însoțească, deoarece Katkov l-a invitat să vină în cursul zilei. Mi-a angajat un birjar până la Academia Petrovskaia, şi-a notat numărul birjarului şi pe la unu am plecat, promițându-i să mă întorc în jurul orei patru şi să-l aduc şi pe fratele meu cu mine.

Eram într-o dispoziție excelentă: Feodor Mihailovici a fost toată dimineața foarte tandru şi drăguț cu mine, recenta noastră ceartă nu lăsase nici o urmă. Timpul era superb, drumul – o minune şi mă bucuram că am să-l întâlnesc pe fratele meu iubit.

Era duminică şi în Academie rămăseseră relativ puțini studenți – numai cei care locuiau permanent acolo. Am intrat într-o uriaşă sală de primire şi am întrebat un student care mi-a ieşit în drum dacă pot să-mi văd fratele, pe studentul Snitkin. Toți cei care locuiau în Academie ştiau că sora lui Snitkin se măritase de curând, deoarece în ziua nunții fratele meu, care nu lua niciodată parte la chefuri, s-a îmbătat pentru prima dată în viața lui, a plâns cu hohote toată seara şi le spunea colegilor care voiau să-l liniştească:

— Totul s-a sfârşit! Nu mai am soră. A murit pentru mine!

Studentul s-a oferit imediat să mă conducă în camera lui. Vanea m-a primit cu entuziasm şi chiar a plâns când m-a îmbrățişat. Ne-am aşezat să stăm de vorbă, dar n-au trecut nici cinci minute şi a apărut un om de serviciu care a adus un samovar şi o tavă pe care erau un ceainic, două pahare şi o franzelă. Aproape în acelaşi timp un alt om de serviciu a adus încă un samovar, cu un ibric de cafea, frişca şi pesmeți. Era din partea colegilor fratelui meu,

care s-au gândit că musafira lui a înghețat pe drum. Fiecare trimitea în camera lui Vanea ce avea pe masă.

Treptat, colegii lui Vanea (dintre care unii erau admiratori ai talentului soțului meu) au început să vină la el, dorind s-o vadă pe soția idolului lor, Dostoievski. S-au adunat vreo nouă oameni în cameră, fiecare stătea cum putea: pe scaun, pe pat, pe pervazul ferestrei. Ii serveam cu ceai, deoarece primul om de serviciu, gândin-du-se că samovarul pe care l-a adus nu era destul de fierbinte, a adus un al treilea samovar, în clocot. O asemenea abundență de samovare pe masa noastră ne-a amuzat pe toți şi a dat posibilitatea studenților, care se jenau de mine, să discute şi să glumească.

A venit vorba de literatură şi studenții s-au împărțit în două tabere: admiratorii lui Feodor Mihailovici şi adversarii săi. Unul din aceştia din urmă a început să demonstreze cu patimă că Dostoievski, alegându-şi-l drept erou al romanului Crimă şi pedeapsă pe studentul Ras-kolnikov, a calomniat tânăra generație. Mi-am apărat desigur soțul, unii m-au susținut şi s-a aprins acea dispută între tineri când nimeni nu-şi ascultă adversarul, dar fiecare îşi apără opinia. Cu dezbaterile astea aprinse am uitat de timp şi în loc de o oră am petrecut la fratele meu mai mult de două. Am început să mă grăbesc şi partizanii ambelor tabere m-au condus până la poartă. Dar, vai, birjarul care m-a adus şi căruia am avut imprudența să-i plătesc, dispăruse. Studenții s-au dus să-l caute peste tot şi s-au întors cu ştirea că birjarul m-a aşteptat timp de o oră şi pe urmă a dus în oraş pe unul din profesori.

Ce era de făcut? Un student s-a oferit să ne ducă pe drumul cel mai scurt până la Butârki, unde putea fi găsită totdeauna o birjă. Ne-am dus cu tot grupul. Cum se în-tâm-plă întotdeauna, drumul cel mai scurt s-a dovedit a fi cel mai lung şi a trebuit să mergem prin nămeți şi să ne înfundăm în zăpadă. Toată lumea râdea, eu, însă, mă gândeam îngrijorată la neliniştea sărmanului meu soț.

A trecut aproape o oră până când am ajuns, în fine, la Butârki ca să căutăm vreme îndelungată un birjar. Am sosit cu fratele meu la Dussot abia la şase şi jumătate. Era aproape întuneric. Am intrat în fugă în vestibulul hotelului şi am întrebat portarul dacă domnul e acasă.

— Dumnealui vă aşteaptă de trei ceasuri la colț şi a întrebat de multe ori dacă v-ați întors sau ba, răspunse portarul.

Am ieşit şi l-am văzut pe Feodor Mihailovici care stătea într-adevăr în colț şi-i privea cu atenție pe cei care veneau. M-am speriat când l-am văzut, atât era de palid şi de emoționat.

— Fedea, dragule, m-am întors, hai acasă, i-am spus eu, apropiindu-mă de el.

Feodor Mihailovici s-a bucurat teribil când m-a văzui şi m-a apucat de mână cu o figură de parcă n-ar mai fi sperat să mă mai vadă vreodată. L-am dus la intrarea în hotel şi i l-am prezentat pe fratele meu. Trebuie să recunosc, mi-era tare teamă că Feodor Mihailovici îşi va vărsa mânia asupra nevinovatului Vanea, iar visul meu – ca Feodor Mihailovici să-mi iubească fratele – se va nărui. Din fericire temerile mele nu s-au adeverit: soțul meu s-a purtat foarte amical cu el.

Masa a decurs într-o atmosferă foarte veselă. Feodor Mihailovici mă întreba de toate cele, iar eu îi povesteam cu umor aventurile noastre. Pentru că se făcuse târziu, fratele meu plecă imediat după masă şi noi doi, soţul meu şi cu mine, am petrecut o seară fermecătoare, care ne-a amintit de serile noastre minunate de dinaintea căsătoriei, li întrebai, pusă pe pozne:

— Şi acum, spune-mi sincer, nu-i aşa că ţi-a trecut prin minte că am fugit cu cineva?

— Ei, asta-i bună! Răspunse Feodor Mihailovici, dar mă privi vinovat şi am înţeles că presupunerea mea avea un oarecare temei.

VII IMPRESII DIN MOSCOVA îmi amintesc cu plăcere de celelalte zile pe care le-am petrecut la Moscova. In fiecare dimineaţă ne duceam să vizităm monumentele oraşului: bisericile din Kremlin, palatul, sala de arme, casa Romanovilor. Într-o dimineaţă senină, Feodor Mihailovici m-a dus la cimitirul Laza-revskoe, unde era îngropată mama lui, Măria Feodorovna Dostoievskaia, a cărei memorie o păstra cu multă duioşie. Am fost foarte mulţumiţi că preotul mai era în biserică şi i-a slujit un parastas la mormânt. Am fost şi pe colinele Vorobiov. Feodor Mihailovici, care era moscovit prin naştere, a fost un ghid excelent şi mi-a povestit multe lucruri interesante despre curiozităţile primei noastre capitale.

Obosiţi şi flămânzi, imediat ce terminam vizitele, mergeam de obicei să dejunăm la Testov29. Soţului meu îi plăcea bucătăria rusească şi comanda special pentru mine, o petersburgheză, felurile de mâncare din Moscova, cum ar fi soleanka, plăcinte coapte în vatra cuptorului, ras-tegai, un fel de plăcintă cu carne, şi se îngrozea, chipurile, de apetitul meu de om tânăr. După aceea ne întorceam acasă, ne odihneam şi ne duceam să prânzim la Ivanovi. Acolo, ca să evit o nouă criză de gelozie, nu mă dezlipeam de Feodor Mihailovici şi cu ajutorul lui m-am apropiat mult de Vera Mihailovna, Sonecika şi restul tineretului. M-am împrietenit şi cu perfida Măria Sergheevna. Toată lumea mi-a povestit cu lux de amănunte de ce nu mă puteau suferi, înainte de-a mă vedea şi în cel fel au vrut s-o înfurie şi s-o facă să-şi iasă din fire pe noua şi nedorita lor rudă. Ne întorceam acasă pe la unsprezece şi până la două nu ne culcam, discutând despre impresiile lăsate de încă o zi petrecută plăcut, înstrăinarea pe care am început s-o simt faţă de soţul meu în ultimele săptămâni ale vieţii din Petersburg a dispărut cu totul la Moscova şi am devenit la fel de plină de viaţă şi de sensibilă ca în timpul logodnei. Feodor Mihailovici mă încredinţa că aici a regăsit-o pe „Ania lui de dinainte", pe care începuse s-o piardă la Petersburg şi spunea că pentru el a început adevărata „lună de miere". Abia acum mi-am dat seama întru totul cât de fericit ar putea să se aranjeze viaţa noastră de familie, dacă între noi doi nu s-ar găsi unele din rudele soţului meu, care mă priveau cu ostilitate. Amintirea călătoriei la Moscova a rămas pentru totdeauna în sufletul meu; şi mai târziu, ori de câte ori veneam la Moscova, mă simţeam acolo mai fericită, mai liniştită şi mai satisfăcută decât oriunde.

Redacţia revistei Russki vestnik a fost de acord să-i dea lui Feodor Mihailovici un nou avans de o mie de ruble. Lucrurile s-au lămurit vineri şi a doua zi am plecat la Petersburg. Ţin minte că trenul nostru a stat, nu ştiu de ce, aproape o oră în gara Klin. Era în jur de şapte seara şi în sala comună se

făcea slujba de sâmbăta Floriilor. Toți aveau în mâini lumînări şi flori. Ne-am alăturat şi noi acestora şi țin minte cu cât foc mă rugam, stând alături de scumpul meu soț, şi cu câtă sinceritate îi mulțumeam Domnului pentru fericirea pe care mi-a trimis-o! Asemenea clipe nu se uită!

VIII PLECAREA ÎN STRĂINĂTATE.

Ne-am întors la Petersburg şi a început din nou viața aceea de care eram sătulă. La dejun au venit musafirii noştri obişnuiți, iar mai târziu au început să se adune şi alte rude, care ştiau de la fiul vitreg că ne vom întoarce duminică. Iar mi-a revenit misiunea de a-i „amuza" şi de a-i „servi" pe musafiri. De data aceasta, însă, o făceam cu plăcere, nădăjduind că în curând totul se va schimba. Feodor Mihailovici plecase undeva, iar eu, ca să evit supărările, hotărâsem să nu spun nimănui nimic despre proiectata plecare în străinătate. Despre străinătate s-a pomenit abia la masă, la care s-au adunat toate rudele, inclusiv mama mea. S-a vorbit despre vremea minunată de primăvară, care ținea de aproape o săptămână. Emilia Feodorovna a zis că ar trebui să profităm de zilele senine şi să căutăm o vilă pentru la vară, altfel toate vilele bune vor fi închiriate. A adăugat că ştie la Tearlev, lângă Pavlovsk, o vilă excelentă, care are şi o grădină mare, atât de mare, încât va putea cuprinde în afară de noi şi toată familia Dostoievski.

— Pentru Anna Grigorievna o să fie mai amuzant să trăiască într-o societate de tineri, iar eu, ce să fac, o să mă jertfesc şi o să mă ocup de gospodărie, care nu-i reuşeşte de loc minunatei noastre gazde.

Feodor Mihailovici s-a încruntat la aluzia Emiliei Feodorovna în legătură cu nepriceperea mea în ale gospodăriei sau poate la observația că o să fie mai amuzant pentru mine cu tinerii.

— N-avem de ce să ne căutăm vilă, spuse el, noi doi, Ania şi cu mine, o să plecăm în străinătate.

Toate rudele au luat-o drept glumă, când, însă, soțul meu a început să povestească amănunțit planul călătoriei, ceilalți şi-au dat seama că este vorba de ceva serios şi.

— Amintiri – c. 1743 foarte nemulțumiți, probabil, au tăcut brusc. Am căutat să anim discuția, povestind despre Ivanovi şi despre plimbările noastre prin Moscova, nimeni, însă, nu m-a susținut.

S-a servit cafeaua şi Feodor Mihailovici, enervat de protestul tacit, s-a retras în cabinet. Puțin mai târziu s-a dus după el Emilia Feodorovna, celelalte rude au trecut în salon, iar în sufragerie n-am mai rămas decât eu şi Pavel Alexandrovici.

— Văd eu că astea sunt figurile dumitale, Anna Gri-gorievna, începu el furios.

— Ce figuri?

— Nu în-țe-legi? Călătoria asta stupidă în străinătate! De data aceasta, însă, ai greşit-o cu planurile dumitale. Dacă v-am permis să plecați la Moscova, am făcut-o numai pentru că papă s-a dus după bani. Dar călătoria în străinătate nu e decât un capriciu al dumitale şi n-am de gând în nici un caz s-o aprob.

Eram indignată de tonul lui, dar nu voiam să mă cert şi i-am spus în glumă:

— Poate, totuşi, te înduri de noi?

— Să nu contezi pe asta! Capriciul ăsta va costa bani, iar de bani are nevoie toată familia, nu numai dumneata: banii sunt comuni…

Şi asta o spunea un om care era întru totul obligat tatălui său vitreg şi care n-a fost în stare să câştige nici un ban! Ca să nu-l apostrofez pentru impertinență, m-am grăbit să plec.

A trecut cam o jumătate de oră şi Emilia Feodorovna a ieşit din cabinet vădit enervată. Ii spuse fiicei sale să se pregătească de plecare şi s-a despărțit foarte rece de mine. Locul ei în cabinet a fost ocupat de fratele Nikolai Mihailovici, pe urmă s-au dus să-şi ia rămas bun şi celelalte neamuri. La urmă de tot s-a dus la Feodor Mihailovici Pavel Alexandrovici. Conform obiceiului său, a început să vorbească atât de pornit şi de sentențios, că Feodor Mihailovici nu s-a mai putut abține, l-a dat afara din cameră, şi acesta a plecat imediat în oraş.

După ce a plecat toată lumea, m-am dus şi eu în cabinet şi mi-am găsit soțul iritat şi mânios. Mi-a spus că toate rudele sunt împotriva plecării noastre în străinătate, iar în cazul când plecarea va avea totuşi loc, pretind să li se lase bani pentru câteva luni înainte.

— Şi cât face asta? Îl întrebai eu.

— Emilia Feodorovna mi-a promis să discute cu copiii şi să-mi dea mâine un răspuns, spuse Feodor Mihailovici.

Cuvintele lui m-au neliniştit. Din mia de ruble pe care o primise de la Russki vestnik, Feodor Mihailovici s-a gândit să-i dea Emiliei Feodorovna două sute de ruble, lui Paşa o sută de ruble pentru cheltuieli, lui Nikolai Mihailovici o sută de ruble, iar o sută s-ar fi dus pe cheltuielile noastre până la plecare. Astfel, pentru străinătate ne-ar fi rămas cinci sute de ruble. Ne gândisem că Feodor Mihailovici, după ce se va odihni o lună în străinătate, îşi va scrie articolul Despre Bielinski. Presupuneam că va avea nu mai puțin de trei, patru coli şi că va putea să primească pentru articol, după un timp relativ scurt, trei, patru sute de ruble pentru necesitățile rudelor sale de-a lungul verii. Iar noi ne gândisem să ne întoarcem la Petersburg la începutul lunii august.

Presupunerile mele sumbre s-au adeverit. A doua zi dimineață a venit Emilia Feodorovna şi a spus că are nevoie de cinci sute de ruble pentru familia ei şi de două sute de ruble pentru întreținerea lui Paşa în timpul absenței noastre. Feodor Mihailovici a căutat s-o convingă să fie de acord cu trei sute de ruble (pentru familia ei şi pentru fiul lui vitreg), ceilalți bani i-a promis că-i va da după două luni, însă Emilia Feodorovna n-a fost de acord, iar Feodor Mihailovici nu avea tăria s-o refuze: prea se obişnuise ca după moartea fratelui său se se îngrijească de interesele familiei acestuia.

Peste zi lui Feodor Mihailovici i-a fost dat să treacă printr-o nouă supărare: a apărut cu totul neaşteptat un tânăr, fiul doamnei Reisman. Doamna Reisman avea câteva titluri executorii pe numele lui Feodor Mihailovici, deoarece, însă, soțul meu îi plătea o dobândă mare, ea nu-l deranja. Acum, însă, fiul ei l-a informat că mama sa cere să i se plătească un

titlu executoriu de cinci sute de ruble, iar în caz de refuz se va adresa justiției pentru sechestru.

Feodor Mihailovici a fost uluit de cererea asta neaşteptată, a promis, însă, din cauza insistențelor lui Reis-man, că va plăti a doua zi trei sute de ruble.

În cursul zilei s-au mai primit scrisori de la rude: în total, Feodor Mihailovici trebuia să le dea o mie o sută de ruble, plus trei sute pe care trebuia să le plătească lui Reisman, iar noi nu aveam decât o mie!

Ca să fiu sinceră, mi s-a părut suspectă cererea neaşteptată a unei creditoare, întotdeauna atât de înțelegătoare, dar nu mi-am mărturisit temerile soțului meu.

Seara târziu, după ce a socotit sumele pe care trebuia să le dea, Feodor Mihailovici mi-a spus cu tristețe:

— Destinul e împotriva noastră, scumpa mea Ane-cika! Vezi şi singură: dacă e să plecăm în străinătate acum, primăvara, ne trebuie două mii, iar noi nu avem nici măcar o mie. Dacă rămânem în Rusia, vom putea să trăim liniştiți cu banii ăştia vreo două luni şi poate chiar să închiriem vila pe care ne-o recomandă Emilia Feodo-rovna. Acolo am să mă apuc de luicru şi poate că toamna iar o să încasez nişte bani şi o să plecăm pentru vreo două luni în străinătate. Dacă ai şti, draga mea, cât îmi pare de rău că n-o putem face acum! Cât m-am gândit la călătoria asta şi cât mi-a părut de necesară pentru amândoi!

Văzându-l pe Feodor Mihailovici atât de amărât, am căutat să-mi ascund propria mea supărare şi i-am spus:

— Lasă, linişteşte-te, dragul meu! O să aşteptăm până la toamnă. Cine ştie, poate că atunci o să avem mai mult noroc!

Am pretextat o durere de cap şi ara plecat cât mai repede din cabinet, de frică să nu izbucnesc în lacrimi şi prin asta să nu-l necăjesc şi mai mult pe soțul meu. Sufletul meu, însă, era înnegurat. Toate gândurile triste, toate îndoielile, care m-au chinuit atât şi care n-au dispărut decât în timpul cât am stat la Moscova, au revenit şi mai obsedante şi am fost aproape disperată, văzând că visul, care ne încântase atât de mult pe amândoi, nu poate fi realizat.

Numai o permanentă apropiere spirituală de soțul meu, apropierea la care am ținut atât de mult în săp-tămânile de fericire ce au premers căsătoriei noastre, mă gândeam eu, şi care a înfrumusețat atât viața noastră din Moscova, poate să creeze acea familie puternică şi unită la care am visat noi doi. Eram adine convinsă că, realizând această apropiere, nu ne va mai putea despărți nimic. De unde însă să luăm bani pentru călătoria atât de necesară amândurora? Mă gândeam eu şi deodată îmi trecu prin cap o idee: „Şi ce-o să fie dacă am să-mi sacrific zestrea de dragul călătoriei, ca astfel să-mi salvez fericirea?”

Gândul acesta m-a cuprins încet-încet, deşi traducerea lui în viață prezenta unele greutăți. Înainte de toate, îmi era foarte greu să mă hotărăsc pentru acest sacrificiu. Am mai spus că, în ciuda celor douăzeci de ani ai mei, eram în multe privințe un copil, iar pentru un om tânăr – mobila, hainele au o mare importanță. Îmi plăcea foarte mult pianul meu, fermecătoarele mele

măsuțe şi etajere, toată gospodăria pe care mi-o făcusem de atât de puțină vreme. Îmi părea rău să renunț la toate acestea, riscând să nu le mai am niciodată.

Mi-era teamă şi de nemulțumirea mamei. Fiind măritată de curând, tot mă mai aflam sub influența ei şi-mi era teamă să n-o necăjesc. O parte din zestrea mea fusese cumpărată cu banii ei. „Şi dacă, mă gândeam eu, mama îl va învinui pe soțul meu că-şi susține prea mult rudele şi se va îndoi de dragostea lui pentru mine? Cât o să mai sufere ea, pentru care fericirea copiilor ei a fost întotdeauna mai presus de propria ei fericire!"

În îndoielile astea mi-au petrecut o noapte albă. La cinci au început să bată clopotele de utrenie şi m-am decis să mă duc să mă rog la biserica înălțării, care se afla peste drum de casa noastră.

Slujba, ca întotdeauna, m-a influențat puternic: m-am rugat fierbinte, am plâns şi am ieşit din biserică fermă în decizia mea. De la biserică, fără să mai trec pe acasă, m-am dus la mama. Venirea mea la o oră atât de matinală, şi mai aveam şi ochii plânşi, a speriat-o pe biata mama. Dintre toți cei care mi-erau apropiați, ea era singură care-mi ştia necazurile de familie. Mă certa adesea pentru nepriceperea mea de a-l pune la respect pe Pavel Alexandrovici şi ide a-mi schimba modul de viață. Era revoltată şi de faptul că eu, care fusesem înainte întotdeauna ocupată şi care-mi găseam în muncă o satisfacție morală, am ajuns să nu fac nimic zile întregi şi să nu mă ocup decât de servitul şi distratul unor musafiri care nu mă interesau. Mama era suedeză şi privea viața într-un fel mai practic, mai occidental şi-i era teamă că bunele deprinderi în care am fost educată vor dispare datorită vieții noastre în stil rusesc, ospitalității anarhice. Mama conta foarte mult pe plecarea noastră în străinătate, înțelegând foarte bine că n-am nici puterea, nici tactul necesar pentru a face ordine acasă. Ar fi vrut ca toamna, după ce ne-am fi întors din călătorie, să-i propună lui Feodor Mihailovici să ne mutăm în casa ei. Am fi avut un apartament bun, pentru care n-ar fi trebuit să plătim chirie, iar rudele, din pricina distanței, nu ne-ar mai fi vizitat zilnic. Pavel Alexandroviei n-ar fi vrut să stea „la țară", cum vorbea el cu dispreț despre cartierul nostru, şi ar fi rămas desigur la Emilia Feodorvna. Astfel, despărțirea noastră de Pavel Alexandrovici n-ar fi avut forma unei disensiuni familiale şi s-ar fi petrecut după dorința acestuia din urmă.

Când a aflat că plecarea noastră în străinătate era compromisă şi că va trebui să-mi petrec vara într-o vilă comună cu familia Dostoievski, mama s-a speriat. Îmi cunoştea firea independentă, ca şi intoleranța juvenilă, şi-i era teamă că n-am să pot rezista şi că va avea loc o catastrofă familială.

Planul meu – de a-mi amaneta lucrurile – l-a aprobat, spre marea mea bucurie. La întrebarea mea, dacă nu-i pare rău de zestrea pe care mi-a dat-o, mama mi-a spus:

— Sigur că-mi pare rău, dar ce poți face, odată ce fericirea ta e în pericol? Voi doi, Feodor Mihailovici şi cu tine, sunteți nişte oameni atât de diferiți, incit dacă nu vă veți apropia acum, n-o să vă mai apropiați niciodată. Trebuie doar să plecați cât se poate mai repede, până la sărbători, până să apară alte complicații.

— Dar o să reuşim noi, ca până la sărbători, să ne amanetăm lucrurile şi să primim banii? Am întrebat-o eu.

Din fericire, mama îl cunoştea pe unul din directorii societății „Mobile grele" şi mi-a promis că se va duce imediat la el şi că-l va ruga să trimită a doua zi un specialist în evaluări. Apartamentul nostru era plătit până la 1 mai şi mobila ar fi putut fi transportată în depozit după săptămâna mare. Banii pe care urma să-i primim, mama se obliga să-i dea rudelor, după cum va stabili Feodor Mihailovici. In ceea ce priveşte lucrurile de aur şi de argint, obligațiile şi blănurile, acestea puteau fi amanetate până la plecarea noastră.

M-am dus acasă plină de bucurie şi am ajuns înainte ca Feodor Mihailovici să se scoale. Pavel Alexandrovici, foarte curios să ştie pe unde mi-am petrecut toată dimineața, a venit imediat în sufragerie, unde pregăteam cafeaua pentru soțul meu, şi, ca de obicei, începu să mă sâcâie.

— Îmi face mare plăcere să constat că eşti atât de religioasă, Anna Grigorievna, începu el, şi că te duci nu numai la utrenie, dar şi la liturghie.

— Da, am fost la biserică, i-am răspuns.

— Dar de ce eşti aşa de îngândurată astăzi? Îmi dai voie să te întreb, prin care stațiuni din străinătate îți zboară imaginația?

— Ştii bine, doar, că nu mai plecăm în străinătate.

— Ce ți-am spus? Acum ai putut să te convingi că ştiu să-mi apăr punctul de vedere şi că nu voi admite nici o plecare în străinătate!

— Ei, da, ştiu, ştiu! Ce să mai vorbim, i-am ripostat, neavând nici un chef de ceartă, deşi în sufletul meu eram indignată de impertinența lui.

Mai aveam o mare greutate în față – să-l conving pe Feodor Mihailovici să fie de acord cu planul meu. Nu era cu putință să discutăm acasă: în fiecare clipă putea să ne deranjeze cineva şi mai era Pavel Alexandrovici care stătea cu încăpățânare acasă, aşteptând venirea tinerilor Dostoievski, oaspeții noştri obişnuiți de dimineață. Din fericire, soțul meu a trebuit să plece undeva cu o treabă. M-am oferit să-l conduc până la prima farmacie. După ce am ieşit din casă, i-am propus lui Feodor Mihailovici să intrăm în paraclisul bisericii înălțării. Ne-am rugat amândoi la icoana Maicii Domnului şi pe urmă ne-am dus pe prospectul Voznesenski şi pe cheiul Moika. Eram foarte emoționată şi nu ştiam cum să încep. Feador Mihailovici mă ajută. Văzând cât sunt de bine dispusă, mi-a zis:

— Ce bucuros sunt, Ania, că ai primit cu atâta seninătate renunțarea la plecarea în străinătate, despre care ne-am făcut atâtea visuri!

— Dar poate să mai aibă loc, dacă ai să fii de acord cu planul meu, i-am răspuns şi am început pe loc să-i explic. După cum era şi de aşteptat, soțul meu mi-a respins imediat planul, nevrând ca eu să-mi sacrific lucrurile. Am început să discutăm şi, fără să băgăm de seamă, am ajuns, tot pe cheiul Moika, într-o parte nelocuită şi necunoscută de mine a oraşului. Pentru a doua oară după căsătorie, i-am mărturisit soțului meu cât e de grea viața pe care o duc şi l-am implorat să-mi acorde măcar două, trei săptămâni de viață liniştită şi fericită, îl încredințam că în condițiile de atunci nu numai că nu vom deveni prieteni, aşa cum visasem cândva, dar, poate, ne vom despărți pentru totdeauna. Îmi imploram soțul să ne salveze dragostea, fericirea şi,

nemaiputându-mă abține, am izbucnit într-un plâns atât de puternic, că Feodor Mihailovici se pierduse de tot şi nu mai ştia ce să facă cu mine. S-a grăbit să accepte totul. M-am bucurat atât de mult, că am început să-mi sărut soțul, fără să-mi pese de trecători (nu prea numeroşi prin locurile acelea). I-am propus lui Feodor Mihailovici, ca fără să mai pierdem timpul, să se ducă imediat la cancelaria generalului guvernator şi să afle când poate să-şi obțină paşaportul. Soțul meu avea întotdeauna complicații cu paşaportul. Ca fost condamnat politic, Feodor Mihailovici se afla sub controlul poliției şi, în afara formalităților obişnuite, trebuia să mai aibă şi o aprobare prealabilă din partea forului militar, a generalului guvernator. In cancelarie, un funcționar, cunoscut de-al soțului meu şi care era un mare admirator al talentului lui Feodor Mihailovici, i-a propus să scrie imediat cererea şi i-a promis că o va înainta pentru aprobare a doua zi. Paşaportul a promis să-l pregătească pentru vineri.

Țin minte cât de fericită am fost în ziua aceea... Nici măcar sâcâiala stupidă a lui Pavel Alexandrovici nu mă atingea: ştiam că nu va mai ține mult. In ziua aceea n-am spus nimănui de plecare, cu excepția mamei, care a venit seara şi a luat lucrurile de aur, argintăria şi obligațiile ca să le amaneteze.

A doua zi, miercuri, a venit specialistul în evaluări şi a fixat suma pe care o puteam primi pentru mobilă. In aceeaşi zi, seara, când s-au adunat la masă aproape toate rudele, Feodor Mihailovici a anunțat că poimâine vom pleca în străinătate.

— Dă-mi voie, papă, să-ți fac o observație, spuse Pavel Alexandrovici, uluit de noutate.

— Nici o observație! Izbucni Feodor Mihailovici, toată lumea va primi exact cât şi-a fixat, dar nici un ban mai mult.

— Dar e imposibil! Am uitat să-ți spun că pardesiul meu s-a demodat de tot şi că am nevoie de unul nou, mai sunt şi alte cheltuieli... Începu Pavel Alexandrovici.

— N-ai să primeşti nimic peste suma fixată. Plecăm pe banii Annei Grigorievna şi n-am nici un drept să mă ating de ei.

Pavel Alexandrovici a mai încercat de vreo două, trei ori să-şi expună pretențiile, dar Feodor Mihailovici nici n-a mai vrut să-l asculte.

După masă, rudele, una câte una, s-au dus în cabinetul soțului meu. Feodor Mihailovici le-a dat o parte din sumă în bani, iar restul în chitanțe până la 1 mai, pe care mama trebuia să le achite din banii căpătați din amanetare.

L-am convins pe Feodor Mihailovici să-i dea lui Pavel Alexandrovici banii pentru pardesiu, ca să nu ne mai pună piedici. Sacrificiul acesta nu l-a îmbunat şi la despărțire mi-a spus că fapta mea perfidă (plecarea în străinătate) nu mi se va ierta şi că toamna „îşi va încerca puterile cu mine şi că nu se ştie de partea cui va fi victoria".

Eram atât de fericită că nici nu băgăm de seamă înțepăturile care se năpusteau asupra mea din toate părțile.

Ne-am făcut repede bagajele şi, crezând că plecăm pentru puțină vreme, nu ne-am luat decât lucrurile necesare, lăsând în grija mamei amanetul şi păstrarea celorlalte lucruri. Pavel Alexandrovici s-a oferit s-o ajute, mai mult, însă, o încurca decât o ajuta. O parte din cabinetul lui Feodor Mihailovici ca şi

biblioteca lui le-a dus la el, spunând că vrea să-şi completeze studiile prin lectură.

Am plecat în străinătate pentru trei luni, dar ne-am întors în Rusia după mai bine de patru ani. In acest timp s-au întâmplat multe evenimente fericite în viața noastră şi o să-i mulțumesc veşnic lui Dumnezeu că m-a ajutat să fiu fermă în hotărârea mea de a pleca în străinătate. Acolo a început pentru noi doi, pentru Feodor Mihailovici şi cu mine, o viață nouă şi fericită, ni s-a cimentat prietenia şi dragostea care au ținut până la moartea soțului meu.

Partea a patra VIAȚA ÎN STRĂINĂTATE.

PRIMA NOASTRĂ CEARTA (Extras din caietul de stenografie) „Astăzi (18 aprilie) s-a pornit o ploaie nu prea puternică, se pare, însă, că va ține toată ziua. Berlinezii şi-au deschis ferestrele; sub fereastra camerei noastre a înflorit teiul. Continuă să plouă, ne-am decis totuşi să ieşim ca să vedem oraşul. Am ieşit pe Unter den Linden, am văzut Schloss, Bauakademie, Zeughaus, Opernhaus, Universitatea şi Ludwigskirche. Pe drum, Fedea îmi spuse că sunt îmbrăcată de iarnă (căciuliță albă de blană) şi că am mănuşi vechi. Asta m-a supărat mult şi i-am spus că dacă crede că sunt prost îmbrăcată e mai bine să nu mai ieşim împreună. M-am întors şi am pornit în direcție opusă. Fedea m-a strigat de câteva ori, a vrut să fugă după mine, dar s-a răzgândit şi şi-a văzut de drum. Am fost tare jignită, observația lui Feodor Mihailovici mi s-a părut teribil de nedelicată. Am traversat aproape în fugă câteva străzi şi m-am trezit la Branderburger Thor. Tot mai ploua şi nemții se uitau mirați la o fată tânără, care merge, fără umbrelă, prin ploaie. Încet-încet m-am liniştit şi am înțeles că Fedea n-a vrut să mă jignească cu remarca lui şi că m-am îmfierbântat degeaba. M-a neliniştit mult cearta cu el şi am început să mă gândesc la fel de fel de lucruri. Mi-am zis să mă duc mai repede acasă, crezând că Fedea s-o fi întors şi că am să mă pot împăca cu dânsul. Mare, însă, mi-a fost supărarea când am aflat la hotel că Fedea trecuse pe acasă, stătuse cî-teva minute în cameră şi plecase din nou. Doamne, la câte nu m-am gândit atunci! Mi-am imaginat că nu mă mai iubeşte şi că, dându-şi seamă cât sunt de rea şi de capricioasă, a înțeles ce nefericit e şi s-a aruncat în Spree. Pe urmă m-am gândit că s-a dus la ambasada noastră oa să divorțeze de mine, să-mi dea un paşaport separat şi să mă trimită înapoi în Rusia. Gândul acesta a prins rădăcini, cu atât mai mult cu cât am observat că Fedea a deschis o valiză (nu se mai găsea la locul ei, iar curelele fuseseră desfăcute). Probabil că Fedea luase actele noastre ca să se ducă la ambasadă. Toate aceste gânduri nefericite m-au făcut să sufăr atât de mult, că am început să plâng cu lacrimi amare şi să mă învinovățesc de capricii şi răutate. Mi-am dat cuvântul că în cazul când Feodor Mihailovici mă va părăsi, să nu mai mă întorc în Rusia, ci să mă ascund într-un sătuleț şi să-mi plâng toată viața pierderea. Aşa au trecut două ceasuri. Săream întruna de pe locul meu şi mă apropiam de fereastră să văd dacă nu vine. Şi iată, când disperarea mea ajunsese la limită, îl văd pe Fedea mergând pe stradă cu o figură dintre cele mai calme, cu amândouă mâinile vârâte în buzunarele paltonului. M-am bucurat teribil şi când a intrat în cameră, m-am aruncat plân-gând în brațele lui. El s-a speriat mult, văzându-mă tristă, şi m-a întrebat ce s-a întâmplat cu mine. Când i-am povestit temerile, a râs cu poftă şi

mi-a spus că trebuie să n-ai nici pic de mândrie ca să te arunci în Spree, râuleţul acela mititel şi prăpădit. A râs cu poftă şi de ideea divorţului şi-mi spunea că nu ştiu încă cât îşi iubeşte nevestica lui dragă. Iar în cameră intrase şi deschisese valiza, ca să scoată nişte bani, care-i trebuiau ca să comande un demi. Astfel, toate s-au lămurit, ne-am împăcat şi am fost teribil de fericită".

II.

După ce am petrecut două zile la Berlin, ne-am mutat la Dresda. Deoarece soţul meu avea de înfăptuit o dificilă muncă literară, ne-am hotărât să petrecem aici cel puţin o lună. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea mult Dresda, mai ales datorită galeriei de tablouri şi a minunatelor grădini din împrejurimi şi în timpul călătoriilor sale se oprea neapărat aici. Oraşul are multe muzee şi tezaure de artă, Feodor Mihailovici, care-mi cunoştea firea mea avidă de cunoştinţe, se gândise că mă vor interesa şi că nu mi se va face dor de Rusia, lucru de care se temea la început.

Ne-am oprit pe Neumarkt, într-unui din cele mai bune hoteluri de atunci, „Stadjt Berlin" şi, după ce ne-am schimbat, ne-am dus imediat la galeria de artă, pe care soţul meu voia s-o văd înaintea tuturor celorlalte tezaure ale oraşului. Feodor Mihailovici mă încredinţase că ţine minte perfect drumul cel mai scurt spre Zwin-ger, dar ne-am încurcat imediat prin nişte străzi înguste şi aici a avujt loc acea întâmplare pe care soţul meu o citează într-una din scrisorile pe care mi le-a scris, ca un exemplu de gândire nemţească, temeinică şi cam greoaie. Feodor Mihailovici se adresă unui domn, un intelectual, după câte părea, şi-l întrebă:

— Bitte, gnădiger Herr, wo ist die Gemälde-Galerie?

— Gemälde-Galerie?

— Ja, Gemälde-Galerie?

— Konigliche Gemälde-Galerie?

— Ja, konigliche Gemälde-Galerie.

— Ich weiss nicht.

Ne-am mirat, la ce ne-a mai întrebat atât dacă nu ştia unde se află galeria.

Dealtfel, am ajuns destul de repede la galerie şi, deşi până la închidere rămăsese mai puţin de o oră, ne-am decis să intrăm. Soţul meu a străbătut toate sălile şi m-a dus la Madona Sixtină, tablou considerat de el drept cea mai înaltă expresie a geniului uman. Mai târziu am văzut că poate să stea în faţa acestui tablou de o frumuseţe uluitoare ore înftregi, sfios şi emoţionat. Trebuie să spun că prima impresie pe care a produs-o asupra

Vă rog, stimate domn, unde se află galeria de artă? Galeria de artă?

— Da, galeria de artă.

— Galeria regală?

— Da, galeria regală – Nu ştiu. (Germ.) mea Madona Sixtină a fost uluitoare: mi s-a părut că Maica Domnului parcă pluteşte cu pruncul în braţe în întâmpinarea celor care vin spre ea. O asemenea impresie am încercat mai târziu la Kiev, când am intrat, în timpul slujbei de noapte de 1 octombrie, în biserica sf. Vladimir, puternic luminată, şi am văzut tabloul genial al lui Vasneţov30. Aceeaşi imagine a Maicii Domnului, care, cu un zâmbet sfios şi

binevoitor pe fața ei divină, îmi venea în întâmpinare, m-a zguduit şi m-a emoționat proftind.

În aceeaşi zi, ne-am închiriat un apartament pe Jo-hannisstrasse. Apartamentul era compus din trei camere: sufrageria, camera de lucru şi un dormitor şi era al unei franțuzoaice rămasă de curând văduvă. A doua zi, ne-am dus să-mi cumpăr o pălărie în locul celei vechi şi soțul meu m-a pus să încerc vreo zece pălării, până să se oprească la una, care, după cum afirma, „îmi vine uimitor de bine". O țin minte ca acum: era dintr-un pai italienesc alb, cu trandafiri şi cu panglici negre de catifea care coborau pe umeri şi se numeau, după moda de atunci, „suivez-moi".

Apoi vreo două, trei zile ne-am dus să cumpărăm lucruri de vară penltru mine şi mă uitam mirată la Feo-dor Mihailovici cum de nu se plictisea să aleagă şi să cerceteze materialele sub aspectul calității, al desenului şi al modelului. Tot ce alegea pentru mine era de o excelentă calitate, simplu şi grațios, şi mai târziu m-am încredințat cu totul gustului său.

După ce ne-am aranjat, a venit pentru mine o perioadă de fericire senină: nu aveam griji băneşti (puteau să apară abia la toamnă), nu erau oameni care să se interpună între mine şi soțul meu, aveam deplină posibilitate să mă desfăt cu compania lui. Amintirile acelor vremuri minunate mi-au rămas vii în suflet, în ciuda zecilor de ani care au trecut de atunci.

Lui Feodor Mihailovici îi plăcea ordinea în toate, inclusiv în organizarea timpului, aşa că ne-am făcut repede un mod de viață ce permitea fiecăruia dintre noi să-şi folosească timpul după cum credea de cuviință. Întrucât soțul meu lucra noaptea, nu se scula înainte de unsprezece. Ne luam micul dejun împreună şi pe urmă eu plecam să văd vreo Sammlung şi juvenila mea sete de cunoaştere era în cazul acesta pe deplin satisfăcută. Țin minte că n-am scăpat niciunul din numeroasele Sammlung: mineralogische, geologische, botanische etC. Au fost cercetate de mine cu maximum de conştiinciozitate. Spre ora două, însă, eram neapărat la galeria de pictură (care se afla tolt la Zwinger, ca şi toate colecțiile ştiințifice). Ştiam că asta este ora când va veni în galerie soțul meu şi o să ne ducem împreună să ne delectăm cu tablourile lui preferate, oare au devenit imediat şi ale mele.

În pictură Feodor Mihailovici aprecia cel mai mult lucrările lui Rafael, iar ca opera lui supremă1 socotea „Madona Sixtina". Aprecia extrem de mult talentul lui Tizian şi mai ales celebrul său tablou Der Zingroschen, „Hristos cu moneda" şi îşi petrecea multă vreme în fața genialei reprezentări a Mântuitorului. Printre celelalte lucrări, care îi provocau o profundă delectare şi pe care le privea cu ocazia fiecărei vizite, ocolindu-le pe celelalte, erau Măria mit dem Kind de Murillo, Die heilige Nacht de Correggio, Christus de Annibale Carraci, Die biissende Magăalena de P. Batoni, Die Jagd de Ruisdael, Kilstenlandsckajt (Morgen und Abend) de Claude Lorrain (peisajele acesitea soțul meu le considera drept „secolul de aur" şi vorbeşte despre ele în Jurnalul unui scriitor), Rembrandt und seine Frâu de Rem-brandt van Rijn, Konig Karl I von England de Anton Van Dyk, din lucrările în acuarelă sau pasteluri aprecia mult Das Schokoladenmădchen a lui Jean Liotard.

La trei, galeria de tablouri se închidea şi ne duceam să luăm prânzul la cel mai apropiat restaurant. Era aşa-zisul Italienisches Dorfchen, o terasă acoperită, suspendată chiar deasupra râului. Ferestrele uriaşe ale restaurantului cuprindeau vederea de pe ambele părți ale El-bei şi pe vreme frumoasă era foarte plăcut să mănânci acolo şi să vezi tot ce se petrece pe fluviu. Se putea mânca relativ ieftin, dar foarte bine, şi Feodor Mihailovici îşi comanda de fiecare dată o porție de Blaues Aal, care

Colecție. (Germ.) Tipar albastru. (Germ.) îi plăcea foarte mult, mai ales că acolo peştele se servea foarte proaspăt. Îi plăcea să bea un vin alb de Rin, care costa zece gologani o jumătate de sticlă. Restaurantul primea multe ziare străine şi soțul meu le citea pe cele franțuzeşti.

La şase, după ce ne odihneam acasă, făceam o plimbare în Grossen Garten. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea acest parc imens mai ales pentru pajiştile sale în stil englezesc şi pentru plantele sale luxuriante. Drumul de acasă până la parc şi înapoi era de şase, şapte verste şi soțul meu, căruia îi plăcea mersul pe jos, ținea mult la plimbarea asta şi nu renunța la ea nici pe vreme ploioasă, spunând că are o influență binefăcătoare asupra lui.

Pe vremea aceea în parc era un restaurant – Zum grossen Wirtschaft, unde cânta seara fie fanfara regimentului, fie o orchestră de coarde. Uneori, concertele aveau un program serios. Soțului meu, fără să fie un cunoscător al muzicii, îi plăceau foarte mult lucrările lui Mozart, Fidelio a lui Beethoven, Hochzeitmarsch de Mendelsohn-Bartholdi, Air du stabat Mater de Rossmi şi încerca o adevărată delectare ascultând compozițiile favorite. Lucrările lui Richard Wagner nu-i plăceau de loc lui Feodor Mihailovici.

De obicei, în timpul acestor plimbări, soțul meu se odihnea de tot felul de gânduri literare şi neliterare şi era întotdeauna într-o dispoziție excelentă, glumea, rî-dea. Țin minte că din programul concertelor făceau parte variațiuni şi potpuriuri din opera Dichter und Bauer de F. Von Suppe. Lui Feodor Mihailovici îi plăceau aceste variații datorită unei întâmplări: odată, în timpul unei plimbări prin Grossen Garten, am început să ne certăm din pricina unor convingeri opuse şi mi-am exprimat tăios punctul de vedere. Feodor Mihailovici a întrerupt discuția şi am ajuns la restaurant în tăcere. Îmi era ciudă că i-am stricat buna dispoziție şi ca să-şi revină am spus, când au început să cânte potpuriul din FR. Von Suppe, că „e scris despre noi", că el e poetul, iar eu sunt țăranul şi am început să fredonez încet partitura țăranului. Lui Feodor Mihailovici i-a plăcut jocul şi a început să cânte şi el aria poetului. Şi aşa, cel care ne-a împăcat a fost Suppe. De atunci, ne-a intrat în obicei să fredonăm duetele celor doi eroi: soțul meu fredona partida poetului, iar eu pe cea a țăranului. Nu putea să ne audă nimeni, pentru că ne aşezam întotdeauna departe, sub „stejarul nostru". Râdeam şi ne veseleam din plin şi soțul meu mă încredința că de când e cu mine a întinerit în pofida diferenței noastre de vârstă. Erau şi cazuri amuzante: oidată căzu, din „stejarul nostru" în cana de bere a lui Feodor Mihailovici o crenguță şi odată cu ea un gândac negru. Soțul meu, care era foarte susceptibil în privința asta, n-a mai vrut să bea din cană şi i-a dat-o chelnerului, cerându-i să-i aducă alta. Cum a plecat chelnerul, soțului meu i-a şi părut rău că nu i-a trecut prin cap să ceară mai întâi altă cană,

pentru că aşa chelnerul o să scoată crenguța şi gmdacul şi-o să i-o aducă înapoi. Când se întoarse chelnerul Feodor Mihailovici îl întreabă: „Ei, ai vărsat cana aia?" „De ce s-o vărs, am băut-o!" răspunse acesta şi după figura lui mulțumită puteai fi sigur că n-a scăpat ocazia să mai bea o bere.

Aceste plimbări zilnice ne aminteau serile de pe vremea logodnei, atât erau de vesele, de senine şi de sincere.

Pe la nouă şi jumătate ne întorceam, beam ceai şi fiecare îşi vedea de ale lui: Feodor Mihailovici citea lucrările lui Herzen pe care le cumpărase, iar eu mă apucam de jurnalul meu. L-am scris stenografie, în primii ani ai căsniciei noastre, cu scurte întreruperi cit am fost bolnavă.

Au fost mai multe cauze oare m-au determinat să-mi scriu jurnalul: datorită bogăției de impresii îmi fusese teamă să nu uit detaliile; în afară de asta, practicarea zilnică a stenografiei era un mijloc sigur de a n-o uita şi chiar de a mă perfecționa. Cauza principală, însă, era alta: soțul meu era pentru mine un om atât de interesant, atât de enigmatic şi mi se părea că-mi va fi mai uşor să-l cunosc şi să-l înțeleg dacă îi voi nota gândurile şi observațiile. In plus, în străinătate eram absolut singură, n-aveam cui să-mi împărtăşesc impresiile, iar une-

9 Amintiri – c. 1743 ori şi îndoielile, şi jurnalul meu era prietenul căruia îi încredințam toate gândurile, speranțele şi temerile mele. Jurnalul îl făcu foarte curios pe soțul meu, care mi-a spus nu o dată:

— Mult aş da, Anecika, să aflu ce scrii tu acolo cu hieroglifele tale: mă încondeiezi, nu?

— După cum e cazul: când te ocărăsc, când te laud, îi răspunsei eu. După faptă şi răsplată. Cum să nu te ocărăsc? Cine poate să nu te oerte? Încheiam eu cu aceleaşi întrebări glumețe, cu care mă certa el uneori.

Una din pricinile disensiunilor noastre de principiu era aşa-zisa „problemă feminină". Fiind din generația anilor şaizeci, eram o partizană asiduă a drepturilor şi a independenței femeii şi mă revoltam împotriva soțului meu din cauza atitudinii sale nedrepte, după opinia mea, față de femei. Această atitudine eram gata s-o socotesc chiar ca o jignire personală şi uneori i-o spuneam. Țin minte că o dată, văzându-mă necăjită, soțul meu mă întrebă:

— Ce-i cu tine, Anecika? Te-am supărat cu ceva?

— Da, m-ai supărat: am discutait despre nihiliste, iar tu ai vorbit urât despre ele.

— Bine, dar tu nu eşti nihilistă, atunci de ce te superi?

— E adevărat că nu sunt nihilistă, dar sunt şi eu femeie, şi-mi vine greu să ascult când sunt ponegrite femeile.

— Ce fel de femeie eşti tu?

— Cum adică ce fel de femeie? M-am supărat eu.

— Tu eşti Anecika mea fermecătoare şi minunată, şi alta ca tine nu e pe lume, asta eşti tu şi nu femeie.

Tânără cum eram, eram gata să-i resping laudele exagerate şi să mă supăr că nu vede în mine o femeie, aşa cum îmi plăcea să mă consider.

Apropo de asta, trebuie să spun că lui Feodor Mi-hailovici nu-i plăceau într-adevăr nihilistele de atunci. Faptul că refuzau orice feminitate, neglijența

lor, tonul lor voit vulgar, toate acestea îi provocau repulsie, iar pe mine mă aprecia tocmai pentru calitățile opuse. Cu totul altă atitudine față de femei avu Feodor Mihailo-vici mai târziu, prin anii şaptezeci, când au apărut întradevăr femei inteligente, cultivate, cu o concepție serioasă asupra vieții. Atunci, soțul meu a afirmat, în Jurnalul unui scriitor, că aşteaptă multe de la femeia rusă.
31

ANUL 1867. ÎN LEGĂTURA CU DISPUTELE NOASTRE

Ceea ce mă indigna la soțul meu era faptul că în disputele pe care le avea cu mine le nega femeilor din generația mea orice tărie de caracter, orice tenacitate şi consecvență în efortul de a-şi realiza scopul propus. Îmi spunea, de pildă, odată:

— Ia un lucru din cele mai simple – ce să zic? Colecționarea mărcilor poştale, de pildă (chiar atunci treceam prin fața unui magazin în vitrina căruia era expusă o colecție întreagă). Dacă de această treabă se va ocupa un bărbat, el va aduna şi va păstra mărcile şi chiar dacă nu va sacrifica mult timip de dragul acestei ocupații, şi chiar dacă se va răci cu timpul, tot nu va renunța la colecție, o va păstra pentru multă vreme, poate chiar toată viața, ca amintire a unei pasiuni din tinerețe. Dar o femeie? Se va aprinde de dorința de a strânge mărci, îşi va cumpăra un clasor luxos, îşi va plictisi toate neamurile şi cunoştințele cu cereri de mărci, o să cheltuiască pe ele o mulțime de bani, pe urmă se va plictisi, clasorul cel luxos va zace când pe o etajeră, când pe alta, ca în final să fie aruncat undeva ca un lucru inutil. Aşa se întâmplă în toate, şi în fleacuri şi în lucruri serioase – mereu e vorba de prea puțină tenacitate: mai întâi o dorință pătimaşă şi niciodată perseverență în vederea atingerii unor rezultate temeinice.

Discuția aceasta nu ştiu de ce m-a atins şi l-am anunțat că-i voi dovedi, cu propriul meu exemplu, că şi o femeie poate să se consacre ani de zile unei idei care a captiviat-o. „Şi pentru că în clipa de față, i-am spus eu, nu văd pentru mine nici un scop superior, am să încep cu un fleac, chiar cu fleacul despre care abia ai pomenit şi începând de astăzi am să adun mărci".

Zis şi făcut. L-am dus pe Feodor Mihailovici în prima papetărie şi mi-am cumpărat („cu banii mei") un clasor

Ieftin. Acasă am dezlipit imediat câteva timbre de pe cele trei-patru scrisori pe care le primisem din Rusia şi cu asta am făcut începutul colecției. Gazda noastră, auzind de intenția mea, a cotrobăit prin scrisori şi mi-a dat câteva Turn-Taxis vechi şi câteva timbre ale regatului Saxoniei. N-am făcut, evident, niciodată nici un efort, ca să colecționez, n-am făcut decât să le adun şi astăzi am (...) bucăți, dintre care câteva sunt exemplare rare. Pot să-mi dau cuvântul că nici un timbru n-a fost cumpărat, au fost fie primite odată cu scrisorile, fie mi-au fost dăruite. Cei apropiați îmi cunosc această slăbiciune şi fiica mea, de pildă, îmi trimite scrisorile cu timbre de diferite valori. Din când în când mă lăudam soțului meu cu timbrele recent adunate, iar el glumea uneori pe socoteala acestei slăbiciuni.

În aceste săptămâni la Dresda s-a întâmplat un caz care mi-a reamintit o trăsătură neplăcută a caracterului lui Feodor Mihailovici şi anume gelozia lui, nejustificată de nimic. P. M. Olhin, profesorul de stenografie, aflând că

intenționăm să locuita un timp la Dresda, mi-a dat o scrisoare pentru profesorul Zeibig, vicepreşedintele cercului de discipoli ai lui Habelsberger, autorul sistemului de stenografie după care învățasem. Olhin m-a încredințat că Zeibig e un om minunat şi că ne poate fi de folos când vom vizita galeriile ş.a. După sosirea noastră la Dresda a trecut multă vreme fără să mă fi dus la Zeibig, cum, însă, era jenant să nu-i transmit scrisoarea, m-am hotărât, în fine, să-l vizitez. Nu l-am găsit acasă şi i-am lăsat scrisoarea. Chiar a doua zi profesorul ne-a întors vizita, ne-a găsit pe amândoi acasă şi ne-a propus să asistăm la proxima şedință a cercului lor.

Am acceptat, pe urmă, însă, soțul meu mi-a spus să mă duc singură, cu Zeibig. Soțul mă încredința că o să se plictisească la o adunare de specialişti.

Aşa am şi făcut. Cercul stenografilor îşi organiza adunările la Hotelul..., pe Wildriiferstrasse. Şedința înOmisiune în manuscris (N. Red. Ruse). Omisiune în manuscris (N. Red. Ruse).

Cepuse şi un bătrânel îşi citea referatul. Deşi Zeibig mă invitase să stau lângă el, m-am aşezat totuşi într-un loc mai izolat şi m-am plictisit crunt preț de o jumătate de ceas. Când s-a făcut pauză, profesorul m-a dus la preşedinte şi a spus celor de față că am venit din Rusia şi că am adus o scrisoare din partea unei persoane de specialitatea lor. Preşedintele mi-a adresat câteva cuvinte de salut, iar eu m-am pierdut aşa de tare, că m-am înclinat fără să spun nimic. Nu mai erau referate şi toți membrii cercului s-au aşezat la o masă lungă, beau bere şi stăteau de vorbă. Membrii cercului au început, pe rând, să se apropie de mine şi să se prezinte, iar eu am căpătat curaj şi m-am pornit să pălăvrăgesc ca acasă. Nemțeşte vorbeam cu greşeli, dar curent, şi în curând „i-am recrutat în admiratori" (după cum mi-a reproşat mai târziu soțul) pe toți membrii cercului, şi bătrâni şi tineri. Toți au rostit toasturi în sănătatea mea, m-au servit cu fructe şi prăjituri. Pe la nouă, când Zeibig mi-a propus să mă conducă acasă, am reuşit să țin chiar un mic speech în nemțeşte în care am mulțumit pentru primirea făcută şi i-am invitat pe doritori să vină la Petersburg, încredințându-i că discipolii sistemului lui Habelsberger vor fi primiți cu aceeaşi ospitalitate de ruşi. Într-un cuvânt, am fost entuziasmată de triumful meu. Cu atât mai mult cu cât a treia zi am citit în Dresdener Nachrichten o informație care conținea următoarele... Feodor Mihailovici a privit, însă, cu alți ochi „triumful" meu. Când i-am povestit toate amănuntele primirii, am văzut pe fața soțului meu o expresie contrariată şi tot restul serii a fost foarte trist; iar după două, trei zile, când, la una din plimbările noastre, am întâlnit pe unul din membrii cercului, un tânăr rozaliu şi gras ca un purcel, Feodor Mihailovici mi-a făcut o „scenă", după care mi-a dispărut orice poftă de a mai mă duce la plimbările comune prin împrejurimi, unde fusesem invitată, împreună cu soțul meu, de către Zeibig. Această latură a caracterului soțului meu, manifestată din nou, m-a obligat să fiu mai prudentă, ca să evit pe viitor complicații de acest gen.

Omisune în manuscris (N. Red. Ruse).

Cât am stat la Dresda a avut loc un eveniment, care ne-a emoționat profund pe amândoi. Feodor Mihailovici a aflat că prin oraş circulă zvonul că s-ar fi tras în împăratul nostru (atentatul lui Berezowski)32, în timpul vizitării

expoziției din Paris, şi că acest act criminal ar fi reuşit. Puteți să vă închipuiți cât de emoționat a fost soțul meu! Era un mare admirator al împăratului Alexandru al Il-lea, datorită eliberării țăranilor, ca şi a reformelor următoare. In afară de aceasta, Feodor Mihailovici îl socotea pe împărat drept binefăcătorul său: cu ocazia încoronării, soțul meu şi-a reprimit drepturile nobiliare ereditare, la care ținea atât de mult. Tot împăratul a fost cel care i-a permis să se întoarcă din Siberia la Petersburg şi i-a dat posibilitatea să se ocupe din nou de munca literară, la care ținea atât de mult.

Ne-am hotărât să ne ducem imediat la consulatul nostru. Feodor Mihailovici era de nerecunoscut: emoționat la culme, tot drumul l-a parcurs aproape în fugă şi-mi era teamă să nu facă o criză (ceea ce s-a şi întâm-plat). Spre marea noastră fericire alarma s-a dovedit a fi exagerată: la consulat ne-au liniştit, comunicându-ne că atentatul n-a reuşit. Am cerut pe loc să ni se permită să ne înscriem şi noi numele pe lista celor care au vizitat consulatul ca să-şi exprime indignarea față de atentatul acela ticălos. Tot timpul zilei soțul meu a fost foarte supărat şi trist: un nou atentat, care a avut loc atât de repede după cel a lui Karakozov 33, îi demonstra clar că firele complotului politic s-au întins mult şi că viața împăratului, pe oare-l stima atât de mult, este în pericol.

Trecuseră trei săptămâni de când eram la Dresda, când soțul meu a deschis vorba despre ruletă (ne aminteam adesea cum am scris împreună romanul Jucătorul) şi mi-a spus că dacă ar fi fost singur, s-ar fi dus neapărat să joace la ruletă. Mai pomenise de două ori despre asta şi, nedorind să-i fiu o piedică, l-am întrebat de ce nu poate să se ducă acum. Feodor Mihailovici mi-a replicat că nu vrea să mă lase singură, iar ca să mergem împreună ar costa prea scump. Am început să insist să se ducă pentru câteva zile la Hamburg, asigurându-l că nu mi se va întâmpla nimic cât va lipsi. Feodor Mihailovici încercă să refuze, dar cum voia şi el să-şi „încerce norocul" plecă la Hamburg, lăsându-mă în grija gazdei noastre. Deşi mi-am făcut curaj, totuşi după plecarea trenului m-am simțit singură şi, neputându-mi învinge tristețea, am izbucnit în plâns. Au trecut două, trei zile şi am început să primesc scrisori din Hamburg, în care soțul îmi vorbea despre pierderile sale şi-mi cerea să-i trimit bani; i-am satisfăcut cererea, dar a pierdut şi banii aceştia şi mi-a cerut să-i trimit din nou. Bineînțeles că i-am trimis. Cum pentru mine emoțiile jocului erau complet necunoscute, le-am exagerat influența asupra sănătății soțului meu. Mi-am imaginat, judecind după scrisorile sale, că, rămânând la Hamburg, e foarte agitat şi neliniştit. Îmi era teamă de o nouă criză şi mă cuprindea disperarea la gândul că l-am lăsat să plece singur şi că nu sunt cu el ca să-l pot linişti. Mi-am zis că sunt teribil de egoistă, aproape o criminală, fiindcă nu pot să-l ajut în asemenea clipe grele.

Feodor Mihailovici s-a întors după opt zile la Dresda şi era foarte bucuros şi fericit că nu i-am reproşat faptul că a pierdut banii şi că, mai mult, îl linişteam şi-1 rugam să nu dispere.

Nefericita călătorie la Hamburg a influențat dispoziția lui Feodor Mihailovici. Revenea adesea la discuțiile despre ruletă, îi părea rău de banii cheltuiți şi nu se învinuia deoât pe sine. Mă asigura că adesea şansa era în mâinile sale, dar că n-a ştiut s-o păstreze, se grăbea, schimba mizele, încerca

diferite sisteme de joc şi în consecinţă pierdea. Şi toate astea s-au întâmplat pentru că se grăbea, pentru că venise singur la Hamburg şi tot timpul se gândea, neliniştit, la mine. Că şi înainte vreme când venea, n-o făcea decât pentru două, trei zile şi cu bani puţini şi astfel îi era greu să facă faţă la o întorsătură nefavorabilă a jocului. Ei, dacă am putea să mergem într-un oraş unde se joacă ruletă şi să stăm acolo vreo două, trei săptămâni, având în rezervă o sumă de bani, atunci ar avea cu siguranţă succes: n-ar trebui să se grăbească şi ar aplica acea metodă cu care n-ai cum să nu câştigi, chiar dacă nu o sumă mare, cel puţin una suficientă ca să-ţi acoperi pierderea. Feodor Mihailovici vorbea atât de convingător aducea atâtea exemple

În favoarea opiniei sale, că rn-a convins şi pe mine şi când s-a pus problema să trecem sau nu în drum spre Elveţia (unde ne îndreptam) pentru vreo două săptămâni pe la Baden-Baden, am acceptat cu plăcere, socotind că prezenţa mea la joc va constitui o mică frână. Iar mie îmi era egal unde să stau, numai să nu mă despart de soţul meu.

Când ne-am hotărât, în sfârşit, să mergem la Baden-Baden cum vom primi banii, Feodor Mihailovici s-a liniştit şi a început să pună la punct acea lucrare care nu-i reuşea de loc. Este vorba de articolul despre Bielinski, în care soţul meu ar fi vrut să spună tot ce avea pe suflet despre celebrul critic. Feodor Mihailovici ţinea mult la Bielinski. Îi aprecia mult talentul, chiar înainte de a-l cunoaşte personal, şi a scris despre asta într-un număr din Jurnalul unui scriitor din 1877. Si

Apreciind mult talentul critic al lui Bielinski şi în-cercând un sentiment sincer de recunoştinţă pentru faptul că i-a încurajat propriul său talent literar, Feodor Mihailovici nu-i putea ierta atitudinea ironică, aproape batjocoritoare la adresa opiniilor şi a credinţelor sale religioase.

E posibil ca multe din impresiile neplăcute pe care i le-au produs lui Feodor Mihailovici raporturile cu Bielinski să fi fost urmarea bârfelor şi a vorbelor şoptite la ureche de către acei „prieteni", care mai întâi au recunoscut talentul lui Dostoievski şi l-au popularizat, ca mai târziu, din nişte cauze pe care mi-e greu să le înţeleg, să înceapă să-l atace pe autorul timid al Oamenilor sărmani, să inventeze tot felul de absurdităţi, să scrie epigrame şi să-l irite în fel şi chip.

Când i s-a propus să scrie un articol „despre Bielinski", Feodor Mihailovici s-a apucat cu plăcere de această temă, vrând să scrie un articol serios, şi nu ocazional, dedicat lui Beilinski, în oare să-şi expună pe larg opinia sinceră despre acest literat, care s-a purtat cu

Omisune în manuscris (N. Red. Ruse).

„Niva" nr. 41884. Articolul lui I. P. Polonski Amintirile doamnei A. I. Golovaceva-Panaeva, 1890. (ed. Rusă, p.159.) (N. Aut.) el cu atâta dragoste la început şi cu atâta duşmănie la urmă.

Probabil că multe lucruri nu erau încă limpezi în mintea lui Feodor Mihailovici, că la multe lucruri mai trebuia să se gândească, să delibereze, să le cântărească şi astfel soţul meu a refăcut de vreo cinci ori articolul despre Bielinski, ca la urmă să rămână nemulţumit de ceea ce a realizat. În scrisoarea pe care i-a scris-o lui A. N. Maikov la 15 septembrie 1867, Feodor Mihailovici

spunea: „Principalul e că am terminat articolul ăsta blestemat, Cum l-am cunoscut pe Bielinski. N-am avut cum să-l amân. Am scris şi astă vară, dar atâta m-a chinuit şi-mi era atât de greu să-l scriu că am tot tras de el până acum, când l-am terminat, scrâşnind din dinți. Mare prostie din partea mea să mă apuc de treaba asta. Abia m-am apucat de lucru şi mi-am şi dat seama că nu e cu putință să scriu un articol cenzurabil (pentru că am vrut să scriu totul). Mi-ar fi fost mai uşor să scriu zece coli de roman decât aceste două coli! Până la urmă am scris articolul ăsta blestemat de vreo cinci ori, dacă e să socotim tot ce am făcut, iar apoi l-am combinat şi l-am refăcut din nou. In sfârşit, am scos-o oarecum la liman, dar a ieşit ceva atât de scârbos, că-mi întoarce stomacul pe dos. La câte fapte prețioase a trebuit să renunț! A rămas, era şi de aşteptat, tot ce era mai mediocru şi mai mizerabil. Ce oroare!”

Articolul acesta a avut o soartă tristă. Feodor Mihailovici a fost solicitat să-l scrie, pentru o culegere de către scriitorul K. I. Babikov, care i-a şi plătit un avans de două sute de ruble. Articolul trebuia să fie scris până la toamnă şi trimis la Moscova, la hotelul „Rim”. Fiin-du-i teamă că Babikov se va muta în altă parte, Feodor Mihailovici l-a rugat pe A. N. Maikov să-i facă un serviciu şi anume să-i transmită articolul editorului moscovit I. G. Soloviov, ca acesta să i-l dea lui Babikov. A. N. Maikov a făcut aşa cum l-a rugat soțul meu, fapt despre care ne-a şi scris. Fiind în străinătate, nu ştiam

Biografia şi corespondența, p. 178. (N. Aut.)

Scrisoarea lui A. N. Maikov din (3 noiembrie) 1867. (N aut.)

Dacă articolul a apărut sau nu. Abia în 1872, Feodor Mihailovici a fost rugat de un editor să-i dea articolul comandat de K. I. Babikov, înştiințându-l în acelaşi timp că editarea culegerii nu s-a realizat şi că K. I. Babikov 35 a murit. Soțul meu a fost alarmat de pierderea articolului, cu atât mai mult icu cât investise în el multă muncă şi, deşi îl nemulțumea, ținea totuşi la el. Am început să cercetăm unde ar putea fi articolul, l-am rugat şi pe editorul din Moscova să ne ajute, rezultatul, însă, a fost trist: articolul a dispărut fără urmă. Personal regret aceasta, deoarece, dacă e să judec după impresiile mele de atunci, ca şi după însemnările din caietul meu de stenografie, fusese un articol scris cu talent şi deosebit de interesant.

III

La sfârşitul lui iunie am primit banii de la redacția revistei Russki vestnik şi ne-am pregătit imediat§de plecare. Îmi părea sincer rău să părăsesc Dresda, unde am fost atât de fericită, şi presimțearn nelămurit că în noile împrejurări multe se vor schimba în starea noastră de spirit. Presimțirile mele s-au adeverit: când mi-amin-tesc cele cinci săptămâni petrecute la Baden-Baden şi când recitesc cele notate în jurnalul meu stenografie, ajung la convingerea că a fost un coşmar, care l-a acaparat total pe soțul meu şi care nu l-a mai slăbit din mrejele sale grele.

Toate raționamentele lui Feodor Mihailovici cu privire la posibilitatea de a câştiga la ruletă cu metoda sa de joc erau absolut juste, cu condiția ca metoda aceasta să fi fost utilizată de un englez sau de un neamț flegmatic şi nu de un om nervos, pasionat, gata oricând să frizeze extremele, cum era soțul meu. In afară, însă, de sângele rece şi de stăpânirea de sine, jucătorul de ruletă trebuia

să mai aibă şi mijloace considerabile, care să-i permită să reziste la întorsăturile nefavorabile ale jocului. Şi în acest sens Feodor Mihailovici avea o hibă: stăteam relativ prost cu banii şi nu aveam nici o posibilitate, în cazul unui insucces, de a-i procura de undeva. N-a trecut nici o săptămână şi Feodor Mihailovici pierdu toți banii de care dispuneam şi au început emoțiile – de unde să facem rost de bani, ca să-şi poată continua jocul. A trebuit să ne amanetăm lucrurile. Dar, şi după ce amaneta, soțul meu nu putea uneori să se abțină şi atunci pierdea tot ce căpătase pentru lucrul amanetat. Uneori, i se întâmpla să piardă aproape până la ultimul taler, norocul, însă, trecea de partea lui şi venea acasă cu câteva zeci de friedrichsdori. Țin minte că odată a venit cu o pungă plină, în care am numărat două sute douăzeci de friedrichsdori (un friedrichsdor echivala cu douăzeci de taleri), deci ceva în jur de patru mii trei îute de taleri. Banii aceştia nu rămâneau însă pentru prea multă vreme în mâinile noastre. Feodor Mihailovici nu putea să reziste: nici nu iapuca să-şi revină de pe urma emoțiilor jocului şi lua douăzeci de monede, le pierdea, venea acasă după alte douăzeci, le pierdea şi pe acestea şi aşa, timp de două, trei ceasuri venea de câteva ori după bani, ca până la urmă să piardă totul, începeam din nou să amanetăm, dar cum n-aveam prea multe lucruri de valoare au secat şi sursele acestea. Iar între timp datoriile creşteau şi se făceau simțite, deoarece devenisem datori proprietăresei, femeie certăreață, care, văzându-ne strâmtorați, nu s-a jenat să ne neglijeze şi să ne lipsească de unele lucruri de confort la care aveam dreptul conform înțelegerii cu ea. Scriam mamei mele, aşteptam cu nerăbdare banii, care erau înghițiți de joc chiar în aceeaşi zi sau o zi mai târziu, iar noi abia reuşeam să plătim ceva din datoriile cele mai urgente (chiria, masa etc.) şi iar rămâneam fără bani şi ne gândeam ce anume să întreprindem ca să facem rost de o sumă mai substanțială, să ne achităm datoriile şi, renunțând la orice idee de câştig, să plecăm, în sfârşit, din iadul acela.

Trebuie să spun că am suportat cu mult sânge rece aceste „lovituri ale destinului", pe care ni le provocam singuri. La câtva timp după primele noastre pierderi şi emoții, am fost ferm convinsă că Feodor Mihailovici nu va izbuti să oâştige, adică poate că va câştiga chiar o mare sumă de bani, dar că suma aceasta o va pierde în aceeaşi zi (şi nu mai târziu de a doua zi) şi că nici un fel de rugăminți şi implorări de ale mele nu vor avea nici o influență asupra lui.

La început, mi s-a părut ciudat că un om ca Feodor Mihailovici, care a suportat cu atâta stoicism cele mai diverse suferințe (detențiunea în fortăreață, eşafodul, exilul, moartea fratelui favorit, moartea soției) să n-aibă atâta voință ca să se poată opri la timp din joc şi să nu-şi rişte ultimul taler. Mi s-a părut că e vorba chiar de o anume înjosire, nedemnă de caracterul lui elevat, şi-mi era greu şi dureros să recunosc această slăbiciune, a scumpului meu soț. In curând, însă, am înțeles că nu este vorba doar de o „lipsă de voință", ci de o pasiune pustiitoare, de o stihie, împotriva căreia nu pot lupta nici caracterele ferme. Cu asta trebuia să te împaci, să priveşti patima jocului ca pe o boală fără leac. Singurul mijloc de luptă este fuga. Dar de fugit din Baden nu puteam până nu primeam o sumă mai mare de bani din Rusia.

Ca să fiu dreaptă cu mine, trebuie să spun că nu-i reproşam niciodată soţului meu pierderile de bani, nu m-am certat niciodată cu el pe această temă (soţul meu. Aprecia mult această trăsătură a mea de caracter) şi-i dădeam fără murmur ultimii noştri bani, ştiind că lucrurile mele, dacă nu vor fi răscumpărate în termen, se vor pierde, probabil (ceea ce s-a şi întâmplat) şi că va trebui să suport neplăceri de la proprietăreasă şi de la creditorii mărunţi.

Dar sufeream până în adâncul sufletului meu când vedeam cit era de îndurerat Feodor Mihailovici: se întorcea de la ruletă (nu mă lua niciodată cu el, găsind că sala de joc nu este locul potrivit pentru o femeie tâBiografia şi corespondenţa. Scrisoare către Maikov, p. (173) (N. Aut.)

În localităţile cu cazinouri lucrurile se amanetau nu pentru luni de zile, ci pentru săptămâni sau zile: cei care nu achitau în termen îşi pierdeau obiectul amanetat, deoarece în chitanţă era specificat faptul că acesta este vândut. (N. Aut.) nară şi serioasă) palid, epuizat, abia ţinându-se pe picioare, îmi cerea bani (toţi banii mi-i dădea mie), pleca şi se întorcea după o jumătate de oră şi mai supărat, şi aşa până pierdea tot ce avea.

Când n-avea cu ce să joace la ruletă şi n-aveam de unde să facem rost de bani, Feodor Mihailovici era atât de amărât, încât începea să plângă, se aşeza în genunchi în faţa mea şi mă implora să-l iert că mă chinuieşte cu purtarea lui, ajungea în pragul disperării. Şi trebuia să fac multe eforturi, să am o mare putere de convingere ca să-l liniştesc, să-i demonstrez că situaţia noastră nu e chiar lipsită de speranţă, să inventez o soluţie, să-l fac să se gândească la altceva. Şi cât eram de mulţumită şi de fericită, când reuşeam s-o fac şi-l duceam în sala de lectură ca să vadă ziarele sau aranjam o plimbare mai lungă, ceea ce avea întotdeauna o influenţă binefăcătoare asupra soţului meu. Multe zeci de verste am bătut, soţul meu şi cu mine, în jurul Badenului în lungile pauze până la primirea banilor. Atunci îi revenea dispoziţia blândă, amicală şi vorbeam ore întregi despre cele mai diferite lucruri. Plimbarea noastră favorită era la Neues Schloss, iar de acolo, pe nişte poteci minunate de pădure, la Vechiul castel unde beam neapărat lapte sau cafea. Ne duceam şi până la îndepărtatul castel Ehrembreitstein (la opt verste de Baden), unde luam masa şi ne întorceam la apusul soarelui. Plimbările noastre erau frumoase, iar discuţiile atât de interesante, că eu (în ciuda lipsei de bani şi a neplăcerilor cu proprietăreasă) eram gata să doresc ca să ne vină banii de la Petersburg cât mai târziu. Dar banii veneau şi viaţa aceasta atât de plăcută se transforma într-un coşmar. N-aveam nici un fel câe cunoştinţe la Baden. Odată ne-am întâlnit în parc cu scriitorul I. A. Goncearov, şi soţul meu mi-a făcut cunoştinţă cu el. Aducea la chip cu funcţionarii din Petersburg, modul lui de a vorbi mi s-a părut banal şi am fost puţin deziluzionată de noua mea cunoştinţă şi chiar nu-mi venea să cred că el e autorul romanului Oblomov, care m-a entuziasmat.

Feodor Mihailovici a fost şi la Turgheniev 36, care locuia pe atunci la Baden-Baden. S-a întors foarte supărat şi mi-a povestit în amănunt discuţia cu el.

IV ANUL 1867. GENEVA

Cu plecarea din Baden-Baden s-a încheiat perioada furtunoasă a vieţii noastre în străinătate. Ne-a scos din încurcătură, ca de obicei, geniul nostru

bun – redacția revistei Russki vestnik. Cit n-am avut bani, însă, s-au adunat multe datorii şi amaneturi şi aproape toți banii pe care i-am primit s-au dus pe achitarea lor. Îmi părea deosebit de rău că n-ara reuşit să-mi răseumpăr cadoul de nuntă atât de prețios pentru mine, îl primisem de la soțul meu, o broşa şi o pereche de cercei cu briliante şi rubine, care s-au pierdut, pentru totdeauna.

Mai întâi ne gândisem să mergem de la Baden la Paris sau în Italia, dar, după ce ne-am făcut socotelile, am hotărât să rămânem la Geneva, iar când ne vom redresa să ne mutăm în sud. In drum spre Geneva am rămas pentru o zi la Basel ca să vedem, la muzeul de acolo, un tablou despre care îi vorbise cineva soțului meu. Era un tablou al lui Hans Holbein, care-l înfățişa pe Isus Hristos, după ce a trecut prin suferințele neomeneşti la care a fost supus, coborât de pe cruce şi intrat în descompunere. Fața lui umflată era acoperită de răni însângerate şi avea o înfățişare îngrozitoare. Tabloul a produs o impresie covârşitoare asupra lui Feodor Mihailovici, care a rămas împietrit în fața lui. Eu n-am fost în stare să privesc tabloul: îmi provoca o impresie prea dureroasă, mai ales în starea în care mă aflam, aşa că m-am dus într-o altă sală. Când m-am întors, după vreo zece-cincisprezece minute, l-am găsit pe Feodor Mihailovici tot împietrit în fața tabloului. Pe fața lui emoționată era parcă o expresie de teamă, pe care mi s-a întâmplat nu o dată s-o văd în primele clipe ale crizelor de epilepsie. Mi-am luat încet soțul de mână, l-am dus într-o altă sală şi l-am aşezat pe o bancă, aşteptând din-tr-o clipă într-alta începutul crizei. Din fericire temerile mele au fost nejustificate. Feodor Mihailovici s-a linişImpresiile produse de acest tablou au fost zugrăvite în romanul Idiotul. (N. Aut.) tit puțin câte puțin şi când am vrut să plecăm din muzeu a insistat să mai vadă o dată tabloul care l-a impresionat atât de mult.

Când am sosit la Geneva, am început în aceeaşi zi să ne căutăm o cameră mobilată. Am colindat toate străzile principale, am văzut o mulțime de Chambres gar-nies, fără, însă, nici un rezultat: erau fie prea scumpe pentru noi, fie cu prea mulți locatari în jur, ceea ce în situația mea era neplăcut. Abia spre seară am reuşit să găsim un apartament întru totul potrivit pentru noi. Se găsea la colțul dintre rue Guillaume Teii şi rue Bertel-lier, la primul etaj, era destul de spațios şi de la fereastra din mijloc se puteau vedea podul peste Rhone şi insulița lui Jean-Jacques Rousseau. Ne-au plăcut şi proprietarele apartamentului, două foarte bătrâne domnişoare – m-lles Raymondin. Amândouă ne-au primit atât de amabil, s-au purtat atât de drăguț cu mine, că ne-am hotărât imediat să ne mutăm la ele.

Viața noastră la Geneva am început-o cu o sumă minusculă de bani: după ce am plătit chiria pe o lună înainte, în cea de a patra zi după sosirea noastră am rămas numai cu optsprezece franci şi mai aveam de primit cincizeci de ruble. Dar ne obişnuisem să trăim cu bani puțini, iar când se terminau, ne amanetam lucrurile, aşa că viața ni s-a părut la început, mai ales după zbuciumul nostru recent, deosebit de plăcută.

Şi aici, ca şi la Dresda, ne-am organizat timpul: Feodor Mihailovici, care lucra noaptea, nu se scula înainte de unsprezece; după ce ne luam micul dejun împreună, mă duceam să mă plimb, conform recomandărilor făcute de doctori, iar Feodor Mihailovici se apuca de lucru. La trei ne duceam să mâncăm la un

restaurant, după asta mă duceam să mă odihnesc, iar soțul meu, după ce mă conducea până acasă, intra în cafeneaua de pe rue de Mont-Blanc, unde se primeau ziare ruseşti şi petrecea acolo vreo două ore citind Golos, Moskovskie vedomosti şi Petersburgskie vedomosti. Citea şi ziare străine. Seara, pe la şapte, făceam o plimbare mai lungă

Camere mobilate. (Fr.)

Şi, ca să nu obosesc, ne opream adesea la vitrinele puternic luminate ale magazinelor de lux, iar Feodor Mi-hailovici îmi arăta bijuteriile pe care mi le-ar fi dăruit dacă ar fi fost bogat. Trebuie să spun că soțul meu avea mult gust şi bijuteriile pe care mi le arăta erau superbe.

Seara o petreceam fie scriind o nouă lucrare, fie citind cărți franțuzeşti, şi soțul meu urmărea să citesc şi să studiez sistematic lucrările unui autor, fără să-mi distrag atenția cu lucrările altora. Feodor Mihailovici aprecia mult talentul lui Balzac şi al lui George Sand şi treptat am recitit toate romanele lor. În timpul plimbărilor, discutam, despre lecturile mele şi soțul meu îmi explica toate calitățile lucrărilor citite. Mă miram adesea că Feodor Mihailovici, care uita lucrurile petrecute curând, ținea minte atât de bine fabula şi numele eroilor romanelor acestor doi autori preferați. Țin minte că aprecia ¦îndeosebi romanul Pere Goriot, prima parte a epopeii Les parents pauvres37. Feodor Mihailovici a recitit în iarna lui 186768 celebrul roman al lui Victor Hugo Les humilies et les offenses 38.

N-aveam aproape nici un fel de cunoştințe la Geneva. Feodor Mihailovici fusese întotdieauna zgârcit în ceea ce priveşte noile cunoştințe. Din cunoscuții vechi nu l-a întâlnit la Geneva, decât pe vestitul poet N. P. Oigariov, prietenul lui Herzen 39, prin care cei doi au şi făcut cândva cunoştință. Ogariov trecea adesea pe la noi, ne aducea cărți şi ziare şi chiar ne împrumuta câteodată zece franci, pe care-i înapoiam ou prima ocazie. Feodor Mihailovici aprecia mult poeziile acestui poet înflăcărat şi eram totdeauna bucuroşi de vizitele lui. Ogariov, care era pe atunci foarte -bătrân40, s-a împrietenit mult cu mine, era foarte drăguț şi, spre mirarea mea, se purta cu mine de parcă aş fi fost o fetiță, ceea ce, în fond, şi eram. Spre marele nostru regret, după vreo trei luni, vizitele acestui om blând şi bun s-au întrerupt. Cu Ogariov s-a întâmplat o nenorocire: când se întorcea la vila sa, aflata în afara oraşului, în urma unei crize de epilepsie a căzut într-un şanț şi şi-a rupt un picior. Asta s-a întâmplat seara, drumul era pustiu, sărmanul Ogariov a stat în şanț până dimineața şi a răcit. Prietenii lui l-au dus să se trateze în Italia şi noi ne-am pierdut singura cunoştință din Geneva cu care ne făcea plăcere să ne întâlnim şi să discutăm.

La începutul lui septembrie 1867, a avut loc la Geneva Congresul Păcii41, la deschiderea căruia a venit Giuseppe Garibaldi. S-a acordat o mare importanță venirii lui şi oraşul i-a pregătit o primire strălucită. Ne-am dus şi noi pe rue de Mont-Blanc, pe care trebuia să treacă venind de la gară. Casele au fost împodobite cu verdeață şi drapele şi erau o mulțime de oameni ieşiți în întâmpinare. Garibaldi, în costumul său original, stătea în picioare în trăsură şi-şi agita boneta ca răspuns la strigătele entuziaste ale mulțimii. Am izbutit să-l vedem pe Garibaldi foarte de aproape şi soțul meu a găsit că eroul italian are o figură foarte simpatică şi un zâm-bet cald.

Congresul păcii ne interesa şi ne-am dus la cea de a doua şedinţă, când aim, ascultat preţ de vreo două ceasuri cuvântările rostite de oratori. Cuvântările l-au impresionat foarte neplăcut pe Feodor Mihailovici, care-i scrise Ivanovei Hmârova: „Au început-o cu faptul că: pentru obţinerea păcii pe pământ trebuie să fie distrus creştinismul, marile state să fie lichidate şi împărţite în state mici; toate capitalurile să fie înlăturate, ca totul să fie comun prin lege etc. Totul fără nici cea mai mică argumentare, toate au fost învăţate pe dinafară acum vreo douăzeci de ani şi aşa au şi rămas. Şi mai ales – focul şi sabia, iar după ce totul va fi distrus, va veni, după părerea lor, pacea".

Din pătate, în curând am regretat faptul că am ales Geneva drept reşedinţă permanentă. Toamna au început vârtejuri puternice, aşa-zisele bises, şi vremea se schimba de două trei ori pe zi. Aceste schimbări acţionau teribil asupra nervilor soţului meu şi crizele de epilepsie au devenit mai frecvente. Faptul mă neliniştea teribil şi-l deprima pe Feodor Mihailovici, mai ales că venise timpul să înceapă să lucreze, iar crizele frecvente îl împiedicau s-o facă.

„Russkaia starina", 1887, voi. VII. (N. Aut.)

— Amintiri – c. 1743 în toamna anului 1867, Feodor Mihailovici era ocupat cu elaborarea planului şi cu scrierea romanului Idiotul, care trebuia să apară în primele numere pe 1868 ale revistei Russki vestnik. Ideea romanului „o aveam de mult în minte şi ţineam mult la ea – voiam să descriu un om de o frumuseţe pozitivă", dar acest obiectiv i s-a părut lui Feodor Mihailovici „fără margini". Toate acestea îl iritau pe soţul meu. Din nefericire, la asta s-a mai adăugat şi o grijă plină de nelinişte, deşi absolut nefondată, şi anume că eu am să mă plictisesc de viaţa asta în doi, pe care o duceam în cea mai deplină izolare, pe „o insulă pustie", cum scria într-o scrisoare adresată lui A. N. Maikov. Oricât am căutat să-l conving de contrariu, oricât am căutat să-i spun că sunt pe deplin fericită şi că nu-mi trebuie nimic altceva decât să fim împreună şi să mă iubească, totul a fost în zadar, şi era supărat că n-are bani ca să ne mutăm la Paris şi să-mi ofere acolo distracţii, cum ar fi teatrele, vizitarea Lu-vrului... Prost mă mai cunoştea pe atunci soţul meu!

Într-un cuvânt, Feodor Mihailovici era foarte abătut şi atunci, ca să-l fac să evadeze din meditaţiile sale triste, i-am sugerat ideea să plece la Saxon Ies Bains ca să-şi „încerce din nou norocul" la ruletă. (Saxon Ies Bains se află cam la cinci ore de drum de Geneva; cazinoul de atunci s-a închis de mult.) Feodor Mihailovici a fost de acord cu ideea mea şi în oetombrie-noiembrie 1867 s-a dus de câteva ori la Saxon. După cum m-am aşteptat, jocul lui la ruletă n-a adus nici un fel de câştig, a dat, însă, un alt rezultat favorabil – schimbarea locului, călătoria şi un nou zbucium emoţional i-au schmba radical starea de spirit. După ce s-a reîntors la Geneva, Feodor Mihailovici s-a apucat cu pasiune de lucrul întrerupt şi în douăzeci şi trei de zile a scris aproape şase coli de tipar (93 de pagini) pentru numărul din ianuarie al revistei Russki vestnik.

Feodor Mihailovici era nemulţumit de cele scrise şi spunea că prima parte a romanului nu i-a reuşit. Apropo îbidem. (N. Aut.)

Biografia şi corespondenţa, p. 180. (N. Aut.) îbidem, p. 181. (N. Aut.) de asta trebuie să spun că soţul meu fusese întotdeauna foarte aspru cu sine şi-şi lăuda foarte rar vreo lucrare. Feodor Mihailovici era uneori entuziasmat de

ideile sale, medita mult asupra lor, dar era aproape întotdeauna, cu rare excepții, nemulțumit de transpunerea lor.

Țin minte că în iarna lui 1867, Feodor Mihailovici se interesa mult de detaliile procesului Umețki, care făcuse multă vâlvă pe atunci. Procesul l-a preocupat atât de mult, încât a vrut s-o facă (în concepția inițială) pe eroina procesului, Olga Umețkaia drept eroină a noului său roman. Aşa a şi fost trecută cu numele ei real în carnetul său de însemnări. Regreta mult că nu suntem în Petersburg, pentru că altfel ar fi scris neapărat despre acest proces.

Mi-aduc aminte de asemenea că în iarna lui 1867, Feodor Mihailovici se interesa mult de activitatea juraților, o instituție creată de curând. 42 Uneori era chiar entuziasmat şi încântat de sentințele lor drepte şi raționale şi-mi povestea întotdeauna tot ce era remarcabil, din ceea ce citise în ziare privitor la activitatea judecătorească.

Timpul trecea şi grijile noastre creşteau – ne gân-deam cum se va produce evenimentul pe care-l aşteptam: naşterea primului nostru copil. Toate gândurile şi planurile noastre se concentrau în jurul acestui eveniment şi am şi început să ne iubim tandru viitorul nostru copil. Am hotărât de comun acord să-i dăm copilului numele de Sofia, dacă va fi fetiță (n-am vrut s-o numesc Anna, aşa cum ar fi dorit soțul meu), în cinstea nepoatei favorite a lui Feodor Mihailovici – Sofia Alexandrovna Ivanova, şi de asemenea în cinstea „Sonecikăi Marme-ladova", ale cărei nefericiri le-am deplâns atât. Dacă se va naşte băiat, am hotărât să-l numim Mihail, în cinstea fratelui favorit al soțului meu, Mihail Mihailovici.

Mi-aduc aminte, cu un viu sentiment de recunoştință, cât de atent şi de grijuliu a fost Feodor Mihailovici cu mine în perioada aceea, cum mă ocrotea, se îngrijea de mine, prevenind la fiecare pas orice efort, care mi-ar fi putut dăuna, lucru pe care eu, lipsită de experiență, îl tratam cu indiferentă. Nici cea mai iubitoare mamă n-ar

Ii putut să mă ocrotească aşa cum a făcut-o scumpul meu soț.

Când am venit la Geneva, şi cum am primit bani, Feodor Mihailovici, a insistat să mă vadă cel mai bun mamoş şi l-a rugat să-mi recomande o sage-femme, care să mă țină sub observație şi să mă viziteze săptă-mânal. Cu o lună înainte de naştere a ieşit în evidență un faipt care m-a mişcat mult şi care mi-a arătat până la ce amănunte se extindea grija soțului meu asupra mea. La una din vizitele pe care mi le-a făcut, m-me Barraud (sage-femme) mă întrebă cine din cunoscuții noştri locuieşte pe strada ei, deoarece îl vede acolo adesea pe soții meu. M-am mirat, dar m-am gândit că se înşală. Îl întrebai pe soțul meu, care la început a negat, pe urmă, însă, mi-a povestit totul: m-me Barraud locuia pe una din numeroasele străzi care urcau în pantă de la rue Basses, principala arteră comercială a Genevei. Din cauza pantei abrupte, străzile acestea erau inabordabile pentru trăsuri şi mai şi semănau mult una cu alta. Feodor Mihailovici, gândindu-se că s-ar putea să avem nevoie de ajutorul acestei cucoane noaptea şi neîncre-zmdu-se prea mult în memoria sa vizuală, şi-a propus ca țintă pentru plimbările sale strada asta şi în fiecare zi, când se întorcea de la sala de lectură, trecea prin fața casei doamnei Barraud şi, după vreo cinci-şase case, se întorcea din drum. Şi această plimbare soțul meu a

făcut-o în decursul ultimelor trei luni, iar urcatul unei pante atât de abrupte, pentru un om care începuse să sufere de astm, reprezenta un sacrificiu remarcabil. L-am rugat pe soțul meu să nu se mai obosească, dar el şi-a continuat plimbările şi a fost foarte mulțumit mai târ-ziu, când i-a folosit în momentele critice ale evenimentului, această cunoaştere a străzii, pe care a găsit-o repede în semiîntunericul zorilor ca să mi-o aducă pe moaşă.

Îngrijorat de situația mea şi vrând să-mi facă o plăcere, Feodor Mihailovici a rugat-o pe mama mea să vină la noi pentru vreo trei luni. Mama, căreia îi era tare dor de mine, acceptă cu bucurie, dar ne-a rugat să-i dăm

Moaşă. (Fr.) răgaz să-şi aranjeze treburile legate de administrarea caselor ei, ceea ce prezenta unele dificultăți.

Pe la mijlocul lui decembrie 1867, apropiindu-se data naşterii, ne-am mutat într-un alt apartament, pe rue du Mont-Blanc, pe lângă biserica anglicană. De data aceasta ne-am luat două camere, una dintre ele foarte mare, cu patru ferestre, care dădeau spre biserică. Apartamentul era mai bun deoât cel de dinainte, dar pe bunele noastre bătrâne, proprietarele fostului apartament, le-am regretat de multe ori. Noii proprietari lipseau tot timpul şi acasă nu rămânea decât o servitoare de prin părțile Elveției germane, care nu prea ştia franțuzeşte şi care nu-mi putea fi de nici un folos. De aceea Feddor Mihailovici a decis să ia o garde-malade pentru îngrijirea copilului şi a mea, în timpul refacerii.

Munca noastră comună neîntreruptă la noul roman, ca şi alte griji, au făcut ca iarna să treacă repede pentru noi şi iată că veni luna februarie 1867, când a şi avut loc evenimentul pe care-l doream atât şi care ne neliniştea atât.

La începutul anului fusese o vreme minunată la Geneva, dar de pe la mijlocul lui februarie se schimbă brusc şi se porniră în fiecare zi furtuni. Schimbarea bruscă a vremii a avut, ca de obicei, o influență iritantă asupra lui Feodor Mihailovici, care într-o perioadă scurtă a avut două crize de epilepsie. A doua, foarte puternică, s-a petrecut în noaptea de 20 februarie şi-l slăbi atât de mult, încât dimineața, când s-a sculat, abia se mai fânea pe picioare. A avut o zi neliniştită şi, văzându-l cât e de slăbit, l-am convins să se culce mai devreme şi a adormit pe la şapte seara. N-a trecut nici o oră şi am simțit o durere, mai întâi nu prea mare, care, însă, creştea cu fiecare ceas. Deoarece erau nişte dureri caracteristice, mi-am dat seama că se apropie naşterea. Am suportat durerile timp de vreo trei ore, dar mi s-a făcut teamă că voi rămâne fără ajutor şi oricât mi-a fost de milă să-l trezesc, m-am decis totuşi s-o fac. L-am atins

Infirmieră. (Fr.) încet pe umăr. Feodor Mihailovici şi-a ridicat repede capul de pe pernă şi m-a întrebat:

— Ce-i cu tine, Anecika?

— Cred că a-nceput, sufăr îngrozitor! Îi răspunsei eu.

— Ce rău-mi pare de tine, scumpa mea! Îmi spuse soțul cu o voce dintre cele mai jalnice şi deodată capul îi căzu pe pernă şi adormi la loc. Am fost teribil de mişcată de tandrețea lui sinceră ca şi de absoluta lui neputință. Mi-am dat seama că Feodor Mihailovici se află într-o stare care nu-i permite să se ducă după sage-femme şi că în cazul când nu-şi va fortifica nervii slăbiți printr-un somn mai lung poate izbucni o nouă criză. Proprietarii, ca de obicei, nu erau

acasă (îşi petreceau fiecare noapte la nu ştiu ce adunare), iar să apelez la servitoare era o treabă inutilă. Din fericire, durerile s-au mai redus şi imam decis să rabd cit pot. Am petrecut o noapte teribilă: pomii care înconjurau biserica foşneau îngrozitor, vântul şi ploaia îmi băteau în ferestre, pe stradă era întuneric beznă. Nu ascund că eram copleşită de sentimentul singurătății şi al neputinței. Cât îmi era de greu să ştiu că în momentele atât de dificile ale vieții mele n-aveam lângă mine pe nimeni dintre rude şi că singurul meu păzitor şi apărător – soțul – era el însuşi neajutorat în momentul acela. Am început să mă rog fierbinte şi rugăciunea mi-a dat puteri.

Spre dimineață, durerile s-au intensificat şi pe la şapte m-am hotărât să-l trezesc pe Feodor Mihailovici. S-a sculat mult fortificat. Când a aflat că m-am chinuit toată noaptea, s-a speriat teribil, mi-a reproşat că nu l-am trezit mai devreme, s-a îmbrăcat într-o clipă şi a fugit la m-me Barraud. A sunat mult până i s-a răspuns; servitoarea nu voia s-o trezească pe doamna, spu-nând că abia s-a întors dintr-o vizită. Atunci Feodor Mihailovici a amenințat că va continua să sune sau că va sparge geamul. Doamna a fost trezită şi după o oră soțul meu a venit cu ea. A trebuit să-i ascult reproşurile pentru multe din cele făcute de mine din neştiință şi a afirmat că imprudența mea va întârzia naşterea. M-a încredințat şi de faptul că naşterea va avea loc cel puțin după şapte-opt ore şi ne-a promis că va veni la timp.

Feodor Mihailovici s-a dus după garde-malade şi noi doi, soțul meu şi cu mine, am început să aşteptăm temători şi întristați cele ce vor urma. La ora promisă m-me Barraud n-a venit şi soțul meu s-a dus din nou după ea. A aflat că a plecat să ia masa la nişte prieteni, undeva pe lângă gară. Feodor Mihailovici s-a dus la adresa oare i s-a dat şi a insistat să vină să mă vadă. După părerea ei lucrurile evoluau încet şi naşterea putea surveni abia seara târziu. După ce mi-a dat câteva sfaturi, a plecat să ia masa; eu continuam să sufăr, Feodor Mihailovici să se chinuiască văzându-mă pe mine. După nouă seara n-a mai putut să suporte şi s-a dus după m-me Barraud, la prietenii ei, unde a găsit-o ju-când loto şi i-a spus că în cazul când nu va veni la noi şi nu va rămâne lângă mine până nasc, îl va ruga pe doctor să-i recomande o altă moaşă, mai atentă cu obligațiile pe care le are. Amenințarea şi-a făcut efectul. M-me Barraud fusese, probabil, nemulțumită de faptul că a fost sculată de la masa de joc şi mi-a şi spus asta, adăugind de câteva ori: „Oh, ces russes, ces russes!”

Ca s-o îmbuneze, Feodor Mihailovici i-a pregătit o cină excelentă, cumpărând cele mai diverse gustări, dulciuri şi vinuri. Eram foarte mulțumită că drumurile după moaşă, alergătura prin magazine şi pregătirea cinei, i-au sustras măcar pentru un timp atenția. In afara obişnuitelor dureri de naştere, mai sufeream şi pentru că vedeam cum acționa starea mea asupra nervilor încă slăbiți de criză ai lui Feodor Mihailovici. Fața lui exprima o asemenea suferință, o asemenea disperare, din timp în timp îl vedeam cum izbucneşte în plâns, că am început şi eu să mă tem că mă aflu în pragul morții şi acum, când mi-aduc aminte de gândurile şi sentimentele mele de atunci, trebuie să spun că-mi era milă nu atât de mine, cât de sărmanul meu soț, pentru care moartea mea ar fi fost o catastrofă. Îmi dădeam seama atunci câte speranțe fierbinți a legat soțul

meu de mine şi de viitorul nostru copil. O prăbuşire bruscă a acestor speranţe ar fi putut însemna pentru el, având în vedere caracterul său impetuos şi nestăpânit, o distrugere totală. Se prea poate că neliniştea care m-a cuprins cu privire la soţul meu să fi încetinit evoluţia naşterii: aşa a considerat şi m-me

Barraud, care, până la urmă, i-a interzis să mai vină în cameră, spunându-i că figura lui disperată mă tulbură. Feodor Mihailoviei s-a supus, dar am început să mă neliniştesc şi mai mult şi în pauzele dintre dureri o rugam când pe moaşă, când pe infirmieră să vadă ce face soţul meu. Îmi spuneau ba că stă în genunchi şi se roagă, ba că sade îngândurat, cu faţa îngropată în palme. Durerile mele creşteau cu fiecare ceas, din timp în timp îmi pierdeam cunoştinţa, iar când îmi veneam în fire şi vedeam că mă privesc nişte ochi negri ai unei femei necunoscute, mi se făcea frică şi nu înţelegeam unde mă aflu şi ce se întâmplă cu mine. In sfârşit, în jurul orei cinci dimineaţa, în noaptea spre 22 februarie (pe stilul nostru) suferinţele mele au încetat şi s-a născut Sonia noastră. Feodor Mihailoviei îmi povestea mai târziu că tot timpul s-a rugat pentru mine şi că deodată prin gemetele mele i s-a părut că aude un strigăt ciudat, parcă de copil. Nu şi-a crezut auzului, dar când strigătul de copil s-a repetat, a înţeles că s-a născut copilul şi, pier-zându-şi controlul de bucurie, a sărit în picioare, s-a apropiat în fugă de uşa încuiată, a împins-o cu putere, s-a aruncat în genunchi lângă patul meu şi a început să-mi sărute mâinile. Eram şi eu teribil de fericită că s-au terminat durerile. Eram amândoi atât de zguduiţi, că primele cinci, zece minute nu ştiam ce avem – băiat sau fată; am auzit că una din cucoanele care erau acolo a spus: „Un gargon, nest-ce pas?", iar o alta i-a răspuns: „Fillette, une adorable jillette l „ Soţul meu, însă, şi cu mine, eram atât de fericiţi că ni s-a împlinit visul şi că a apărut pe lume o nouă fiinţă, primul nostru copil, îneât ne era totuna – băiat sau fată.

Intre timp, m-me Barraud a înfăişat copilul, ne-a felicitat pentru naşterea fetiţei şi ne-a întins un mare pachet alb. Feodor Mihailoviei a binecuvântat-o înduioşat pe Sonia, a sărutat feţişoara ei plină de creţuri şi mi-a spus: „Uite, Ania, ce drăguţă e!" Am binecuvântat-o şi eu, mi-am sărutat fetiţa şi m-am bucurat mult văzând pe faţa soţului meu, entuziasmată şi înduioşată, Un băiat, nu-i aşa? (Fr.) O fetiţă, o minunată fetiţă. (Fr.) expresia unei fericiri cum nu mi-a mai fost dat să văd până atunci.

Într-un avânt de bucurie, Feodor Mihailoviei a îmbrăţişat-o pe m-me Barraud, iar infirmierei i-a strâns de câteva ori mâna. Moaşa mi-a spus că în lunga ei practică n-a văzut niciodată un tată atât de emoţionat, cum fusese tot timpul soţul meu, şi repetă din nou: „Oh, ces russes, ces russes." Pe infirmieră a trimis-o la farmacie după ceva, iar lui Feodor Mihailoviei i-a spus să stea lângă mine şi să mă păzească să nu adorm.

M-me Barraud l-a anunţat pe Feodor Mihailoviei că după legile elveţiene, tatăl noului-născut este obligat să anunţe personal poliţia şi să capete certificatul. Ne-a prevenit că asta trebuie să se facă cât mai repede, pentru că altfel este pasibil de amendă, dacă nu chiar de închisoare. Feodor Mihailoviei s-a dus la poliţie chiar a doua zi şi a lipsit vreo patru ore, ceea ce m-a neliniştit mult: din cauza stării mele bolnăvicioase, mi-am închipuit tot felul de lucruri îngrozitoare care i s-ar fi putut întâmpla. In sfârşit, Feodor Mihailoviei s-a

înapoiat şi mi-a povestit amuzat întâmplarea petrecută cu el. Când a venit la poliție, a aflat că tatăl noului-născut trebuie să aducă doi martori, care să poată confirma atât identitatea părinților, cât şi evenimentul însuşi. Feodor Mihailoviei a început să-i explice funcționarului că e străin şi că n-are cunoscuți la Geneva, funcționarul, însă, nici nu l-a mai ascultat şi a început să discute cu ceilalți solicitanți. Total nedumerit, Feodor Mihailoviei ieşi în stradă şi ceru un sfat sergentului care făcea de serviciu la intrare. Acesta l-a scos într-o clipă din încurcătură, propunându-i să fie el însuşi unul din martori, dar a precizat că n-o poate face decât atunci când va fi schimbat de un alt sergent, iar asta se va întâmpla după o oră şi jumătate. Când îl întrebă Feodor Mihailoviei de unde să ia un alt martor, sergentul i-a propus „un camarade ă moi". Lucrurile erau pe cale să se aranjeze, dar mai era de aşteptat şi Feodor Mihailoviei, la sfatul sergentului, s-a aşezat pe o bancă de pe bulevard, gândindu-se cu groază că va mai dura mult până se va

Un prieten de-al meu. (Fr.) putea întoarce acasă. La ora fixată sergentul a fost schimbat, s-a dus după celălalt martor, a mai adus un sergent şi toți trei – soțul meu şi cei doi sergenți – s-au dus la funcționarul care făcea înregistrările. Până s-au înregistrat declarațiile tatălui noului-năseut şi ale martorilor, până s-a trecut declarația în registre, până s-a scris certificatul, a trecut destulă vreme. După ce şi-a terminat treburile, Feodor Mihailovici l-a întrebat pe inimosul sergent cât îi datorează lui şi camaradului său, pentru timpul pierdut. Acesta îi răspunse: „Mais rien, monsieur, rien!". Atunci soțul meu s-a gândit să-i invite pe cei doi sergenți la o cafenea, să bea un pahar de vin în cinstea noii-născute. Sergenții au acceptat cu plăcere şi l-au dus pe Feodor Mihailovici la un local apropiat, unde, într-o cameră separată, Feodor Mihailovici a comandat trei sticle din vinul roşu al regiunii. Vinul a dezlegat limbile şi sergenții s-au apucat să-i povestească tot felul de întâmplări de la slujbă. Feodor Mihailovici mi-a povestit că stătea ca pe ace, la gândul cât pot fi de neliniştită din cauza prelungitei sale absențe, îi era, însă, peste mână să-şi lase invitații, cu atât mai mult cu cât după primele sticle au urmat încă două şi sergenții, înveseliți, au toastat în sănătatea mea, pentru „petite Sophie" şi pentru cel care fusese vinovat de apariția ei pe lume.

Feodor Mihailovici l-a rugat pe prietenul său, poetul A. N. Maikov, să fie naşul Soniei, iar naşă i-a fost Anna Nikolaevna Snitkina, mama mea. Ea dorise să vină la naştere, dar s-a îmbolnăvit şi doctorul nu i-a permis să facă drumul acesta înainte de primăvară. Mama a venit la Geneva la începutul lui -mai, când a şi avut loc botezul Soniei.

Deşi m-am întremat destul de repede, eram foarte slăbită în urma naşterii grele care a durat treizeci şi trei de ore. Am început cu bucurie să-mi alăptez fetița, m-am convins, însă, repede că fără un adaos de lapte n-am să mă descurc, deoarece copilul era mare şi sănătos şi cerea multă hrană. Era imposibil să angajez o doică pentru Sonia – în Elveția copiii sunt, de obicei, Nimic, domnule, nimic! (Fr.) hrăniți artificial – cu lapte de vacă proaspăt şi cu vitamine. Unele mame îşi trimiteau copiii la o distanță de vreo şaizeci de verste, în munți, ca să fie alăptați de ță-rănci. Era, însă, cu neputință să mă despart de Sonia şi s-o las pe mâini străine, cu atât mai mult cu cât nici doctorii nu mă

sfătuiau s-o fac, deoarece, nefiind controlate, tărăncile luau câțiva copii şi mulți dintre ei mureau.

După ce s-a instaurat ordinea, în casa noastră a început o viață despre care mi-au rămas pentru totdeauna cele mai plăcute amintiri. Spre marea mea fericire, Feodor Mihailovici s-a dovedit a fi un tată deosebit de tandru: asista întotdeauna la baia fetiței şi mă ajuta s-o înfăş în păturica de pichet, păturica s-o închei cu ace de siguranță; o ținea şi o legăna în brațe şi-şl lăsa treburile ca să alerge la ea, numai ce-i auzea glăsciorul. Când se trezea sau se întorcea acasă, prima lui întrebare era: „Ce face Sonia? E sănătoasă? A dormit bine, a niâncat?" Stătea ceasuri întregi lingă pătuțul ei, îi. Fredona cânte-cele, vorbea cu ea, iar când fetița împlinidouă luni, era convins că-l recunoaşte. Iată, dealtfel, ce i-a scris lui A. N. Maikov pe 18 mai 1868: „Această micuță ființă de trei luni, neajutorată, avea în ochii mei o personalitate -a ei. Începuse să mă cunoască, să mă iubească şi să-mi zâmbească de câte ori mă apropiam de ea. Îi plăcea să-i cânt cu vocea mea ridicolă. Nu plângea şi nu se strâmba când o sărutam, se oprea din plâns când mă apropiam de ea."

Nu ne-a fost dat să ne bucurăm prea mult de fericirea noastră senină. În primele zile din mai fusese o vreme minunată şi noi, la sfatul insistent al doctorului, scoteam în fiecare zi pe micuța noastră dragă la plimbare în Jardin des Anglais, unde dormea două-trei ore în căruțul ei. Într-o zi nefericită, în timpul unei asemenea plimbări, vremea s-a schimbat brusc, a început o bise, fetița, probabil, a răcit, pentru că în aceeaşi noapte a făcut temperatură şi a început să tuşească. Ne-am adresat imediat celui mai bun doctor de copii, care ne făcea zilnic vizite, şi el ne încredința că fetița noastră se va face bine. Chiar şi cu trei ore înainte de moartea ei ne spunea că bolnava se simte mult mai bine. În ciuda asigurărilor doctorului, Feodor Mihailovki nu era în stare să facă nimic şi aproape că nu se dezlipea de leagăn. Eram amândoi îngrozitor de neliniştiți şi presimțirile noastre sumbre s-au adeverit: în ziua de 12 mai (pe stilul nostru) scumpa noastră Sonia a murit. N-am putere să descriu disperarea care ne-a cuprins, când am văzut-o moartă pe fetița noastră dragă. Profund zguduită şi îndurerată de sfârşitul ei, mă temeam în acelaşi timp pentru soțul meu: disperarea lui era violentă, plân-gea în hohote, ca o femeie, stând Mngă trupuşorul rece al copilei sale şi-i săruta neîncetat feţişoara albă şi mî-nuțele. N-am mai văzut niciodată o disperare atât de violentă. Ni se părea amândurora că nu vom supraviețui suferinței noastre. Timp de două zile, fără să ne despărțim pentru nici o clipă, am umblat prin diverse instituții, ca să obținem permisiunea de a o înmormânta pe mititica noastră, am comandat împreună toate cele necesare pentru îngropăciune, am îmbrăcat-o împreună într-o rochiță albă de atlaz, am pus-o împreună în sicriul căptuşit cu atlaz alb şi am plâns, am plâns fără sfârşit. La Feodor Mihailoviei ți-era şi teamă să te uiți, în săptămâna aceea a bolii Soniei a slăbit şi s-a dărâmat într-un hal fără de hal. In cea de a treia zi ne-am dus comoara la biserica rusă pentru slujba de prohod, iar de acolo la cimitirul. De la Plain Palais, unde am şi îngropat-o în locul rezervat pruncilor. După câteva zile mormântul ei a fost înconjurat de chiparoşi, iar în mijlocul lor a fost pusă o cruce albă de marmoră. In fiecare zi ne duceam la mor-mântul ei, aduceam flori şi plângeam. Prea ne-a fost greu să

ne despărțim de neprețuita noastră mititică, pe care am iubit-o atât de sincer şi de adânc şi de existența căreia ne-am legat atâtea visuri şi speranțe.

V

N-avea sens să mai rămânem la Geneva, unde totul ne amintea de Sonia, şi am decis să ne realizăm imediat o dorință mai veche şi să ne mutăm la Vevey, aflat tot pe lacul Geneva. Ne părea foarte rău, că, din pricina lipsei de bani, nu puteam să plecăm de tot din Elveția, pe care soțul meu începuse aproape s-o urască: el învinuia de moartea Soniei şi clima proastă şi schimbătoare a Genevei, şi infatuarea doctorului, şi nepriceperea dădacei ş.a. Pe elvețieni Feodor Mihailovici nu-i simpatizase prea mult niciodată, dar indiferența şi lipsa de omenie manifestate de mulți dintre ei în clipele marii noastre dureri au amplificat şi mai mult această antipatie. Ca un exemplu de neomenie voi pomeni faptul că vecinii noştri, care ştiau de pierderea pe care am suferit-o, au trimis totuşi pe cineva să mă roage să nu mai plâng atât de tare, deoarece asta îi deranjează.

N-am să uit niciodată ziua aceea nesfârşit de tristă, când după ce ne-am trimis lucrurile pe vapor, ne-am dus pentru ultima dată să ne luăm rămas bun de la mormântul scumpei noastre fetițe şi să depunem pentru ultima oară o coroniță. Am. Stat o oră întreagă lângă monument, am plâns, amintindu-ne de Sonia, şi am plecat, ca nişte orfani, privind mereu ultimul ei refugiu.

Vaporul cu care am plecat în ziua aceea era de marfă şi acolo unde fusesem repartizați era puțină lume. Feodor Mihailovici era strivit de durere că a trebuit să se despartă de mormântul Soniei şi aici, pentru prima dată în viață (Feodor Mihailovici se plângea arareori) mi-a fost dat să aud protestul lui amar împotriva destinului care l-a urmărit toată viața. Şi-a amintit de trista şi însingurată lui tinerețe, după moartea mamei pe care a iubit-o atât de mult, şi-a amintit de batjocura confraților întru literatură, care mai întâi i-au recunoscut talentul, ca mai târziu să-l jignească cu cruzime. Şi-a amintit de ocnă şi de suferințele pe care le-a indurat în cei patru ani petrecuți acolo. Mi-a vorbit despre speranța lui de a-şi găsi în căsătoria cu Măria iDmitrievna fericirea familială la care ținea atât de mult şi care, din păcate, nu s-a realizat: n-a avut copii cu Măria Dmitrievna, iar „caracterul ei ciudat, suspicios şi de un fantastic maladiv" a fost pricina nefericirii lui în timpul acestei căsătorii. Şi acum, când a

Cu aceleaşi cuvinte a definit Feodor Mihailovici caracterul primei sale soții şi în scrisoarea către baronul A. E. Vranghel, din 31 martie 1865.

— Biografia şi corespondența. Materiale, p. 278. (N. Aut.) simțit „marea şi unica fericire a omului – copilul", destinul crud nu l-a iertat şi i-a răpit ființa cea dragă! Niciodată, nici înainte, nici mai târziu, nu mi-a povestit atât de amănunțit, iar pe alocuri cu detalii atât de emoționante, marile suferințe pe care a trebuit să le suporte de-a lungul vieții de la nişte oameni care i-au fost scumpi şi apropiați.

Am căutat să-l liniştesc, l-am implorat să primească supus încercarea ce ne-a fost dată, probabil, însă, că inima lui a fost prea plină de tristețe şi a simțit nevoia să se descarce fie şi protestând împotriva destinului care l-a persecutat toată viața. Eram din toată inima alături de nefericitul meu soț şi am deplâns

împreună cu el viața lui tristă. Durerea noastră adâncă şi comună şi discuția intimă care mi-a relevat toate ascunzişurile sufletului său îndurerat ne-au apropiat parcă şi mai mult.

Din toți cei paisprezece ani ai căsniciei noastre nu-mi amintesc nici o vară atât de tristă ca cea pe care am petrecut-o la Vevey în 1868. Viața parcă s-a oprit pentru noi, toate gândurile noastre, toate discuțiile noastre se concentrau în jurul amintirilor despre Sonia şi a acelei vremi fericite, când ea, cu prezența ei, ne lumina existența. Orice copil pe care-l întâlneam ne amintea de pierderea noastră şi ca să nu ne chinuim, ne duceam undeva în munți pentru a evita întâlnirile care ne întristau atât. Suportam şi eu greu durerea noastră şi am vărsat multe lacrimi după fetiță. Dar, în adâncul sufletului meu, pâlpâia speranța că Domnul se va îndura de suferințele noastre şi ne va trimite din nou un copil şi mă rugam fierbinte pentru asta. Cu nădejdea de a avea din nou copii căuta să mă mângâie şi mama, care se stingea de dor după nepoțica ei. Mulțumită rugăciunilor şi a speranței durerea mea sna mai atenuat. Altfel, însă, se petreceau lucrurile cu Feodor Mihai-lovici şi starea lui sufletească a început să mă îngrijoreze serios. Iată ce am citit în scrisoarea către Maikov (din 22 iunie), în care a trebuit să scriu câteva vorbe de salut adresate soției lui...: „. Cu cât trece timpul, cu atât este mai amară amintirea şi cu atât îmi apare mai clar chipul

Ibidem, p. 288. (N. Aut.)

Soniei. Sunt momente când nu mai pot să suport. Începuse să mă cunoască şi când, în ziua morții, am plecat de acasă să citesc ziarele, neştiind că după două ore va muri, m-a urmărit şi m-a petrecut cu ochişorii ei. Imaginea asta a ei mă urmăreşte şi astăzi. N-am s-o uit niciodată şi niciodată n-am să încetez să sufăr! Şi dacă voi avea un alt copil, nu înțeleg cum am să-l iubesc, de unde am să mai găsesc dragoste pentru el? Am nevoie de Sonia. Nu pot să pricep că nu mai există şi că n-am s-o mai văd niciodată."

Cu aceleaşi cuvinte răspundea Feodor Mihailovici şi la îmbărbătările mamei mele. Starea lui de spirit mă neliniştea teribil şi mă gândearn cu amărăciune – dacă Domnul ne va bineouvânta din nou cu naşterea unui copil.

— E posibil oare ca Feodor Mihailovici să nu-l iubească şi să nu fie la fel de fericit ca atunci când s-a născut Sonia? Era atâta tristețe şi amărăciune în familia noastră, de parcă am fi fost toți învăluiți în negură.

Feodor Mihailovici a continuat să lucreze la romanul său, dar munca nu l-a liniştit. La tristețea noastră s-a adăugat şi faptul că au început să se piardă scrisorile care ne erau adresate şi astfel s-au îngreunat legăturile noastre cu rudele şi cunoscuții, iar aceste legături reprezentau singura noastră mângâiere. Ne părea rău mai ales de scrisorile lui A. N. Maikov, întotdeauna foarte interesante. Bănuiala că nu primim toate scrisorile ce ni se trimit, ni s-a întărit şi mai mult când am primit o scrisoare anonimă, prin care eram informați că Feodor Mihailovici este suspectat, că s-a ordonat deschiderea scrisorilor sale şi să fie supus unei percheziții severe la întoarcerea în patrie. Ca un făcut. Feodor Mihailovici citea chiar atunci o carte interzisă: Les secrets du Palais des Tzars43 (din timpul domniei împăratului Nikolai Pavlovici). Printre alți eroi erau descrişi şi Dostoiesvski cu soția, iar între alte prostii se spunea că Dostoievski

până la urmă moare, iar soția lui se duce la mănăstire. Povestirea asta l-a revoltat profund pe Feodor Mihailovici şi a vrut să scrie chiar un protest (există manuscrisul scrisorii), pe urmă, Ibidem, p. 283. (N. Aut.) însă, a hotărât că nu merită să acorde importanță unei cărțulii stupide.

VI

Spre toamnă ne-a devenit clar că trebuie cu orice preț să ne schimbăm starea de spirit şi ne-am hotărât să ne mutăm în Italia, iar pentru început să ne stabilim la Milano. Drumul cel mai apropiat era peste munții Simplon. In parte l-am făcut pe jos, mergând cu soțul meu pe lângă uriaşa diligentă care urca muntele, luând-o înaintea diligentei, suind pe poteci şi culegând pe drum flori de munte. Spre meleagurile Italiei am coborât în cabrioletă. Mi-aminteisc o întâmplare nostimă: în localitatea Domo dOssola m-am dus să cumpăr fructe şi să-mi verific cunoştințele de limba italiană căpătate peste vară. Văzând că Feodor Mihailovici a intrat într-un magazin şi vrând să-i ajut să se înțeleagă, m-am grăbit spre el. Feodor Mihailovici, vrând să-mi facă o bucurie, a întrebat cât costă un lănțişor oarecare din vitrină. Negustorul, care ne-a luat drept „nişte străini bogați", a cerut pentru lănțişorul în cauză nici mai mult, nici mai puțin de trei mii de franci, încredințându-ne că e aproape de pe vremea lui Vespasian. Neconcordanța dintre prețul cerut şi banii de care dispuneam l-a făcut pe Feodor Mihailovici să zâmbească şi asta a fost, probabil, prima impresie amuzantă pe care a încercat-o de la pierderea pe care am suferit-o.

Schimbarea mediului, impresiile de călătorie, oamenii noi (după părerea lui Feodor Mihailovici, țăranii Lom-bardiei seamănă mult, la prima vedere, cu țăranii ruşi) – toate acestea au influențat mult starea de spirit a lui Feodor Mihailovici şi în primele zile pe care le-am petrecut la Milano era foarte animat: m-a dus să văd celebrul II Duomo, care dintotdeauna l-a entuziasmat sincer şi profund. Lui Feodor Mihailovici îi părea rău doar de faptul că piața din fața catedralei e prea aglomerată de case (acum e mult mai degajată) şi-mi spunea că arhitectura lui II Duomo pierde astfel din măreție. Într-o zi senină, soțul meu şi cu mine ne-am urcat chiar pe acoperişul catedralei ca să privim împrejurimile şi să vedem mai bine statuile care împodobeau catedrala. Ne-am stabilit pe lângă Corso, pe o stradă atât de îngustă, că vecinii de vizavi puteau să discute între ei de la fereastră.

Am început să mă bucur de dispoziția animată a soțului meu, dar, spre durerea mea, dispoziția asta n-a mai ținut mult şi Feodor Mihailovici a fost cuprins din nou de tristețe. Singurul lucru care-l mai distra pe Feodor Mihailovici era corespondența cu A. N. Maikov şi N. N. Stra-hov. Acesta din urmă nea comunicat despre apariția unei noi reviste, Zarea44, editată de V. V. Kapşirev. Feodor Mihailovici era interesat de faptul că în fruntea redacției va fi N. N. Strahov, fostul colaborator al revistelor Vremea şi Epoha şi că mulțumită acestui fapt (după cum scria soțul meu): „Preocuparea noastră şi munca noastră comună n-au murit. Vremea şi Epoha au adus totuşi roade şi treburile cele noi se cade a fi începute de acolo unde am rămas noi. Asta e cu totul îmbucurător". Feodor Mihailovici, care simpatiza noua revistă, se interesa atât de colaboratori, cât şi de articolele pe care aceştia le scriau (se interesa mai ales de N. I. Danilevski45, autorul unei lucrări capitale – Rusia şi Europa şi pe care

soțul meu îl ştia încă din tinerețe drept un discipol al învățăturii lui Fourier). Strahov îl invita insistent pe soțul meu să colaboreze la Zarea. Feodor Mihailovici acceptă cu plăcere, dar numai după terminarea romanului Idiotul, pe care-l scria greu şi de care nu era mulțumit. Feodor Mihailovici mă încredința că n-a avut niciodată o idee mai interesantă şi mai generoasă, decât cea care s-a clarificat în roman, şi că n-a exprimat nici a zecea parte din ceea ce ar fi vrut să exprime.

În toamna lui 1868, a fost o vreme ploioasă la Milano şi era imposibil să faci acele plimibări lungi la care soțul meu ținea atât de mult. In sălile de lectură nu erau nici ziare, nici cărți ruseşti şi Feodor Mihailovici era foarte plictisit de faptul că n-aivea nici un fel de ştiri din patrie. Ca urmare, după ce am stat două luni la Milano, Ibidem, p. 261. (N aut.)

— Amintiri – c. 1743 ne-am hotărât să ne mutăm pentru iarnă la Florența. Feodor Mihailovici fusese cândva acolo şi i-au rămas nişte amintiri agreabile despre oraş, mai ales despre comorile de artă din Florența.

Astfel, la sfârşitul lui noiembrie 1868, ne-am mutat în capitala de atunci a Italiei şi neam stabilit pe lângă Palazzo Pitti. Schimbarea locului a avut din nou o influență binefăcătoare asupra soțului meu şi am început să vizităm împreună bisericile, muzeele, palatele. Țin minte că Feodor Mihailovici era entuziasmat de Catedrale, de biserica Santa Măria del Fiore şi de micuța capelă del Battistero, unde sunt de obicei botezați copiii. Uşile de bronz de la Battistero (mai ales delta del Paradiso), executate de celebrul Ghiberti, l-au fermecat pe Feodor Mihailovici şi adesea, trecând pe lângă capelă, se oprea să le privească. Soțul meu mă asigura că dacă se va îmbogăți îşi va cumpăra neapărat fotografiile acestor uşi, poate chiar în mărime naturală, şi că le va atârna în cabinetul său ca să le poată admira.

Ne duceam adesea la Palazzo Pitti şi soțul meu era cuprins de entuziasm la vederea tabloului lui Rafael Madonna della Sedia. Un alt tablou al aceluiaşi pictor, S. Giovan battista nel deserto (Ioan Botezătorul în pustiu), aflat în galeria Uffizi, îl entuziasma de asemenea pe Feodor Mihailovici. Care-şi petrecea multă vreme în fața acestui tablou. După ce vizitam galeria de tablouri, ne duceam să vedem în aceeaşi clădire statuia Venerei de Medici, lucrarea celebrului sculptor grec Cleomene. Această statuie soțul meu o socotea genială.

În Florența, spre marea noastră bucurie, am descoperit o bibliotecă excelentă şi. O sală de lectură cu două ziare ruseşti şi soțul meu se ducea zilnic acolo pentru lectura de după masă. Dintre cărți a împrumutat pentru acasă şi a citit în decursul iernii operele lui Voltaire şi Diderot, în limba franceză, pe care o stăpânea bine.

Anul 1869 ne-a adus fericire: ne-am convins în cu-rând că domnul ne-a binecuvântat căsnicia şi că putem nădăjdui din nou să avem un copil. Bucuria noastră n-avea margini şi scumpul meu soț a început să se îngrijească de mine cu aceeaşi atenție ca şi rn timpul primei mele sarcini. Grija lui a ajuns până acolo, că atunci când a citit volumele abia ieşite de sub tipar ale romanului contelui L. Tolstoi Război şi pace, pe care i le-a trimis N. N. Strahov, a ascuns de mine acea parte a romanului unde este descrisă cu atâta forță moartea pricinuită de naştere a soției prințului Andrei Bolkonski. Lui Feodor Mihailovici

îi fusese teamă că imaginea morții îmi va produce o impresie profundă şi dureroasă. Am căutat peste tot volumul dispărut şi chiar mi-am certat soțul că a pierdut cartea. Se scuza în fel şi chip şi mă încredința că se va găsi, dar nu mi-a dat-o deoât după ce evenimentul s-a săvârşit. Feodor Mihailovici, în aşteptarea naşterii copilului, îi scria lui N. N. Strahov: „Aştept cu spaimă şi emoție, cu speranță şi îndoială”? ¦. Visam amân-doi să avem o fetiță şi am şi început s-o iubim atât de mult, că iam şi dat numele de Liubov, un nume care nu figura nici în familia mea, nici în cea a soțului meu.

Doctorul mi-a prescris să mă plimb mult şi noi ne duceam în fiecare zi în Gi-ardino Boboli (parcul oare înconjoară palatul Pitti), unde, în ciuda factului că era ianuarie, înfloreau trandafirii. Aici ne încălzeam la soare şi visam la viitoarea noastră fericire.

În 1869, ca şi înainte, stăteam foarte prost cu banii şi am dus-o greu. Pentru romanul Idiotul, Feodor Mihailovici primea o sută cincizeci de ruble pentru coala de autor, ceea ce făcea în jur de şapte mii de ruble. Din aceştia, însă, am luat trei mii pentru nunta noastră, înainte de a pleca în străinătate. Din restul de patru mii, trebuia să plătim dobândă pentru lucrurile amanetate la Petersburg şi să-l ajutăm adesea pe fiul vitreg, ca şi familia răposatului frate al lui Feodor Mihailovici, aşa incit ne rămâneau relativ puțini bani. Relativa noastră sărăcie, însă, o acceptam fără să ne plângem, chiar cu o oarecare indiferență. Feodor Mihailovici îşi spunea mister Micawber, iar mie îmi spunea missis Micawber. Ne înțelegeam minunat, iar acum, când apăruse speranța unei noi fericiri, totul ar fi fost perfect dacă nu ne-ar fi amenințat un nou necaz: în ultimii doi ani Feodor Mihailovici se dezobişnuise de Rusia şi asta a început să-l apese. In

Ibidem, p. 282. (N. Aut.) Iubire, în ruseşte.

Scrisoarea către S. A. Hmârova46, din 8 martie 1869, vor bindu-i despre viitorul său roman Ateismul47, scria: „Nu pot să scriu aici; pentru asta trebuie să fiu neapărat în Rusia, să văd, să aud şi să particip direct la viața rusească... Aici, însă, îmi pierd chiar şi capacitatea de a scrie, neavând la îndemână materialul necesar pentru scris, adică realitatea rusă (care îmi dă idei) şi pe ruşii înşişi.” Nu ne lipseau numai ruşii, ne lipseau oamenii în general; nu cunoşteam absolut pe nimeni la Florența, cu care să putem discuta, glumi, face un schimb de impresii. In jurul nostru erau numai străini şi uneori nişte oameni cu o atitudine duşmănoasă şi această deplină izolare o suportam uneori cu greutate. Țin minte, mă gândeam uneori că oamenii care trăiesc într-o asemenea izolare şi înstrăinare ajung până la urmă să se urască sau se leagă pentru tot restul vieții. Spre fericirea noastră, noi am avut parte de cea de a doua alternativă: această însingurare involuntară ne-a făcut să ne apropiem şi mai mult şi să ținem şi mai mult unul la altul. In cele nouă luni pe care le-am petrecut în Italia am învățat să vorbesc puțin italieneşte, adică atât ca să pot discuta cu servitoarea sau la magazine şi chiar să citesc şi să înțeleg ziarele Piccola şi Secola. Feodor Mihailovici, care era ocupat cu lucrul său, n-a putut, evident, să învețe limba şi eu îi serveam drept traducătoare. Acum, având în vedere evenimentul care se apropia, era necesar să ne mutăm într-o țară în care să se vorbească franceza sau germana, aşa îiicât soțul meu să se poată

înțelege uşor cu doctorul, moaşa, vânzătorii din magazine etc. I-am propus să ne stabilim pentru iarnă la Praga, o țară înrudită, apropiată Rusiei. Acolo ar fi putut face cunoştință cu oamenii politici de frunte şi prin ei să intre în cercurile literare şi artistice. Feodor Mihailovici mi-a încuviințat alegerea, deoarece a regretat nu o dată că na luat parte la Congresul slav din 1867; soțul meu privea cu simpatie mişcarea de apropiere de slavi, care începuse în Rusia, şi ar fi vrut să-i cunoască mai îndeaproape pe membrii ei. Astfel, am decis definitiv să mergem la Praga şi să rămânem acolo pentru toată iarna. In situația mea călătoria prezenta dificultăți şi ne-am gândit ca în drum spre Praga să ne odihnim în câteva oraşe. Prima noastră etapă a fost până la Veneția, dar pe drum, între un tren şi altul, ne-am oprit la Bologna şi ne-am dus la muzeu să vedem tabloul lui Rafael Sfânta Cecilia. Feodor Mihailovici aprecia mult această lucrare, până atunci, însă, nu văzutse decât copii şi a fost fericit acum să vadă originalul. Mi-a fost greu să-l fac să se dezlipească de acest tablou divin, dar îmi era teamă să nu pierdem trenul.

La Veneția am stat câteva zile şi Feodor Mihailovici a fost entuziasmat de arhitectura bisericii sf. Marco (Chi-esa San Marco) şi ore întregi privea mozaicul care-i înfrumusețează pereții. Ne-am dus împreună şi la Palazzo Ducale şi soțul meu a fost încântat de uimitoarea arhitectură a acestuia; a admirat şi tavanele de o uluitoare frumusețe ale Palatului dogilor, pictate de cei mai buni pictori din secolul al XV-lea. Se poate spune că toate cele patru zile n-am părăsit piața San Marco, atât ne fermeca, şi ziua şi noaptea.

VII

Drumul cu vaporul de la Veneția la Triest a fost extrem de agitat; Feodor Mihailovici a fost foarte neliniştit pentru mine şi nu mă lăsa nici o clipă singură. Din fericire, însă, totul a decurs bine. Apoi ne-am oprit pentru două zile la Viena şi abia după o călătorie de zece zile am ajuns la Praga. Aici am încercat o mare deziluzie: pe vremea aceea existau camere mobilate doar pentru necăsătoriți şi nu erau deloc camere mobilate pentru familişti, deci nişte camere mai comode şi mai liniştite. Ca să rămânem la Praga trebuia să închiriem un apartament, să plătim pentru o jumătate de an înainte, să ne cumpărăm mobilă şi restul de lucruri necesare gospodăriei. N-aveam bani pentru asta şi după ce am căutat timp de trei zile a trebuit să părăsim Praga de aur, care ne-a plăcut foarte mult în acest răstimp. Astfel s-au spulberat speranțele soțului meu de a lega relații cu militanți ai mişcării slave. Nu ne-a rămas altceva de făcut decât să ne stabilim la Dresda, unde condițiile de existență ne erau cunoscute. Şi la începutul lui august am sosit la Dresda şi am închiriat trei camere mobilate (mama a venit din nou pentru perioada naşterii) în cartierul englezesc al oraşului (Englischer Vierte), pe Victoriastrasse Nr.5. In această casă, la 14 septembrie a şi avut loc fericitul eveniment al familiei – s-a născut Liu-bov, cea de a doua fetiță a noastră. Feodor Mihailoviei, fericit la culme îi scria lui A. N. Maikov, anunțându-i marea sa bucurie şi rugându-l să fie naşul fetiței: „Cu trei zile în urmă s-a născut fetița mea, Liubov. Totul a decurs normal şi copila este voinică, sănătoasă, o frumusețe". Bineînțeles că numai ochii unui părinte extaziat puteau să vadă în boțul acela de carne roz „o frumusețe".

Odată cu naşterea copilului fericirea a început din nou să ne lumineze familia. Feodor Mihailovici era neobişnuit de tandru cu fiica lui, se juca cu ea, îi făcea baie, o ținea în brațe, o legăna şi se simțea atât de fericit, încât îi scria lui NJN. Strahov: „Ah, de ce nu eşti căsătorit şi de ce n-ai copii, stimate Nikolai Nikolaevici. Iți jur că asta constituie trei sferturi din fericirea noastră. Iar restul abia dacă face un sfert."

Şi de data asta, naşul a fost A. N. Maikov, iar ca naşă soțul meu a ales-o pe sora lui favorită, V. M. Ivanova. Reprezentanta ei a fost mama. Botezul a avut loc abia în decembrie: la început nu m-am simțit bine, iar mai târziu preotul bisericii din Dresda a plecat cu treburi la Petersburg.

La Dresda am găsit o excelentă sală de lectură cu o mulțime de ziare ruseşti şi străine. Ne-am găsit şi cunoscuți, printre ruşii care locuiau permanent la Dresda, care după liturghie veneau în familia foarte ospitalieră a preotului. Printre noii noştri cunoscuți am descoperit şi câțiva oameni subțiri şi inteligenți, cu care soțului meu îi făcea plăcere să discute. Aceasta a fost latura bună a vieții noastre din Dresda.

După ce şi-a terminat romanul Eternul soț, Feodor Mihailovici l-a trimis revistei Zarea, unde a şi apărut în primele două numere din 1870. Romanul acesta are o semnificație autobiografică. E un ecou al verii pe

Ibidem, p. 206. (N. Aut.) ¦ Ibidem, p. 287. (N. Aut.) care a petrecut-o soțul meu în 1866 la Lublin, în apropiere de Moscova, unde a locuit într-o vilă de lângă cea a surorii sale V. M. Ivanova. Pentru familia Zahlebinin i-a servit lui Feodor Mihailovici ca prototip familia Iva-novilor. Aici e şi tatăl ocupat până peste cap cu treburile sale de medic şi mama, mereu obosită de gospodărie, şi tineretul vesel – nepoții şi nepoatele lui Feodor Mihailovici şi tinerii lor prieteni. In chipul prietenei Măriei Nikitişna este zugrăvită prietena familiei M. S. Ivancina-Pisareva, iar în chipul lui Alexandr Lobov – fiul vitreg al soțului meu, P. A. Isaev, desigur, într-o manieră mult idealizată. Chiar şi în Velceaninov sunt unele trăsături ale lui Feodor Mihailovici, de pildă, în descrierea diverselor jocuri, pe care le organiza când venea la vila din afara oraşului. Aşa, vesel, într-o societate tânără, şi-l aminteşte pe Feodor Mihailovici unul din participanții acestor amuzante seri de vară şi reprezentații ¦- N. N. Von-Vocht.

În iarna lui 18691870, Feodor Mihailovici a fost ocupat cu realizarea romanului pe care a vrut să-l intituleze Viața marelui păcătos.48 Această lucrare trebuia să fie compusă în concepția soțului meu din cinci mari povestiri (fiecare cam de cincisprezece coli de autor), iar fiecare povestire trebuia să fie o lucrare independentă, care ar fi putut fi tipărită ca atare în revistă sau într-o carte separată. In toate cele cinci povestiri Feodor Mihailovici voia să dezbată acea problemă importantă şi chinuitoare care l-a obsedat toată viața – existența lui Dumnezeu. Acțiunea primei povestiri trebuia să se petreacă în cel de al cincilea deceniu al secolului trecut, iar materialul şi tipurile de atunci îi erau atât de cunoscute lui Feodor Mihailovici, încât ar fi putut s-o scrie şi în străinătate. Această povestire a şi vrut soțul meu s-o publice în Zarea. Dar pentru cea de a doua povestire, a cărei acțiune se petrece într-o mănăstire, era necesar ca Feodor Mihailovici să se întoarcă în Rusia. Drept erou principal al celei de a doua povestiri soțul meu ar fi vrut să-l facă pe preasfântul Tihon

Zadonski, bineînțeles sub alt hume. Feodor Mihailovici nutrea mari speranțe cu acest „Mesagerul istoric, 1901, nr. 12. (N. Aut.) roman pe care-l privea ca pe o încununare a activității sale literare. Mai târziu şi-a realizat intenția, deoarece multe din personajele romanului la care s-a gândit au intrat apoi în romanul Frații Karamazov. Atunci, însă, soțul meu n-a reuşit să-şi transpună intenția, deoarece a fost captivat de o altă temă, despre care i-a scris lui N. N. Strahov: „Nutresc multe speranțe în lucrul pe care-l scriu acum pentru Russki vestnik, dar nu din punct de vedere artistic, ci din punctul de vedere al tendinței: aş vrea să spun câteva idei, chiar daică ar fi să renunț la orice veleități artistice, dar sunt captivat de cele pe care le-am adunat în mintea şi în inima mea şi chiar dacă va ieşi un pamflet, eu tot am să le spun".

Acesta a fost romanul Demonii, apărut în 1871. La cristalizarea noii teme a contribuit sosirea fratelui meu. E vorba de faptul că Feodor Mihailovici, care citea diverse ziare străine (în care se publicau multe din cele care nu apăreau în ziarele ruseşti), a ajuns la concluzia că la Academia agronomică Petrovskaia vor izbucni în timpul cel mai scurt tulburări politice. Fiindu-i teamă că fratele meu, tânăr şi lipsit de voință cum era, ar putea participa la ele, Feodor Mihailovici a convins-o pe mama să-l cheme pe acesta să ne viziteze la Dresda. Cu sosirea fratelui meu Feodor Mihailovici voia să ne liniştească atât pe mine (începuse să mi se facă dor de țară), cât şi pe mama, care de doi ani locuia în străinătate (ba cu copiii surorii mele, ba în vizită la noi) şi căreia i se făcuse tare dor de fiul ei. Fratele meu visase întotdeauna să călătorească în străinătate; s-a folosit de vacanță şi a venit la noi. Feodor Mihailovici îl simpatizase întotdeauna pe fratele meu, se interesa de studiile sale, de cunoscuții săi şi, în general, de viața şi de starea de spirit ale stu-denților. Fratele meu povestea amănunțit şi cu pasiune. Atunci i-a şi venit lui Feodor Mihailovici ideea ca în-tr-una din povestirile sale să descrie mişcarea politică a vremii, iar unul din eroi să fie studentul Ivanov (sub numele de Şatov), ucis de Neceaev49. Despre studentul Ivanov fratele vorbea ca de un om inteligent, remarcabil prin tăria caracterului său şi care şi-a schimbat radical vechile convingeri. Şi cât de zguduit a fost fratele meu, când a aflat mai târziu din ziare despre asasinarea lui

Ivanov, față de care se simțea atât de ataşat! Descrierea parcului Academiei Petrovskaia şi a grotei unde a fost omorât Ivanov a fost făcută de Feodor Mihailovici după cuvintele fratelui meu.

Trebuie să mai spun că venirea fratelui meu la Dresda a ajuns un eveniment esențial în viața lui: printre membrii societății ruse a întâlnit o fată, care i-a devenit după un an, soție.

Deşi materialul pentru noul roman a fost luat din realitate, totuşi soțul meu l-a scris neobişnuit de greu. Ca de obicei, soțul meu era nemulțumit de munca sa, a refăcut de multe ori pasagii întregi, iar vreo cincisprezece coli de autor a distrus. Romanul cu tendință probabil că nu era în spiritul creației sale.

Pe măsură ce Liubocika noastră creştea şi nu mai avea nevoie de prezența mea neîntreruptă, am căpătat posibilitatea ca împreună cu Feodor Mihailovici să merg la galeria de tablouri, la concertele ieftine de pe terasa Briille şi să fac plimbări. In timpul uneia dintre ele a avut loc o întâmplare care

relevă caracterul impetuos al soțului meu. Lucrurile s-au petrecut astfel: în iarna lui 1870 s-a anunțat licitația mobilelor şi a lucrurilor unei răposate ducese germane. Se vindeau briliante, rochii, rufărie, blănuri etc. Şi sălile hotelului unde avea loc licitația erau ticsite de lume. Într-una din ultimele zile ale licitației am trecut pe lângă casa ei şi am propus să intrăm şi să vedem cum se vând la nemți lucrurile la licitație. Feodor Mihailovici fu de acord şi am urcat până în sală. Rămăseseră relativ puține lucruri, mai ales obiecte de lux, oare n-au prea găsit amatori printre nemții atât de socotiți. Din această pricină lucrurile nu se mai vindeau la vechiul preț, ci la prețurile oferite de cumpărători. Deodată, Feodor Mihailovici observă pe rafturile bufetului un fermecător surtout de table din sticlă de Boemia, foarte delicat, de un vişiniu-închis, cu ornamentații aurite. Erau cu totul optsprezece piese: două vase mari, două mijlocii, şase mai mici, patru vaze pentru dulceață şi patru farfurii, toate cu acelaşi desen. Feodor Mihailovici, mare autor de lucrări delicate, a admirat vazele şi a spus: „Ce bine ar fi să avem vazele astea minunate. Vrei, Anecika, să le cumpărăm?" Eu râdeam, Ştiind că deşi aveam bani în clipa aceea, nu aveam prea mulți. Odată cu noi admira cristalele o franțuzoaică; spunea doamnei care o însoțea că-i pare rău că sunt atât de multe lucruri, altfel le-ar fi cumpărat. Feodor Mihai-lovici o auzi şi i se adresă pe loc: „Madame, să le cumpărăm împreună". N-au trecut nici cinci minute şi lucrurile au şi fost expuse pentru optsprezece taleri, un taler de bucată. Oricât ar fi nemții de socotiți, dar un preț atât de mic pentru un număr atât de mare de lucruri li s-a părut şi lor accesibil şi au apărut amatori, care adăugau câte fiinf Groschen. Numai Feodor Mihailovici plusa câte un taler. Cu fiecare clipă Feodor Mihailovici se aprindea tot mai mult, iar eu văzând că prețul se ridică, mă gândeam cu groază – şi dacă franțuzoaica va refuza să cumpere şi toate lucrurile vor fi ale noastre? Licitatorul, când a ajuns la patruzeci şi unu de taleri, de teamă să nu piardă cumpărătorii a oprit licitația şi lucrurile ne-au revenit nouă. Franțuzoaica n-a renunțat la achiziție şi ne-am împărțit cinstit lucrurile. Trebuia să le ducem acasă. Feodor Mihailovici a rămas cu lucrurile, iar eu m-am dus acasă însoțită de doi hamali, fiecare cu câte o vază în mână. A trebuit să mai vin de două ori după lucruri. Puteți să vă imaginați uimirea mamei, când a văzut în camera soțului meu o colecție de vaze. Prima întrebare a ei a fost: „Şi cum o să duceți toate astea în Rusia? Voi n-aveți lăzi, aveți geamantane şi se vor sparge pe drum". Nu ne gândisem la asta şi chiar dacă ne-am fi gândit, Feodor Mihailovici, cuprins de patimă, tot n-ar fi renunțat la achiziție. Dealtfel, totul a decurs bine: din Dresda plecau adesea ruşi la Petersburg şi am rugat nişte cunoscuți să ia câte o vază şi s-o ducă surorii mele. Acest surtout de table are şi astăzi pentru noi o mare valoare de familie.

După cum am mai spus, soțul meu şi cu mine îl vizitam pe preotul rus N. F. Rozanov. Soțul meu nu-l aprecia cine ştie ce, pentru că acesta, prin vioiciunea şa şi printr-o oarecare frivolitate a judecăților sale, nu întruchipa tipul de slujitor al altarului cum şi-l imagina Feodor Mihailovici. Soția preotului era foarte simpatică. Printre cucoanele din Rusia care locuiau pe atunci la Dresda erau şi câteva mari admiratoare ale talentului soțului meu: îi aduceau

flori şi cărți şi mai ales o răs-fățau şi o copleşeau cu jucării pe Liubocika noastră, fapt cu care, evident, îşi atrăgeau simpatia lui Feodor Mihailovici.

Spre sfârşitul lui octombrie 1870, ruşii din Dresda s-au adunat la preot şi din proprie inițiativă au hotărât să trimită cancelarului de atunci un mesaj în legătură cu nota din 19 octombrie adresată reprezentanților Rusiei 50. Toți cei de față au început să-l roage pe Feodor Mihailovici să scrie scrisoarea.

— Care, deşi foarte ocupat pe atunci, acceptă. Iată scrisoarea: „Noi, ruşii care ne aflăm pentru un timp în străinătate, am aflat cu entuziasm şi gratitudine de voința imperială, expusă de Dumneavoastră în nota din 19 octombrie şi adresată reprezentanților Rusiei pe lângă puterile care au semnat Tratatul de la Paris. Suntem fericiți că putem şi de aici, adunați frățeşte şi într-un gând, să afirmăm Excelenței-Voastre sentimentele de bucurie pe care le-a încercat fiecare dintre noi la citirea notei. Am auzit în el parcă glasul marii şi glorioasei noastre Rusii. Fiecare dintre noi, mândru de numele de rus, a citit aceste cuvinte pline de dreptate şi de cel mai înalt sentiment de demnitate. 11 rugăm pe Dumnezeu să aibă grijă de fericirea patriei noastre şi s-o apere multă vreme de încercări, îl rugăm să păstreze pentru mulți ani pe iubitul nostru țar-eliberator 51 şi să-i dea slujitori atât de străluciți ca Excelența-Voastră.”

Această scrisoare a fost acoperită de o mulțime de semnături, în jur de o sută, şi trimisă consulului.

Mi se făcea dor de Rusia şi în primii trei ani pe care i-am petrecut în străinătate, dar apăreau impresii noi, bune sau rele, şi dorul mi se atenua. In cel de al patrulea an, însă, nam mai avut putere să lupt. Deşi în jurul meu erau ființele cele mai dragi: soțul, copilul, mama, fratele, îmi lipsea totuşi ceva important, îmi lipsea țara, Rusia. Tristețea mea s-a transformat treptat într-o boală, în nostalgie, şi viitorul îmi apărea lipsit de orice speranță. Aveam impresia că nu ne vom mai întoarce niciodată în Rusia, că vor apare mereu nişte obstacole de neînvins: ba n-avem bani, ba avem bani, dar nu putem să plecăm din cauză că sunt însărcinată sau pentru că ni-e teamă să nu răcească copilul etc. Străinătatea îmi apărea ca o închisoare în care am nimerit şi din care nu pot să scap. Oricât mă linişteau rudele, oricât mă mângâiau cu speranța că situația se va schimba şi că ne vom întoarce în țară, toate consolările erau zadarnice: am încetat să mai cred în aceste promisiuni şi am fost convinsă că soarta mi-a predestinat să rămân întotdeauna printre străini. Îmi dădeam seama că nu fac, cu tristețea mea, decât să-l amărăsc pe scumpul meu soț, căruia îi era nespus de greu să trăiască în străinătate: căutam să mă abțin față de el, să nu plâng, să nu mă vait, dar figura mea tristă mă trăda uneori. Îmi spuneam că sunt gata să suport toate necazurile, sărăcia, chiar cea mai mare sărăcie, numai să trăiesc în țara mea dragă, cu care mă mândream atât de mult. Amintindu-mi de starea mea de spirit de atunci, trebuie să spun că era uneori de neîndurat şi că n-o doresc nici celui mai rău duşman al meu.

La sfârşitul lui 1870, s-a ivit o împrejurare mulțumită căreia am avut posibilitatea să căpătăm o sumă de bani însemnată pentru noi şi anume: Stellovski, care cumpărase în 1865 de la Feodor Mihailovici dreptul de a publica operele sale, complete, a tipărit în volum separat Crimă şi pedeapsă. Conform înțelegerii, Stellovski era obligat să-i plătească soțului meu mai mult

de o mie de ruble. Şi iată că romanul fusese tipărit, iar editorul nu voia să plătească nimic, deşi fiul vitreg al soţului meu la anunţat că are o procură pentru primirea banilor. Ne-putându-se baza pe experienţa fiului său vitreg, Feodor Mihailovici l-a rugat pe A. N. Maikov să ia asupra sa obţinerea acestor bani, dar să nu se angajeze el în această acţiune, ci s-o încredinţeze unui avocat.

Mi-amintesc cu multă recunoştinţă de nesfârşita bunătate a mult stimatului A. N. Maikov faţă de noi, în cei patru ani pe care i-am petrecut în străinătate. Şi în acest caz, Apollon Nikolaevici a manifestat cele mai bune intenţii şi nu numai că a încredinţat treaba unui avocat, dar a căutat să ducă el însuşi tratative cu Stellovski. Acest editor, însă, era un escroc cunoscut, şi A. N. Maikov, temându-se ca Stellovski să nu-l înşele, î decis să-l cheme pe Feodor Mihailovici la Petensburg. Şi deoarece ştia că suntem întotdeauna fără bani, s-a gândit la o măsură extremă şi anume: să ne trimită o telegramă în oare-l sfătuia pe soţul meu să ceară un împrumut de o sută de ruble de la Fondul Literar şi cu banii aceştia, să vină la Petersburg singur, fără familie. Din păcate, telegrama a venit pe 1 aprilie (ziua păcălelilor în Rusia) şi noi am înţeles asta ca o glumă a cuiva sau ca o dorinţă perfidă a vreunui creditor sau poate chiar a lui Stellovski să-l cheme pe Feodor Mihailovici la Petersburg şi acolo, amenin ţându-l cu închisoarea datornicilor, să se achite pentru Crimă şi pedeapsă cu poliţele cumpărate pe un preţ de nimic. Bunul Apollon Nikolaevici nu s-a limitat la expedierea telegramei, ci a şi sondat din partea sa comitetul Fondului literar pentru un împrumut de o sută de ruble pentru scriitorul Dostoievski, Fondul, însă, a avut şi de data aceasta o atitudine neamicală faţă de cerere, fapt despre care vorbeşte A. N. Maikov în scrisoarea sa din 21 aprilie 1871.

Feodor Mihailovici a fost supărat când a primit scrisoarea aceasta şi în răspunsul său a scris următoarele: „Vedeţi cât de răuvoitor s-a purtat Fondul faţă de cererea mea (adică a dumitale pentru mine) de împrumut, ce garanţii mi s-au cerut etc. Etc. Şi cât e de arogant tonul răspunsului. Dacă ar fi cerut un nihilist, nu i s-ar fi răspuns astfel.”

Timpul trecea şi în aprilie 1871 s-au împlinit patru ani de oând eram în străinătate, iar speranţa de reîntoarcere în Rusia ba apărea, ba dispărea. Până la urmă, soţul meu şi cu mine am hotărât să ne întoarcem în timpul cel mai scurt la Petersburg, oricare ar fi fost consecinţele întoarcerii noastre. Planurile noastre, însă, atârnaude un fir de păr: aşteptam un nou membru al familiei în iulie sau la începutul lui august şi dacă n-am fi reuşit să ajungem în Rusia cu o lună înainte de evenimentul aşMai încolo vreau să arăt atitudinea binevoitoare a soţului meu faţă de Fondul literar, acordul său permanent de a citi la serile de binefacere şi o permanentă atitudine de ostilitate a Fondului literar faţă de el. (N. Aut.)

Omisiune în manuscris (N. Red. Ruse).

Teptat. Trebuia în mod cert să mai rămânem un an de zile, până la primăvară, pentru că era de neconceput să călătoreşti cu un nou-născut pe timp de toamnă târzie. Când ne gândeam că s-ar putea să nu vedem Rusia încă un an de zile, eram amândoi cuprinşi de disperare: atât de apăsătoare devenise pentru noi viaţa în străinătate. Feodor Mihailovici îmi spunea adesea că se va

„prăbuşi” dacă vom mai rărnâne în străinătate, că nu mai e în stare să scrie, că nu mai are material, că simte că va înceta să-şi mai amintească şi să înțeleagă Rusia şi pe ruşi, deoarece ruşii pe care îi cunoşteam la Dresda nu erau, după părerea lui, ruşi adevărați, ci nişte emigranți, care au părăsit Rusia de bunăvoie pentru totdeauna. Şi acesta era adevărul: toți erau membri ai familiilor de nobili, care nu s-au putut împăca cu abolirea iobăgiei şi care şi-au părăsit țara ca să se bucure de civilizația Europei Occidentale. In mare parte erau nişte oameni înrăiți de noua ordine şi de micşorarea averilor lor şi care îşi închipuiau că le va fi mai uşor să trăiască în străinătate. Feodor Mihailovici vorbea atât de des despre „prăbuşirea” implacabilă a talentului său, se chinuia atât de mult îa gândul că nu va avea cu ce să-şi hrănească tot mai numeroasa familie, atât de dragă, că uneori mă cuorindea disperarea când îl ascultam. Ca să-i spulber nelinişstea şi să-i alung gândurile triste, care-l împiedicau să se concentreze asupra lucrului, am apelat la acel procedeu care-l deconecta şi-l amuza întotdeauna. Profitând de faptul că aveam o oarecare sumă de bani (cam trei sute de taleri), am început să vorbesc despre ruletă şi despre faptul că ar merita să-şi mai încerce o dată norocul; îi spuneam că doar se întâmplase să câştige şi de ce n-am spera că de data aceasta norocul va fi de partea lui etc. Etc. Evident, nu mă gândisem nici o clipă la câştig şi-mi părea foarte rău de cei o sută de taleri pe care trebuia să-i jertfesc. Dar ştiam din precedentele sale plecări la ruletă că, după ce va încerca noi emoții, satisfăcându-şi astfel nevoia de risc, Feodor Mihailovici se va întoarce liniştit şi, convins de zădărnicia speranțelor sale de câştig, se va apuca de roman şi în două, trei săptămâni va recupera tot ce a pierdut. Ideea mea privitoare la ruletă i-a plăcut prea mult ca s-o refuze. După ce a luat cu el o sută douăzeci de taleri şi după ce ne-am înțeles ca în caz de pierdere să-i trimit bani de drum, a plecat la Wiesbaden, unde a petrecut o săptămână. După cum mă aşteptam, jocul la ruletă a avut un rezultat lamentabil şi, împreună cu cheltuielile de drum, Feodor Mihailovici a făcut praf o sută optzeci de taleri, sumă foarte importantă pentru noi atunci. Dar suferințele pe care le-a îndurat în săptămâna aceea, când şi-a reproşat că a luat banii familiei, banii mei şi ai copilului, au avut o influență atât de mare asupra lui, încât a hotărât să nu mai joace niciodată la ruletă. Iată cemi scria la 28 aprile 1871: „Am trecut printr-o transformare uriaşă, a dispărut fantezia ticăloasă, care m-a chinuit timp de zece ani (sau, mai bine zis, de la moartea fratelui meu, când m-am trezit deodată strivit de datorii); am tot visat să câştig, am visat serios, cu pasiune. Acum totul s-a terminat! A fost pentru ultima dată. Nu ştiu, Aniia, dacă ai să mă crezi, dar acum mi s-au dezlegat mâinile; de acum încolo am să mă gândesc serios la munca mea şi njam să-mi mai petrec nopțile cu gândul la joc, cum se întâmpla până acum.”

N-am putut, desigur, să cred dintr-o dată într-o fericire atât de mare ca cea a renunțării lui Feodor Mihailovici la ruletă. Mi-a mai promis de mai multe ori că n-o să mai joace, dar nu i-a stat în putere să-şi țină cuvântul. Şi totuşi această fericire s-a realizat şi a fost într-adevăr pentru ultima dată când a mai jucat la ruletă. Mai târziu, în timpul călătoriilor sale în străinătate (1874, 1875, 1876, 1879), Feodor Mihailovici nu s-a mai gândit. Niciodată să meargă într-un oraş cu jocuri de noroc. E adevărat, în Germania au fost închise în curând

ruletele, rrtai existau, însă, în Spa, în Saxonia şi la Monte-Carlo. Distanța nu l-ar fi împiedicat pe soțul meu să se ducă acolo, dacă ar fi dorit-o. Dar nu mai era atras de joc. Se părea că „fantezia” aceasta a lui Feodor Mihailovici de a câştiga la ruletă a fost un fel de obsesie sau boală de care a scăpat o dată pentru totdeauna.

Feodor Mihailovici s-a întors de la Wiesbaden liniştit, voios şi a început imediat să lucreze la continuarea romanului Demonii, deoarece se gândea că întoarcerea în Rusia, aranjatul într-o casă nouă şi, apoi, evenimentul pe care-l aşteptam nu-i vor da posibilitatea să lucreze.

Toate gândurile soțului meu erau îndreptate spre noua etapă a vieții noastre şi căuta să întrevadă cum se va întâlni cu rudele şi cu vechii săi prieteni, care, după părerea lui, s-ar fi putut schimba în ultimii patru ani, îşi dădea seama că el însuşi şi-a modificat unele opinii şi puncte de vedere.

În ultimele zile ale lunii iunie 1871 am primit de la Russki vestnik banii cuveniți pentru romian şi, fără să mai pierdem nici măcar o zi, ne-am apucat să ne lichidăm treburile noastre din Dresda (mai exact să răscumpă-răm lucrurile şi să ne plătim datoriile) şi să ne facem bagajele. Cu două zile înainte de plecare, Feodor Mihailovici m-a chemat la el, mi-a înmânat un teanc gros de hârtie scrisă, de format mare, şi m-a rugat să-l ard. Deşi am mai vorbit despre asta, îmi părea totuşi atât de rău de manuscrise, că am început să-mi implor soțul să-mi permită să le iau cu mine. Feodor Mihailovici, însă, mi-a reamintit că la granița rusă va fi fără doar şi poate percheziționat şi că i se vor lua hârtiile, care se vor pierde, cum i s-au pierdut toate hâr-tiile când a fost arestat în 1849. Nu era exclusă nici posibilitatea ca până la cercetarea hârtiilor să fim reținuți la Verjbolov şi asta era riscant, din pricina evenimentului care trebuia să se producă în curând. Oricât mi-a fost de greu să mă despart de manuscrise, a trebuit să mă supun argumentelor insistente ale lui Feodor Mihailovici. Am aprins căminul şi am ars hârtiile. Aşa au dispărut manuscrisele romanelor Idiotul şi Eternul soț. Îmi părea rău îndeosebi de acea parte a romanului Demonii care reprezintă varianta originală a acestei lucrări tendențioase. Am reuşit să păstrez doar carnetele de însemnări ale romanelor amintite şi să le dau mamei, care voia să se întoarcă în Rusia toamna, li era, însă, teamă să ia o valiză întreagă de manuscrise: marea lor cantitate ar fi putut naşte suspiciuni şi hârtiile i-ar fi fost luate.

În sfârşit, pe 5 iulie seara am reuşit să plecăm din Dresda la Berlin, unde neam urcat în trenul care urma să ne ducă în Rusia.

Multă bătaie de cap am avut pe drum cu vioaia noastră Liubocika, pe atunci în vârstă de un an şi zece luni.

Călătoream fără dădacă şi, din cauza stării mele, tot timpul drumului (şaizeci şi opt de ore) s-a ocupat de ea soțul meu: o scotea pe platformă la aer, îi aducea lapte şi mâncare, se juca cu ea, într-un cuvânt a fost cea mai bună dădacă şi prin asta mi-a uşurat mult lunga noastră călătorie.

S-a întâmplat aşa cum am presupus: la graniță, toate valizele şi sacii noştri de voiaj au fost răscoliți, iar hârtiile şi un pachet de cărți au fost puse deoparte. Toată lumea a fost lăsată să iasă din sala de control, iar noi trei tot mai eram acolo, împreună cu un grup de funcționari, care se îngrămădiseră în

jurul mesei şi ne cercetau cărţile şi un teanc subţire de manuscris. Am început să ne neliniştim că vom întârzia la trenul care trebuia să plece la Petersburg, dar ne-a scos din încurcătură Liubocika noastră – i se făcuse foame, biata de ea, şi a început să strige cât o ţinea gura: „Mamă, vreau chifle". Funcţionarii s-au săturat repede de ţipetele ei şi ne-au lăsat în plata Domnului, înapoindu-ne fără nici un fel de observaţii şi cărţile, şi manuscrisul.

Ne-am mai chinuit o zi şi o noapte în vagon, dar faptul că suntem pe pământ rusesc, că suntem înconjuraţi de ruşii noştri, era atât de liniştitor, că ne făcea să uităm toate neplăcerile călătoriei. Soţul meu şi cu mine eram veseli şi fericiţi şi ne întrebam unul pe altul: e chiar adevărat că suntem, în sfârşit, în Rusia? Până într-atât ni se păruse imposibilă realizarea vechiului nostru vis.

VIII

ANUL 1871. SFlRŞITUL PERIOADEI DIN STRĂINĂTATE A VIEŢII NOASTRE.

Sfârşitul acestei perioade, trebuie să spun că mi-l amintesc cu un aJdânc sentiment de mulţumire pentru destinul nostru. E adevărat, în decursul celor patru ani şi ceva, pe care i-am petrecut într-un exil voluntar, am fost supuşi unor grele încercări: moartea fiicei noastre mai mari, boala lui Feodor Mihailovici, permanenta noastră lipsă de bani şi nesiguranţa muncii, nefericita

— Amintiri – c. 1743 patimă a lui Feodor Mihailovici pentru ruletă şi imposibilitatea de a ne întoarce în ţară, dar încercările acestea au fost cu folos, ne apropiau, ne făceau să ne înţelegem şi să ne preţuim mai tune unul pe altul şi au creat acea puternică legătură reciprocă, mulţumită căreia am fost atât de fericiţi în căsnicia noastră.

Pentru mine personal, amintirea acelor ani e vie şi frumoasă. Am vizitat multe oraşe şi localităţi fermecătoare (Dresda, Baden-Baden, Geneva, Milano, Florenţa, Veneţia, Praga) şi în faţa ochilor mei extaziaţi s-a dezvăluit o întreagă lume, necunoscută până atunci, şi curiozitatea mea de om tânăr a fost pe deplin satisfăcută de vizitarea bisericilor, a muzeelor, a galeriilor de artă, mai ales atunci când o făceam în compania omului iubit, iar orice discuţie cu el îmi dezvăluia ceva nou în artă sau în viaţă.

Pentru Feodor Mihailovici toate locurile pe care le-am vizitat nu reprezentau nimic nou, dar el, om de mare simţ estetic, a vizitat cu o sinceră desfătare galeriile din Dresda şi Veneţia şi a privit ore în şir catedrala San Marco şi palatele Veneţiei.

E drept, în străinătate n-am avut nici un fel de societate, în afara unor întâlniri întâmplătoare şi ocazionale. In primii doi ani, Feodor Mihailovici a fost chiar bucuros de această izolare; prea obosise, după moartea fratelui său Mihail, de lupta cu necazurile şi nenorocirile care au năvălit asupra lui şi prea multe neplăceri i-a fost dat să îndure de la cei din lumea literară. In afară de aceasta, Feodor Mihailovici găsea că, pentru un om care gândeşte, e uneori foarte util să trăiască izolat, mai departe de evenimentele curente, întotdeauna agitate, şi să se lase cu totul în voia gândurilor şi a visurilor sale. Mai târziu, când s-a întors în viitoarea capitalei, Feodor Mihailovici şi-a amintit nu o dată ce bine era în străinătate, când dispunea de timpul său, când putea, fără

grabă, să gândească planul unei lucrări sau să citească o carte anume şi să se lase întru totul cuprins de admiraţie şi de emoţie.

Şi câte bucurii luminoase, profunde, pe lângă atâtea impresii; frumoase, ne-a dat viaţa în străinătate: naşterea copiilor, începutul vieţii de familie la care a visat întotdeauna Fecdor Mihailovici ne-au umplut şi ¦ ne-au luminat viaţa, încât spun, cu un sentiment de gratitudine faţă de soartă: „fie binecuvântaţi acei ani minunaţi pe care mi-a fost dat să-i petrec în străinătate, aproape numai în doi cu acest om uimitor, prin marile sale calităţi sufleteşti!" încheind trecerea în revistă a celor patru ani şi mai bine pe care i-aim petrecut în străinătate, voi vorbi despre semnificaţia lăuntrică a unei vieţi îndelung izolate. In ciuda numeroaselor griji şi a veşnicelor neajunsuri băneşti, iar uneori şi a unei plictiseli sufocante, o viaţă atât de izolată a avut o influenţă fertilă asupra relevării şi evoluţiei ideilor şi sentimentelor creştine, de care a ţinut întotdeauna gândirea soţului meu. Toţi prietenii şi cunoscuţii, care s-au întâlnit cu el după ce ne-am întors din străinătate, îmi spuneau că nu-l recunosc pe Feodor Mihailovici, într-atât i se schimbase caracterul în bine şi a devenit mai blând, mai bun şi mai tolerant cu oamenii. Obişnuita lui intoleranţă şi nerăbdare dispăruseră aproape cu totul. Citez din amintirile lui N. N. Strahov: „Sunt absolut convins că aceşti patru ani şi ceva pe care i-a petrecut în străinătate Feodor Mihailovici au constituit cea mai bună perioadă din viaţa lui, adică cea care i-a adus cele mai multe gâhduri şi sentimente profunde şi curate. A lucrat intens, dar a avut linişte şi bucuria unei vieţi fericite de familie şi aproape tot timpul a trăit într-o izolare desăvârşită, adică departe de toate pretextele importante care stau în calea evoluţiei fireşti a gândurilor şi a unei adinei factivitiăţi spirituale. Naşterea copiilor, grija faţă de copii, participarea fiecărui soţ la suferinţele celuilalt, chiar şi moartea primului copil – toate acestea sunt impresii pure şi uneori sublime. Nu există nici un dubiu că în străinătate şi nu aiurea, în acele împrejurări, în acele lungi şi liniştite meditaţii, s-a săvârşit acea deosebită revelaţie a spiritului creştin, care a sălăşluit din-totdeauna în el. Această transformare esenţială a devenit evidentă pentru toţi cunoscuţii săi, în momentul când Feodor Mihailovici s-a întors din străinătate. A făcut mereu ca discuţiile să se reducă la teme religioase. Mai mult: şi-a schimbat chiar şi atitudinea, a devenit mai blânid, alunecând uneori spre o sfioşenie totală. Chiar şi trăsăturile feţei lui purtau urmele acestei stări de spirit şi pe buzele sale apăru un zâmbet tandru... Probabil, că în el sălăşluiau cele mai bune sentimente creştine, acele sentimente care şi-au găsit tot mai des expresia în lucrările sale. Aşa a fost el la întoarcerea sa din străinătate."

Feodor Mihailovici însuşi şi-a amintit, mai târziu, cu recunoştinţă viaţa noastră în străinătate.

Rudele şi cunoştinţele au observat o mare schimbare şi la mine: dintr-o fată sfioasă şi timidă, am devenit o femeie cu un caracter ferm, pe care n-o mai putea speria lupta cu vicisitudinile vieţii, mai exact cu datoriile care au atins până la întoarcerea noastră la Petersburg suma de douăzeci şi cinci de mii de ruible. Mi-a rămas caracterul meu vesel şi optimist, dar nu mă manifestam aşa decât în familie, printre rude şi prieteni. Faţă de străini şi, mai ales, faţă de bărbaţi mă purtam cum nu se poate mai reţinut, limitându-mă la o politeţe

rece şi mai mult tăceam şi ascultam atentă, decât îmi exprimam gândurile. Prietenele mele îmi spuneau că am îmbătrânit mult în aceşti patru ani şi-mi reproşau că nu acord atenție înfățişării mele, că nu mă îmbrac şi nu mă pieptăn în ton cu moda. Eram de acord cu ele şi totuşi nu voiam să mă schimb cu nimic. Eram ferm convinsă că Feodor Mihailovici mă iubeşte nu numai pentru înfățişarea mea, ci şi pentru mintea şi caracterul meu şi că în acest timp am reuşit să ne „altoim sufletele", cum spunea el. Iar înfățişarea mea desuetă şi vădita evitare a societății masculine nu puteau să aibă decât o influență pozitivă asupra soțului meu, deoarece nu-i creau pretexte pentru manifestarea unei laturi rele a caracterului său – o gelozie lipsită de orice justificare.

Partea a cincea DIN NOU ÎN RUSIA

REÎNTOARCEREA ÎN ȚARA.

Pe 8 iulie 1871, într-o zi senină şi călduroasă, ne-am întors la Petersburg, după o şedere de patru ani în străinătate. De la gara Varşavski am mers pe prospectul Izmailovski şi am trecut prin fața bisericii sf. Treimi, unde avusese loc cununia noastră. Soțul meu şi cu mine ne-am închinat, mititica noastră, privindu-ne pe noi, s-a închinat şi ea.

— Ei, Anecika, spuse Feodor Mihailovici, am fost fericiți, nu-i aşa, în cei patru ani pe care i-am trăit în străinătate, deşi uneori ne-a venit greu. Ce-o să ne dea viața din Petersburg? Tot viitorul nostru e în ceață... Prevăd că ne aşteaptă dificultăți şi nelinişti, înainte de a ne putea pune pe picioare. Nu-mi pun speranța decât în ajutorul Domnului!

— De ce să ne amărâm dinainte, căutam eu să-l liniştesc, să sperăm că Domnul nu ne va părăsi! Esențialul e că visul nostru s-a înfăptuit şi suntem din nou în țară!

Ne-am oprit la hotelul de pe strada Bolşaia Koniu-şennaia, dar n-am stat acolo decât două zile. Să rămî-nem acolo, acum când aşteptam un nou memlbru al familiei era incomod şi prea scump. Am închiriat două camere mobilate la etajul al doilea al casei nr. 3 de pe prospectul Ekateringofski. Am ales acest cartier, ca fetița noastră să poată să-şi petreacă zilele călduroase ale lui iulie şi august în parcul Iusupovski, aflat prin apropiere.

Chiar în primele zile ale sosirii noastre, am fost vizitați de rudele lui Feodor Mihailovici şi întâlnirea a fost foarte amicală. În cei patru ani situația Emiliei Feo-dorovna se îmbunătățise: fiul ei mai mare, Feodor Mihailovici, devenise un muzician excelent şi avea multe lecții convenabile de pian. Cel de al doilea fiu, Mihaii Mihailovici, lucra la o bancă. Fiica ei, Ekaterina Mihailovna, avea şi ea angajamente ca Stenografă, aşa că familia o ducea destul de bine. În afară de asta, Emilia Feodorovna se obişnuise între timp eu gândul că Feodor Mihailovici, având acum familie, n-o poate ajuta decât în cazuri extreme.

Doar Pavel Alexandrovici nu putea nicicum să renunțe la gândul că „tata", cum continua să-l numească cu încăpățânare pe Feodor Mihailovici, este obligat să-l întrețină nu numai pe el, dar şi familia lui. Dealtfel, l-am primit cu amabilitate, mai ales pentru faptul că mi-a plăcut mult soția lui, Nadejda Mihailovna, cu care se căsătorise abia în aprilie. Era o femeie drăguță, nu prea înaltă, modestă şi deşteaptă. N-am putut pricepe cum de s-a hotărât să se

mărite cu un om atât de imposibil ca Pavel Alexandrovici. Îmi părea sincer rău de ea: presimțeam cât de greu o va duce.

La apt zile după sosirea noastră la Petersburg, pe 16 iulie, s-a născut primul nostru fiu, Feodor. În ajun m-am simțit prost. Feodor Mihailovici, care s-a rugat toată ziua şi toată noaptea pentru o naştere uşoară, a hotărât, după cum mi-a spus mai târziu, ca în cazul când se va naşte un băiat, fie şi cu zece minute înainte de miezul nopții, să-l numească Vladimir, numele cneazului Vladimir, trecut în rândul sfinților şi care se sărbătoreşte pe cincisprezece iulie. Copilul s-a născut, însă, pe 16 şi a primit numele de Feodor, în cinstea tatălui său, cum hotărâsem mai demult. Feodor Mihailovici era foarte fericit şi că s-a născut un băiat, şi că „evenimentul" care-l îngrijora atât s-a desfăşurat normal.

După ce m-am mai întremat, ne-am botezat băiatul. Naşul lui (ca şi al celorlalte două fete) a fost prietenul lui Feodor Mihailovici, cunoscutul poet Apollon

Nikolaevici Maikov. Iar drept naşă, Feodor Mihailovici a ales-o pe fiica noastră Liubocika, care pe atunci n-avea nici doi ani.

La sfârşitul lui august, soțul meu a plecat la Moscova şi a primit de la redacția revistei Russki vestnik o parte din onorariul pentru romanul Demonii, care se tipărea în 1871. N-a primit prea mulți bani, cu toate acestea a apărut posibilitatea să ne mutăm din camere mobilate într-un apartament de iarnă. Principala noastră dificultate consta în faptul că n-am avut nici un fel de mobilă. Mi-a venit ideea să mă duc la Apraksin Dvor şi să-i întreb pe negustorii de mobilă de acolo, dacă n-ar fi de acord să ne vândă mobilă în rate de câte douăzeci şi cinci de ruble pe lună, iar până la achitarea întregii sume mobila rămânând a fi socotită proprietatea negustorului. S-a găsit un negustor care să accepte aceste condiții şi ne-a dat piese de patru sute de ruble. Dar ce piese erau acelea! Noi, dar din lemn de anin şi brad şi, fără să mai vorbesc cum arătau, fuseseră lucrate atât de prost, încât s-au descleiat toate după trei ani şi a trebuit să le schimbăm cu altele noi. Eram, însă, bucuroasă şi de această mobilă: ne dădea posibilitatea să avem locuința noastră proprie. Nu mai era cu putință să rămânem în camere mobilate: în afara diverselor inconveniente, soțul meu, din cauza vecinătății lu copii mici, a țipetelor şi a plânsului lor, nu putea nici să doarmă, nici să lucreze.

După ce ne-am înțeles în privința mobilei, am început să caut casă. Pavel Alexandrovici s-a oferit să mă ajute. În aceeaşi seară a anunțat că a găsit un apartament excelent, de opt camere, foarte ieftin – o sută de ruble pe lună.

— La ce ne trebuie o locuință atât de mare? Îl întrebai uimită.

— Nu e mare de loc: voi o să aveți un salon, un cabinet, Un dormitor, o cameră pentru copii, noi – un salon, un cabinet şi un dormitor, iar sufrageria va fi comună.

— Ai de gând să locuieşti împreună cu noi? Îl întrebai eu, uluită de impertinența lui.

— Cum altfel? Aşa i-am spus şi neveste-mi: când va veni tata, o să stăm împreună.

De data aceasta a trebuit să discut serios cu el şi să-i demonstrez că împrejurările sunt altele şi că în nici un caz n-am să mai fiu de acord să mai

stăm împreună. Ca de obicei, Pavel Alexandrovici a început să-mi spună obrăznicii şi să mă amenințe că se va plânge lui Feodor Mihailovici, dar nici nu l-am mai ascultat. Cei patru ani de viață independentă n-au trecut degeaba pentru mine. Pavel Alexandrovici şi-a dus amenințarea la îndeplinire şi i s-a adresat lui Feodor Mihailovici, care, însă, i-a spus:

— Toată gospodăria am lăsat-o pe mâna soției, cum va hotărî ea aşa va fi.

Multă vreme n-a putut să-mi ierte Pavel Alexandrovici eşuarea planurilor sale.

După multe căutări am găsit un apartament pe strada Serpuhovskaia, pe lângă Institutul de Tehnologie, în casa Arhanghelskăi şi l-am închiriat pe numele meu, ca să-mi scutesc soțul de grijile gospodăreşti. Apartamentul era compus din patru camere: cabinetul, unde lucra şi dormea Feodor Mihailovici, salonul, sufrageria şi o cameră mare pentru copii, unde dormeam eu.

În ciuda mobilei proaste, mă mângâiam cu gândul că nu va trebui să cumjpărăm lucruri de gospodărie şi haine groase, deoarece fuseseră date spre păstrare la diverse persoane. Dar, vai, şi nici aici n-am avut noroc.

Vesela de porțelan şi de aramă, ca şi lucrurile de bucătărie, fuseseră lăsate spre păstrare la o cunoscută,

0 domnişoară bătrână. In timpul absenței noastre ea a murit şi sora ei a dus în provincie tot ce a găsit în casă, fără să mai aleagă ce-i aparține şi ce nu. Şubele noastre au fost pierdute, la amanet, prin depăşirea termenului de plată a dobânzilor de către doamna care şi-a luat această obligație, în ciuda faptului că i-am trimis cu regularitate banii pentru dobânzi. Sticlăria şi porțelanurile pe care i le-am dat în păstrare surorii mele, Măria Grigorievna, au fost sparte de servitoarea căreia

1 s-a poruncit să le spele, iar aceasta, alunecând, a scăpat pe jos tava cu porțelanurile. Această din urmă pierdere m-a întristat mult, deoarece tatăl meu, care fusese un cunoscător în materie şi căruia îi plăcea să umble pe la anticari, a achiziționat o mulțime de lucruri minunate. După moartea lui mie mi-au revenit câteva ceşti minunate de Vieux-Saxe, Sevres, de pe vremea lui Nicolae I şi de asemenea un serviciu vechi, de cristal. Şi acum îmi pare rău de fermecătoarele ceşti cu păstorițe şi de paharul cu o muscă desenată atât de viu, că toți care au băut din paharul acesta căutau s-o prindă. Mult aş da să pot căpăta înapoi aceste dragi amintiri din copilărie! De aceeaşi soartă tristă au avut parte şi lucrurile lui Feodor Mihailovici. Avusese o bibliotecă minunată, la care se gândise mult în străinătate. Biblioteca conținea multe cărți primite de la prietenii săi scriitori, cu dedicații; erau multe lucrări serioase în materie de istorie şi de rit vechi. Când aim plecat, Pavel Alexandrovici l-a rugat pe soțul meu să lase biblioteca în grija lui, încredințându-l că-i trebuie pentru studii şi promi-țându-i s-o înapoieze întreagă; a ieşit la iveală că, având nevoie de bani, a vândut-o pe la anticari. La reproşul meu mi-a răspuns cu impertinență că noi suntem de vină, pentru că nu i-am trimis bani la timp.

, Pierderea valoroasei biblioteci l-a mâhnit mult pe Feodor Mihailovici. Alcum nu mai avea posibilitatea să cheltuiască mulți bani, cum a făcut înainte, pe cărțile care-i erau atât de necesare. In afară de asta, în biblioteca lui erau câteva cărți rare, imposibil de cumpărat.

O plăcută surpriză pentru mine a constituit-o un coş mare împletit, plin cu hârtii, care a fost în păstrare la una din rudele mele. Cereetându-i conținutul, am găsit câteva carnete de însemnări referitoare la romanul Crimă i şi pedeapsă şi la câteva mici nuvele, câteva registre ale revistelor Vremea şi Epoha, rămase de la răposatul său frate Mihail Mihailovici şi multă şi felurită corespondență. Aceste hârtii şi documente ni s-au dovedit de mare utilitate mai târziu, când a trebuit să fie dovedite sau infirmate unele fapte din viața lui Feodor Mihailovici.

II

În septembrie 1871, un ziar a anunțat reîntoarcerea scriitorului Dostoievski din străinătate şi cu asta ne-a făcut cel mai prost serviciu. Creditorii noştri, care până atunci tăcuseră, au apărut imediat cu cereri de plată a datoriilor. Primul şi foarte amenințător a fost Hinterstein. Nu era vorba de o datorie personală a lui Feodor Mihai-lovici, şi nici de treburile revistei, ci ide fabrica de tutun a răposatului său frate.

Mihail Mihailovici, un om foarte întreprinzător, avea, în afara revistei, şi o fabrică de tutun. Pentru a mări vânzarea, a născocit diferite premii: foarfeci, brice, bri-cege etc. Introduse în cutiile cu țigări de foi. Aceste surprize au atras mulți cumpărători. Obiectele de mai sus Mihail Mihailovici le cumpăra de la angrosistul H. Hinterstein. Acesta îi dădea şi pe credit, luând procente însemnate. Când abonamentele la revista Vremea au început să sporească, Mihail Mihailovici s-a achitat treptat de datorii față de Hinterstein, pe care-l socotea drept cel mai intolerant dintre creditorii săi. Cu câteva zile înainte de moarte i-a spus cu bulcurie soției şi lui Feodor Mihailovici că a „scăpat, în fine, de lipitoarea asta de Hinterstein".

Când, după moartea fratelui, toate datoriile au trecut în contul lui Feodor Mihailovici, acesta a fost vizitat de d-na Hinterstein, care i-a spus că Mihail Mihailovici i-a rămas dator în jur de două mii de ruble. Feodor Mihailovici şi-a amintit cuvintele fratelui său despre plata datoriilor către Hinterstein şi i-a spus asta, ea, însă, afirma că e vorba de o datorie separată şi că i-a dat banii aceştia lui Mihail Mihailovici fără nilci un fel de document. L-a implorat pe Feodor Mihailovici fie să-i dea banii, fie să-i dea o poliță, a plâns cu hohote, a căzut în genunchi, i-a spus că soțul ei o va mânca de vie. Feodor Mihailovici, care a crezut întotdeauna în cinstea oamenilor, a crezut-o şi pe ea şi i-a dat două polițe de câte o mie de ruble. Prima poliță a fost plătită până în 1867, iar. Plata pentru cea de a doua poliță, ale cărei dobânzi pe cinci ani mai făceau încă două sute de ruible, Hinterstein a cerut-o imediat după întoarcerea noastră. A trimis o scrisoare amenințătoare şi Feodor Mihailovici s-a dus la el, cerându-i o păsuire până la Anul nou, când va primi bani pentru romanul său. S-a întors disperat: Hinterstein l-a anunțat că nu mai are de gând să aştepte şi că a hotărât să-i pună sechestru pe avere. Iar dacă nu va fi suficient pentru acoperirea datoriilor, îl va închide pe Feodor Mihailovici la închisoarea datornicilor.

— Dacă am să stau la datornici, departe de familie, dar împreună cu tot felul de oameni străini, o să mai mă pot ocupa de literatură? Îi spuse Feodor

Mihailovici. Atunci cum am să-ți plătesc, dacă mă lipseşti de posibilitatea de a lucra?

— O, sunteți un scriitor cunoscut şi sunt sigur că o să vă răscumpere imediat Fondul literar, răspunse Hinterstein.

Lui Feodor Mihailovici nu-i plăceau cei care se ocupau pe atunci de Fondul literar. S-a îndoit de ajutorul lor şi chiar dacă i-ar fi fost propus (după cum i-a spus lui Hinterstein), el prefera să stea la închisoare decât să-l primească.

Soțul meu şi cu mine am discutat îndelung cum să aranjăm mai bine treaba asta şi ne-am hotărât să-i propunem lui Hinterstein o altă soluție: să-i dăm o sută da ruble la început, iar restul să-i plătim în rate de cincizeci de ruble pe lună, cu condiția ca după Anul nou să achităm restul. Cu propunerea asta soțul meu s-a dus pentru a doua oară la Hinterstein şi s-a întors indignat. Mi-a relatat că, Hinterstein, după o discuție lungă, i-ar fi spus:

— Dumneavoastră sunteți un scriitor rus de talent, iar eu nu sunt decât un mic negustor german şi vreau să vă demonstrez că pot să-l închid pe celebrul scriitor rus în închisoarea datornicilor. Fiți sigur că aşa am să şi fac. I

Asta a fost după victoriosul război franco-prusac şi nemții au devenit trufaşi şi aroganți.

Am fost revoltată de o asemenea atitudine față de Feodor Mihailovici, dar înțelegeam că ne aflăm în mâi-nile ticălosului şi că n-avem posibilitatea să scăpăm de el. Presimțind că Hinterstein nu se va rezuma la amenințări, am hotărât să aranjez eu însămi treburile, şi, fără să-i spun nici un cuvânt soțului meu (care mi-ar fi interzis, probabil) despre intenția mea, m-am dus la Hinterstein.

M-a primit arogant şi mi-a declarat:

— Sau puneți banii pe masă, sau după o săptămână averea dumneavoastră va fi sechestrată şi vândută la licitație, iar soțul dumneavoastră va ajunge în casa lui Tarasov.

— Apartamentul nostru e închiriat pe numele meu, îi răspunsei eu calm, mobila e luată pe datorie, cu plata în rate, şi până la achitarea sumei aparține negustorului, deci nu poate fi pusă sub sechestru, şi drept doivadă i-am arătat contractul de închiriere şi copia contractului cu negustorul de mobilă. In ceea ce priveşte amenințarea dumitale cu închisoarea datornicilor, continuai eu, te previn că dacă asta se va întâmpla, am să-l implor pe soțul meu să rămână acolo până la scurgerea termenului. Eu am să mă mut undeva prin apropiere, am să-l vizitez cu copiii şi am să-l ajut să lucreze. Astfel, n-ai să primeşti nici un ban şi în plus ai să fii obligat să plăteşti şi întreținerea. Iți dau cuvântul meu de onoare că ai să fii pedepsit pentru încăpățânarea dumitale!

Hinterstein a început să se plângă de ingratitudinea lui Feodor Mihailovici, care nu voia să-i plătească o datorie atât de veche.

— Nu, dumneata trebuie să fii recunoscător soțului meu, i-am ripostat, indignată, pentru faptul că i-a dat soției dumitale polița pentru o datorie care poate că a fost plătită de multă vreme. Dacă Feodor Mihailovici i-a dat-o, a făcut-o numai din generozitate şi din milă. Soția dumitale a plâns şi a spus că

ai fi mâncat-o de vie. Dacă ai să îndrăzneşti să-ţi duci ameninţarea la îndeplinire, am să descriu toată această istorie şi am s-o

Aşa i se spunea în mod curent închisorii pentru datornici, ce se afla în casa lui Tarasov. (N. Aut.)

Detenţiunea datornicului stingea datoria. Pentru 1200 de ruble era prevăzut un termen între 9 şi 14 luni. (N. Aut.)

Creditorul trebuia să plătească întreţinerea datornicului aflat în detenţiune. (N. Aut.) public în Sin otecestva. Să vadă toată lumea de ce sunt capabili nemţii cei „cinstiţi”!

Mi-am ieşit din fire şi i-am vorbit fără să-mi aleg cuvintele. De data aceasta mânia m-a ajutat. Neamţului i s-a făcut frică şi m-a întrebat ce pretenţii am.

— Aceleaşi, de care ţi-a vorbit ieri soţul meu.

— Bine, daţi-mi banii.

Am cerut o înregistrare amănunţită a înţelegerii noastre, deoarece îmi era teamă că Hinterstein se va răzgândi mai târziu şi va începe iar să ne chinuiască. M-am întors acasă victorioasă, ştiind că am asigurat pentru un timp liniştea soţului meu.

HI înainte de a povesti lupta noastră cu creditorii, care a mai ţinut încă zece ani, aproape până la moartea lui Feodor Mihailovici, vreau să explic cum anume au apărut datoriile astea care ne-au torturat pe amândoi.

O foarte mică parte din ele, două-trei mii, au fost făcute personal de Feodor Mihailovici. In cea mai mare parte erau datoriile lui Mihail Mihailovici, făcute cu fabrica de tutun şi cu revista Vremea. După moartea neaşteptată a lui Mihail Mihailovici (n-a fost bolnav decât trei zile) familia lui, soţia şi patru copii obişnuiţi să trăiască îndestulat, chiar larg, au rămas absolut lipsiţi de mijloace. Feodor Mihailovici, care pe vremea aceea era văduv şi n-avea copii, a socotit că e de obligaţia lui să plătească datoriile fratelui său şi să-i susţină familia. Probabil că ar fi reuşit să-şi realizeze nobila intenţie, dacă ar fi fost un om practic şi prudent. Din păcate, credea prea mult în cinstea şi în noblețea oamenilor. Când am auzit mai târziu povestirile unor martori despre modul în care Feodor Mihailovici dădea polițe şi cânld am aflat din vechile scrisori amănuntele multor fapte, am fost uimită de lipsa aproape infantilă de spirit practic. Îl înşelau şi-i luau polițe toţi care xi-aveau ruşine şi cărora nu le era lene s-o facă. Cât a trăit fratele său, Feodor Mihailovici nu se amesteca în treburile financiare ale revistei şi nu ştia cum stau lucrurile. După moartea fratelui său, soţul meu, care a preluat editarea revistei Epoha, a trebuit să preia şi datoriile legate de editarea revistei Vremea, datorii pentru tipografie, hârtie, legătorie etc. In afară de colaboratorii revistei Vremea pe care-i cunoştea personal, au început să vină la el oameni absolut necunoscuţi care-l asigurau că răiposatul Mihail Mihailovici le-a rămas dator. Aproape nimeni n-a adus nici un fel de dovezi, dar Feodor Mihailovici, care credea în cinstea oamenilor, nici nu le-a cerut. Feodor Mihailovici (după cum mi s-a relatat) îi spunea de obicei solicitantului:

— Acum n-am deloc bani, dar dacă vreţi pot să vă dau o poliţă. Vă rog doar să nu-mi cereţi prea repede banii, am să vi-i plătesc când am să pot.

Oamenii luau polițele, promiteau să aştepte, dar, bineînțeles, nu-şi țineau promisiunile şi protestau polițele imediat. Am să relatez un fapt pe care l-am extras din documente.

X., un scriitor de mâna a doua, care-şi publica lucrările în Vremea, a venit la Feodor Mihailovici şi i-a cerut să-i achite două sute cincizeci de ruble pentru o nuvelă care fusese publicată în revistă încă în timpul vieții lui Mihail Mihailovici. Ca de obicei, soțul meu n-a avut bani şi i-a propus o poliță. X. I-a mulțumit fierbinte, i-a promis că va aştepta până i se vor aranja treburile lui Feodor Mihailovici şi l-a rugat să-i dea o poliță fără termen, ca să nu fie obligat s-o protesteze. Cit de uimit, însă, a fost Feodor Mihailovici, când după două săptămâni i s-a cerut să plătească polița şi a fost amenințat cu sechestrul. Feodor Mihailovici s-a dus la X. Să-i ceară explicații. Acesta s-a fâstâcit, a început să se justifice, să-l asigure că propiietăreasa a vrut să-l dea afară din casă, iar el, adus la disperare i-a dat polița, dar a pus-o să-şi dea cuvântul că va mai aştepta cu cererea banilor. I-a promis să mai vorbească o dată cu ea, s-o convingă etc. Bineînțeles că n-a ieşit nimic din tratativele întreprinse şi Feodor Mihailovici s-a văzut obligat să împrumute bani, cu o mare dobândă, ca să achite această datorie.

După vreo opt ani, cercetmd cu un prilej hârtiile lui Feodor Mihailovici, am găsit registrul revistei Vremea.

Puteți să vă închipuiți uimirea şi indignarea mea, când am dat peste o chitanță, semnată de scriitorul X., de primire de la Mihail Mihailovici a banilor pentru această povestire! I-am arătat-o soțului meu şi am auzit drept răspuns:

— Ei, n-am crezut că X. E capabil să mă înşele! La ce poate să-l ducă nevoia pe om!

După părerea mea, cea mai mare parte a datoriilor pe care Feodor Mihailovici şi le-a asumat au fost de acest gen. Erau în jur de douăzeci de mii, iar cu dobân-zile se ridicau, la întoarcerea noastră din străinătate, la circa douăzeci şi cinici de mii. Le-am plătit timp de treisprezece ani. Abia cu un an înainte de moartea soțului meu, am putut, în sfârşit, să ne achităm şi să răsuflăm uşurați, fără să ne mai fie teamă că vom fi chinuiți de înştiințări, explicații, amenințări cu sechestru şi cu vânzarea lucrurilor din casă etc.

Pentru plata acestor datorii fictive, Feodor Mihailovici a trebuit să lucreze mai presus de puterile sale şi totuşi să-şi refuze sieşi şi să refuze şi familiei nu numai bunăstarea şi confortul, dar chiar şi strictul necesar. Cu cât am fi putut trăi mai fericiți, mai mulțumiți şi mai liniştiți cei paisprezece ani ai căsniciei noastre, dacă asupra noastră n-ar fi planat mereu grija achitării datoriilor.

Şi cât ar fi câştigat sub aspect artistic lucrările soțului meu, dacă n-ar fi avut aceste datorii şi şi-ar fi putut scrie romanele fără grabă, să le verifice şi să le cizeleze înainte de a le înmâna tiparului. In literatură şi în societate lucrările lui Dostoievski sunt adesea comparate cu lucrările unor alți scriitori de talent şi lui Dostoievski i se reproşează deseori o excesivă complicare, încâlcirea şi lipsa de organizare din romanele sale, în timp ce lucrările altor scriitori sunt finisate, iar cele ale lui Turgheniev, de pildă, sunt cizelate ca nişte bijuterii. Dar se întâmplă arareori ca cineva să-şi amintească şi să cântărească împrejurările în care au trăit şi au lucrat alți scriitori şi împrejurările în care a trăit şi a lucrat

soțul meu. Aproape toți ceilalți (Tolstoi, Turgheniev. Goncearov) au fost nişte oameni sănătoşi şi asi-i gurați materialiceşte, avâmd deplina posibilitate săşi gândească şi să-şi finiseze lucrările. Iar Feodor Mihailo-vici suferea de două boli grele, avea o familie grea, datorii şi era frământat de grija zilei de mâine şi a plinii de toate zilele. Exista vreo posibilitate să-şi cizeleze lucrările? De câte ori nu se întâmplase în ultimii paisprezece ani ai vieții lui, ca două, trei capitole să fi fost deja tipărite în revistă, ca cel de al patrulea să fie dat la cules, cel de al cincilea să fi fost trimis prin poştă la Russki vestnik, iar celelalte să nu fi fost decât concepute, nu şi scrise. Şi adesea, Feodor Mihailovici, citind un capitol deja tipărit al vreunui roman de-al său, îşi dădea seama clar de o greşeală şi era disperat la gândul că şi-a stricat lucrarea.

— Dacă aş putea să capăt înapoi manuscrisul, spunea el uneori, dacă aş putea să-l corectez! Acum văd unde e dificultatea, văd de ce nu-mi iese romanul. Poate că mi-am „omorât" de tot ideea.

Şi era o mâhnire sinceră, mâhnirea artistului care şi-a văzut clar greşeala şi care nu mai are posibilitatea s-o corecteze. Da, din nefericire, uneori nu avea această posibilitate: îi trebuiau bani pentru trai, pentru plata datoriilor şi din pricina aceasta era nevoit, în ciuda bolii, uneori a doua zi după criză, să lucreze, să se grăbească, abia să-şi mai verifice manuscrisul, ca să fie trimis la timp şi ca să-şi poată lua mai repede banii. Şi niciodată în viață (exceptând prima lui lucrare Oameni sărmani) n-a putut Feodor Mihailovici să scrie fără grabă, gândind temeinic planul romanului şi analizân-du-i toate detaliile. Nu i-a fost dat lui Feodor Mihailovici să aibă parte de fericirea asta mare şi ăsta i-a fost gândul cel mai scump, dar, vai, nerealizabil!

Datoriile pe care şi le-a asumat Feodor Mihailovici i-au fost păgubitoare şi din punct de vedere economic: în timp ce scriitorii asigurați materialiceşte (Turgheniev, Tolstoi, Goncearov) ştiau că revistele se băteau pe romanele lor şi primeau cinci sute de ruble pe coala de autor, Dostoievski, neasigurat cum era, trebuia să-şi propună singur lucrările revistelor şi, cum cel care propune este întotdeauna în pierdere, era plătit sensibil mai prost de aceleaşi reviste. Astfel, a primit pentru romanele Crimă şi pedeapsă, Idiotul şi Demonii o sută cincizeci de ruble pe coala de autor; pentru romanul Adolescentul două sute cincizeci de ruble şi numai pentru ultimul său roman, Frații Karamazov, a primit trei sute de ruble pe coala de autor.

Mă cuprinde un sentiment de amărăciune, când mi-amintesc de câte lucruri am fost lipsită din cauza acestor datorii străine, datoriile unui om pe care nu l-am văzut niciodată, şi, în plus, nişte datorii fictive, pe nişte polițe luate prin înşelăciune de la soțul meu de către nişte oameni incorecți. Toată viața mea de atunci a fost întunecată de gânduri de unde să fac rost de o anume sumă de bani necesară la o anume dată; unde şi pentru cit să amanetez un lucru; cum să fac ca Feodor Mihailovici să nu afle de vizita vreunui creditor sau de amanetarea vreunui lucru. Aşa s-a dus tinerețea mea, mi s-a zdruncinat sănătatea şi mi-au slăbit nervii.

Amărăciunea e şi mai mare când mă gândesc că jumătate din aceste neplăceri ar fi putut fi evitate, dacă printre prietenii soțului meu s-ar fi găsit nişte oameni cumsecade, care ar fi vrut să-l dirijeze pe Feodor Mihailovici în

problema, necunoscută lui, a conducerii unei reviste. Mi s-a părut întotdeauna de neînțeles şi crud faptul că oamenii, pe care Feodor Mihailovici îi socotea prieteni, cunoscând lipsa lui aproape infantilă de spirit practic, credulitatea lui excesivă, bolile lui, au putut să-l lase să se descurce singur în toate pretențiile şi datoriile rămase după moartea lui Mihail Mihailovici. Oare n-au putut să-l ajute, să cerceteze toate pretențiile şi să ceară dovezi pentru fiecare datorie în parte? Sunt convinsă că multe din pretenții nici n-ar mai fi apărut, dacă s-ar fi aflat că vor fi cercetate nu numai de credulul Feodor Mihailovici. Dar, vai, printre prietenii şi admiratorii lui Feodor Mihailovici nu s-a găsit nici măcar un om cumsecade, care să fi fost dispus să-şi sacrifice timpul şi să-i facă un serviciu real. Tuturor le părea rău de Feodor Mihailovici, toți îl compătimeau, dar toate astea nu erau decât „vorbe, vorbe, vorbe".

O să mi se spună, poate, că prietenii lui Feodor Mihailovici erau poeți şi romancieri şi că nu se pricepeau deloc la treburile practice. La asta voi răspunde că toți aceşti oameni se pricepeau foarte bine să-şi aranjeze

— Amintiri – c. 174} treburile lor personale. O să mi se răspundă, poate, că Feodor Mihailovici dorea să fie independent şi că n-ar fi admis să fie dirijat. Dar nici această replică n-ar fi exactă. Mi-a predat cu plăcere toate treburile sale, îmi asculta şi-mi urma sfaturile, deşi la început nu mă putea socoti, desigur, o administratoare experimentată. Aceeaşi încredere ar fi avut-o şi față de ajutorul prietenilor, dacă i-ar fi fost oferit. Mă gândesc cu un sentiment de amară supărare, pentru Feodor Mihailovici, la astfel de prieteni şi la astfel de relații prieteneşti.

IV

La începutul reîntoarcerii noastre în Rusia am nădăjduit să pot plăti o parte din datorii prin vânzarea casei ce mi-a fost dată ca zestre. Am aşteptat cu nerăbdare întoarcerea mamei de la Dresda, era acolo pentru nunta fratelui meu, şi întoarcerea surorii mele de la Roma.

— În absența mamei sora mea fusese cea care ne administrase casele. Primăvara, însă, s-a îmbolnăvit de tifos şi a murit la Roma, în ziua de 1 mai 1872. După moartea ei am aflat că-i dăduse demult soțului ei împuternicirea să-i administreze treburile, iar acesta, plecând adesea din Petersburg cu soția sa, şi-a transmis împuternicirea unui cunoscut de-al său. Acest domn, care s-a folosit timp de trei-patru ani de veniturile de pe case, n-a găsit de cuviință, să plătească impozitele. S-au adunat restanțe importante şi casele au fost scoase la licitație. N-am avut bani să plătim restanțele şi să salvăm casele de licitație, dar am nădăjduit că vor fi cumpărate la un preț bun şi că mama va primi banii pe care mi-i va da în locul casei. Din păcate, speranțele mele nu s-au adeverit. Domnul care ne-a administrat casele a încheiat înțelegeri fictive cu nişte intermediari. Cărora, cică, le arendase casele pentru zece ani, primind banii înainte. Speculația aceasta a ieşit la iveală doar la licitație şi, evident, nu s-au mai găsit doritori să ne cumpere casele. Atunci ticălosul le-a cumpărat plătind restanțele față de stat, adică, pentru câteva mii, a pus mâna pe trei case, două acareturi mari şi un lot uriaş de teren. Astfel, pentru mama, fratele meu şi cu mine n-a mai rămas nimic. Am fi putut, desigur, să începem un proces, dar ne lipseau banii necesari. În afară de asta, dacă l-am fi deschis, ar fi trebuit să-l

tragem la răspundere şi pe soţul surorii mele. Asta ne-ar fi certat şi am fi fost lipsiţi de posibilitatea de a-i vedea pe orfani, pe care-i iubeam mult. Greu mi-a mai fost să renunţ la singura speranţă de a ne îndrepta situaţia noastră tristă!

La început, îi lăsam pe creditori să ducă tratative direct cu Feodor Mihailovici. Dar rezultatele acestor tratative au fost proaste: creditorii vorbeau impertinent cu soţul meu, îl ameninţau cu sechestrul şi cu închisoarea datornicilor. După discuţiile astea, Feodor Mihailovici era cuprins de disperare, umbla ore întregi prin cameră, se trăgea de părul de pe tâmple (gestul lui obişnuit de nervozitate) şi repeta:

— Şi ce-o să facem, ce-o să facem acum?

Iar a doua zi avea o criză de epilepsie.

Îmi părea foarte rău de soţul meu şi, fără să-i spun nimic m-am decis să duc eu tratative cu creditorii. Ce oameni ciudaţi s-au perindat pe la mine! Erau, mai ales, traficanţi de poliţe: văduve de funcţionari, proprietărese de camere mobilate, ofiţeri în retragere, avocaţi de speţă joasă. Toţi aceştia cumpăraseră poliţele pe nimic, dar voiau să primească pe ele întreaga sumă. Mă ameninţau şi cu sechestrul şi cu închisoarea datornicilor, dar între timp învăţasem cum să discut cu ei. Argumentele mele erau aceleaşi ca şi în discuţia cu Hinterstein. Văzând că ameninţările sunt inutile, creditorii cădeau de acord şi în locul poliţei lui Feodor Mihailovici încheiam noi înţelegeri. Dar cât îmi era de greu să le achit la termenul propus! La ce subterfugii trebuia să recurg: să împrumut de la rude, să amanetez lucruri, să-mi refuz mie şi familiei cele necesare!

Banii îi primeam neregulat şi totul depindea de modul în care lucra Feodor Mihailovici. Eram nevoiţi să rămânem datori pentru casă, la magazine, şi când primeam bani, patru-cinci sute de ruble deodată (soţul meu mi-i dădea întotdeauna), nu rămâneam adesea decât cu douăzeci şi cinci-treizeci de ruble.

Vizitele creditorilor nu puteau trece totdeauna neobservate de soţul meu. Mă interoga cine şi de ce a venit şi, văzând că nu vreau să-i spun, îmi reproşa că am secrete. Aceste plângeri s-au reflectat şi în unele din scrisorile sale. Nu puteam, însă, să fiu sinceră cu Feodor Mihailovici. Avea nevoie de linişte pentru lucru. Iar neplăcerile îi provocau de regulă crize de epilepsie care-l împiedicau să lucreze. Trebuia să-i ascund cu grijă tot ce putea să-l irite sau să-l supere, chiar cu riscul de a părea că-i ascund ceva. Cât de grele au fost toate? Şi viaţa asta a trebuit s-o duc aproape treisiprezece ani!

Mi-amintesc cu amărăciune şi cererile lipsite de tact ale rudelor soţului meu. Oricât de puţini bani am fi avut. Feodor Mihailovici nu se considera îndreptăţit să-i refuze pe fratele său Nikolai Mihailovici, pe fiul său vitreg, iar în cazuri urgente şi pe alte neamuri. In afara de o sumă fixă (cincizeci de ruble pe lună), „fratele Kolea; mai primea câte cinci ruble de oâte ori ne vizita. 52 Era un om drăguţ şi demn de milă, îl iubeam pentru delicateţea şi bunătatea lui, şi totuşi mă supăram când începea să ne viziteze prea des, sub diferite pretexte: să-i felicite pe copii cu ocazia zilei de naştere sau a onomasticii, să vadă cum mai stăm cu sănătatea etc. Nu era vorba de zgâreenie, ci de gândul chinuitor că n-avem în casă decât douăzeci de ruble, că a doua zi e un termen de plată şi că va trebui din nou să amanetez nişte lucruri.

Mă enerva, însă, în mod deosebit Pavel Alexandro-vici. Acesta nu cerea, ci pretindea şi era profund convins că era dreptul lui s-o facă.

De câte ori primea mulți bani, Feodor Mihailovici îi dădea neapărat fiului său vitreg o sumă importantă. Acesta, însă, avea întotdeauna nişte nevoi urgente şi venea la tatăl său vitreg după bani, deşi ştia foarte bine cât de greu o ducem materialiceşte.

— Ce-i cu papă? Cum o duce cu sănătatea? Mă întreba el, intrând în casă. Trebuie neapărat să vorbesc cu el: am mare nevoie de patruzeci de ruble.

— Ştii bine că n-am primit nimic de la Katkov şi că n-avem nici un ban, îi răspundeam eu. Mi-am amanetat astăzi broşa pentru douăzeci şi cinci de ruble. Uite chitanța!

— Ei şi? Mai amanetează ceva.

— Am amanetat totul.

— Îmi trebuie neapărat banii, insista fiul vitreg, am o cheltuială de făcut.

— O faci când vom primi banii.

— Nu pot s-o amin.

— Dar n-am bani!

— Şi cemi pasă? Fă rost de undeva.

Începeam să-l rog pe Pavel Alexandrovici să nu ceară de la tatăl său vitreg patruzeci de ruble, ci numai cincisprezece, ca să-mi rămână şi mie măcar cinci ruble pentru a doua zi. După multe rugăminți, Pavel Alexandrovici ceda, crezând probabil că-mi face un mare serviciu. Şi-i dădeam soțului meu cincisprezece ruble, pentru fiul lui vitreg, gândindu-mă cu tristețe că am fi trăit liniştiți trei zile cu banii ăştia, pe când aşa, a doua zi va trebui iar să amanetez ceva. Nu pot să uit câtă durere şi câte neplăceri mi-a produs acest om imposibil!

Poate că unii se vor mira cum de n-am protestat împotriva unor asemenea cereri impertinente de bani. Dacă, însă, m-aş fi certat cu Pavel Alexandrovici, acesta i sar fi plâns imediat lui Feodor Mihailovici, ar fi ştiut să denatureze totul, să apară în chip de om jignit, ne-am fi certat şi toate astea ar fi avut o influență nefastă asupra soțului meu. Ii păzeam liniştea şi preferam să sufăr eu şi să-mi refuz orice, numai să fie pace în familie.

V în ciuda insolenței creditorilor şi a permanentei lipse de bani, mi-aduc aminte cu plăcere, totuşi, de iama lui 187172. Măcar şi faptul că eram din nou în țară, în mijlocul ruşilor şi a tot ce e rusesc, reprezenta o mare fericire pentru mine. Feodor Mihailovici fusese şi el extrem de bucuros să se vadă cu prietenii şi, mai ales, să observe viața curentă din Rusia. Feodor Mihailovici a reînnoit relațiile cu mulți dintre foştii săi prieteni, iar la ruda sa, profesorul M. I. Vladislavlev, a avut ocazia să se întâlnească cu multe personalități din lumea ştiinței; cu unul dintre ei, V. V. Grigoriev (orientalistul), 53 Feodor Mihailovici discuta cu deosebită plăcere. La prințul V. P. Meşcerski, editorul revistei Grajdanin, u l-a cunoscut pe T. I. Filippov şi întreg cercul său, 55 care miercurea lua masa la Meşcerski. Tot aici s-a întâlnit cu K. P. Pobedonosțev, 56 de care -a apropiat mai târziu şi prietenia aceasta s-a păstrat până la moarte.

Îmi amintesc că în iarna aceea venea la Petersiburg N. I. Danilevski, stabilit în Crimeea, şi Feodor Mihailovici, ştiindu-l din tinerețe un adept fervent

al lui Fourier şi prețuindu-i mult cartea Rusia şi Europa, a vrut să reia cu acesta relațiile de altădată. L-a invitat pe Danilevski la noi la dejun, odată cu alți câțiva bărbați inteligenți şi talentați (am reținut câteva nume: Maikov, Lamanski, Strahov). Discuția lor sa prelungit până noaptea târziu.

În aceeaşi iarnă, P. M. Tretiakov, patronul celebrei galerii57 de pictură din Moscova, l-a rugat pe soțul meu să-i permită să i se facă un portret pentru această galerie. Pentru scopul acesta a venit de la Moscova celebrul pictor V. G. Perov. Înainte de a-şi începe lucrul, Perov ne-a vizitat zilnic timp de o săptămână; îl surprindea pe Feodor Mihailovici în cele mai diverse dispoziții, discuta cu el, îl provoca la dispute şi a reuşit să surprindă cea mai caracteristică expresie a soțului meu şi anume aceea când Feodor Mihailovici era cufundat în gândurile sale legate A.e scris. Se poate spune că Perov a surprins în portretul său „momentul creației la Dostoievski". O asemenea expresie a lui Feodor Mihailovici am remarcat-o de multe ori, când intram la el, îl vedeam că „priveşte în sine", parcă, şi ieşeam fără să-i mai spun nimic. Ca să aflu pe urmă că Feodor Mihailovici fusese atât de preocupat de cugetările sale, că nici nu m-a observat intrând şi nici nu credea că aş fi făcut-o.

Perov era un om inteligent şi drăguț şi soțului meu îi plăcea să stea de vorbă cu el. Asistam întotdeauna la şedințele de lucru şi am păstrat despre Perov cea mai bună amintire.

Iarna trecu repede şi veni primăvara lui 1872, iar odată cu ea un şir întreg de nenorociri, care au lăsat în urma lor pentru multă vreme urme de neşters.

VI ANUL 1872. VARA.

Un proverb spune că „o nenorocire nu vine niciodată singură" şi în viața aproape fiecărui om există o perioadă întreagă cu o serie de cele mai diverse şi mai neaşteptate necazuri şi nenorociri. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu noi. Nenorocirile noastre au început la sfârşitul anului 1872, când fiica noastră Lilia (avea pe atunci doi ani şi jumătate), alergând prin cameră, cu noi de față, s-a împiedicat şi a căzut. Deoarece începuse să țipe tare, ne-am repezit la ea, am ridicat-o şi am căutat s-o liniştim, ea, însă, continua să plângă şi nu ne lasă să ne atingem de mâna ei dreaptă. Asta nea făcut să ne gân-dim că s-a lovit foarte rău. Feodor Mihailovici, dădaca şi servitoarea au fugit după doctor. Feodor Mihailovici a aflat la farmacie adresa chirurgului celui mai apropiat şi l-a adus după o jumătate de oră. Aproape în acelaşi timp, dădaca a adus un alt doctor, de la spitalul Obuhov-skaia. După ce a cercetat mina lovită, chirurgul a spus că e vorba de o luxație, a îndreptat osul şi a înfăşurat mâna într-un bandaj din carton gros. Cel de al doilea doctor a confirmat părerea chirurgului şi neia încredințat că osul odată pus la loc îşi va reveni repede. Opinia a doi doctori competenți ne-a liniştit. L-am invitat pe chirurg s-o viziteze pe bolnavă şi acesta a venit timp de două săptămâni în fiecare dimineață. Desfăcea bandajul şi ne spunea că totul merge normal. Noi doi îi tot arătam chirurgului că puțin deasupra palmei e o mică umflătură de culoare vineție. Chirurgul ne asigura că întreaga mânuță a bolnavei sja umflat şi că e vorba de o obişnuită

M-am văzut obligată să relatez prea amănunțit tot ce am pătimit în vara lui 1872, pentru ca cititorul să înțeleagă scrisorile pe care mi le-a scris Feodor

Mihailovici în această perioadă. (N. Aut.) hemoragie la luxații, oare va trece treptat. Deoarece trebuia să plecăm, chirurgul ne-a propus, pentru mai multă siguranță, să nu desfacem bandajul până nu vom ajunge la destinație. Pe deplin liniştiți în privința nefericitei întâmplări, am plecat pe 15 mai 1872 la Staraia Russa. Alegerea acestei stațiuni pentru vară am făcuto la sfatul profesorului M. I. Vladislavlev, soțul Măriei Mihailovna, nepoata lui Feodor Mihailovici. AÂmândoi ne-au asigurat că la Russa e o viață liniştită şi ieftină şi că vara trecută copiii lor s-au îndreptat mult datorită băilor sărate. Feodor Mihailovici, care se îngrijea mult de sănătatea copiilor, a vrut să-i ducă la Russa ca să facă şi ei băi.

Prima noastră călătorie la Staraia Russa a rămas puternic întipărită în memoria mea, ca una din cele mai plăcute amintiri ale vieții noastre de familie. Deşi iarna lui 18711872 a fost plăcută şi interesantă pentru noi, înepând cu postul mare ne gândisem să plecăm primăvara undeva mai departe, unde am fi putut să lucrăm şi să nu mai ducem o viață publică, ca la Petersburg, ci să trăim aşa cum ne obişnuisem în străinătate, retraşi. Şi iată – visul nostru s-a realizat.

Am plecat într-o dimineață caldă, minunată, şi după vreo patru ore am fost la stația Sosninka, de unde mergeau vapoarele până la Novgorod. In stație am aflat că vaporul pleacă la unu noaptea şi că va trebui să aşteptăm aici o zi întreagă. Ne-am oprit la un han şi, pentru că în cameră era prea cald, ne-am dus, împreună cu copiii şi cu bătrâna dădacă, să ne plimbăm prin sat. Aici s-a întâm-plat un lucru caraghios: n-am mers nici cinci sute de metri şi am şi întâlnit o femeie cu un copil, fața căruia era acoperită de pete roşii şi de băşici. Ne-am dus mai departe şi am mai întâlnit trei, patru copii care aveau şi ei pe față pete roşii şi băşici. Asta ne-a îngrijorat şi am început să ne gândim dacă nu sunt cumva în sat oameni bolnavi de variolă şi ca nu cumva să ni se îmbolnăvească copiii. Feodor Mihailovici ne-a ordonat pe loc să mergem acasă şi a întrebat-o pe hangiță dacă n-a fost vreo epidemie în -sat şi -de ce au copiii pete pe față. Femeia se supără chiar şi ne răspunse că nu a fost niti o epidemie şi că nu sunt decât „țânțăroi care-i supără pe ăi mititei". In privința variolei ne-am liniştit repede. N-a trecut nici o oră şi ne-am convins că e vorba într-adevăr de „țânțăroi", deoarece şi fețele şi minutele copiilor noştri fuseseră acoperite de înțepături.

La miezul nopții ne-am suit pe vapor, i-am culcat pe copii, iar noi am mai stat pe punte până pe la trei noaptea, admirând râul şi copacii abia înverziți de pe mal. Spre ziuă, s-a făcut frig şi m-am dus în cabină, iar Feodor Mihailovici a rămas singur la aer: îi plăceau atât de mult nopțile albe!

Pe la şase dimineața am simțit că cineva mă atinge de umăr. Mă ridic şi aud vocea lui Feodor Mihailovici:

— Ania, vino pe punte, să vezi un tablou minunat!

Tabloul era într-adevăr uimitor şi de dragul lui puteai să laşi somnul. Mai târziu, când mi-aminteam de Novgorod, tabloul acesta apărea înaintea ochilor mei.

Era o dimineață minunată de primăvară, soarele lumina puternic malul opus al râului, pe care se înălțau zidurile albe şi crenelate ale Kremlinului şi

ardeau cupolele catedralei Sfânta Sofia, iar în aerul rece răsunau puternic clopotele care chemau la utrenie. Feodor Mihailovici, oare iubea şi înțelegea natura, era într-o dispoziție de încântare ce mi s-a transmis, involuntar, şi mie. Am stat multă vreme unul lângă altul în tăcere, fiindu-ne parcă teamă să nu destrămăim farmecul. Dealtfel, starea aceasta de bucurie a ținut toată ziua – de multă vreme nu ne-am mai simțit atât de bine şi de liniştiți!

Când s-au trezit copiii, am trecut pe un alt vapor, care mergea la Staraia Russa. Erau puțini pasageri şi am putut să ne aranjăm bine. Şi era şi plăcut de mers: lacul Iknen era liniştit ca o oglindă; datorită cerului senin părea de un albastru delicat şi puteai crede că te afli pe unul din lacurile elvețiene. Ultimele două ceasuri ale drumului vaporul le-a făcut pe râul Polest, un râu sinuos, şi Staraia Russa cu bisericile ei care se văd din depărtare părea ba că se apropie, ba că se depărtează de noi.

În sfârşit, la trei după masă, vaporul s-a apropiat de chei. Ne-am luat lucrurile, ne-am urcat în brecuri şi ne-am dus să căutăm vila preotului Rumeanțev, cea pe care o închiriasem (prin Vladislavlev). Dealtfel, n-a trebuit s-o căutăm prea multă vreme: abia am cotit de pe cheiul râului Pererâtița pe strada Piatnițkaia şi birjarul ne spuse: „Uite-l şi pe preot la poartă, pesemne că vă aşteaptă". Într-adevăr, ştiind că vom veni în jur de 15 mai, preotul şi familia lui ne aşteptau şi erau la poartă. Toată lumea ne-a întâmpinat cu bucurie şi am simțit imediat că am nimerit la nişte oameni cumsecade. Preotul, după ce l-a salutat pe soțul meu, care venea cu primul birjar, s-a apropiat de cea de a doua birjă, unde eram eu cu Fedea în brațe, şi puştiul meu, care era destul de sălbatic şi care nu admitea săl ia nimeni în brațe s-a întins prietenește spre preot, i-a smuls pălăria cu boruri largi şi a aruncat-o la pământ. Toată lumea a izbucnit în râs şi din clipa aceea s-a legat prietenia dintre noi şi părintele Ioann Rumianțev şi venerabila lui soție Ekaterina Petrovna, prietenie care a ținut zeci de ani şi care nu s-a încheiat decât odată cu moartea acestor oameni aleşi.

Eram cu toții obosiți de drum şi ne-am încheiat această primă zi a vieții la Staraia Russa într-o dispoziție plăcută şi veselă.

Dar, Dumnezeule! Cât de puțin îi e dat omului să ştie ce se va întâmpla cu el a doua zi! Şi iată ce s-a întâmplat a doua zi: pe la unsprezece, după micul dejun, am vrut să-i las pe copii să se ducă în grădină, fiindu-mi, însă, jenă de faptul că bandajul de pe mâna fetiței s-a murdărit, m-ani gândit să tai cartonul în care-i fusese prinsă mânuța bolnavă şi să-i desfac bandajul, aşa cum îmi permisese chirurgul. Şi iată ce am văzut: în câteva zile mâna s-a dezumflat mult, în schimb se vedea şi mai clar bolfa aceea de deasupra palmei, asupra căreia îi atrăsesem atenția chirurgului la Petersburg. Iar în partea de sus a mâinii era o adâncitură cam de un deget, deci, era clar că mâna se strâmbase. L-am chemat pe părintele Ioann şi l-am rugat să ne recomande un doctor. Doctorul locuia prin apropiere şi veni repede. După ce a examinat cu atenție mâma, ne-a spus, spre groaza noastră, că fetița n-a avut o luxație, că a avut o fractură de os şi pentru că osul n-a fost bine aşezat şi mâna nu s-a pus în ghips sna sudat prost. La întrebarea noastră ce se va întâmpla cu mâna, doctorul nea răspuns că se va strâmba şi mai mult şi că se va deforma; într-un cuvânt, era posibil ca fetița noastră să rămână cu o mână chircită.

Prin ce ne-a fost dat să trecem, când am auzit că fetița noastră dragă, pe care o răsfățăm şi o iubeam atât, va fi o invalidă! Mai întâi n-am crezut şi am întrebat dacă nu există un chirurg în oraş. Doctorul ne-a spus că, împreună cu soldații care au venit la Russa pentru băi, a venit şi un chirurg militar, dar că nu-l cunoaşte şi că nu poate garanta pentru el. Am hotărât să-l chemăm pe chirurg, iar pe doctor l-am rugat să aştepte., Bunul preot s-a dus după chirurg şi după o jumătate de oră l-a adus pe medicul militar, afumat zdravăn, pe care l-a găsit la un hotel jucând biliard. Obişnuit să aibă de-a face cu soldații, medicul nu s-a gândit să se poarte cu mai multă grijă cu mica lui pacientă şi, când i-a cercetat mâna, i-a apăsat atât de care osul, care abia se prinsese, că fetița a scos un țipăt îngrozitor şi a început să plângă.

Spre marea noastră durere, medicul militar a confirmat opinia colegului său, că n-a fost vorba de o luxație, ci de o fractură, şi pentru că de atunci au trecut trei săptămâni, osul a avut timp să se prindă, dar că s-a prins prost. Când i-am întrebat pe doctori ce-i de făcut, cei doi ne-au spus că ar trebui spart osul şi, după ce se vor pune bine fragmentele, să se facă un bandaj de ghips şi atunci osul se va suda corect. Ne-au prevenit că operația trebuie să fie făcută chiar acum, cât mai repede, până nu sa prins de tot osul. La întrebarea noastră dacă operația va fi foarte dureroasă, doctorii ne-au răspuns afirmativ şi chirurgul a adăugat chiar că nu-şi va putea asuma răspunderea unei operații atât de grele, având în vedere că fetița noastră e atât de palidă şi de firavă.

— Dar nu se poate face operația sub cloroform? Întrebă Feodor Mihailovici. I se răspunse, însă, că e periculos să adormi copii atât de mici, pentru că s-ar putea să-i adormi pentru totdeauna.

Cu mare durere îmi amintesc cât am fost de uluiți şi de nefericiți. Neştiind ce să facem, i-am rugat pe doctori, care ne grăbeau, să ne dea o zi de gândire. Situația noastră a fost într-adevăr tragică: pe de o parte nu puteam să ne lăsăm fetița schiloadă şi să nu încercăm să-i îndreptăm mânuța. Pe de altă parte – cum să încredințăm operația unui chirurg poate neexperimentat (am plătit de curând atât de scump pentru încrederea noastră!) şi căruia îi mai place să şi bea. În plus, nesiguranța chirurgului privind reuşita operației („doar nu pot să vă garantez că mâna se va prinde bine, poate că va trebui repetată operația" – astea au fost vorbele lui), nesiguranța lui chiar în privința faptului dacă mititica noastră va putea sau nu să suporte o operație atât de chinuitoare, toate acestea ne-au adus la disperare. Doamne, prin câte am trecut amândoi în ziua aceea, cu gândul la hotărârea pe care trebuia s-o luăm! Feodor Mihailoviei, înnebunit de durere şi de nelinişte, umbla repede de colo-colo pe terasa grădinii, trăgându-şi părul de pe tâmple, ceea ce era la el întotdeauna un semn de extremă emoție, iar eu aşteptam ca dintr-o clipă într-alta să fie lovit de-o criză şi, privindu-l pe el şi pe fetița noastră bolnavă, plângeam. Sărmana copilită, care nu se dezlipea de mine, plângea şi ea. Într-un cuvânt, a fost un coşmar.

Ne-a scos din încurcătură părintele Ioann Rumiantev, care de atunci ne-a şi devenit prieten. Văzându-ne disperarea, ne-a spus:

— Lăsați-i încolo pe doctorii noştri: habar n-au de nimic şi nici nu se pricep la nimic. O să se chinuiască fetița şi atâta tot. Mai bine mergeți cu ea la Petersburg şi dacă e nevoie de operație, faceți-o acolo.

Părintele Ioann vorbea cu atâita convingere, ne aducea atâtea argumente, încât ne-a ajutat să ne hotărâm pentru plecarea la Petersburg. Existau, însă, şi serioase argumente împotriva acestei călătorii. Gândiți-vă numai: ne-am plănuit să petrecem vara în linişte şi singurătate şi să ne facem o rezervă de sănătate pentru iarnă, am găsit o vilă bună, am făcut un drum atât de obositor – şi acum trebuie să ne întoarcem cu întreaga familie în sufocantul Petersburg, unde n-aveam nici casă (am cedat-o înaintea plecării). După ce am plătit pentru vilă o sută cincizeci de ruble, acum trebuia să căutăm o vilă prin împrejurimile Petersburgului şi asta în condițiile noastre materiale grele, când trebuia să chivernisim fiecare bănuț. In afară de asta, ne părea rău să lăsăm şi o vilă care ne plăcea şi să ne despărțim de nişte oameni care s-au purtat cu noi cu atâta bunătate.

Părintele ne-a propus şi o altă soluție, şi anume: să plecăm doar cu Liuba, şi după operație să ne întoarcem la Russa, iar pe Fedea, pe dădacă şi pe bucătăreasă să-i lăsăm la vilă. Părintele şi soția lui, Ekaterina Petrovna, ne-au promis să aibă grijă de copil şi de dădacele lui. Cât vom lipsi. Amândoi, şi preotul şi preoteasa, participau atât de sincer la durerea noastră şi ne-au propus cu atâta căldură să aibă grijă de Fediea, că puteam fi liniştiți.

Mai era, însă, o împrejurare care ne îngrijora mult: băiatul nostru n-avea decât zece luni şi eu mai continuam să-l alăptez. Eram amândoi pe deplin sănătoşi şi mă gândeam să-l înțarc când îi vor ieşi primii dinți. Dar, iată, trebuia să-l părăim brusc şi el nu era obişnuit cu nici o altă hrană. Ne-am gândit că schimbarea bruscă a regimului va avea o influență negativă asupra lui şi că puştiul se va îmbolnăvi; şi chiar şi asupra sănătății mele, oprirea bruscă a alăptării putea să aibă consecințe neplăcute. Toate acestea ne îngrijorau teribil, dar mila şi teama pentru mititica noastră au învins orice şi am hotărât să plecăm chiar a doua zi la Petersburg.

Ce tristă a fost plecarea noastră! Toată dimineața nu m-am despărțit de băieţaşul meu drag; Feodor Mihailovici venea des în camera copiilor şi părea că nu-şi poate lua ochii de la fiul său. In sfârşit, când a venit ora plecării, mi-am alăptat pentru cea din urmă oară băiatul şi l-am strâns cu putere la piept; mi se părea că n-arn să-l mai văd niciodată. Apoi toată lumea s-a aşezat58, ne-am rugat, neam binecuvântat băiatul, care zâmbea vesel, şi cu sufletul plin de nelinişte ne-am dus la vapor.

Trebuie să amintesc încă o dată cu un sentiment de mare recunoştință de familia Rumianțevilor. Mulțumită grijii lor totul s-a sfârşit cu bine. Mi s-a povestit mai târziu că puştiul meu, când i s-a făcut foame, mă tot căuta, îi arăta dădacei cu degețelul lui uşa şi-i spunea: Colo". Bătrânica îl ducea din cameră în cameră, dar, negăsindUHmă, copilul izbucnea în lacrimi şi respingea mâncarea. N-a dormit toată noaptea. Pe urmă s-a obişnuit să bea lapte şi a fost sănătos tun. Mi-a fost tare dor de Fedea şi am fost foarte decepționată, când, venind după trei săptărnâni la Russa, am văzut că nu mă recunoaşte deloc, pe mine, mama lui, şi că nu vrea să vină la mine în brațe, că m-a uitat de tot.

Călătoria noastră la Petersburg a lost tristă şi peisajele de pe Ilmen şi de pe Volhov nu ne-au mai reținut atenția. Tot ce făceam era să ne păzim fetița. Ca să nu se culce noaptea pe mânuța bolnavă, făceam de gardă, ne schimbam din două în două ore şi aşteptam cu nerăbdare să se termine lunga noastră călătorie.

După cum am mai spus, nu mai aveam locuință şi din această pricină ne-am hotărât să ne oprim în apartamentul fratelui meu, I. G. Snitkin, care era nelocuit, deoarece el, cu soția şi cu mama lui s-au mutat pentru perioada de vară într-o vilă de lângă oraş. Era o zi călduroasă, sufocantă. Primul lucru pe care ni l-a spus servitoarea, când ne-a deschis uşa, a fost:

— Cucoana a bătrână (mama mea) e suferindă.

— Dumnezeule, ce-i cu ea? Unde e? La vilă?

— Nu, e aici, acasă.

Alerg în camera ei şi o văd pe mama, foarte palidă şi slăbită, stând pe divan cu un picior bandajat. Mă apuc s-o descos şi aflu că nenorocirea s-a întâmplat în ziua când mobila noastră a fost transportată în depozitele Kokorevski. Mama n-a fost atentă şi unul din hamali, probabil băut, a scăpat o ladă cu lucruri pe piciorul ei. Degetul mare de la piciorul stâng a fost zdrobit. Doctorul pe care l-a chemat i-a interzis să umble şi i-a spus că nu se va însănătoşi mai devreme de o lună. Reîntoarcerea noastră bruscă, prilejuită de o pricină atât de tristă, a necăjit-o mult pe mama, care-şi iubea mult singura nepoțică. Mama se alarmă, începu să plângă, făcu temperatură mare şi doctorul care o vizită seara spuse că e posibil să fie nevoie să i se amputeze degetul. Vă puteți imagina disperarea mea, când am aflat de încă o nenorocire.

Imediat după sosire, Feodor Mihailovici se duse la Ivan Martânovici Barei, medicul principal al spitalului Maxiimilianovskaia. Era un vechi cunoscut al lui Feodor Mihailovici, dar, de când ne întorsesem din străinătate, soțul meu nu trecuse încă pe la el. Când s-a întâmplat nenorocirea cu mâna fetiței, am vrut să ne adresăm lui Darci, dar soțul meu ştia că Barei n-o să ia de la noi bani pentru vizită şi asta ne-a reținut. Iar ca să ne achităm față de Barei cu un cadou n-aveam suficiente mijloace. In afară de asta, chirurgul care a tratat mâna fetiței ni s-a părut a fi un om priceput şi ne-a şi spus că este vorba de o luxație atât de neînsemnată, că e penibil să te adresezi unei celebrități, cum era Barei pe vremea aceea. Feodor Mihailovici îşi făcea reproşuri amarnice şi nu şi-a putut niciodată ierta nici lui, şi nici mie (după cum scria) această „neglijență a noastră. I. M. Barei l-a primit extrem de amical pe Feodor Mihailovici, l-a certat că nu i s-a adresat de la bun început şi i-a promis că ne va vizita seara. A venit la ora fixată, a reuşit să capteze interesul fetiței, arătându-i ceasul şi brelocurile sale, îi dezlegă încet mânuța, fără măcar s-o palpeze ca să n-o doară, şi ne spuse direct că doctorii din Staraia Russa au avut dreptate şi că osul s-a prins strâmb. După părerea lui era puțin probabil ca mâna dreaptă a fetiței să rămână mai scurtă decât cea stingă, dar ne preveni că adâncitura dintr-o parte a mâinii şi umflătura din partea palmei vor fi vizibile. Ca să îndrepte lucrurile, osul va trebui să fie spart şi lăsat să se prindă sub un bandaj de ghips. Feodor Mihailovici îi spuse că, după câte ştie, e o operație extrem de dureroasă şi îi este teamă că fetița n-o va suporta.

— N-o să simtă nimic, operația va avea loc sub anestezie generală, răspunse Barei.

— Doctorii din Staraia Russa ne-au spus, zise soțul meu, că copiii mici nu pot fi adormiți, deoarece e foarte periculos.

— Ei bine, doctorii din Staraia Russa pot spune multe, zâmbi chirurgul la observația lui Feodor Mihailovici, noi, însă. Îi adormim şi pe sugari şi nu se-ntâmplă nimic.

Când ne-a rugat să-i povestim amănuntele. Barei mă privi cu atenție. Ochiului său experimentat nu-i scăpă starea mea febrilă.

— Dar dumneata eşti sănătoasă? Mi se adresă el. Ce-i cu fața asta roşie, ai febră?

A trebuit să recunosc că toată noaptea am avut febră şi că toată ziua m-a durut capul şi să-i explic care este cauza.

Feodor Mihailovici se alarmă teribil şi începu să-ani facă reproşuri că i-am ascuns starea mea.

— Uite ce-i, cucoană, spuse Barei, pe fiica dumitale o s-o facem bine, dar nu mă apuc de operație până nu te înzdrăveneşti dumneata. Laptele poate să ți se urce la cap şi cu asta nu se glumeşte. Trimite pe cineva la farmacie după medicamentele pe oare am să ți le prescriu şi încearcă să dormi bine.

Aflând că ne găsim într-o casă străină, unde, în plus, mai este şi o bolnavă. Barei ne-a propus să închiriem pentru trei săptămâni o cameră în spitalul Maximilianov-skaia şi să ne mutăm acolo. Nu se aştepta ca osul să se sudeze înainte de trei săptămâni şi nu se apuca de operație, dacă nu puteam să rămânem la Petersburg pe timpul acesta, necesar pentru vindecare. Nu-i convenea, evident, ca el, un chirurg atât de bun, să poarte răspunderea unei operații nereuşite, poate, datorită doctorului care la Staraia Russa va supraveghea convalescența şi va scoate bandajul.

Ne-am hotărât pe loc să ne mutăm a doua zi la spital, iar Barei ne-a promis, dacă va fi posibil, să facă imediat operația.

A venit o zi grea pentru noi, o zi plină de îndoieli. Ne-am mutat pe la douăsprezece la spital şi ni s-a alăturat în curând Apollon Nikolaevici Maikov, naşul fiicei noastre. Barei ne rugase încă în ajun ca cineva dintre rudele sau cunoscuții noştri să asiste la operație, şi Feodor Mihailovici a apelat la Maikov.

S-a decis ca fetița să fie anesteziată cu cloroform după micul dejun, când obişnuia să ațipească. Dar ea a fost agitată din pricina drumului prin oraş şi a noilor împrejurări şi n-a putut să adoarmă. In cameră îşi făcu apariția Barei, însoțit de asistentul său, doctorul Glama. Când a aflat că soțul meu şi cu mine am dori să asistăm la operație, Barei a protestat.

— Lăsați, spuse el, dânsa va leşina, dumneata vei avea o criză şi va trebui să las operația ca să vă aduc în simțiri! Nu, trebuie să plecați amândoi, iar dacă o să fie nevoie am să trimit după dumneavoastră.

Ne-am binecuvântat de câteva ori fetița, am sărutat-o şi, întrucât începuse să adoarmă sub influența cloroformului, Barei o luă din mâinile mele şi o puse cu grijă pe pat. Noi doi am ieşit din cameră cu sufletul îndoit, nemaiavând speranța s-o mai vedem în viață pe fetița noastră. Servitorul ne

duse într-o cameră îndepărtată şi ne lăsă singuri. Feodor Mihailovici era alb ca varul, mâinile îi tremurau, iar eu, de emoție, abia mă țineam pe picioare.

— Ania, să ne rugăm Celui-de-Sus să ne ajute şi Domnul nu ne va lăsa! Spuse soțul meu cu o voce întretăiată. Ne-am aşezat amândoi în genunchi şi poate că niciodată fiu ne-am rugat atât de fierbinte ca în clipele astea! Dar s-au auzit nişte paşi grăbiți şi Maikov intră în cameră.

— Haideți, vă cheamă Barei.

Si lui Feodor Mihailovici şi mie ne-a venit acelaşi gâird – că Lilia n-a rezistat la cloroform şi că Barei ne cheamă să asistăm la ultimele ei clipe. N-am mai încercat niciodată un asemenea sentiment de groază: îmi închipuiam întruna imaginea morții fiicei noastre mai mari. Soțul meu m-a luat de mână, mi-a strâns-o cu putere şi ne-am dus repede, aproape în fugă, pe coridor. Când am intrat în cameră, l-am văzut pe Barei (fără haină şi cu mânecile albe sumese) vădit emoționat. Ne-a făcut semn să ne apropiem de patul pe care dormea liniştită fetița noastră. Mânuța ei fracturată, acum absolut dreaptă, fără bolfa aceea care ne neliniştise, era aşezată pe o pernă mică.

— Ei bine, priviți, spuse Barei, vedeți, mânuța e acum cu desăvârşire dreaptă, iar -oi, dacă nu mă înşel, nu prea m-ați crezut, nu-i aşa? Acum duceți-vă puțin mai încolo şi lăsați-mă să termin.

Şi față de noi trei, Barei a bandajat mina, a pus ghipsul şi a făcut totul atât de repede (în 7 minute), că nici n-am apucat să ne dezmeticim, că operația a şi fost terminată. Doctorul Glama a supravegheat tot timpul pulsul fetiței. Apoi, Barei a găsit de cuviință s-o trezească pe fetiță şi m-a pus s-o strig tare pe nume. N-a

— Amintiri – c. 1743 putut să se trezească multă vreme, dar când şi-a venit în fire, s-a mirat mult, văzându-şi mina bandajată, şi ne-a declarat că are „mânuță” de zahăr (după culoarea ghipsului).

Doamne, cât am fost de fericiți, când totul s-a terminat, doctorii au plecat şi am rămas singuri cu mititica noastră. E greu să descriu sentimentul de bucurie şi de linişte care ne-a cuprins. Ni s-a părut că toate grijile şi amărăciunile au dispărut şi că nu se vor mai repeta nicioa dată. Din nefericire, însă, nu s-a întâmplat aşa.

Feodor Mihailovici a mai petrecut o zi la Petersburg. Deoarece rezultatele operației (adică faptul dacă de data asta osul s-a prins bine sau nu) puteau fi cunoscute abia după trei săptămâni, Feodor Mihailovici hotărî să nu mai aştepte şi să plece imediat la Russa, la Fedea, de care-i fusese tot timpul tare dor. Despre mine ce să mai vorbim – nu puteam să mă împac cu gândul că mi-am părăsit fără milă puştiul şi mă frământam de grija lui. De aceea am şi fost bucuroasă că soțul meu s-a grăbit să se înapoieze la Russa. Ştiam că e un tată foarte tandru şi grijuliu şi eram convinsă că va avea grijă de băiețelul nostru drag.

Rămânând, însă, cu Lilia la Petersburg, nu ştiam prin ce suferințe îmi va fi dat să trec. In primul rând, eram foarte îngrijorată să nu cadă cumva, alergând prin casă, pe mânuța ei bolnavă ori să mu se lovească de ceva. La orice mişcare stângace ghipsul putea să plesnească, putea să se deplaseze bandajul şi osul nu s-ar mai fi prins bine. O urmăream clipă de clipă, ea, însă,

era o fetiță foarte vioaie şi din pricina permanentei mele temeri şi a atenției concentrate mi-au slăbit nervii. In afară de asta, dormeam prost nopțile şi mă trezeam mereu ca să văd dacă Lilia nu s-ja culcat în somn pe mânuța ei bolnavă. Fetița era şi ea obişnuită să trăiască în familie, să vadă oameni în jurul ei, tatăl, fratele, dădaca etc., iar aici era condamnată la o izolare desăvârşită şi din pricina asta, evident, făcea nazuri şi plângea. Apoi, în oraş era cald, sufocant, şi în camerele spitalului mirosea a medicamente. Să nu ieşim la aer era imposibil, mai ales că voiam s-o vizitez pe mama, care nu se mai vindeca. Dar o ieşire în stradă presupunea atâtea posibilități ca fetița să cadă şi să se lovească. N-aveam putere s-o duc în brațe, iar să mergi cu trăsura era un adevărat chin: puteai atât de uşor, la urcare sau la coborâre, să loveşti mâna copilei.

În afară de teamă pentru Lilia, eram obsedată de grijă pentru soțul meu – să nu fi avut vreo criză. Din scrisorile sale vedeam că-i e dor de noi şi că ne poartă de grijă, dar nu puteam să-l ajut cu nimic. Mi-era şi tare dor de băiețelul meu drag, mă neliniştea şi faptul că rana de la piciorul mamei nu numai că nu se vindecă, dar se agravează tot mai mult. Datorită tuturor acestor lucruri nervii mei erau atât de încordați, încât de câteva ori pe zi izbucneam în lacrimi.

Necazurile au continuat să ne urmărească. La câteva zile după plecarea lui Feodor Mihailovici, fratele meu Ivan Grigorievici (care aştepta ca în timpul cel mai scurt soția lui să nască şi din cauza asta putea să lipsească zilnic de la vilă numai pentru timpul cel mai scurt atât ca s-o viziteze pe mama şi pe mine), a venit la mine atât de trist şi de amărât, încât mi-am dat seama imediat că s-a întâmplat ceva. Am început să-l descos ce anume s-a întâmplat, dar mi-a spus că toate merg bine. Soția lui e sănătoasă, chiar şi mama se simte mai bine; atunci de ce avea figura asta distrusă şi uneori lacrimi în ochi? Mă gândii eu. Plecă repede şi am început să mă întreb dacă nu s-a întâmplat vreo nenorocire cu Feodor Mihailovici sau cu fiul meu şi fratele meu mi-o ascunde. Neliniştea mea a depăşit orice limită şi noaptea mi-am imaginat tot felul de lucruri îngrozitoare. Di-de-dimineață i-am telegrafiat fratelui meu să vină neapărat. Şi a venit, tot aşa de trist şi de amărât ca şi în ajun. I-am spus bănuielile mele cu privire la vreo nenorocire care s-ar fi întâmplat la Russa şi am adăugat că nu mai pot suporta neliniştea şi că voi pleca chiar astăzi cu fiicănmea acasă, riscând să stric totul. Fratele meu a început să mă asigure că n-a primit nici un fel de veşti proaste de la Rusa şi că alta este cauza tristeții sale. Văzând insistențele mele şi fiindu-i teamă că am să hotărăsc să plec, fratele meu s-a decis, deşi îi era frică să nu mă întristeze pe mine, care eram şi aşa epuizată de toate necazurile noastre, sămi spună de noua nenorocire care ne-a lovit familia: moartea singurei noastre surori – Măria Gri-gorievna Svatkovskaia. Pe sora noastră Masa şi eu şi fratele meu o iubeam mult şi ştirea morții ei premature ne-a încremenit de durere. Sora noastră fusese o femeie frumoasă, sănătoasă, plină de viață şi abia trecuse de treizeci de ani. In afara sincerei noastre dureri legate de moartea ei, ne îngrijora şi viitorul celor patru copii, pentru care sora mea a fost o mamă deosebit de tandră. Disperarea noastră n-avea margini şi sărmana noastră fetiță, văzându-ne lacrimile, plângea şi ea. N-am să uit niciodată ziua aceea tristă!

După ce au trecut primele clipe ale disperării, am început să-mi întreb fratele cum a aflat de pierderea noastră nemăsurată. Mia spus că, la rugămintea marnei, s-a dus să-i vadă pe copiii surorii şi l-a găsit pe soțul ei, abia întors din străinătate. Ştiind că vestea morții surorii va fi pentru mine o lovitură îngrozitoare, i-a fost teamă că de durere am să mă îmbolnăvesc şi că n-o să aibă cine să se îngrijească de fetița mea şi din cauza asta nu se hotăra să-mi spună. Fratele meu mă încredința că-i vine mai uşor acum, când mia împărtăşit durerea şi când se poate sfătui cu mine. Şi ne aştepta o misiune grea – să-i spunem mamei de moartea Masei. Era fiica ei cea mare, favorita ei, şi ne era teamă că nu va putea suporta nenorocirea şi că va paraliza sau îşi va pierde minţile.

Pentru început ne-am hotărât să ascundem moartea surorii noastre. Mnarn gândit s-o conving pe mama să vină cu mine la Russa şi să-i spun acolo despre nenorocirea care s-a întâmplat, pregătind-o treptat pentru asta. Contam şi pe ajutorul soțului meu, care fusese întotdeauna foarte prietenos cu ea şi care avea o mare

M. G. Svatkovskaia a plecat, în noiembrie 1871, împreună cu soțul ei şi cu cei doi copii mai mari, în străinătate, lăsându-i pe cei doi copii mai mici la Petersburg. În februarie 1872, s-au stabilit la Roma. Aici, în timpul unei plimbări, a contractat malarie sau, după părerea altor doctori, tifos, a zăcut două luni şi a murit la 1 mai. Soțul ei n-a găsit de cuviință, nu ştiu de ce, să-i anunțe decesul şi n-a făcut decât să-i comunice surorii sale, care locuia împreună cu copiii lui, că se va întoarce în curând acasă. (N. Aut.) influență asupra ei. Dar Feodor Mihailovici s-a împotrivit din răsputeri planului nostru, socotind că nu va face decât să sporească durerea mamei noastre. Ne-a convins că e necesar să-i spunem chiar acum, când poate să-şi împărtăşească durerea cu nepoții rămaşi orfani.

Misiunea noastră se mai complica şi prin faptul că doctorul care o trata pe mama, aflând de noua noastră nenorocire, ne-a rugat să nu-i spunem nimic până nu i se va vindeca piciorul… Ne convingea că inflamația (în urma emoțiilor şi a lacrimilor) se va agrava şi atunci va trebui să-i fie amputat degetul. Cum să facem? A-ceasta era teribila întrebare care se punea în fața noastră. Fratele meu îşi mai avea şi el marile sale griji: soția lui trebuia să nască de pe o zi pe alta şi, fiind vorba de prima naştere, şi ea şi fratele meu erau foarte neliniştiți în privința deznodământului. Eu aveam grijile mele Feodor Mihailovici, băiatul meu drag, reuşita sau nereuşita operației fiicei mele, boala mamei şi peste toate încă o nenorocire, şi ce nenorocire! In asemenea împrejurări îți dai seama că Domnul milostiv, când îți trimite încercările, îți dă şi forța să le înduri!

Aşadar, am hotărât ca pentru un timp să ascundem de mama moartea surorii noastre! Dar cit ne-a fost de greu! Mama vorbea de fata ei ca de un om viu, îi scria scrisori, îi pregătea cadouri pentru sosire. Cât de greu ne-a fost să ascultăm vorbele ei despre Masa şi să avem grijă să nu ne scape vreun cuvânt, în timp ce amintirea decedatei ne provoca lacrimi şi tristețe. Mama observa adesea că plâng, dar îi spuneam că mă nelinişteşte rezultatul operației şi familia mea, aflată la Russa.

Timpul trecea, iar noi tot amânam dezvăluirea tainei. Deodată însă mama mea dragă, atât de tristă că n-are nici un fel de veşti de la fata ei bolnavă, sa decis să-i viziteze copiii. Oricât am căutat, fratele meu şi cu mine, s-o convingem să renunțe la vizită, să-i demonstrăm că pe drum poate să-şi vatăme piciorul bolnav, nimic n-a putut s-o clintească din hotărârea ei. Tot atunci au venit şi scrisorile lui Feodor Mihailovici care ne-au făcut să ne îndoim de decizia pe care am luat-o. In sfârşit, s-a fixat ziua vizitei. Am convenit cu sora de caritate să rămână douătrei ore cu Lilia şi s-o distreze cu jucării, dar tremuram la gândul că o va lăsa singură pentru o clipă şi că fetița va păți ceva. Fratele meu şi-a lăsat şi el cu multă teamă soția bolnavă şi am dus-o pe mama cu o trăsură la copiii răposatei noastre surori. Prin câte am trecut amândoi în ziua aceea! Mergeam încet ca să nu deranjăm piciorul bolnav al mamei şi aveam impresia că sunt dusă la o execuție. Fiecare clipă, fiecare răsucire a roții ne apropia, mă gândeain eu, poate de o nouă nenorocire, poate chiar de moartea mamei. A fost îngrozitor! Chiar şi acum, după atâția ani, ziua aceea îmi apare ca un coşmar teribil!

Ne-am apropiat de casa surorii (de pe Malaia Italians-kaia) şi portarul împreună cu omul de serviciu au dus-o pe mama în brațe la primul etaj. În întâmpinarea mamei au ieşit în fugă pe scară copiii mari, Lialia şi Olia. Faptul că sora mea n-a ieşit împreună cu ei s-o întâmpine a uluit-o pe mama; şi-a dat seama brusc (după cum spunea mai târziu), că fata ei nu mai e printre cei vii.

— A murit Masa! A murit scumpa mea Masa! Strigă ea isteric şi izbucni în plâns. Au început să plângă copiii, plângeam şi eu şi fratele meu, a ieşit şi Pavel Grigorievici (soțul surorii mele), foarte emoționat şi el. A fost o scenă sfâşietoare, de durere şi de disperare, pe care n-am cuvinte s-o descriu. Au trecut poate vreo două ore, înainte să ne venim puțin în fire. Trebuia să ne gândim s-o ducem pe mama acasă, pentru că n-avea cum să rămână la Svatkovski: cine ar fi putut să aibă grijă de o bolnavă ca ea, când ei înşişi nu avuseseră încă timp să se aranjeze şi să se odihnească după drum. Şi mama voia să meargă acasă, ca să rămână singură cu durerea ei. Fratele meu trebuia să se grăbească ia soția lui bolnavă, eu trebuia să mă întorc la spital, la Lilia, şi tot nu puteam să ne oprim din lacrimi şi din jelit. In sfârşit, mama se lăsă convinsă de argumentele noastre însoțite de promisiunea de a o aduce din nou peste câteva zile la orfani; şi am dus-o acasă, tot aşa de încet ca şi la venire. De la ea irnam dus în fugă la spital, dar din fericire acolo toate erau în ordine: leam găsit pe Lilia şi pe sora de caritate dormind tun în pat. Mi-am îmbrăcat imediat fetița şi m-am dus împreună cu ea pentru tot restul zilei la mama, mi-a fost teamă s-o las singură cu marea ei durere. Am plâns mult amândouă şi pentru mine a constituit o oarecare uşurare faptul că nu trebuia să-i mai ascund mamei taina care ne apăsase atât de mult, pe mine şi pe fratele meu.

După ce m-am întors cu Lilia la Russa, am avut o perioadă de oarecare linişte, dar n-a ținut mult: oa urmare a unei răceli puternice (vara a fost rece şi ploioasă) am făcut un abces în gât şi timp de câteva zile am avut o temperatură de 40 de grade. Medicul-şef militar Schenk, care mă trata şi care venise acolo pentru sezon, a găsit de cuviință, într-o zi nefericită, să-l prevină pe Feodor Mihailoviei că în cazul când abcesul nu se va sparge în următoarele douăzeci şi

patru de ore, nu răspunde pentru viața mea, deoarece puterile-mi slăbesc, iar inima funcționează prost. Când a auzit asta, Feodor Mihailovici a fost cuprins de disperare. Ca să nu mă alarmeze, n-a plâns față de mine, s-a dus la părintele Ioanin, s-a aşezat la masă, şi-a acoperit fața cu mâinile şi a izbucnit în lacrimi. Soția preotului se apropie de el şi-l întrebă ce i-" spus doctorul.

— Moare Anna Grigorievna! Spuse Feodor Mihailovici cu un glas întretăiat de hohote de plâns. Ce-o să mă fac fără ea? Nam să pot trăi fără ea, ea reprezintă totul pentru mine!

Buna preotească îl cuprinse de umeri şi începu să-l liniştească:

— Nu plângeți, Feodor Mihailovici, şi nu deznădăjduiți, Domnul e milostiv şi n-o să vă lase pe dumneavoastră şi pe copii!

Atitudinea caldă a preotesei, ca şi cuvintele ei de îmbărbătare au avut o influență binefăcătoare asupra soțului meu şi i-au redat curajul pe care fusese gata să-l piardă. Feodor Mihailovici îşi amintea întotdeauna cu recunoştință bunătatea preotesei şi o respecta mult.

Puteți să vă imaginați disperarea mea din timpul bolii: vedeam că starea mea se înrăutățeşte, că de câteva zile nu pot să vorbesc şi că dorințele mele trebuia să le scriu pe o foaie de hârtie. Când priveam temperatura pe care doctorul o înregistra de două ori pe zi (Feodor Mihailovici ascundea foaia, dădaca, însă, care nu pricepea nimic, mi-o arăta când i-o ceream), înțelegeam clar cum stau lucrurile. Îmi părea teribil de rău să rnor, îmi era greu să-i las pe soțul meu şi pe copiii mei la care țineam atât şi viitorul cărora îmi apărea atât de nefericit. La ce se puteau aştepta, fără mamă, cu un tată bolnav şi sărac? Mama mea era bătrână şi bolnavă, s-ora mea murise. Puteam sărni pun nădejdea doar în fratele meu că nu-mi va lăsa copiii. Îmi părea tare rău şi de bunul meu soț: cine-l va iubi, cine se va îngriji de el, îi va împărtăşi munca şi necazurile? Îi chemam prin semne ba pe Feodor Mihailovici, ba pe copii, îi sărutam, îi binecuvântaxn şi-i scriam instrucțiuni soțului meu, cum anume trebuie să procedeze în cazul morții mele. Dar cu două zile înainte de criză am fost cuprinsă de un fel de indiferență tâmpă: nu-imi mai părea rău nici de Feodor Mihailovici, nici de copii, de parcă părăsisem deja lumea asta.

Spre marea noastră bucurie, criza a avut loc chiar în acea noapte: abcesul s-a spart şi am început să mă îndrept. După vreo două săptămâni abcesul s-a repetat, dar într-o formă mai slabă. Cu abcesul acesta sna şi încheiat perioada nenorocirilor care ne-au bântuit în 1872.

Multe amărăciuni mi-a fost dat să suport în viața mea: moartea soțului şi a fiului meu Alioşa, dar o asemenea perioadă de nenorociri nu s-a mai întâmplat.

Partea a şasea ANII 1872-1873

ANUL 1872

Spre toamna lui 1872, neam mai revenit oarecum de pe urma necazurilor din vară şi, după ce ne-iam întors de la Staraia Russa, ne-am stabilit în casa generalului Meves, din cea de a doua companie a regimentului Izmailovski. Apartamentul nostru era situat la primul etaj al casei, în fundul curții. Era compus din cinci camere nu prea mari, dar bine împărțite, şi dintr-un salon cu trei ferestre. Cabinetul lui Feodor Mihailovici era de mărime mijlocie şi plasat

departe de camerele copiilor, aşa încât aceştia nu-l deranjau de la lucru, cu zgomotul şi alergătura lor.

Deşi soţul meu a lucrat toată vara la roman, a fost atât de nemulţumit, încât a renunţat la planul pe care l-na schiţat iniţial şi întreaga parte a treia a refăcut-o integral.

În octombrie, Feodor Mihailovici a fost la Moscova şi s-a înţeles cu redacţia, ca partea a treia a romanului să fie publicată în ultimele numere ale revistei Russki vestnik. Trebuie să spun că romanul Demonii a avut un mare succes la cititori, dar, în acelaşi timp, i-a adus soţului meu mulţi duşmani în lumea literară. 59

Spre sfârşitul iernii, Feodor Mihailovici s-a întâlnit la N. P. Semionov60 cu N. I. Danilevski, care fusese fourie-rist şi cu oare nu se văzuse de vreo douăzeci şi cinci de ani. Feodor Mihailovici fusese încântat de cartea lui Danilevski Rusia şi Europa şi ar fi vrurt să mai discute cu el o dată. Întrucât acesta pleca în curând, soţul meu l-a invitat imediat să dejuneze cu noi a doua zi. Auzind asta, prietenii şi admiratorii lui Danilevski s-au invitat singuri la masă. Puteţi să vă imaginaţi groaza mea, când soţul meu a numărat musafirii şi s-au dovedit a fi aproape douăzeci. În ciuda micii mele gospodării, am reuşit să mă descurc onorabil, masa a fost însufleţită, şi oaspeţii, antrenaţi în discuţii interesante, au stat mult după miezul nopţii.

II

PE MARGINEA AMINTIRILOR DIN ANUL 1872.

Tot meditând la situaţia noastră materială precară, am început să fac planuri de sporire a veniturilor noastre prin propria mea muncă şi am început să mă ocup din nou de stenografie, în care progresasem simţitor în ultimii ani. Am apelat la rude şi cunoscuţi să-mi facă rost de lucru la vreo instituţie. Profesorul meu de stenografie, P. N. Olhin, mi-a aranjat printr-un cunoscut să lucrez la congresul silvicultorilor, iar N. Şafranov, redactorul revistei de silvicultură, mi-a propus să vin la Moscova pe perioada 3-13 august. Din păcate, m-am simţit atâit de strivită de nefericitele evenimente ale acelei veri, încât am refuzat.

În iarna lui 1872, fratele meu, care se mutase de curând cu tânăra lui soţie la Petersburg, mi-a spus că în curând trebuia să aibă loc într-unui din oraşele Ţinutului de vest un congres, nu mai ştiu pe ce temă, şi că se caută un stenograf. I-am scris imediat preşedintelui congresului, de care depindea alegerea. Am făcut-o, bineînţeles, cu acordul lui Feodor Mihailovici, care, deşi spunea că, ocu pindu-mă de copii şi de gospodărie şi ajutându-l şi pe el la lucru, fac destule pentru familie, nu nua contrazis, văzând cât sânt de dornică să câştig bani prin munca mea. A recunoscut mai târziu că spera într-un refuz din partea

Prin scrisoarea din 17 iulie 1872. (N. Aut.) preşedintelui congresului. Acesta, însă, a răspuns afirmativ şi mi-a comunicat condiţiile. Nu spun că ar fi fost din oale-afară de atrăgătoare: cea mai mare parte a banilor s-ar fi dus pe cheltuielile de drum şi de hotel. Avea importanţă, însă, nu atât câştigul, cât începutul lucrului. Dacă mi-aş fi îndeplinit bine lucrul, aş fi putut, având

recomandarea preşedintelui congresului, să capăt alte angajamente, mai convenabile.

Feodor Mihailovici n-avea nici un fel de motive serioase să se opună, deoarece în timpul absenței mele mama a primit să se mute la noi şi să aibă grijă de gospodărie şi de copii. Feodor Mihailovici n-avea de lucru pentru mine: pe atunci îşi refăcea planul romanului Demonii. Şi totuşi călătoria proiectată nu-i plăcea deloc soțului meu. Inventa tot felul de pretexte ca să nu mă lase. Mă întreba cum am să pot eu, o femeie tânără, să plec într-un oraş polonez, unde nu cunosc pe nimeni etc. Auzind asemenea obiecții, fratele meu şi-a amintit că la congres merge unul din foştii săi colegi, care cunoştea bine Ținutul de vest şi ne-a invitat pe amândoi la ceai, ca să ne facă cunoştință cu prietenul său şi să putem căpăta informațiile necesare.

În seara fixată ne-iam dus la fratele meu. Feodor Mihailovici, care nu mai avusese de multă vreme crize, era într-o dispoziție excelentă. Am conversat în voie cu fratele meu şi cu soția lui, în aşteptarea prietenului. Nu-l văzusem niciodată, dar auzisem multe lucruri despre el de la fratele meu. Era un tânăr caucazian, foarte bun la suflet, dar nu prea deştept, care pentru caracterul său iute şi aprins a fost poreclit de colegi „asiaticul sălbatic". Era revoltat de porecla asta şi ca să demonstreze că e european omul îşi avea favoriți în fiecare artă. In mu zică Dumnezeul lui era Chopin, în pictură Repin, în literatură Dostoievski. Fratele şia întâmpinat musafirul în vestibul. Aflând că va face cunoştință cu Feodor Mihailovici şi că va putea să-i fie util, sărmanul tânăr a fost cuprins de extaz, deşi s-a fâstâcit pe loc. Când a intrat în salon şi şi-a văzut idolul s-a pierdut într-atât, că i-a salutat în tăcere pe soțul meu şi pe stăpâna casei. Avea vreo douăzeci şi trei de ani, era înalt, avea părul cârlionțat, ochii bulbucați şi buzele de un roşu-aprins.

Văzând fâstâceala colegului său, fratele meu s-a grăbit să mi-l prezinte. „Asiaticul" mi-a apucat mina, mi-a sărutat-o, mi-a scuturat-o de câteva ori şi mi-a spus, graseind:

— Cât sunt de bucuros că mergeți la congres şi că am să pot să vă fiu de folos!

Entuziasmul său ma înveselit, dar l-a supărat mult pe soțul meu. Feodor Mihailovici săruta, deşi rar, mâinile cucoanelor şi nu acorda nici o importanță acestui lucru, dar era întotdeauna nemulțumit când îmi săruta cineva mâna. Fratele meu a observat că dispoziția lui Feodor Mihailovici s-a schimbat (trecerile de la o stare la alta erau întotdeauna bruşte la soțul meu) şi s-a grăbit să abordeze o discuție la obiect despre congres. „Asiaticul" era tot tulburat şi, neîndrăznind să se uite la Feodor Mihailovici, răspundea la întrebări, adresându-mi-se cu precădere. Am reținut unele din răspunsurile sale amabile, dar stupide.

— Şi e greu să ajungi până la Alexandria? Îl întrebam eu. Trebuie să schimbi de multe ori trenul?

— Nu vă faceți griji, Anna Grigorievna, am să vă conduc eu; iar dacă o să vreți, pot să merg chiar într-un vagon cu dumneavoastră.

— Dar există în Alexandria vreun hotel ca lumea. Unde poate să se oprească o femeie tânără? Îl întrebă soțul meu.

Tânărul îl privi cu entuziasm şi-i răspunse cu foc:

— Dacă Anna Grigorievna va dori, am să stau cu dânsa la acelaşi hotel, deşi mă gândisem să mă opresc la un coleg.

— Auzi, Ania? Tânărul e de acord să stea împreună cu tine! Ei, asta e bună! Exclamă tare Feodor Mihailovici şi lovi cu toată forța în masă. Paharul de ceai care stătea în fața lui a căzut şi s-a spart. Gazda a sărit să prindă lampa aprinsă ce s-a clătinat zdravăn, iar Feodor Mihailovici a sărit de pe scaun, a ieşit în fugă în vestibul, şia aruncat paltonul pe umeri şi a fugit.

M-am îmbrăcat repede şi am alergat după el: când am ieşit în stradă, l-am văzurt fugind în direcția opusă casei noastre. Am fugit după el şi după vreo cinci minute l-am ajuns din urmă, dar Feodor Mihailovici, deşi răsufla greu, nu se oprea, în ciuda rugăminților mele. M-am aşezat în fața lui, i-am prins cu amândouă mâinile paltonul azvârlit pe umeri şi am exclamat:

— Ai înnebunit, Fedea! Unde fugi? Asta nu e drumul nostru! Opreşte-te, îmbnacă-ți paltonul, aşa nu se poate, ai să răceşti!

Figura mea alarmată l-a înduplecat. S-a oprit şi şi-a îmbrăcat paltonul. I-am încheiat nasturii, lam luat la braț şi larn dus în partea opusă. Feodor Mihailovici tăcea, jenat.

— Iar ai fost gelos, nu-i aşa? Mă revoltai eu. Crezi că în câteva minute am şi apucat să mă îndrăgostesc de,. Asiaticul sălbatic", iar el de mine şi că ne şi pregătim să fugim împreună, nu-i aşa? Nu ți-e ruşine? Nu înțelegi oare cât de mult mă jigneşti cu gelozia ta? Suntem căsătoriți de cinci ani, ştii cât de mult te iubesc, cât țin la fericirea familiei noasitre şi totuşi eşti capabil să fii gelos pe primul venit şi să mă pui într-o situație penibilă!

Soțul meu se scuza, se justifica, îmi promitea să nu mai fie gelos. Nu puteam să fiu prea multă vreme supărată pe el: ştiam că nu e în stare să se stăpânească în crizele sale de gelozie. Mi-am amintit de tânărul entuziasmat, de furia bruscă şi fuga lui Feodor Mihailovici şi am început să rid. Soțul meu, văzând că mi s-a schimbat dispoziția, a început să se autoironizeze, să întrebe câte lucruri a spart la fratele meu şi dacă nu cumva l-a pocnit şi pe entuziastul său admirator.

Era o seară minunată şi ne-am dus pe jos până acasă. Drumul era lung şi ne-a luat mai mult de o oră. Acasă l-am găsit pe fratele meu. Când a văzut fuga noastră bruscă, s-a speriat, a alergat la noi şi a fost uimit că nu ne-ia găsit acasă. A stat o oră întreagă, ros de cele mai sumbre presimțiri, şi a fost uluit când ne-a văzut într-o dispoziție dintre cele mai paşnice. L-am oprit să bea ceai cu noi şi am râs mult, amintindu-ne cele petrecute. La întrebarea cum a explicat caucazianului fuga noastră ciudată, fratele meu ne răspunse:

— Când m-a întrebat ce s-a întâmplat, i-am spus: du-te dracului, dacă nu eşti în stare să înțelegi şi singur.

Mi-am dat seama după istoria asta că trebuie să renunț la călătorie. Aş fi putut, desigur, să-l conving pe soțul meu să mă lase să plec. Dar ştiam că mai târziu se va agita, se va nelinişti şi, într-o bună zi, nemaiputându-se stăpâni, va pleca după mine la Alexandria. Ar fi ieşit scandal şi s-ar fi cheltuit degeaba banii, pe care nici aşa nu-i aveam prea mulți.

Astfel s-a terminat încercarea mea de a câştiga bani cu stenografia.

III ANUL 1872. BOALA DE CRĂCIUN A LUI FEDIUŞA

În 1872, de Crăciun, s-a petrecut în familia noastră un caz curios.

Feodor Mihailovici, tată deosebit de atent, se gândea mereu cum să-şi distreze copiii. Îl preocupa mult aranjatul bradului: să cumpere neapărat unul mare şi stufos, pe care să-l împodobească singur (jucăriile se păstrau de la un an la altul); se urca pe un taburet ca să pună luminările de sus şi să prindă „steaua" în vârf.

Bradul din 1872 a fost unul deosebit: băiatul nostru mai mare, Fedea, lua parte pentru prima dată „conştient" la sărbătoare. Bradul a fost aprins mai devreme şi Feodor Mihailovici i-a introdus solemn în salon pe cei doi copii. Copiii au fost, desigur, uimiți de luminile strălucitoare, de podoabele şi de jucăriile care înconjurau bradul. Tatăl le-a împărțit jucării: fetița a căpătat o păpuşă fermecătoare şi un serviciu de ceai pentru păpuşi, iar băiatul o goarnă mare, în care a început să sufle imediat, şi o tobă. Dar cel mai mare efect au produs asupra copiilor doi căluți murgi din carton presat, cu nişte coame şi nişte cozi minunate. Caii erau înhămați la o sanie largă, de două locuri. Copiii şi-au aruncat jucăriile şi s-au aşezat în sanie, iar Fedea a apucat hățurile şi a început să le agite şi să mâne caii. Fetița s-a plictisit destul de repede de sanie şi a început să se ocupe de alte jucării. Altfel au stat lucrurile cu băiatul: nu mai putea de bucurie, striga la cai, îi lovea cu hățurile, amintindu-şi, probabil, cum făceau țăranii care treceau pe lingă vila noastră din

Staraia Russa. A trebuit să-l păcălim ca să-l putem scoate din salon şi să-l culcăm.

Noi doi am mai stat mult şi ne-am tot amintit de amănuntele micii noastre sărbători, de care Feodor Mihailovici era aproape mai bucuros decât copiii lui. M-am culcat pe la douăsprezece, iar Feodor Mihailovici mi s-a lăudat cu o carte nouă, pe care o cumpărase în ziua aceea la Volf, o carte foarte interesantă pentru el, pe care avea de gând s-o citească noaptea. Pe la unu a auzit un plâns puternic din camera copiilor, s-a dus repede acolo şi l-a găsit pe băiatul nostru, roşu de țipete, înoercând să se smulgă din brațele bătrânei Prohorovna şi mormăind nişte cuvinte de neînțeles (avea mai puțin de un an şi jumătate şi încă nu vorbea clar.) Strigătele mau trezit şi pe mine şi am fugit şi eu în camera copiilor. Deoarece țipetele puternice ale lui Fedea puteau SK) trezească pe sora lui, care dormea în aceeaşi cameră, Feodor Mihailovici a vrut să-l ducă în cabinetul său. Când am trecut prin salon şi Fedea văzu sania la lumina luminărilor, tăcu pe loc şi s-a întins spre ea cu atâta putere, încât Feodor Mihailovici abia a reuşit să-l rețină şi a găsit de cuviință să-l pună în sanie. Lacrimile continuau să-i curgă pe obraji, dar el a şi început să râdă, a apucat hățurile, a început să le agite şi să plescăie, mânând caii. Când copilul păru să se fi liniştit de tot, Feodor Mihailovici vru să-l ducă în camera lor, dar Fedea a izbucnit în lacrimi amare şi a tot plâns până nu lam pus din nou în sanie. Feodor Mihailovici şi cu mine, speriați la început de boala enigmatică a copilului şi hotărâți, în ciuda orei târzii, să chemăm un doctor, ne-iam dat seama despre ce e vorba: băiatul fusese, probabil, puternic impresionat de brad, de jucării şi de plăcerea pe care a înceroat-o fiind în sanie şi, trezinduse noaptea, a cerut să i se dea noua lui jucărie. Şi cum cererea nu i-a fost

satisfăcută a început să țipe şi şia atins astfel scopul. Nu era nimic de făcut: băiatul s-a dezlănțuit de tot şi nu voia să se ducă să se culce. Ca să nu stăm toți trei acolo, am hotărât ca dădaca şi cu mine să mergem să ne culcăm, iar Feodor Mihailovici să rămână cu puştiul, şi când acesta va obosi, să-l ducă în pat. Aşa s-a şi întâmplat. A doua zi soțul meu mi s-a plâns în glumă:

— M-a făcut praf Fedea în noaptea asta! Vreo două-trei ore nu mi-am luat ochii de la el, tot îmi era teamă să nu cadă din sanie şi să nu se lovească. Dădaca a venit de două ori să-l ia să facă nani, dar el dădea din minute şi se pregătea să plângă. Şi uite aşa am stat împreună până la cinci dimineața, când probabil, a obosit şi a început să se lase într-o parte. L-am sprijinit şi am văzut că a adormit, atunci l-am şi dus în camera copiilor. Aşa că n-am putut să-ncep cartea pe care mi-am cumpărat-o, râse Feodor Mihailovici, vădit mulțumit că întâm-plarea care ne-a speriat la început s-a terminat atât de bine.

IV

ANUL 1873. EDITAREA DEMONILOR. DOSTOIEVSKI REDACTOR. NOILE CUNOŞTINȚE.

După ce şi-a terminat romanul Demonii, Feodor Mihailovici a fost un timp foarte nehotărât – nu ştia de ce să se ocupe. Era atât de epuizat de lucrul la Demonii, încât nu era posibil să înceapă un nou roman. Iar – realizarea unei idei mai vechi, apărută încă în străinătate – editarea Jurnalului unui scriitor în chip de revistă lunară, prezenta greutăți61. Pentru editarea jurnalului şi întreținerea familiei (ca să nu mai vorbim de plata datoriilor) trebuiau bani mulți, iar noi nu puteam şti dacă revista va avea sau nu succes, deoarece constituia un lucru nemaiîntâlnit încă în literatura rusă, şi sub aspectul formei şi sub cel al conținutului. Iar în cazul unui insucces cu Jurnalul am fi fost într-o situație fără ieşire.

Feodor Mihailovici avea mari îndoieli şi nu ştiu la ce hotărâre s-ar fi oprit, dacă în acest timp prințul V. P. Meşcerski nu i-ar fi propus să-şi asume obligația de a fi redactorul revistei săptămânale Grajdanin. Revista fusese fondată abia de un an de zile şi apărea sub redacția lui Gr. K. Gradovski62. In jurul revistei s-a adunat un grup de oameni cu aceleaşi convingeri. Unii dintre ei:

K. P. Pobedonosțev, A. N. Maikov, T. I. Filippov, N. N. Stra-hov, A. U. Poreţki, Evg. A. Belov, 63 îi erau agreabili lui Feodor Mihailovici şi-l atrăgea perspectiva de a lucra cu ei. Nu mai puțin îl atrăgea şi posibilitatea de a împărtăşi cititorilor speranțele şi îndoielile care-l frământau. In paginile revistei Grajdanin putea să se realizeze şi ideea Jurnalului unui scriitor, deşi nu în acea formă pe care a căpătat-o mai târziu.

Lucrurile erau relativ bine aranjate din punct de vedere material: munca de redactor era plătită cu trei mii de ruble pe an, în afara drepturilor pentru articolele din Jurnalul unui scriitor, iar mai târziu şi pentru articolele „politice”. In total primeam în jur de cinci mii de ruble pe an. Încasarea lunară a unei sume fixe de bani îşi avea şi ea partea ei bună: Feodor Mihailovici putea să se concentreze asupra lucrului, fără să mai fie sustras de grija banilor şi care avea o influență atât de nefastă asupra sănătății şi stării lui de spirit.

Dealtfel, Feodor Mihailovici, când a cedat rugăminților unor oameni pe care-i agrea de a prelua redactarea Grajdanin-ului, nu le-a ascuns faptul că-şi ia aceste obligații doar pentru o vreme, în chip de odihnă de la munca literară şi pentru posibilitatea de a cunoaşte mai bine viața curentă, dar că atunci când necesitatea muncii literare se va face simțită, va renunța la o activitate atât de străină caracterului său.

Începutul anului 1873 mi-a rămas îndeosebi întipărit în minte, datorită apariției primului roman editat de noi, Demonii. Cu această publicare s-a pus baza activității noastre editoriale comune, iar după moartea lui Feodor Mihailovici – a activității mele editoriale, care a ținut treizeci şi opt de ani.

Una din speranțele noastre (chiar cea esențială) privind îmbunătățirea situației noastre băneşti o constituia posibilitatea de a vinde dreptul de editare mai întâi a romanului Idiotul şi mai târziu a romanului Demonii. Cât ne-am aflat în străinătate ne-a fost greu să aranjăm vânzarea, dar nu ne-a fost mai uşor nici când ne-am întors în Rusia şi am avut posibilitatea să tratăm direct cu editorii. Oricui ne-am adresat, ni s-a oferit un preț cu totul neconvenabil: astfel pentru dreptul de a scoate o ediție

— Amintiri – c. 1743 separată a romanului Soțul etern (într-un tiraj de 2.000 de exemplare) librarul A. F. Bazunov ne-a plătit o sută cincizeci de ruble, pentru dreptul de a edita romanul Demonii ni s-au oferit numai cinci sute de ruble, care s-ar mai fi plătit şi în rate, în decurs de doi ani.

Feodor Mihailoviei s-a gândit încă în tinerețe să-şi editeze singur lucrările, a scris despre asta fratelui său, mi-a vorbit şi mie în străinătate. Ideea m-a captivat şi am căutat să aflu treptat tot ce e legat de tipărirea şi de difuzarea cărților. Când am comandat nişte cărți de vizită pentru soțul meu, am discutat cu proprietarul tipografiei şi l-am întrebat care sânt condițiile de tipărire a cărților. Mina explicat că majoritatea cărților se tipăresc pe bani lichizi dacă, însă, autorul are nume şi cărțile sale se vând, orice tipografie va accepta cu plăcere un credit pentru o jumătate de an, cu condiția ca în cazul când suma nu va fi achitată la termen, pentru restul de bani să se ia anume dobândă. Mi-a spus şi prețul aproximativ al editării pe care o plănuisem, adică costul hârtiei, al muncii tipografice şi al legării. Conform acestor calcule, publicarea romanului Demonii într-un tiraj de 3.500 de exemplare ar fi costat în jur de patru mii de ruble. Tipograful ne-a sfătuit să fixăm un preț de cel puțin trei ruble şi cincizeci de copeici pentru cele trei volume, care ar urma să fie tipărite cu caractere elegante pe hârtie velină. Din suma totală de 12.250 de ruble, care ar rezulta din vânzarea întregului tiraj, urma să lăsăm librarilor cam treizeci de procente, dar şi aşa, ținând seama şi de celelalte cheltuieli, în cazul unei bune vânzări a romanului ne-ar fi revenit o sumă apreciabilă.

Pe atunci, nici un scriitor nu-şi edita singur lucrările, iar dacă apărea vreun curajos, acesta îşi plătea scump îndrăzneala. Existau câteva firme editoriale: Bazunov, Volf, Isakov şi alții, care cumpărau drepturile de editare a cărților şi le difuzau în întreaga Rusie. Iar cărțile editate de societățile ştiințifice sau de persoane particulare erau luate în depozit sau în consignație cu o remiză de cincizeci la sută, sub pretextul că păstrarea cărților, ca şi reclama pentru cărți (care, dealtfel, se făcea cu multă zgâncenie) costă scump. In

consecință, o parte din cărțile predate în depozit sau în consignație se înapoiau uneori nevândute editorului, uneori chiar deteriorate.

Vrând să editez romanul Demonii, am încerteat să întreb în librării, care este remiza, dar am primit nişte răspunsuri neconcludente: că remiza depinde de carte, că uneori e de patruzeei-cineizeci la sută şi chiar mai mult. Cumpărând o dată o carte de trei ruble pentru soțul meu, am încercat să sondez şi am cerut să-mi fie vândută cu două ruble, sub pretextul că ei capătă cincizeci de procente, şi, prin urmare, cartea îi costă o rublă şi jumătate. Vânzătorul a fost revoltat de propunerea mea şi mi-a spus că ei capătă douăzeci, douăzeci şi cinci de procente şi doar pentru unele cărți primesc treizeci de procente şi numai cu condiția să cumpere o mare cantitate. Din întrebări de soiul ăsta mi-am dat seama cât la sută şi la ce cantitate de cărți trebuie să cedez librarilor.

Când le-am spus prietenilor şi cunoscuților noştri că vrem să editǎm singuri romanul, am auzit multe obiecții şi sfaturi să nu ne aventurăm într-o întreprindere oare ne este necunoscută, în care, din nepricepere, trebuia neapărat să pierdem, şi la vechile noastre datorii să mai adăugăm una de câteva mii de ruble. Obiecțiile, însă, nu ne-au influențat şi am hotărât să ne realizăm ideea.

Hârtia am luat-o de la firma A. I. Vargunin, cea mai bună fabrică de hârtie pe atunci, ca şi acum. Pentru tipărire am ales tipografia lui Zamâslovski, care a trecut chiar pe atunci în proprietatea fraților Panteleev. Sfâr-şitul anului 1872 şi începutul anului următor l-am petrecut în grija cărții: eu am făcut prima şi a doua corectură, iar pe cea de autor a făcut-o Feodor Mihailoviei.

În jurul lui douăzeci ianuarie, cartea a fost legată şi o parte din tiraj ne-a fost adusă acasă. Feodor Mihailoviei era foarte mulțumit de felul cum arată cartea, iar eu eram pur şi simplu încântată. In ajunul apariției cărții, Feodor Mihailoviei s-a dus s-o arate unuia din cei mai cunoscuți librari (de la care cumpăra mereu cărți) în speranța că acesta va dori să cumpere un număr de exemplare. Librarul a sucit cartea în mână şi a spus:

— Păi, trimiteți-mi două sute de exemplare, în consignație.

— Cu ce remiză? Întrebă soțul meu.

— Păi, cel puțin cincizeci la sută.

Feodor Mihailovici nu i-a răspuns nimic. S-a întors supărat acasă şi mi-a povestit eşecul său. Eram şi eu alarmată, iar propunerea librarului de a lua două sute de exemplare în consignație nu-mi surâdea deloc: ştiam că nu vom primi în curând banii de la el, chiar dacă va vinde cărțile.

A sosit o zi remarcabilă în viața noastră, ziua de 22 ianuarie 1873, când a apărut în Golos anunțul nostru privitor la apariția romanului Demonii. Pe la ora zece a venit un om trimis de librăria lui M. V. Popov, aflată în Passaj. Am ieşit în vestibul şi lnam întrebat ce doreşte.

— Păi, a apărut un anunț şi am nevoie de zece exemplare.

I-am adus cărțile şi i-am spus oarecum emoționată:

— Prețul pentru zece exemplare e de treizeci şi cinci de ruble, remiza e de douăzeci la sută, aşadar trebuie să-mi dați douăzeci şi opt de ruble.

— De ce aşa de mică? Dar treizeci la sută nu se poate? Spuse trimisul.

— Nu se poate.

— Măcar douăzeci şi cinci?

— Zău, nu se poate, îi spusei eu, dar eram foarte neliniştită în sinea mea: şi dacă pleacă şi-îmi pierd primul cumpărător?

— Dacă nu se poate, nu se poate – luaţi-vă banii. Şi mi-a dat banii.

Am fost atât de bucuroasă că i-am dat treizeci de copeici pentru birjar. Puţin mai târziu a venit un băiat din partea librăriei pentru provincie şi a cumpărat zece exemplare, tot cu o remiză de douăzeci la sută şi tot după ce s-a târguit cu mine. Trimisul librăriei lui Glazunov a vrut să ia douăzeci şi cinci de exemplare, dacă îi cedez douăzeci şi cinci de procente. Am acceptat din pricina numărului mare de cărţi cerute. Au mai venit câţiva oameni, toţi luau câte zece exemplare, toţi se târguiau, dar n-am cedat mai mult de douăzeci la sută. Pe la douăsprezece a venit un vânzător elegant al unui librar pe ca-re-l ştia Feodor Mihailovici. Încurajată de succesul vânzării de dimineaţă, i-am răspuns că nu dau cărţi în consignaţie, ci că le vinii pe bani gheaţă.

— Da, dar Feodor Mihailovici ne-a promis să ni le dea în consignaţie, de asta am şi venit.

— Cartea, i-am spus eu, a fost editată de soţul meu, dar de vânzarea ei mă ocup eu, iar librarii cutare şi cutare au şi cumpărat-o cu bani lichizi.

— Dar nu l-aş putea vedea chiar pe Feodor Mihailovici? Spuse vânzătorul, contând probabil pe lipsa lui de fermitate.

— Feodor Mihailovici a lucrat noaptea şi nu pot să-l scol înainte de două.

Vânzătorul mia propus să-i dau două sute de exemplare, iar „banii îi vom înmâna lui Feodor Mihailovici personal”.

Am rămas fermă şi în privinţa asta şi i-am explicat care este remiza în funcţie de numărul de cărţi şi i-am spus că nu neau fost aduse decât cinci sute de exemplare, pe care socotesc că am să le vând astăzi. Vânzătorul a plecat cum a venit, iar după o oră a venit un alt trimis de-al lor, unul mai modest, şi a cumpărat cincizeci de exemplare cu o remiză de treizeci la sută.

Voiam mult să-i împărtăşesc lui Feodor Mihailovici bucuria mea, dar trebuia să aştept până va ieşi din camera lui.

Apropo de asta trebuie să spun că soţul meu avea o trăsătură ciudată: când se scula dimineaţa era parcă sub influenţa viselor şi a coşmarurilor din timpul nopţii, care uneori îl chinuiau; era extrem de tăcut şi nu-i plăcea deloc când cineva încerca să vorbească cu el. Din cauza asta mi-am însuşit obiceiul să nu-l deranjez dimineaţa (oricât ar fi fost de temeinic motivul) şi să aştept până-şi va bea în sufragerie cele două ceşti de cafea teribil de fierbinte şi se va duce în cabinetul său. Atunci veneam şi eu şi-i spuneam noutăţile, plăcute sau neplăcute. Atunci Feodor Mihailovici era în cea mai bună dispoziţie: se interesa de toate, întreba de toate, îi chema pe copii, glumea şi se juca cu ei. Aşa a fost şi de data asta: i-am trimis pe copii în camera lor şi m-am aşezat pe locul meu obişnuit, lingă masa de scris. Văzând că tac, Feodor Mihailovici mă privi ironic şi mă întrebă:

— Ei, cum ne merge negoţul, Aneeika?

— Merge de minune, îi răspunsei eu pe acelaşi ton. ¦- Cred că ai reuşit să vinzi o carte, nu-i aşa?

— Nu una, am vândut o sută cincisprezece cărți.

— Vai de mine!... Felicitările mele! Continuă ironic Feodor Mihailovici, crezând că glumesc.

— Vorbesc serios, mă supărai eu, ce, nu mă crezi? Şi am scos din buzunar o foaie de hârtie pe care notasem numărul cărților vândute şi odată cu hârtia am scos şi un teanc de bani, cam în jur de trei sute de ruble. Şi cum Feodor Mihailovici ştia că nu avem bani în casă, suma pe care i-am arătat-o l-a convins că nu glumesc. După ora patru au început să sune din nou la uşă: au apărut noi cumpărători, iar cei de dimineață au venit după alte cărți. Cartea avea, se vede, succes, şi tn-am bucurat cum rar mi s-a întâmplat să mă bucur. Am fost, desigur, bucuroasă şi de banii primiți, dar mai ales de faptul că mi-am găsit o ocupație care mă interesa – editarea lucrărilor scumpului meu soț; am fost bucuroasă şi de faptul că întreprinderea noastră s-a soldat cu asemenea rezultat, în ciuda avertizărilor sfătuitorilor mei întru literatură. Feodor Mihailovici era şi el foarte mulțumit, mai ales când i-am transmis vorbele unuia dintre vânzători şi anume că „cititorii întreabă de multă vreme de roman". Sentimentele cititorilor au fost întotdeauna scumpe lui Feodor Mihailovici, deoarece doar cititorii l-au susținut, prin atenția şi simpatia lor, în tot timpul activității sale literare. Pe când critica (în afară de Bielinski, Dobroliubov şi BureninM) a făcut foarte puțin pe atunci pentru elucidarea talentului său: fie că-i ignora lucrările, fie că le trata cu duşmănie. Acum, când au trecut mai bine de treizeci şi cinci de ani de la moartea lui Feodor Mihailovici, ți se pare ciudat să reciteşti unele referiri critice despre lucrările sale, atât erau de lipsite de profunzime, de superficiale, în schimb atât de adânc duşmănoase adeseori.

Triumful meu a fost, însă, deplin când a venit la noi librarul Kojancikov şi ne-a propus să cumpere pe loc trei sute de exemplare pe polițe cu termen de patru luni. Propunerea lui Kojancikov era ispititoare, deoarece lua pentru provincie şi nu ne deranja vânzarea din oraş. Era cam ciudat faptul că lua cărțile pe polițe şi Feodor Mihailovici a venit la mine să se sfătuiască în această privință. Nu-mi dădeam seama pe atunci ce reprezintă o poliță semnată de un negustor şi, din pricina asta, i-am propus soțului meu să discute cu cumpărătorul până mă reped la tipograf, care stătea prin apropiere. Am avut noroc să-l găsesc pe unul din frații Panteleevi, carem-a sfătuit să nu pierd o ofertă atât de serioasă şi m-a asigurat că polițele lui Kojancikov sunt solvabile şi că e de acord să le ia în contul datoriei noastre la tipografie. M-am întors cu veştile astea acasă şi Kojancikov (care, ca un negustor cu experiență, avea întotdeauna la el formulare pentru polițe) ne-a completat pe loc trei polițe pentru şapte sute treizeci şi cinci de ruble, iar Feodor Mihailovici i-a dat o chitanță pentru primirea cărților din tipografie.

Într-un cuvânt, activitatea noastră editorială a debutat strălucit şi până la sfârşitul anului am vândut trei mii de exemplare. Vânzarea ultimelor cinci sute de exemplare s-a întins pe următorii doi, trei ani. In consecință, scăzând remiza librarilor şi acoperirea tuturor cheltuielilor, ne-au rămas peste patru mii de ruble, ceea ce ne-a şi permis să plătim nişte datorii care ne nelinişteau.

Nu spun că n-am avut şi pierderi, la început: vreo doi, trei escroci au profitat de lipsa mea de experiență editorială, dar pierderile ne-au învățat să fim

mai prudenți şi să nu ne lăsăm tentați de propuneri aparent strălucite, care, însă, până la urmă, ne aduceau pierderi.

Titlul de Demonii a permis cumpărătorilor să-i zică în fel şi chip cărții, adresându-se fetei care le înmâna exemplarele: ba să-i spună Necuratul, câte unul spunea: Am venit după „draci". Un altul: „Dați-mi şi mie vreo zece „diavoli„. Bătrâna noastră dădacă, auzind frecvent aceste denumiri ale romanului, mi se plângea chiar şi mă asigura că, de când a apărut la noi în casă „necuratul„ (Demonii), „copilaşul ei" (fiul meu) s-a făcut neliniştit peste zi şi doarme prost noaptea.

În prima perioadă a redactării Grajdanin-ului, Feodor Mihailovici fusese pasionat de treburile lui, de noutatea responsabilităților redacționale şi de marea diversitate a oamenilor cu care se întâlnea în redacție. La început m-am bucurat şi eu de schimbarea survenită în ocupațiile lui Feodor Mihailovici, presupunând că redactarea unei reviste săptămânale nu poate să prezinte mari greutăți şi-i va permite să se odihnească măcar cât de cât după munca de trei ani de zile la romanul Demonii. Puțin câte puțin, însă, soțul meu şi cu mine ne-am dat seama că a făcut o greşeală acceptând o activitate atât de nepotrivită temperamentului său. Feodor Mihailovici era excesiv de conştiincios cu obligațiile sale redacționale şi nu numai că citea singur toate articolele care veneau la revistă, dar şi corecta unele articole prost scrise, cum erau de pildă cele ale editorului, şi asta îi lua o mulțime de vreme. Mi s-au păstrat două sau trei ciorne de poezii scrise stângaci, în care se văd, însă, sclipiri de talent – şi cât de frumoase ieşeau poeziile astea după ce le refăcea Feodor Mihailovici!

În afară, însă, de citirea şi corectarea articolelor altora, Feodor Mihailovici era aglomerat de corespondența cu autorii. Mulți dintre ei îşi apărau fiecare frază şi, în cazul unor prescurtări sau modificări, îi trimiteau nişte scrisori tăioase, iar uneori chiar impertinente. Feodor Mihailovici nu rămânea dator şi la o scrisoare tăioasă a unui colaborator răspundea cu o altă scrisoare, nu mai puțin tăioasă, fapt pe care-l regreta chiar a doua zi. Deoarece de expedierea scrisorilor mă ocupam eu, ştiind sigur că enervarea soțului meu se va mai potoli a doua zi şi că-şi va regreta furia, nu expediam imediat scrisorile şi când îmi spunea că regretă răspunsul atât de tăios, se dovedea că scrisoarea „întâmplător" n-a fost expediată şi Feodor Mihailovici formula un răspuns mai calm. In arhiva mea s-au păstrat mai mult de zece scrisori din astea „fierbinți", ce ar fi putut să strice relațiile soțului meu cu nişte oameni cu care n-avea de gând să se certe, dar, sub imperiul enervării, şi-a exprimat opinia fără să mai țină seama de amorul propriu al corespondentului. Feodor Mihailovici mi-a fost întotdeauna recunoscător pentru această neexpediere „întâm-plătoare" a scrisorilor.

Dar câte tratative personale a trebuit să ducă Feodor Mihailovici... In cadrul redacției era şi un secretar, Vik-tor Feofilovici Puțâkovici65, dar majoritatea autorilor voiau să discute cu redactorul şi uneori se iscau mari neînțelegeri. Feodor Mihailovici, care fusese întotdeauna sincer în vorbele şi faptele sale, şi-a făcut astfel mulți duşmani în presă.

În afara neplăcerilor de ordin material, Feodor Mihailovici a suportat, în timpul cât a fost redactor, şi multe necazuri de ordin moral, deoarece

persoanele care nu agreau orientarea revistei Grajdanin sau pe prințul Meşcerski îşi transferau antipatia, iar uneori şi ura, asupra lui Dostoievski. In lumea literară i-au apărut o mulțime de duşmani, anume datorită faptului că era redactor al unui organ atât de conservator cum fusese Grajdanin. Oricât ar părea de ciudat, dar mai târziu, şi înainte şi după moartea lui Feodor Mihailovici, mulți oameni n-au putut să-i ierte faptul că fusese redactorul Grajdanin-ului, iar ecouri ale acestei antipatii mai apar şi acuim în presă.

În prima perioadă a noii sale activități, Feodor Mihailovici a făcut o gafă şi anume – a publicat în Grajdanin (în articolul prințului Meşcerski Deputații kirghizi în Sankt-Petersburg) cuvintele pe care le-a adresat împăratul deputaților.

În condițiile cenzurii de atunci, cuvântările membrilor casei imperiale, şi cu atât mai mult cele ale suveranului, puteau fi publicate doar cu permisiunea ministrului curții imperiale. Soțul meu nu cunoştea acest paragraf al legii şi a fost judecat fără participarea juraților. Procesul a avut loc pe 11 iunie 1863 la judecătoria districtuală a Sankt-Petersburgului. Feodor Mihailovici s-a prezentat personal la proces, şi-a recunoscut, bineînțeles, culpa, şi a fost condamnat la o amendă de douăzeci şi cinci de ruble şi la două zile de arest în camera

Completul de judecată a fost format din contele E. M. Borde, V. N. Kristianinov, K. A. Bilbasov, procuror fiind G. Zesev. (N. Aut.)

De gardă. Necunoaşterea zilei când va trebui să-şi ispăşească pedeapsa îl neliniştea mult, mai ales datorită faptului că nu-i permitea să vină la noi, la Russa. In legătură cu arestul său, Feodor Mihailovici a trebuit să facă cunoştință cu preşedintele de atunci al judecătoriei districtuale din Sankt-Petersburg, Anatoli Feodoro-vici Koni, care a făcut tot posibilul ca detențiunea soțului meu să aibă loc în timpul cel mai convenabil pentru el. De atunci s-au stabilit cele mai amicale relații între A. F. Koni66 şi soțul meu, relații care au ținut până la sfârşitul vieții.

Ca să stăm mai aproape de redacția revistei Graj-danin a trebuit să ne schimbăm casa şi să ne mutăm pe strada Ligovka, colț cu intrarea Gusev, în casa lui Sliv-ceanski. Nu ne-am ales bine locuința: camerele erau mici şi prost plasate, dar, întrucât ne mutasem aici în timpul iernii, a trebuit să ne împăcăm cu multe lucruri incomode. Unul din ele îl reprezenta caracterul neliniştit al proprietarului casei. Era un bătrânel foarte original, care ne pricinuia multe necazuri. Despre aceste necazuri îmi vorbea soțul meu în scrisoarea pe care mi-a scris-o pe 19 august.

În primăvara lui 1873, la sfatul doctorilor, am plecat cu copiii la Staraia Russa, ca să continui tratamentul început cu un an înainte, cu băile sărate, care le-a şi adus atâtea foloase. De data asta nu ne-am stabilit la preotul Rumeanțev, casa căruia fusese închiriată, ci în casa bătrânului colonel Alexandr Karlovici Gribbe, care-şi făcuse serviciul în coloniile militare încă pe vremea lui Arakceev67.

Despărțirea de familie a fost chinuitoare pentru Feodor Mihailovici, îl măcina dorul de noi şi în timpul verii a venit de patru ori la Russa. Din cauza absenței prințului Meşcerski, Feodor Mihailovici a trebuit să preia toate grijile

materiale ale revistei şi, ca urmare, să-şi petreacă lunile călduroase în Petersburg, supor-tând toate neplăcerile verii petersburgheze.

Toate aceste împrejurări au avut o influenţă atât de proastă asupra nervilor şi, în general, a sănătăţii lui Feodor Mihailovici, că încă din toamna lui 1873 a început să se împace tot mai greu cu funcţia sa de redactor şi să se gândească la ziua când va putea să-şi reîn-ceapă munca preferată, cea pur literară.

În anul 1873, Feodor Mihailovici a devenit membru al Societăţii iubitorilor iluminismului spiritual şi de asemenea membru al Societăţii filantropice slave şi a participat la adunările şi şedinţele celor două societăţi. Cercul cunoştinţelor noastre s-a lărgit şi am început să fim mai des vizitaţi de prietenii şi cunoscuţii soţului. In afară de N. N. Strahov, care în decurs de câţiva ani a prânzit la noi duminicile, şi de Ap. N. Maikov, care venea adesea pe la noi, în iarna aceea a început să ne viziteze Vladimir Sergheevici Soloviov 68, foarte tânăr pe atunci – abia-şi isprăvise studiile.

La început i-a scris o scrisoare lui Feodor Mihailovici, ca mai târziu, la invitaţia soţului meu, să ne viziteze. Pe vremea aceea producea o impresie fermecătoare şi Feodor Mihailovici cu cât îl vedea şi discuta cu el mai mult, cu atât îi aprecia mai mult inteligenţa şi cultura. Odată soţul meu i-a spus lui VI. Soloviov de ce anume se simte atât de legat de el.

— Îmi aminteşti mult de cineva, de unul Şidlovski, 69 care a avut o influenţă covârşitoare asupra mea în tinereţe. Ii semeni atât de mult, şi la figură şi la caracter, încât mi se pare uneori că sufletul lui s-a strămutat în dumneata.

— A murit demult? Întrebă Soloviov.

— Ei, nu, acum vreo patru ani.

— Şi credeţi că timp de douăzeci de ani, până a murit, am umblat fără suflet? Întrebă Soloviov şi izbucni în râs. Uneori, era foarte vesel şi avea un râs molipsitor. Uneori însă, distrat fiind, i se întâmplau lucruri curioase: ştiind, de pildă, că Feodor Mihailovici a trecut de cincizeci de ani, Soloviov a considerat că şi eu, ca soţie, trebuie să am cam tot pe atât. Şi odată, când vorbeam de romanul lui Pisemski Oamenii anilor patruzeci70, Soloviov, adresâridu-ni-se amândorura, ne-a spus:

— Da, dumneavoastră, care sunteţi oameni ai anilor patruzeci, poate să vi se pară... Etc.

Feodor Mihailovici a izbucnit în râs şi a început să mă necăjească:

— Auzi, Ania, Vladimir Sergheevici te trece şi pe tine în categoria oamenilor anilor patruzeci!

— Şi nu se-nşală deloc, îi răspunsei, eu ţin într-adevăr de anii patruzeci, doar m-ara născut în o mie opt sute patruzeci şi şase.

Soloviov s-a simţit foarte stânjenit: cred că abia atunci una privit cu atenţie şi şi-a dat seama de diferenţa de vârstă dintre mine şi soţul meu. Despre figura lui VI. Soloviov, Feodor Mihailovici spunea că-i aminteşte unul din tablourile preferate ale lui Annibal Carracci – „Capul tânărului Hristos”.

De anul 1873 ţine şi cunoştinţa lui Feodor Mihailovici cu Iulia Denisovna Zaseţkaia, fiica partizanului Denis Davâdov71. Ea tocmai fondase primul azil

de noapte din Petersburg pe lângă compania a doua a regimentului Izmailovski) şi l-a invitat pe Feodor Mihailovici, prin secretarul revistei Grajdanin, să viziteze într-o zi anume „casa” pe care a organizat-o pentru cei lipsiți de adăpost. I. D. Zaseţkaia era redstockistă şi Feodor Mihailovici a asistat de câteva ori la invitația ei, la convorbirile spirituale ale lordului Redstock şi ale altor propovăduitori de seamă ai acestei învățături. 72

Feodor Mihailovici aprecia mult inteligența şi neobişnuita bunătate a I. D. Zaseţkăi, o vizita adesea şi coresponda cu ea. A fost şi pe la noi şi eu m-am ataşat mult de dânsa – era o femeie bună şi amabilă şi la moartea soțului meu a participat din toată inima la durerea mea.

În 1873, i-am vizitat des pe Kaşpirevi: Vasili Vla-dimirovici edita revista Zarea, iar soția lui, Sofia Ser-gheevna, era redactorul şi editorul revistei pentru copii Semeinâie vecera. Amândoi soții ne erau foarte simpatici şi lui Feodor Mihailovici îi plăcea să-i viziteze. In 1873, a avut loc la ei, în prezența multor oameni de litere, o seară interesantă, la care cunoscutul scriitor A. F. Pisemski şi-a citit romanul, încă nepublicat, Orăşenii, înfățişarea lui Pisemski nu producea o impresie favorabilă: mi s-a părut gras şi neîndemânatic, dar de citit citea excelent, relevând cu talent caracterele eroilor romanului său.

În 1873, Feodor Mihailovici şi-a reluat vechile sale legături cu familia Stackenschneider, inima căreia era Elena Andreevna, fiica celebrului arhitect. Era o femeie deşteaptă, cu o remarcabilă cultură literară şi aduna duminicile la ea o societate de scriitori şi de pictori. Fusese întotdeauna extrem de bună cu mine şi cu soțul meu şi noi două ne-am apropiat una de alta. Dealtfel, în anii aceia mi se întâmpla rar să ies în societate, deoarece copiii erau mici şi era riscant să-i las cu dădaca.

Feodor Mihailovici regreta mereu faptul că trebuia să stau acasă şi în iarna lui 1873 a insistat să profit de o ocazie şi să mă abonez la Opera italiană, în care străluceau celebrități ca Patti, Volpini, Calzolari, Scalchi, Everardi şi alții. Locul meu era la galerie, chiar în fața unei lustre uriaşe şi nu vedeam decât ce se petrecea în partea dreaptă a scenei şi-mi întrebam uneori vecina: Cine e în cizmele acelea de un galben-aiprins sau în pantofii roz?” Locul incomod nu m-a împiedicat totuşi să mă desfăt cu fermecătoarele voci ale cântăreților. Gândul la copii nu mă neliniştea, pentru că în serile acelea Feodor Mihailovici nu pleca de acasă şi la orice zgomot sau plâns de copil se ducea să întrebe dacă nu s-a întâmplat ceva.

Mi-a plăcut mai ales opera Dinorah, în care Patti „cânta ca o privighetoare”. (N. Aut.)

Partea a şaptea ANII 1874-1875

I

ANUL 1874. ARESTUL. NEKRASOV

Primele luni ale lui 1874 nu ne-au fost favorabile. Forțat de treburile revistei Grajdanin să iasă din casă pe orice timp, iar înainte de scoaterea numărului să stea ore întregi în camera de corectură, supraîncălzită, Feodor Mihailovici a început să răcească des: tuşea lui uşoară s-a agravat, a apărut astmul şi profesorul Koşla-kov, căruia i s-a adresat, i-a recomandat să urmeze un tratament cu aer comprimat. Koşlakov i-a recomandat spitalul doctorului

Simonov (aflat pe strada Gagarins-kaia), unde Feodor Mihailovici stătea câte două ore sub clopot, de trei ori pe săptămână. Tratamentul cu aer comprimat i-a fost de mare folos, deşi i-a răpit o mulțime de timp, deoarece îi strica toată ziua: trebuia să se scoale devreme, să se grăbească la ora fixată, să-i aştepte pe pacienții întârziați, care stăteau cu el sub acelaşi clopot etc. Toate acestea aveau o proastă influență asupra stării de spirit a soțului meu.

În acelaşi timp, Feodor Mihailovici era sflcâit şi de faptul că, din pricina muncii redacționale şi a sănătății, tot nu izbutea să-şi ispăşească pedeapsa de două zile de detenție la care fusese condamnat anul trecut pentru articolul din Grajdanin. În sfârşit, soțul meu s-a înțeles cu A. F. Koni şi termenul a fost fixat pentru a doua jumătate a lunii martie. In dimineața zilei de 21, veni la noi polițistul; Feodor Mihailovici îl aştepta şi cei doi s-au dus mai întâi la judecătoria teritorială. După două ceasuri trebuia să trec pe la secție şi să aflu unde se va găsi soțul meu. Era în arestul de pe Sennaia (astăzi se află acolo laboratorul orăşenesc). I-am dus imediat o valijoară şi rufărie de pat. Pe atunci, moravurile erau simple şi m-au lăsat imediat să intru la soțul meu. Feodor Mihailovici era bine dispus: mă întrebă dacă nu li-e dor copiilor de el, mă rugă să le dau dulciuri şi să le spun că a plecat la Moscova să le aducă jucării. Seara, după ce i-am culcat pe copii, nam mai putut răbda şi m-am dus din nou la soțul meu, fiind, însă, târziu nu m-au lăsat să intru la el şi n-am reuşit decât să-i transmit, prin paznic, o scrisoare şi chifle proaspete. Eram atât de supărată că n-am reuşit să vorbesc cu el şi să-l liniştesc în privința copiilor, că mam oprit sub fereastra camerei de arest (ultima din partea intrării Spasski) şi l-am văzut pe soțul meu stând la masă şi citind o carte. Am stat vreo cinci minute, am ciocănit încetişor şi soțul meu s-a ridicat imediat şi s-a uitat pe fereastră. M-a văzut, mi-a zâmbit vesel şi a început sănmi facă semne cu capul, în clipa aceea s-a apropiat santinela şi a trebuit să plec. M-am dus la A. N. Maikov (care stătea prin apropiere, pe strada Sadovaia) şi l-am rugat să-l viziteze pe soțul meu a doua zi. A fost foarte amabil şi l-a anunțat şi pe Vs. S. Soloviov, iar acesta la rândul său l-a vizitat a doua zi. Şi a doua zi am fost de două ori la soțul meu (seara am fost din nou la fereastră, de data aceasta Feodor Mihailovici m-a aşteptat), iar în ziua următoare eu şi copiii l-am întâmpinat cu bucurie pe tatăl nostru întors „de la Moscova". Pe drum a trecut pe la un magazin şi le-a cumpărat copiilor jucării. La întoarcere Feodor Mihailovici era foarte bucuros şi spunea că a petrecut excelent cele două zile. Vecinul lui de cameră, un meseriaş, dormea ore întregi în timpul zilei şi soțul meu a putut să citească în linişte Les Miserables de Victor Hugo, lucrare pe care o aprecia mult.

— Mi-a prins bine că m-au arestat, glumea el, altfel când mi-aş mai fi găsit timp să-imi împrospătez minunatele impresii de pe vremea când am citit cartea asta mare?

La începutul anului 1874, Feodor Mihailovici hotărî să renunțe definitiv la redactarea revistei Grajdanin (ultimul număr semnat de el a apărut pe 15 aprilie).

Era din nou atras de munca pur literară. I-au apărut idei şi tipuri noi şi a simțit nevoia să le materializeze într-o nouă lucrare. Îl îngrijora, desigur,

chestiunea publicării romanului pentru cazul când Russki vestnik va avea pregătit materialul pentru anul următor. Şi, în general, soţului meu îi era greu să-şi ofere propriile sale lucrări. S-a întâmplat, însă, un lucru care a permis o rezolvare fericită a chestiunii ce ne frământa.

Într-o dimineaţă de aprilie, pe la douăsprezece, fata în casă mi-a dat o carte de vizită pe care era tipărit „Nikolai Alexeevici Nekrasov". Ştiind că Feodor Mihailovici s-a şi îmbrăcat şi că va ieşi curând, am rugat-o să-l invite pe vizitator în salon, iar cartea de vizită s-o dea soţului meu.

Am fost teribil de interesată de venirea lui Nekrasov. Prietenul din tinereţe, iar mai târziu adversarul literar al lui Feodor Mihailovici. Ţineam minte că încă în anii şaizeci, pe timpul editării revistelor Vremea şi Epoha, Feodor Mihailovici nu se întâlnise cu Nekrasov, aşa că în ultimii ani apăruseră nu o dată atacuri neamicale din partea lui Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi alţii 73. Ştiam de asemenea că de când s-a întors din străinătate, Feodor Mihailovici nu se întâlnise cu Nekrasov, aşa că vizita aceasta trebuia să aibă o anume semnificaţie. Curiozitatea mea era atât de mare, că nu nuaim putut abţine şi am tras cu urechea la uşa care ducea din cabinet în salon. Spre marea mea bucurie, am auzit că Nekrasov îi propune soţului meu să colaboreze; că-l roagă să dea pentru anul următor un roman pentru Otecestvennâie zapiski şi că-i oferă două sute cincizeci de ruble pe coala de autor, în timp ce până atunci Feodor Mihailovici nu primea decât o sută cincizeci.

Nekrasov, văzând cât de modest locuiam, se gândise că Feodor Mihailovici va fi extrem de bucuros de această mărire a onorariului şi că va cădea imediat de acord. Feodor Mihailovici, însă, după ce i-a mulţumit pentru propunere, i-a spus:

— Nu pot, Nikolai Alexeevici, să-ţi dau un răspuns ferm din două motive: în primul rând, trebuie să scriu la Russki vestnik şi să-i întreb dacă au nevoie sau nu de romanul meu. Dacă pentru anul viitor au material, sunt liber şi pot să-ţi promit un roman. Sunt un vechi colaborator al revistei Russki vestnik, Katkov a fost întotdeauna atent cu cererile mele şi ar fi o lipsă de tact din partea mea să-i las fără să le propun lucrarea mea. Asta se poate lămuri într-o săptămână, două. Trebuie să te previn, Nikolai Alexeevici, că iau întotdeauna avans pentru lucrările mele, e vorba de două, trei mii.

Nekrasov a spus că e cu totul de acord.

— Iar în al doilea rând, continuă Feodor Mihailovici, e vorba de ce-o să spună soţia mea de propunerea dumi-tale. E acasă şi am s-o întreb imediat.

Şi soţul meu a ieşit să mă caute.

Aici a avut loc o situaţie nostimă. Când a intrat Feodor Mihailovici la mine, i-am spus grăbită:

— Ce să mai întrebi? Acceptă, Fedea, acceptă imediat.

— Ce să accept? Mă întrebă el uimit.

— Ah, Doamne! Propunerea lui Nekrasov.

— De unde ştii de propunerea lui?

— Am auzit toată discuţia, am stat lângă uşă.

— Ai tras cu urechea? Şi nu ţi-e ruşine, Anecika? Exclamă amărât Feodor Mihailovici.

— Nu mi-e ruşine deloc! Tot n-ai nici un fel de secrete faţă de mine şi tot mi-ai fi povestit. Ce importanţă are că am tras cu urechea, n-am ascultat nişte treburi străine, le-am ascultat pe ale noastre.

Lui Feodor Mihailovici nu ina rămas decât să dea din umeri în faţa unei asemenea logici.

S-a întors în cabinetul său şi a spus:

— Am discutat cu soţia mea şi e foarte mulţumită că romanul va apare în Otecestvennâie zapiski.

Nekrasov a fost probabil puţin jignit că într-o asemenea chestiune a fost nevoie de acordul meu şi a spus:

— Ei, uite, nu m-aş fi gândit niciodată că te afli „sub papucul" soţiei dumitale.

— Ce te miri? Ii replică Feodor Mihailovici. Suntem foarte apropiaţi, îmi administrează toate treburile şi cred

— Amintiri – c. 1743 în inteligenţa şi în spiritul ei întreprinzător. Cum era să nu-i cer sfatul într-o chestiune atât de importantă pentru noi doi?

— Da, sigur, înţeleg... Spuse Nekrasov şi începu să vorbească despre altceva. După ce mai stătu vreo douăzeci de minute, Nekrasov plecă, despărţindu-se amical de soţul meu şi rugându-l să-l anunţe de cum va primi un răspuns de la Russki vestnik.

Ca să lămurească mai repede chestiunea romanului, Feodor Mihailovici hotărî să renunţe la corespondenţa cu Russki vestnik şi să plece singur la Moscova, ceea ce şi făcu la sfârşitul lui aprilie. Katkov, după ce a ascultat cele referitoare la propunerea lui Nekrasov, căzu de acord să fixeze acelaşi preţ, când însă Feodor Mihailovici ceru un avans de două mii, Katkov îi spuse că investise o mare sumă de bani pentru achiziţionarea unei lucrări (romanul Anna Karenina) şi că redacţia nu mai dispune de mijloace suficiente. Astfel, problema romanului a fost rezolvată în favoarea lui Nekrasov.

II

ANUL 1874. PLECAREA IN STRĂINĂTATE

După ce a petrecut toată luna mai împreună cu familia la Staraia Russa, Feodor Mihailovici a plecat în ziua de 4 iunie la Petersburg ca, la sfatul profesorului D. I. Koşlakov, să plece pentru tratament la Ems. La Petersburg, prinţul Meşcerski şi o rudă de-a lui au stăruit pe lingă soţul meu să se ducă nu la EmS. Ci la Soden. Acelaşi sfat i-a fost dat şi de doctorul I. B. Von Bret-zel, care îl trata. Sfaturile acestea insistente l-au dezorientat într-atât, că a hotărât să ceară la Berlin sfatul profesorului Frorich, o celebritate berlineză. Cum a sosit la Berlin s-a şi dus la profesor. Acesta l-a reţinut vreo două minute, abia i-a atins pieptul cu stetoscopul şi i-a dat adresa doctorului Gutentag din Ems, sfătuindu-l să i se adreseze. Feodor Mihailovici, obişnuit ou tratamentul atent al doctorilor ruşi, a rămas foarte nemulţumit de neglijenţa acestei celebrităţi germane.

Feodor Mihailovici a ajuns la Berlin pe 9 iunie şi, întrucât toate băncile erau închise, s-a dus la Muzeul regal, să vadă lucrările lui Kaulbach, despre care se vorbea şi se scria mult. Tablourile acestuia nu i-au plăcut: a găsit că nu conţin deoât „o alegorie rece". Dar alte tablouri ale muzeului, mai ales ale

vechilor maeştri, i-au plăcut mult şi i-a părut rău că în timpul primei noastre călătorii la Berlin n-am văzut împreună aceste comori de artă.

La Berlin Feodor Mihailovici a trebuit să umble prin magazine ca să-i cumpere proprietarei vilei noastre, la rugămintea ei, un şal negru de caşmir, de genul celui pe care mi l-a cumpărat la Dresda. Feodor Mihailovici s-a descurcat de minune cu comisionul pe care şi l-a asumat şi a cumpărat un şal excelent cu un preț relativ mic. Apropo de asta, trebuie să spun că soțul meu se pricepea la lucruri şi că întotdeauna cumpărăturile pe care le făcea erau ireproşabile.

În drum spre Ems, Feodor Mihailovici a fost îneântat de minunatele peisaje. Îmi scria astfel: „Tot ce poate fi atrăgător, delicat, fantastic în cel mai fermecător peisaj din lume: dealuri, munți, castele, oraşe ca Mar-burg şi Limburg cu turnurile lor minunate, o îmbinare uluitoare de munți şi de dealuri ¦-¦ n-am văzut încă nimic în genul acesta şi aşa am mers până la Ems, întrjo dimineață fierbinte, strălucind de soare". Feodor Mihailovici descrie cu entuziasm şi frumusețile Ems-ului, care mai târziu (din cauza tristeții şi a singurătății) îi producea întotdeauna o impresie deprimantă.

Feodor Mihailovici, după ce s-a oprit la hotel, s-a dus chiar în ziua sosirii la doctorul Ort, pentru care avea o scrisoare din partea doctorului I. B. Von Bertzel. Doctorul l-a examinat cu multă atenție şi a găsit că are un catar trecător, dar i-a spus că este o boală destul de gravă, deoarece cu cit evolua mai mult, cu atât îi va fi mai greu să respire. I-a prescris să bea ape şi i-a promis o vindecare completă după un tratament de patru săptămâni.

Scrisoare către mine, din 2513 iunie 1874. (N. Aut.) Ibidem. (N. Aut.)

În aceeaşi zi, soțul meu, după îndelungi căutăii, a reuşit să-şi găsească două camere la primul etaj pe Haus Blueher nr. 7, pentru o chirie de doisprezece taleri pe săptămână. In afară de asta, proprietara a fost de acord ca pentru un taler şi jumătate pe zi să-i servească dimineața cafea, masa de prânz, ceaiul şi seara o cină frugală.

Descriind modul în care-şi petrece timpul, Feodor Mihailovici îmi scria că „nu-l citesc decât pe Puşkin şi sunt plin de încântare, în fiecare zi găsesc ceva nou". In aceeaşi scrisoare (din 28l-6 iunie) îmi comunică: „Aseară la plimbare l-am întâlnit pe împăratul Wilhelm: un bătrân înalt, cu o alură marțială. Aici toată lumea (chiar şi doamnele) se ridică în picioare, îşi scot pălăriile şi se înclină, el, însă, nu salută pe nimeni, din când în când îşi flutură mâna şi atât. Țarul nostru, dimpotrivă, salută pe toată lumea şi nemții apreciază mult asta. Mi s-a povestit că şi nemții şi ruşii (mai ales doamnele din lumea mare) caută să iasă în calea țarului şi să facă reverență."

N-a trecut nici o săptămână şi lui Feodor Mihailovici i s-a făcut dor de familie, de care până acum nu se despărțise decât pentru puțină vreme, având şi posibilitatea să vină pentru vreun caz urgent. Dorul lui Feodor Mihailovici a sporit şi mai mult din pricina faptului că scrisorile mele nu erau expediate la timp şi veneau mult mai târziu decât se aştepta. Ştiind că se va nelinişti, îmi duceam singură scrisorile la poştă şi-l rugam de fiecare dată pe diriginte să le expedieze imediat. Ii aduceam scrisorile soțului meu în care acesta se plângea de încetineala poştei din Staraia Russa, îl imploram să nu rețină corespondența

noastră, dar totul a fost inutil: scrisorile continuau să fie reținute la Russa timp de două, trei zile şi numai în primăvara lui 1875 am aflat care erau cauzele acestor rețineri.

După ce a petrecut trei săptămâni la Haus Blucher, unde proprietăreasa îl încărca mult la plată şi-şi pusese în gând să4 mute la etajul de sus, Feodor Mihailovici

V. Cap. VI, partea a Vil-a (N. Tr.).

S-a mutat la Hotel Viile dAlger Nr. 4-5. Acolo a dus-o bine, deoarece camerele erau mai înalte şi era şi un balcon, care rămânea deschis până seara târziu.

La Ems, Feodor Mihailovici avea câțiva cunoscuți, din rândul acelor ruşi pe care-i simpatiza. Astfel, s-a întâlnit cu Kubliţki, A. A. Steckenschneider, cu dl. H. Şi cu prințesa Şalikova, o femeie veselă şi senină, pe care a cunoscut-o la Katkov. Această bătrânică amabilă şi bună l-a ajutat pe Feodor Mihailovici să-şi suporte tristețea singurătății. I-am fost adânc recunoscătoare pentru asta. Tristețea soțului meu a devenit şi mai mare, în urma faptului că el, care fusese obişnuit să facă plimbări lungi (de două ori pe zi) s-a văzut lipsit de această plăcere. Să se plimbe prin micul pane al cazinoului, în aglomerația şi înghesuiala de acolo, n-avea sens, iar ca să urce pe munte nu-i permitea sănătatea. Îl nelinişştea şi gândul cum vom trăi la iarnă. Avansul destul de mare pe care-l primisem de la Nekrasov fusese cheltuit: în parte pentru plata unor datorii urgente, în parte pentru călătoria în străinătate. Şi nu se putea să mai cerem un avans fără să prezentăm măcar o parte a romanului. Toate aceste împrejurări îl sâcâiau pe soțul meu, care a devenit nervos (poate şi din pricina apelor pe care le bea) şi printre cei de acolo i-a mers vestea că e un rus „veninos", gata să facă morală tuturor. Îl linişteau mult scrisorile mele şi povestirile despre copii, despre năzbâtiile şi vorbele lor. „Istorioarele tale deispre copii, draga mea Ania (îmi scria el pe 2119 iulie), pur şi simplu mă înviorează, de parcă v-aş fi văzut aievea." în aceeaşi scrisoare Feodor Mihailovici aduce vorba de o hibă în educația copiilor noştri: „ei sunt lipsiți de propriile lor relații, adică de prieteni şi prietene, adică de nişte copilaşi de seama lor". Într-adevăr, printre cunoscuții noştri erau puțini care aveau copii de vârsta alor noştri şi numai vara îşi găseau prieteni în familia preotului Ioann Rumeanțev.

Când ne-am făcut planuri în legătură cu călătoria lui Feodor Mihailovici în străinătate, ne-am gândit că, după ce va termina tratamentul, va mai sta undeva penScrisoare către mine, din 219 iulie 1874. (N. Aut.) tru Nachkur, iar dacă va face rost de bani va trece prin Paris. Mina şi venit ideea să-i trimit cincizeci de ruble ca să-mi cumpere la Paris material negru pentru o rochie de gală care-mi era necesară în unele ocazii. Banii aceştia l-au mirat pe soțul meu, care, sub influența unei crize, mi-a făcut chiar observație, înțelegându-mi prost sau, mai bine zis, răstălmăcindu-mi cuvintele. Totuşi gândul de a-mi satisface dorința nu l-a părăsit şi, când a trecut prin Berlin, a colindat o mulțime de magazine şi mi-a adus o minunată stofă de mătase. Deşi şi-a declarat cumpărătura, la vamă n-au ținut seamă de asta şi i-au cercetat amănunțit toate cărțile şi caietele de însemnări pe care le avea cu el, în căutarea vreunui lucru interzis.

Lui Feodor Mihailovici nu i-au mai ajuns banii pentru o călătorie la Paris, dar nu şi-a putut refuza dorința de a mai vizita o dată mormântul fiicei noastre mai mari, Sonia, a cărei memorie a rămas proaspătă în inima lui. S-a dus la Geneva, a fost de vreo două ori la cimitirul de copii „Plain Palais" şi miMa adus de pe mormântul Soniei câteva ramuri din chiparosul care, în cei şase ani, apucase să-şi întindă ramurile deasupra monumentului fetiței noastre.

În jur de zece august, Feodor Mihailovici, după ce s-a oprit pentru două-trei zile la Petersburg, s-a întors la Russa.

III

— 1875. VARA ŞI IARNA PETRECUTE LA STARAIA RUSSA

În scrisorile pe care mi le-a trimis în vara lui 1874 din Ems, Feodor Mihailovici revine de câteva ori la gândul care-l obseda, vremurile grele prin oare trebuia să trecem într-un viitor apropiat. Situația era de natură

Cură suplimentară. (Germ.) Scrisoare către mine, din 24 iunie, 14 iulie şi altele. (N. Aut.) să ne pună pe gânduri chiar şi pe noi, care nici aşa n-am trăit prea uşor din punct de vedere material.

Am menționat că în aprilie fusesem vizitați de N. A. Nekrasov, care l-a rugat pe Feodor Mihailovici săşi publice viitorul său roman în revista Otecestvennâie zapiski din anul 1875. Soțul meu a fost foarte bucuros să reia vechile sale legături prieteneşti cu Nekrasov, talentul căruia îl aprecia mult; am fost amândoi mulțumiți şi de faptul că Nekrasov a propus un preț de o sută de ruble mai mare decât primea soțul meu de la Russki vestnik.

Treaba asta avea, însă, şi un aspect dificil pentru Feodor Mihailovici: Otecestvennâie zapiski era revista taberei adverse, şi pe vremea când soțul meu a redactat revistele Vremea şi Epoha, Otecestvennâie zapiski a dus o luptă crâncenă cu ele. Din componența redacției făceau parte câțiva duşmani literari ai lui Feodor Mihailovici: Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi, în parte, Pleşceev74, iar aceştia ar fi putut să ceară unele modifiWri în roman, în spiritul tendinței lor. Feodor Mihailovici n-ar fi putut, însă, în nici un caz să facă un compromis cu convingerile sale fundamentale. La rândul său, revista Otecestvennâie zapiski ar fi putut să nu vrea să publice unele opinii ale soțului meu şi la o primă neînțelegere cât de cât serioasă, Feodor Mihailovici şi-ar fi retras fără doar şi poate romanul, oricât ar fi fost de triste consecințele pentru noi. In scrisoarea pe care mi-a adresat-o pe 20 decembrie 1874, neliniştit de aceleaşi gânduri, îmi scrie: „Acum Nekrasov poate foarte bine să mă forțeze, dacă va fi ceva împotriva orientării lor… Dar chiar dacă anul acesta ar trebui să cerşim, tot n-am să cedez nici un rând de dragul orientării lor."

Ce ne facem în cazul unor disensiuni cu Otecestvennâie zapiski, acesta era gândul care ne neliniştea mult pe amândoi. Fără să mai spun de faptul că ar fi trebuit să returnăm imediat banii pe oare i-am luat ca avans, pe care i-am cheltuit în parte şi ne-ar fi fost foarte greu să-l achităm imediat. In afară de asta, se mai punea problema şi cu ce bani vom trăi până va reuşi Feodor Mihailovici să-şi plaseze romanul, pentru că Russki vestnik era singura revistă, cu oare soțul meu putea să colaboreze conform convingerilor sale.

Căutând tot felul de soluții pentru preîntâmpinarea previzibilului eşec, m-am oprit la gândul să reduc (pe cit era posibil) cheltuielile legate de

întreținerea familiei. Oricât de modest am fi trăit, cheltuiam totuşi, în afara plății datoriilor şi a dobânzilor, nu mai puțin de trei mii de ruble pe an, deoarece numai apartamentul nostru (întotdeauna modest) ne costa şapte-opt sute de ruble, iar cu lemnele pentru iarnă chiar o mie. Şi mi-a venit ideea să rămânem peste iarnă la Russa, cu atât mai mult cu cit soțul meu şi cu mine hotărâsem ca primăvara viitoare să venim din nou la Russa, ținând seama de folosul pe care-l aveau copiii de pe urma băilor de acolo. Altfel ar fi trebuit să ne mutăm în capitală doar pentru opt-nouă luni, dintre care o lună şi jumătate, două luni s-ar fi dus pentru căutarea casei, aranjatul ei, iar primăvara pentru pregătiri în vederea plecării. Tot acest timp „ fi fost pierdut pentru lucru, iar Feodor Mihailovici ținea mult la posibilitatea de a termina mai repede romanul, ca să-şi poată realiza un vis mai vechi – editarea unui organ independent: Jurnalul unui scriitor.

Fără să mai vorbim de chiriile scăzute din Staraia Russa, trebuie să spun că cele necesare traiului erau de trei ori mai ieftine ca la Petersburg; se reduceau şi alte cheltuieli, inevitabile în capitală.

În afara considerațiilor de ordin material, pentru mine personal era foarte atrăgătoare posibilitatea de a mă bucura o iarnă întreagă de viața liniştită şi paşnică în mijlocul familiei dragi, pe care o duceam vara şi de care ne aminteam cu atâta plăcere iarna. In timpul iernii, Feodor Mihailovici aparținea foarte puțin familiei: era nevoit să iasă des în societate, să participe la şedințele Comitetului filantropic slav, al cărui membru era din 1872. Trebuia să primim şi noi multă lume. Toate acestea ni-l răpeau, mie şi copiilor – iar copiii şi timpul petrecut cu ei constituiau fericirea supremă pentru Feodor Mihailovici. Rămânând peste iarnă la Staraia Russa, scăpăm de multe lucruri care tulburau viața noastră fericită de familie.

După ce m-am hotărât să rămânem peste iarnă la Russa, am început să caut casă. La vila lui Gribbe nu puteam să locuim iarna, din mai multe considerente. Dar nu era greu să găseşti la Russa o locuință încăpătoare: vile care se închiriau în timpul sezonului cu trei, patru sute de ruble, rămâneau pustii ianna şi se închiriau cu cincisprezece, douăzeci de ruble pe lună. Nu puteam să iau, însă, nici o hotărâre fără Feodor Mihailovici: în trecere prin Petersburg ar fi putut găsi un apartament convenabil şi atunci nu mai putea fi vorba de a răimâne la Russa.

Feodor Mihailovici s-a întors la sfârşitul lui iulie; a petrecut două-trei zile la Petersburg, dar n-a găsit casă, nici n-a prea căutat, dealtfel, pentru că i se făcuse dor de familie şi se grăbea acasă.

La câteva zile după sosirea lui, am început să discutăm despre locuința pentru iarnă şi despre data plecării noastre din Russa. Atunci i-am spus, în chip de propunere:

— Şi dacă am rămâne pentru iarnă la Russa? Propunerea mea a fost întâmpinată cu un protest energic din partea lui Feodor Mihailovici. Motivul refuzului a fost unul neaşteptat, dar flatant pentru mine. Soțul meu a început să-mi spună că am să mă plictisesc la Russa, ducând o viață atât de izolată, ca cea pe care o duceam vara.

— Nici iernile trecute, spuse el, n-ai fost nicăieri şi n-ai avut nici un fel de distracţii; în iarna asta, poate că mă ajută Dumnezeu, o să-ani meargă lucrul şi-o s-avem mai mulţi bani: o să-ţi faci rochii, o să ieşi în lume. Sunt ferm hotărât să facem aşa.

Am început să-l încredinţez pe Feodor Mihailovici că ne aşteaptă o iarnă de muncă, trebuie să continuăm şi să terminăm romanul Adolescentul şi din cauza asta nici nu-oni trece prin cap să mă gândesc la toalete şi la distracţii.

— N-am nevoie de ele, cel mai mult ţin la viaţa asta liniştită de familie, netulburată de nici un fel de evenimente neaşteptate, pe oare o ducem aici.

Mi-era teamă de un singur lucru – să nu se plictisească el la Russa, lipsit de societate. Exista, însă. O soluţie şi pentru asta – putea să plece de două, trei ori la Petersburg şi să-şi viziteze cunoscuţii şi prietenii care II interesau. Drumurile acestea, pe care le-ar fi făcut singur, n-ar fi costat scump şi în acelaşi timp i-ar fi dat posibilitatea să-şi reîmprospăteze impresiile şi să nu rămână în urmă cu interesele sale literare şi artistice. I-am descris soţului meu toate avantajele, materiale şi de alt ordin, ale unei ierni petrecute la Russa. Soţul meu a fost şi el captivat de ideea unei vieţi liniştite de familie, zugrăvită de mine, viaţă care i-ar fi permis să se dedice întru totul creaţiei. Feodor Mihailovici se îndoia, insă, de faptul că vom reuşi să găsim o casă încăpătoare şi călduroasă; atunci i-am propus ca în aceeaşi zi, în timpul plimbării, să trecem să vedem vila de curând eliberată a amiralului Leontiev, vilă ce se închiria întotdeauna pentru iarnă. Vizitarea vilei a rezolvat definitiv dilema; lui Feodor Mihailovici i-a plăcut mult apartamentul de jos al vilei lui Leontiev, situată pe o stradă animată – Ilinskaia. Acea casă mare, cu două caturi, se închiria în timpul sezonului cu opt sute de ruble. Apartamentul care ne-a plăcut avea şase camere, în afara celor de serviciu. Soţului meu i-a plăcut îndeosebi faptul că cele două camere ale sale (dormitorul şi cabinetul de lucru) erau despărţite de ale noastre printr-o cameră mare cu patru ferestre. Mulţumită acestei aşezări, zgomotul şi alergătura copiilor nu-l deranjau şi nu-l împiedicau să lucreze şi să doarmă; şi nici copiii nu erau strâmtoraţi (soţul meu se gândea întotdeauna la asta), puteau să ţipe şi să facă gălăgie cât pofteau.

Neam înţeles pe loc cu doamna care administra casa şi am închiriat-o până la 15 mai anul viitor, cu o chirie de 15 ruble pe lună. Ca să nu mai pierdem din timpul de lucru, ne-am hotărât să ne mutăm pe loc şi să ne aranjăm pentru iarnă.

Iarna din 187475, petrecută la Staraia Russa, rămâne una dintre cele mai frumoase amintiri ale mele. Copiii au fost perfect sănătoşi şi în cursul întregii ierni n-a trebuit să chemăm nici măcar o singură dată doctorul.

Casa există şi astăzi, neschimbată. (N. Aut.) ceea ce nu se întâmpla când stăteam la Petersburg. Şi Feodor Mihailovici s-a simţit mai bine – tratamentul din Ems s-a dovedit a fi binefăcător, tuşea a mai cedat, respiraţia s-a ameliorat şi ea sensibil. Mulţumită unei vieţi liniştite şi organizate şi a absenţei diverselor surprize neplăcute (atât de frecvente la Petersburg), nervii soţului meu s-au fortificat şi crizele de epilepsie au devenit mai rare şi mai slabe. Drept urmare, Feodor Mihailovici se supăra şi se enerva arareori şi era aproape întotdeauna blând, vorbăreţ şi vesel. Boala care l-a dus după şase ani în morniânt nu

apăruse încă, soțul meu nu suferea pe vremea aceea de astm şi din această cauză îşi putea permite să alerge şi să se joace cu copiii. Eu, copiii mei, prietenii noştri din Staraia Russa îşi aduc perfect aminte cum în sunetele unui armoniu, Feodor Mihailovici dansa uneori seara, cu copiii şi cu mine, cadril, vals şi mazurcă. Mai ales îi plăcea mazurca şi trebuie să spun că o dansa cu foc, ca „un adevărat polonez" şi a fost foarte mulțumit când i-am spus asta odată.

Viața noastră la Staraia Russa era organizată strict pe ore şi asta se respecta cu multă severitate. Soțul meu lucra noaptea şi nu se scula mai devreme de unsprezece. Când venea să-şi bea cafeaua, îi chema pe copii, care alergau bucuroşi la el şi-i povesteau toate întâmplările de dimineață şi tot ce văzuseră la plimbare. Şi Feodor Mihailovici se bucura privindu-i şi se amuza discutând cu ei. N-am mai întâlnit niciodată un om care să ştie atât de bine ca soțul meu să-i înțeleagă pe copii şi să-i captiveze cu povestirile lui. In clipele acelea Feodor Mihailovici devenea el însuşi un copil.

După-amiază, Feodor Mihailovici mă chema în cabinetul său să-mi dicteze ceea ce izbutise să scrie în timpul nopții. Lucrul cu Feodor Mihailovici era întotdeauna o încântare pentru mine şi, în sinea mea, eram foarte mândră că-l ajutam şi că eram prima dintre cititorii săi care auzeam lucrările chiar din gura autorului.

De obicei, Feodor Mihailovici îşi dicta romanul direct după manuscris. Dacă, însă, nu era mulțumit de unele pasaje sau avea unele îndoieli, înainte de a dicta, îmi citea tot capitolul. Impresia era mult mai puternică decât cea a unei dictări obişnuite.

Acuitatea „ fLWoJ]"v G! BLlOTt„CA „J

IV DICTĂRILE NOASTRE

Câteva cuvinte despre dictările noastre.

Feodor Mihailovici lucra întotdeauna noaptea, când în casă se făcea linişte şi nimic nu-i tulbura gândurile. Iar de dictat îmi dicta în timpul zilei, de la două la trei, şi orele acestea erau cele mai fericite din viața mea. Să aud o lucrare nouă chiar din gura scriitorului la oare țineam atât de mult, cu acele nuanțe pe care le dădea el vorbelor eroilor săi, reprezenta pentru mine o autentică fericire. După ceşi termina dictarea, îmi spunea întotdeauna:

— Ei, ce zici, Anecika?

— Zic că e minunat, îi răspundeam. Dar acest „minunat" al meu însemna pentru Feodor Mihailovici că poate scena pe care a dictat-o i-a reuşit, dar că n-a produs o impresie deosebită asupra mea. Iar soțul meu punea mare preț pe impresiile mele nemijlocite. Sa întâmplat nu ştiu cum că acele pagini ale romanului care mă mişcau sau mă întristau aveau acelaşi efect şi asupra majorității cititorilor, fapt de care soțul meu s-a convins din discuțiile cu cititorii şi din aprecierile criticilor.

Voiam să fiu sinceră şi nu spuneam cuvinte de laudă, nu-mi manifestam încântarea când n-o simțeam. Soțul meu ținea mult la această sinceritate. Nu-i ascundeam nici impresiile mele. Țin minte cum am râs când am citit dialogurile doamnei Hohlakova sau ale generalului din Idiotul şi cum îl necăjeam, cu privire la rechizitoriul procurorului din Frații Karamazov.

— Ah, ce păcat că nu te-ai făcut procuror! Cu rechizitoriul ăsta lai fi aranjat pentru Siberia şi pe omul cel mai nevinovat.

— Zici că mi-a ieşit rechizitoriul procurorului? Mă întrebă Feodor Mihailovici.

— Ți-a ieşit grozav, am continuat, dar tot îmi pare rău că n-ai intrat în magistratură! Ai fi fost acum general, iar eu generăleasă, şi nu nevastă de sublocotenent în rezervă 75.

Când mi-a dictat Feodor Mihailovici pledoaria lui Fetiukovici şi mi-a pus obişnuita întrebare, țin minte că i-am răspuns:

— Acum, dragul meu, vin şi te-ntreb – de ce nu te-ai făcut avocat? Pe cel mai mare criminal l-ai fi scos curat ca lacrima. Zău că asta e adevărata ta chemare! Iar Fetiukovici ți-a ieşit nemaipomenit de bine!

Altă dată, însă, se întâmpla să şi plâng. Țin minte că atunci când mi-a dictat scena întoarcerii lui Alioşa cu băieții, după înmormântarea lui Iliuşecika, am fost atât de tulburată, încât cu o mână scriam, iar cu alta îmi şter-geam lacrimile. Feodor Mihailovici mia remarcat tulburarea, s-a apropiat de mine şi, fără să-mi spună vreo vorbă, m-a sărutat pe creştet.

În general, Feodor Mihailovici mă idealiza şi-mi atribuia o înțelegere mult mai profundă a lucrărilor sale decât cea reaâă. Astfel, era convins că înțeleg filosofia romanelor sale. Țin minte că după ce mi-a dictat un capitol din Frații Karamazov şi mia pus obişnuita întrebare, i-am răspuns:

— Ştii, de fapt, eu n-am prea înțeles ce mi-ai dictat (era vorba de Marele Inchizitor). Ca să înțelegi trebuie să ai o anumită pregătire filosofică, pe care eu n-o am.

— Stai puțin, îmi spuse soțul, aim să-ți explic mai clar.

Şi mi-a relatat totul încă o dată, cu nişte formulări mai potrivite pentru mine.

— Ei, acum e clar?

— Nici acum nu e prea cliar. Pune-mă să repet şi n-aim să pot.

— Ei, nu, ai înțeles, îmi dau seama din întrebările pe care mi le-ai pus. Iar dacă nu poți să reproduci, e vorba numai de o nepricepere formală, de o nestăpânire a formei.

Dealtfel, trebuie să spun că, pentru mine, cu cât cunoşteam mai bine viața cu toate complicațiile ei triste uneori, cu atât mi se deschidea mai larg universul lucrărilor soțului meu, cu atât începeaim să le înțeleg mai profund.

Țin minte că o dată, pe când eram la Staraia Russa, Feodor Mihailovici mi-a citit un capitol abia scris, în care era vorba de modul cum s-a spânzurat o fată (Adolescentul, partea întâi, capitolul nouă). După ce şi-a terminat lectura, soțul meu s-a uitat la mine şi a exclamat:

— Ania, ce-i cu tine, drăguță? Eşti palidă. Ai obosit, ți-e rău?

— M-ai speriat! Am răspuns eu.

— Dumnezeule, lasă acest pasaj o impresie chiar atât de grea? Ce rău îmi pare! Ce rău îmi pare!

V

Revin la anul 1874. După ce termina de dictat şi lua micul dejun cu mine, Feodor Mihailovici citea (în iarna aceea) Peregrinările călugărului

Parfeni76, sau îşi scria scrisorile şi la trei şi jumătate, pe orice vreme, ieşea să se plimbe pe străzile liniştite şi pustii ale Russei. Aproape totdeauna intra în băcănia Plotnikovilor şi cumpăra acolo, în cantități mici, gustări sau dulciuri abia aduse de la Petersburg. La magazin îl cunoşteau şi-l stimau şi, fără să țină seama de faptul că nu cumpără decât cu litra, se grăbeau să-i ofere noutățile aduse.

La ora cinci luam masa de prânz împreună cu copiii şi atunci soțul meu era întotdeauna într-o dispoziție excelentă. Mai întâi de toate se servea un păhărel de votcă bătrânei Prohorovna, dădaca fiului nostru. „Dădaca, o votculiță", o invita Feodor Mihailovici. Ea-şi bea votca, Capitolul acesta a produs o impresie covârşitoare asupra lui Nekrasov, fapt despre care îmi vorbeşte soțul meu în scrisoarea din 9 februarie 1875. (N. Aut.)

E descrisă în romanul Frații Karamazov; e vorba de ¦ magazinul unde Mitea Karamazov cumpăra cadouri, când se ducea la Mokroie. (N. Aut.)

¦ Feodor Mihailovici ținea mult la Prohorovna, pentru dragostea ei fierbinte față de băiatul nostru. Soțul meu o pomenea des în scrisorile pe care mi le adresa şi a descris-o în romanul Frații Karamazov, în chipul bătrânei care a trecut în pomelnicul pentru odihna celor adormiți pe fiul ei aflat în viață, de la care, însă, nu mai primise veşti. Feodor Mihailovici a sfătuit-o să renunțe şi i-a prezis că în curând va primi o scrisoare, ceea ce s-a şi întâmplat. (N. Aut.) după care mânca pâine cu sare. Prânzul era vesel, copiii pălăvrăgeau fără încetare, iar noi nu discutam niciodată la masă lucruri serioase, mai presus de înțelegerea copiilor. După masă şi cafea, soțul meu mai zăbovea o jumătate de oră şi chiar mai mult cu copiii, cărora le spunea poveşti sau le citea fabulele lui Krîlov.

Pe la şapte seara, făceam în doi plimbarea de seară şi la întoarcere intram la poştă, unde până la ora aceea terminau de cartat corespondența din Petersburg.

Feodor Mihailovici avea o corespondență bogată şi de aceea ne grăbeam acasă, ca să citim scrisorile şi ziarele.

La nouă copiii se culcau şi Feodor Mihailovici se ducea la ei să-i bkiecuvânteze şi să spună împreună cu ei „Tatăl nostru", „Născătoarea de Dumnezeu" şi rugăciunea sa preferată: „In tine, Maica Domnului, e toată nădejdea mea., ia-mă sub oblăduirea ta!"

Pe la zece se făcea linişte în toată casa, deoarece în provincie toată lumea obişnuia să se culce devreme. Feodor Mihailovici se retrăgea în cabinetul său să-şi citească ziarele, iar eu, obosită de agitația din timpul zilei şi de zarva copiilor, eram bucuroasă să stau liniştită. Mă duceam în camera mea şi făceam pasiențe – ştiam vreo duzină.

Mă-nduioşez de câte ori mi-aduc aminte că în fiecare seară soțul meu venea de mai multe ori în camera mea să-mi spună cele aflate din ziare sau pur şi simplu să mai pălăvrăgim, şi întotdeauna mă ajuta să-mi termin pasiența. Mă asigura că nu-mi ies pasiențele pentru că las să-mi scape ocaziile bune şi, spre mirarea mea, găsea întotdeauna cărțile necesare, pe care nu reuşisem să le observ. Pasiențele erau complicate şi reuşeam arareori s-o scot la capăt fără ajutorul lui. Când se făcea unsprePe vremea aceea calea ferată nu ajungea

decât până ia Novgorod, de acolo mai era un drum de 80 de verste (40 pe lac), care se făcea cu cai, astfel că de la poştaş primeam ziarele cu o zi mai târziu, iar dacă ne duceam noi la oficiul poştal, le luam chiar în ziua apariției. (N. Aut.)

Apropo de cărți: în societatea (preponderent literară) pe care o frecventa Feodor Mihailovici nu se obişnuia să se joace zece soțul meu apărea în uşa camerei mele şi asta însemna că mina venit şi mie timpul să mă duc la culcare, îl rugam numai să-mi permită să mai încerc o pasiență, pe care o şi făceam împreună. Mă duceam la culcare, toată lumea din casă dormea, doar soțul meu mai lucra până la trei-patru noaptea.

Prima jumătate a iernii pe care am petrecut-o la Staraia Rui-sa (din septembrie până în martie) a decurs tihnit şi nu țin minte o altă perioadă în care să fi avut parte de o linişte atât de deplină. E drept, viața era monotonă: zilele semănau atât mult unele cu altele, încât s-au contopit toate în amintirea mea şi nu pot să-mi aduc aminte de vreun eveniment petrecut atunci. Țin minte, însă, un episod tragi-comic petrecut chiar la începutul iernii şi care ne-a tulburat pentru câteva zile liniştea. Iată despre ce este vorba: am auzit că nişte negustori au primit de la târgul din Nijni-Novgorod un transport de cojocele pentru copii şi oameni mari, şi inam spus soțului meu. S-a arătat interesat, şi-a adus aminte că a purtat şi el cojoc şi a vrut să cumpere unul pentru Fedea. Ne-am dus prin prăvălii şi ni s-au arătat vreo zece scurte, una mai frumoasă decât alta. Am ales câteva şi am cerut să ne fie trimise acasă pentru probă. Una dintre ele, de un galben-deschis, cu o broderie foarte frumoasă pe piept şi la poale, i-a plăcut mult lui Feodor Mihailovici şi i s-a potrivit perfect băiatului nostru. Îmbrăcat cu o căciulă înaltă de vizitiu, cu cojocul său legat cu chimir roşu, băiatul nostru, rumen în obraji, arăta minunat. Am comandat şi pentru fetiță un paltanaş elegant şi soțul meu îi privea cu admirație în fiecare zi înainte de plimbare.

Admirația noastră, însă, n-a durat prea mult: într-o bună zi am văzut pe poala din față a cojocelului nişte cărți. În cei patrusprezece ani pe care i-am petrecut împreună, soțul meu a jucat doar o dată preferanță, la rudele mele, şi, deşi nu mai pusese mâna pe cărți de joc de mai bine de zece ani, a jucat excelent şi chiar a câştigat câteva ruble, ceea ce l-a făcut să se simtă stânjenit. (N. Aut.) pete mari de grăsime, iar pe piele grăsimea straturi, straturi. Eram cu toții nedumeriți, deoarece băiatul nu putea să se murdărească, în timpul plimbării, cu untură. Adevărul, însă, a ieşit repede la iveală: în fiecare zi, de dimineață, venea şi stătea în bucătărie bărbatul pe jumătate orb al bătrânei Prohorovna. După ce şi-a luat gustarea de dimineață, a vrut să se şteargă pe mâini şi, negăsind la îndemână un prosop, şi-a şters degetele pline de grăsime de cojocelul care atârna la bucătărie ca să se usuce. Am căutat în fel şi chip să scoatem grăsimea din piele, dar, după fiecare nouă curățire, petele deveneau mai vizibile şi cojocelul nu mai era bun de nimic. Eram foc de supărată că s-a stricat o haină, pe care nu aveam posibilitatea s-o înlocuiesc şi, furioasă pe bucătăreasă, pe care pentru neglijența ei eram cât pe-aci s-o dau afară împreună cu soțul ei neatent, dar a intervenit Feodor Mihailovici şi m-a potolit. Bineînțeles, această mică neplăcere s-a uitat repede.

Deoarece romanele Demonii şi Idiotul, editate de noi au avut un mare succes, am hotărât, stând iarna la Russa, să publicăm şi Amintiri din Casa morților, care s-au epuizat de mult şi erau insistent cerute de librari. Corecturile ni se trimiteau la Russa dar în ziua apariției cărții trebuia să fiu în capitală, ca să vând un număr de exemplare (ceea ce am şi reuşit să fac), să dau cărți în consignație, să închei socotelile cu tipografia etc. In afară de asta, voiam să-mi văd rudele şi prietenii şi să cumpăr pentru Crăciun jucării şi dulciuri pentru bradul pe care am vrut să-l facem atât pentru copiii noştri, cât Şi pentru cei ai preotului Rumeanțev, bunul nostru prieten. Am plecat pe 17 decembrie şi m-am întors pe 23. La înapoiere, când am traversat lacul Ilmen, am trecut printr-o mare spaimă: cele câteva troici, plecate împreună, au rătăcit drumul pe lac, s-a pornit o furtună de zăpadă şi riscam să ne petrecem noaptea afară, în viscol; din fericire, vizitiii au lăsat libere hățurile şi animalele inteligente, după ce au mai bijbâit o vreme, ne-au scos singure la drumul bun.

— Amintiri – c. 1743

VI ANUL 1874. IARNA

Pe vremea aceea, în Staraia Russa, şi iarna şi vara, izbucneau adesea incendii, în urma cărora ardeau străzi întregi. De cele mai multe ori aveau loc în timpul nopții (undeva, prin vreo brutărie sau vreo baie). Feodor Mi-hailovici, amintindu-şi că, nu cu mult înainte, Orenbur-gul a ars tot, era foarte alarmat de câte ori se declara un incendiu şi se bătea clopotul de la catedrală, iar dacă incendiul se întindea, porneau să sune şi clopotele bisericilor din apropiere. Pe Feodor Mihailovici îl neliniştea mai ales faptul că eu, de obicei atât de energică şi de curajoasă, mă pierdeam cu firea şi făceam prostii. De aceea ne-am înțeles, cât am fost la Russa, să ne trezim unul pe altul de cum auzim alarma. De obicei, Feodor Mihailovici, mă bătea încet pe umăr şi-mi spunea: „Tre-zeşte-te, Ania, nu te speria, e un incendiu undeva. Nu te agita, te rog, mă duc să văd unde arde!”

Mă sculam imediat, le puneam copiilor ciorapii şi ghetele şi le pregăteam hainele ca să nu răcească, în cazul când va trebui să-i scoatem afară. Apoi luam câteva cearşafuri mari, într-unui din ele puneam (cât se poate mai ordonat) toate hainele soțului, caietele sale de însemnări şi manuscrisele. Întrun alt cearşaf puneam tot ce era în dulap şi în scrin – rochiile mele şi lucrurile copiilor. După ce făceam toate astea mă linişteam, ştiind că tot ce e mai de preț va fi salvat. La început, scoteam toate boccelele în vestibul, mai aproape de ieşire, dar de când Feodor Mihailovici s-a împiedicat odată pe întuneric de ele şi era să cadă, am început să le las în cameră. Feodor Mihailovici râdea deseori de mine, spunând că „incendiul e la trei verste de noi, iar eu m-am şi pregătit să salvez lucrurile”. Văzând, însă, că nu poate să mă scoată din ale mele şi că treaba asta mă linişteşte, mă lăsa „să-mi fac bagajele” de câte ori se dădea alarma, cerând numai ca tot ce-i al lui să fie imediat pus la loc, după ce trecea alarma.

Țin minte că în primăvara lui 1875, când ne-am mutat din apartamentul nostru de iarnă din casa lui Leontiev la vila lui Gribbe, portarul nostru ne-a spus la despărțire:

— Al mai rău îmi pare că pleacă boierul.

— De ce? L-am întrebat, ştiind că soţul meu nu avusese nici un fel de legături cu el.

— Păi, cucoană, cum e vreun foc noaptea pe undeva şi încep să bată clopotele, boierul a şi venit aici şi-mi bate în gheretă: scoală, zice, că e un foc undeva! Că şi poliţaiul zice: în tot oraşul nu e paznic mai bun ca portarul generalului LeontieAr, cum pornesc clopotele să bată a şi venit la poartă. Şi acu ce mă fac? Cum să nu-mi pară rău de boier?

Ajungând acasă, i-am transmis soţului meu laudele portarului. Feodor Mihailovici a izbucnit în râs şi mia spus:

— Ei, vezi, am nişte calităţi de care habar n-am avut nici eu însumi.

Viaţa noastră îşi urma cursul ei obişnuit şi lucrul la roman mergea destul de bine. Asta era foarte important pentru noi, deoarece la Petersburg, Feodor Mihailovici s-a văzut cu profesorul D. I. Koşlakov şi acesta l-a sfătuit insistent, având în vedere rezultatele favorabile ale curei de ape minerale din anul trecut, să plece din nou primăvara la Ems.

În aprilie 1875, a trebuit să facă demersuri pentru paşaport. La Petersburg asta nu prezenta greutăţi, locuind, însĂ. La Russa, soţul meu trebuia să primească paşaportul de la guvernatorul din Novgorod. Ca să aflu ce fel de cerere trebuie să trimită la Novgorod, câţi bani etc, m-am dus la ispravnicul din Staraia Russa. Ispravnic era pe vremea aceea colonelul Gotski, un om destul de uşuratic, după cum se spunea, care îşi petrecea vremea pe la moşierii din împrejurimi. Când a primit cartea mea de vizită, ispravnicul m-a invitat în cabinetul său, m-a poftit să stau în fotoliu şi m-a întrebat care este motivul vizitei. A cotrobăit prin sertarul de la masa de scris şi mi-a întins un caiet destul de voluminos cu coperţi albastre. L-am deschis şi spre marea mea uimire am văzut că este „Dosarul privitor la sublocotenentul în rezervă Feodor Mihailovici Dostoievski, aflat sub supraveghere secretă şi stabilit temporar la Staraia Russa". Am răsfoit câteva pagini şi am izbuionit în râs.

— Cum? Ne aflăm, deci, sub luminata dumneavoastră supraveghere şi dumneavoastră ştiţi, probabil, tot ce se întâmplă la noi? La asta nu m-am aşteptat!

— Da, ştiu tot ce se întâmplă în familia dumneavoastră, spuse grav ispravnicul, şi pot să spun că până acum sunt foarte mulţumit de soţul dumneavoastră.

— Pot să-i transmit soţului meu laudele dumneavoastră? Îl întrebai eu ironic.

— Da, vă rog să-i transmiteţi că se comportă minunat şi că socotesc că nici de acum încolo nu-mi va produce bătaie de cap.

Când am venit acasă, i-am transmis lui Feodor Mihai-lovici vorbele ispravnicului, râzând la gândul că un om ca soţul meu poate fi pus sub supravegherea unui poliţist imbecil. Feodor Mihailovici, însă, a fost foarte supărat de ştirea pe care i-am adus-o:

— Câţi oameni răuvoitori le-au scăpat printre degete, spuse el, şi mă bănuiesc şi mă supraveghează pe mine, un om devotat cu toată inima şi gândurile mele şi ţarului, şi patriei. Asta mă jigneşte!

Mulțumită trăncănelii ispravnicului ni s-a clarificat o împrejurare care ne necăjea mult şi pe care nu puteam să ne-o explicăm şi anume de ce scrisorile pe care le trimiteam din Staraia Russa la Ems nu se expediau în ziua în care le aduceam la poştă şi se mai reținеau acolo o zi, două. Acelaşi lucru se întâimpla şi cu scrisorile trimise din Ems la Russa. Iar faptul că soțul meu nu primea la timp scrisorile mele îi producea nu numai o mare neliniște, dar îi provoca şi crize de epilepsie, ceea ce se vede, de pildă, din scrisoarea pe care mi-a scriis-o pe 2816 iulie 1874. Acum a devenit clar că scrisorile noastre erau cenzurate şi că expedierea lor depindea de ispravnic, care pleca adesea pentru două-trei zile prin județ.

Cenzurarea corespondenței noastre (şi poate chiar a întregii corespondențe a soțului meu) făcută de diverse persoane oficiale a continuat şi în anii următori şi ne-a produs multe neplăceri, şi soțului meu şi mie, dar n-am avut cum să scăpăm de pacostea asta. Feodor Mihailovici n-a întreprins nimic pentru eliberarea de sub supravegherea poliției, cu atât mai mult cu cât persoane competente îl asigurau că, odată ce i s-a permis să fie redactorul şi editorul Jurnalului unui scriitor, nu mai există nici un dubiu că s-a sistat supravegherea secretă a activității sale. Şi totuşi ea a continuat până în anul 18S0 77, când, în timpul sărbătoririi lui Puşkin, Feodor Mihailovici a avut ocazia să ddscute despre asta cu o persoană suspusă şi, în urma dispoziției date de această persoană, supravegherea secretă a fost sistată.

VII ANUL 1875. CĂLĂTORIA LA PETERSBURG. EMS

La începutul lui februarie, Feodor Mihailovici a trebuit să plece la Petersburg şi să petreacă acolo două săptă-mâni. Scopul principal al călătoriei a fost nevoia de a-l vedea pe Nekrasov, pentru a stabili datele publicării ulterioare a romanului. Era necesar de asemenea să-i ceară sfatul profesorului Koşlakov, deoarece soțul meu voia să se ducă şi în anul acela la Ems, ca să consolideze efectele atât de fericite ale tratamentului de anul trecut.

A doua zi după sosirea în capitală, cu soțul meu s-a petrecut un lucru neplăcut, ce l-a făcut să se neliniştească: a fost chemat la comisarul de sector. Deoarece nu s-a putut duce la ora fixată (nouă), s-a dus în cursul zilei, dar na găsit pe nimeni şi a trebuit să se mai ducă o dată seara. Fusese chemat pentru faptul că avea un buletin de identitate provizoriu şi trebuia să aibă unul permanent. Feodor Mihailovici îi demonstra subcomisarului că are un buletin provizoriu din 1859, că pe baza acestuia i s-au mai eliberat paşapoarte şi nimeni nu i-a cerut niciodată un alt buletin. Citez din scrisoarea lui din 7 februarie 1875: „Subcomisarul mi-a declarat ritos că n-o să-mi dea paşaport şi gata, întrucât trebuie să respecte legile.

— Şi atunci ce să fac?

— Dați-mi buletinul permanent.

— Şi de unde să-l iau acum?

— Asta nu ne priveşte. Şi uite aşa o ținea mereu. Multă prostie e în capul ăstora; tot ce a făcut a fost numai ca să-şi dea aere față de un scriitor. I-am spus până la urmă: –

La Petersburg sunt douăzeci de mii de oameni fără buletin, iar dumneata reții, ca pe un vagabond, un om cunoscut.

— Ştim, ştim foarte bine că vă cunoaşte toată Rusia, dar noi suntem cu legea. Dar ce vă neliniştiți? O să vă dăm mâkie sau poimâine în locul buletinului o adeverință, nu e tot aia?

— Ei, drăcie, atunci de ce v-ați luat la harță cu mine, şi nu mi-ați spus aşa de la început?" Până la urmă buletinul soțului meu a fost reținut până la plecare, când i-a şi fost înapoiat, fără să fie înlocuit cu unul nou, producându-i numai emoții inutile.

Cu sentimentul unei mari satisfacții sufleteşti îmi scria soțul meu în scrisorile din şase şi nouă februarie despre întâlnirea prietenească cu Nekrasov, ca şi despre faptul că acesta a venit să-şi exprime entuziasmul față de prima parte a Adolescentului, pe care tocmai o isprăvise de citit. „Mna prins atât de mult, că am stat toată noaptea şi am citit, iar la vârsta mea şi cu sănătatea mea nu mi-este permis asta. Şi ce prospețime ai, batiuşka „ (I-a plăcut cel mai mult ultima scenă cu Liza.) „La vârsta asta, nici un scriitor nu mai are prospețimea dumitale, zicea. La Lev Tolstoi, în ultimul său roman, nu sunt decât repetări ale lucrurilor pe oare le-am citit înainte, numai că înainte era mai bine." Scena sinuciderii şi fabulația le-a găsit drept „o oulme a perfecțiunii". Închipuie-ți, i-au plăcut şi primele două capitole. „Cel mai slab, zicea el, ți-a ieşit capitolul opt, acolo sunt multe evenimente lăturalnice".

— Şi ce crezi? Când am recitit corectura, cel mai puțin mi-a plăcut acest al optulea capitol, şi am scos multe de acolo."

După ce s-a întors la Russa, soțul meu mi-a vorbit mult despr° discuțiile sale cu Nekrasov şi m-am convins cât îi era de scumpă reluarea relațiilor cu prietenul său din tinerețe. Impresii mai puțin plăcute i-au lăsat lui Peodor Mihailovici întâlnirile cu unele persoane din lumea literară. În general, cele două săptămâni pe care le-a petrecut soțul meu în capitală au fost foarte agitate şi obositoare şi a fost cum nu se poate mai bucuros când a ajuns acasă şi ne-a găsit pe toți sănătoşi şi mulțumiți.

La sfârşitul lui mai, Feodor Mihailovici a trebuit din nou să plece pentru câteva zile la Petersburg, iar de acolo în străinătate. De data aceasta n-a avut nici un chef să plece la Ems şi md-au trebuit multe eforturi ca fă-l conving să se trateze. Se încăpățânase pentru că ştia că nici eu nu eram prea sănătoasă (eram însărcinată) si, în afara dorului obişnuit de familie, s-ar fi neliniştit şiân privința mea.

S-a şi întâmplat un lucru (chiar spre sfârşitul tratamentului soțului meu) care a prezentat pentru mine un mare pericol: pe 23 iunie am primit de la Petetrsburg o scrisoare. În care eram înştiințată că în Sankt-Petersburg-skie vedomosti a apărut o ştire despre grava îmbolnăvire a lui Feodor Mihailovici. N-am crezut în scrisoare, am alergat la sala de lectură a Stabilimentului de Ape minerale, am căutat ziarele din ajun şi în numărul 159 al ziarului amintit am dat de următoarea notiță: „Ne-a parvenit ştirea că celebrul nostru scriitor F. M. Dostoievski s-a îmbolnăvit grav".

Puteți să vă imaginați ce impresie mi-a produs această ştire. Mi-a trecut prin minte că, probabil, Feodor Mihailovici a avut o dublă criză de epilepsie, care avea întotdeauna un efect teribil de deprimant asupra lui. Putea să fie vorba şi de un şoc nervos sau de un alt lucru îngrozitor. Disperată, m-am dus

la poştă şi am trimis o telegramă, iar când m-am întors acasă, în aşteptarea răspunsului, am început să mă pregătesc de plecare, decisă fiind să las copiii în grija preotului şi a preotesei Rumeanțev. Proprietarii au încercat să mă convingă să nu plec, dar nici nu puteam să admit ideea că soțul meu e grav bolnav şi că poate să moară, iar eu să nu fiu lângă el. Din fericire, la ora şase, am primit un răspuns liniştitor. Mă gândesc şi acum cu groază la ce s-iar fi putut întâmpla dacă aş fi plecat la drum, în „situația" în care eram şi în starea mea d nelinişte legată de soțul meu şi de copii. Într-adevăr, ne-a scăpat Domnul de o nenorocire!

Şi aşa n-am putut să aflu cine anume a comunicat ziarului această ştire nefondată, care ne-a făcut să petrecem câteva ore de chin.

Nu numai grija pentru copii şi pentru mine îl chinuia pe Feodor Mihailovici, dar şi gândul că lucrul nu înaintează şi că nu va putea să predea la termenul fixat continuarea romanului Adolescentul. În scrisoarea din

13 iunie, Feodor Mihailovici îmi scria: „Cel mai mult mă supără că mam spor la scris: stau, mă frământ, mă roade şi n-am putere să mă apuc de treabă. Nu, nu aşa se face literatură, la comandă şi sub amenințare, trebuie să ai timp şi dispoziție. Cred, însă, că în ourând am să mă aştern cu adevărat pe lucru, dar nu ştiu ce-o să iasă. In starea asta pot să-mi stric până şi ideea." îl neliniştea mult pe Feodor Mihailovici şi problema închirierii unei locuințe pentru iarnă. Deşi locuiam foarte bine la Russa, era greu să mai rămânem o iarnă acolo, având în vedere mai ales faptul că la începutul anului următor (1876) Feodor Mihailovici voia să editeze Jurnalul unui scriitor, lucru la care se gândea de multă vreme. Problema era dacă să caute Feodor Mihailovici Un apartament în timpul cât ar fi trecut prin Petersburg sau să ne mutăm ou toată familia la Petersburg, să ne oprim la hotel şi să ne căutăm casă. Ambele soluții îşi aveau neajunsurile lor şi nuam gândit să vin eu la Petersburg la întoarcerea soțului meu şi să căutăm împreună o casă. Feodor Mihailovici a protestat hotărât împotriva ultimei alternative, având în vedere starea de atunci a sănătății mele. Ne-am decis ca el să mai rămână două. Trei zile la Petersburg şi dacă nu va reuşi să găsească un apartament convenabil, să vină la Russa.

ANUL 1875. ŞORICELUL

Tot timpul cât am stat la Staraia Russa, Feodor Mihailovici a fost vesel şi bine dispus, lucru pe oare-l dovedeşte, de pildă, gluma pe care a făcut-o cu mine.

Odată, spre primăvara lui 1875, Feodor Mihailovici a ieşit din dormitorul său, teribil de încruntat. Mam alarmat şi l-am întrebat cum se simte.

— Sunt absolut sănătos, răspunse, dar s-a întâmplat o treabă neplăcută: în patul meu am găsit un şoricel M-am trezit, pentru că am simțit că-mi umblă ceva pe picior; dau plapuma la o parte şi văd un şoricel. Ce scâr-bos! Spuse Feodor Mihailovici cu silă şi adăugă: Hai să-l căutăm în pat!

— Da, sigur, încuviințai eu.

Feodor Mihailovici s-a dus în sufragerie să-şi bea cafeaua, iar eu am chemat servitoarea şi bucătăreasa şi toate trei am început să cercetăm patul: am ridicat plapuma, cearşaful, pernele, am schimbat rufăria de pat şi, negăsind

nimic, ne-am apucat să tragem mesele şi etajerele de lângă perete, ca să descoperim gaura şoricelului.

Auzind zgomotul pe care-l făceam, Feodor Mihailovici m-a strigat, dar cum nu i-am răspuns, a trimis pe unul din copii după mine. I-am trimis vorbă că am să vin de îndată ce termin aranjatul camerei, el, însă, stărui să vin imediat în sufragerie. M-am executat.

— Ei, ați găsit şoricelul? Mă întrebă Feodor Mihailovici, la fel de scârbit ca înainte.

— Unde să-l mai găseşti, a fugit. Dar e ciudat că n-am găsit în dormitor nici o gaură, probabil că a venit din vestibul.

— Păcăleală de întâi aprilie, Anecika, păcăleală de întâi aprilie! Strigă Feodor Mihailovici şi zâmbetul lui drag şi vesel îi lumină toată fața. Soțul meu şi-a amintit că de întâi aprilie e obiceiul să păcăleşti şi a vrut să facă o glumă cu mine, iar eu am uitat ce dată e şi l-am crezut. Am râs mult, desigur, şi am început să ne păcălim unul pe altul, „de întâi aprilie", lucru la care au participat cu însuflețire şi „copilandrii" noştri, cum le spunea de obicei soțul meu.

ANUL 1875., NAŞTEREA LUI ALIOŞA. ÎNTOARCEREA LA PETERSBURG

Feodor Mihailovici s-a întors din Ems la Petersburg pe 6 iulie, şi a rămas în oraş două, trei zile. Cum, însă, într-un timp atât de scurt era greu să găseşti o casă confortabilă, după ce a văzut câteva apartamente, a renunțat la căutări şi a plecat la Russa. Prea i se făcuse dor de casă şi de familie. După o oarecare chibzuială, ne-am hotărât să rămânem la Russa până ce ni se va mări familia, cu atât mai mult cu cât bătrânii noştri proprietari, care țineau mult la copiii noştri, căutau să ne convingă să nu plecăm cu copiii în timpul verii.

Feodor Mihailovici a acceptat cu mare plăcere să rămână, deoarece asta-i permitea să lucreze liniştit la romanul său până şi după evenimentul care mă aştepta, fără să renunțe la colaborarea mea. Şi trebuia să lucreze intens, ca la sosirea în Petersburg să aibă dreptul să ceară de la Nekrasov un aconto pentru Adolescentul. Aveam mare nevoie de bani pentru a începe viața în capitală.

Toate ne mergeau bine. Feodor Mihailovici se simțea refăcut, copiii au mai crescut şi s-au fortificat şi chiar şi mie, odată cu reîntoarcerea soțului meu, mi-a dispărut aproape cu totul frica de moarte, pe care o încercam întotdeauna înainte de naştere. A trecut astfel o lună şi la 10 august Dumnezeu ne-a dăruit un fiu, pe care l-am numit Alexei. Amândoi am fost teribil de fericiți şi de bucuroşi de venirea pe lume a lui Alioşa al nostru. Pe atunci era un copil sănătos, aşa că m-am refăcut repede şi am putut să reiau stenografia.

A fost o vreme frumoasă toată luna august, iar în septembrie a început aşa-zisa „vară a muierii", excepțional de caldă şi de liniştită. Totuşi, în jurul datei de 15, de teama schimbării timpului, am hotărât să plecăm. Ne aştepta un drum greu, deoarece vapoarele, din pricina nivelului scăzut al râului Polist, nu ajungeau până la oraş şi se opreau pe lacul Ilmen, în dreptul satului Ustriki, la optsprezece verste de Russa. Într-o dimineață frumoasa şi caldă am plecat de acasă într-un convoi lung: j în prima trăsură era Feodor Mihailovici cu doi copii, în cea de a doua eram eu cu noul-născut şi cu dădaca, în cea de a treia, pe o grămadă de cufere, saci şi legături, stătea bucătăreasa. Trăsurile

mergeau în sunetul clopoțeilor şi Feodor Mihailovici oprea tot timpul caii, ca sa se convingă că la mine totul e în ordine şi să mi se laude cât de bine se simte cu copiii.

După vreo două ore şi jumătate am ajuns la Ustriki, dar aici ne-am izbit de o împrejurare la care nu ne-am

Numele sfântului Alexei-Omul lui Dumnezeu era venerat în mod deosebit de Feodor Mihailovici, ceea ce ne-a şi determinat să-l botezăm astfel pe noul-născut, deşi pe nimeni în familia noastră nu-l mai chemase aşa. (N. Aut.) aşteptat. Vaporul sosise cu o zi înainte şi după ce luase la bord o mulțime de pasageri, căpitanul a hotărât că va veni abia peste două zile, când se vor aduna mai mulți călători. Nu era nimic de făcut, trebuia să mai rămî-nem o zi acolo. Din două, trei case au ieşit în fugă câteva femei să ne invite să petrecem noaptea la ele. Ne-am ales o casă mai curată şi ne-am instalat cu toată familia. Am întrebat imediat proprietăreasa cât o să ne ia pentru o noapte. Aceasta ne-a răspuns blajin: „Nu vă faceți griji, cucoană, n-o să vă luăm mult, iar dumneavoastră n-o să vă zgârciți la bani", Camera era de mărime mijlocie cu un pat uriaş, de-a curmezişul căruia puteam să-i culcăm pe copii; eu am hotărât să dorm pe câteva taburete puse cap la cap, iar Feodor Mihailovici pe o canapea veche, care-i amintea de copilărie. Servitoarele, după cum ni s-a promis, urmau să fie aranjate în podul de fin.

Deoarece călătoream boiereşte, aprovizionați cu de-ale gurii, bucătăreasa s-a apucat imediat să pregătească masa, iar noi ne-am dus la plimbare, am urcat pe un deal, de pe care se vedea lacul, am întins pledurile şi ne-am aşezat. L-am luat cu noi chiar şi pe noul-născut şi acesta a dormit în aer liber. Ziua a trecut deosebit de plăcut: Feodor Mihailovici era foarte vesel, glumea cu copiii, alerga cu ei, iar eu eram mulțumită că am parcurs cu bine o parte din lungul nostru drum. Am luat masa şi deoarece s-a întunecat repede, ne-am culcat devreme cu toții.

A doua zi dimineață, pe la opt, ni s-a spus că se vede de departe fumul vaporului şi că după o oră şi jumătate va fi la Ustriki. Am început să strângem lucrurile, să-i îmbrăcăm pe copii de drum, iar eu m-am dus să fac socoteala cu gazda. Proprietăreasa a dispărut undeva şi în locul ei a venit să ia banii fiul ei, care, judecind după fața lui buhăită, avea slăbiciune pentru votculiță. Suma totală, scrisă scălâmb, era de paisprezece ruble şi ceva: două ruble pentru găină, două pentru lapte şi zece pentru cameră. M-am înfuriat şi am început să protestez împotriva prețului exagerat, dar fiul proprietăresei nu ceda Şi ne amenința că, în cazul când nu vom plăti toți banii, ne va reține geamantanele. A trebuit, desigur, să plătesc, dar nu m-am putut abține şi i-am spus că e un „tâlhar".

Intre timp vaporul s-a apropiat şi s-a oprit cam la o jumătate de verstă, aşa că trebuia să mergi până la el cu barca., Când am coborât, însă, pe mal, am văzut că bărcile stau la vreo zece paşi de uscat, că oamenii din popor îşi scot încălțările şi merg prin apă. Pe noi ne-au cărat până la barcă nişte muieri voinice, în cârcă. Puteți să vă închipuiți cât ne-a fost de teamă pentru copii, mie şi soțului meu. Pe el l-au dus primul şi el i-a preluat pe copii, care chițcăiau şi țipau de frică. Eu am fost ultima la rând, iar după mine a urmat noul-născut.

In barcă mă gândeam cu groază cum o să ne urcăm pe scărița vasului cu mititeii noştri. Din fericire, totul a decurs bine: căpitanul a trimis un marinar, care a urcat copiii. Tot atunci ne-au sosit şi lucrurile aduse cu barca de fiul proprietăresei.

Era o zi superbă, lacul Ilmen părea de peruzea şi ne amintea lacurile elveţiene. Nu era nici un pic de tangaj şi toate cele patru ore ale drumului le-am petrecut pe punte.

Pe la trei, am ajuns la Novgorod. Ne-am dus direct la gară, bagajul urmând să ne fie adus de căruţaşi, împreună cu al celorlalţi pasageri. După o oră au sosit şi bagajele, iar eu, neavând încredere în servitori, m-am dus să verific dacă a venit totul: aveam două geamantane mari de piele, unul galben şi unul negru, câţiva saci de voiaj, Totul era în ordine.

Ziua a trecut destul de repede şi pe la şapte s-a apropiat de mine paznicul şi mi-a spus că ar fi mai bine să iau bilete din vreme şi să predau bagajele, până nu se strânge multă lume. L-am ascultat, am cumpărat biletele şi, când m-am întors, i-am arătat paznicului două valize şi doi saci de voiaj mari care trebuiau predate la bagaje. Deodată, spre marea mea uimire, paznicul mi-a spus, arătându-mi valiza neagră: „Cucoană, ăsta nu e geamantanul dumneavoastră, mi l-a dat în păstrare un alt pasager”.

— Cum nu e al meu? Nu se poate! Am strigat şi mam grăbit să văd geamantanul. Vai, deşi era de aceeaşi formă şi mărime cu al nostru (cumpărat, probabil, tot la Gos-tinâi Dvor pentru reo zece ruble), era, fără doar şi poate, al altcuiva, iar pe capacul de sus avea chiar şi nişte iniţiale pe jumătate şterse.

, Dumnezeule, dar unde e în cazul ăsta geamantanul nostru? Caută-l, te rog, i-am spus paznicului, acesta, însă, se tot jura că n-a văzut un alt geamantan negru. Eram disperată: în valiza dispărută se aflau numai lucrurile lui Feodor Mihailovici – hainele, rufăria şi, lucrul cel mai important, manuscrisul romanului Adolescentul, pe care chiar a doua zi trebuia să-l ducă soţul meu la revista Otecestvennâie zapiski şi să primească în contul onorariului banii de care aveam atâta nevoie. Prin urinare, nu se pierduse numai munca ultimelor două luni, dar era imposibil să refaci manuscrisul, deoarece au dispărut şi caietele de însemnări ale lui Feodor Mihailovici care se aflau tot în geamantan, iar fără ele ar fi trebuit să refacă din nou tot planul romanului. Mi-am imaginat brusc proporţiile nenorocirii. Înnebunită de durere, am fugit în sala de aşteptare unde era Feodor Mihailovici cu copiii. Văzându-mă disperată, Feodor Mihailovici s-a speriat la gândul că s-a întâmplat ceva cu noul-născut, care se afla cu dădaca în salonul pentru doamne. Bâl-bâindu-mă, i-am povestit ce s-a petrecut.

Feodor Mihailovici a rămas stupefiat, s-a îngălbenit şi a rostit încet:

— Da, e o mare nenorocire. Şi acum ce ne facem?

— Ştii ce, am zis eu brusc, asta e treaba ticălosului ăla de fiu al gazdei, care n-a mai dat geamantanul la vapor pentru că l-am făcut tâlhar.

— S-ar putea să ai dreptate, spuse Feodor Mihailovici. Totuşi lucrurile nu le putem lăsa aşa, trebuie să încercăm să găsim valiza. Doar nu poate să dispară chiar aşa. Uite ce-o să facem: tu o să pleci cu copiii la Peters-burg (era imposibil să rămânem la hotel cu copiii, nu ne ajungeau banii), iar eu rămân

aici, mă duc mâine la Lerke (guvernatorul Novgorodului, pe care Feodor Mihailovici îl cunoştea personal), am să-l rog să-mi dea un poliţist şi chiar mâine am să plec cu vaporul la Ustriki. Dacă gazda a reţinut geamantanul, o să ni-l dea cu siguranţă, de frica percheziţiei, iar tu linişteşte-te, pentru Dumnezeu! Uită-te la tine cum arăţi! Ai grijă de tine, gândeş-te-te la copil! Du-te şi te spală pe faţă cu apă rece şi întoarce-te mai repede!

Am plecat disperată. Îmi reproşam nenorocirea întâm-plată, faptul că n-am avut grijă de lucrul cel mai preţios pe care-l aveam, că din neglijenţa mea s-a pierdut truda de două luni a soţului meu! „Dar mă uitasem doar anume şi eram convinsă că e geamantanul nostru, îmi spuneam eu. Ce întâmplare nefericită, să se nimerească o valiză la fel cu a noastră."

Stăteam în camera de bagaje, sprijinită de tejghea şi lacrimile-mi curgeau pe faţă. Şi deodată mă străfulgera un gând: dar dacă geamantanul a rămas pe chei? In cazul acesta, evident, l-au pus la păstrare. Ce-ar fi să mă interesez? L-am întrebat pe paznic, dacă nu poate să se ducă la chei, să afle dacă nu cumva valiza e acolo şi s-o aducă, iar dacă nu i-o 7or da, să le spună că mâine va veni stă-pânul după ea. Paznicul nu se putea duce, fiind de serviciu. Atunci, fără să mai stau mult pe gânduri, m-am hotărât să mă duc chiar eu. Am ieşit din gară, am găsit afară doi birjari şi le-am strigat: „Cine mă duce pe chei şi îndărăt, îi dau o rublă şi jumătate!" Unul din ei a spus că nu e liber, dar celălalt, un flăcău de vreo nouăsprezece ani s-a învoit. Am sărit în trăsură şi am pornit. Era în jur de opt şi se făcuse destul de întuneric. Cât am mers prin oraş, unde era lumină de la felinare şi umblau oameni pe stradă, nu mi-a fost frică. Dar când am trecut de podul Volhovski şi am luat-o la dreapta, pe lângă nişte hambare lungi, inima mi s-a făcut cât un purice: îmi părea că aici, în întuneric, în fundul hambarelor se ascund indivizi suspecţi, ba doi derbedei chiar s-au şi luat după noi. Flăcăului i s-a făcut şi lui frică şi a dat bice cailor. După vreo douăzeci de minute, am ajuns la chei. Am sărit din trăsură şi am alergat peste pasarelă la gheretă. Era întuneric, paznicul, probabil, dormea. Am început să bat cu toată puterea într-un perete, apoi în altul, pe urmă în fereastră, m-am pornit să strig cât puteam mai tare: „Paznic, deschide, deschide mai repede!" După vreo cinci minute, când nu mai credeam că am să izbutesc ceva, şi mă gândeam să mă întorc la birjar, se auzi o tuse de bătrân şi pe urmă un glas: „Care baţi? Ce vrei?" „Deschide, moşule, mai repede, strigai eu, convinsă fiind după voce că am de-a face cu un bătrân. S-a lăsat aici o valiză mare, neagră. Am venit după ea." „Este", îmi răspunse vocea. „Atunci, ad-o mai repede!" „Vino-ncoa!", spuse bătrânelul, dând la o parte un oblon din lemn (prin care se dă bagajul) şi aruncă pe chei geamantanul meu negru.

— Moşule, du-mi valiza până la birjar, am să-ţi dau de-o votcă. Dar, fie că bătrânelul nu m-a auzit, fie că i-a fost teamă de umezeala serii, a tras oblonul la loc şi în gheretă iarăşi se înstăpâni tăcerea. Am încercat să ridic valiza, dar era grea, avea vreo şaizeci de kilograme. Am alergat după birjar, dar acesta a refuzat să coboare de pe capră: „Vedeţi şi dumneavoastră ce locuri sunt pe-a-cilea; cum mă dau jos, cum îmi suflă calul!" N-aveam ce face. Am fugit îndărăt, am apucat minerul valizei şi am început s-o târăsc, oprindu-mă la fiecare pas. Iar pasarela, ca un făcut, era nesfârşit de lungă. Am izbutit totuşi

să aduc valiza. Birjarul a sărit de pe capră şi a pus-o între banchetă şi capră, iar eu m-am aşezat pe valiză, hotărâtă fiind s-o apăr, dacă o să fim cumva atacați de borfaşi. Birjarul dădu bici calului, trecurăm în goană pe lângă nişte indivizi care strigau după noi şi după vreo cincisprezece minute am ajuns în piața Torgovaia. Aici eram în afară de pericol. Birjarul meu a prins curaj şi a început să-mi povestească prin ce spaimă a trecut: „Am vrut să plec, dar mi-a fost teamă să vă las singură. Au venit doi borfaşi la mine şi au început să mă ia la întrebări, le-am spus că am adus un bărbat, iar cum au auzit că vorbiți tare cu cineva, au întins-o".

Îl implorai pe flăcău să meargă mai repede, deoarece abia atunci îmi dădui seama cât timp trecuse de la plecarea mea şi că Feodor Mihailovici o să înceapă să mă caute. După cum am aflat mai târziu, Feodor Mihailovici, văzând că tot nu vin, a alergat în salonul pentru doamne şi, negăsindu-mă acolo, a lăsat copiii cu dădaca lui Alioşa şi a pornit în căutarea mea. I-a întrebat pe paznici dacă nu m-au văzut şi s-a găsit unul care să-i spună că doamna a luat un birjar ca să meargă în partea cealaltă a oraşului. Feodor Mihailovici a fost disperat, neştiind unde puteam să plec la o oră atât de târzie, şi a ieşit în fața gării. Zărindu-l de departe, am strigat:

— Feodor Mihailovici, eu sunt şi geamantanul e cu mine!

Bine că intrarea în gară nu era prea luminată, pentru că altfel, poza mea – o doamnă în trăsură, călare pe o valiză, îmi închipui că nu era prea pitorească.

Când i-am povestit lui Feodor Mihailovici toată aventura mea, acesta a fost cuprins de groază şi mi-a spus că nu sunt în toate mințile.

— Doamne, Dumnezeule! Exclamă el. Gândeşte-te numai la ce te-ai expus! Păi, borfaşii ăştia, văzându-te singură, puteau să te atace, să te jefuiască, să te schilodească, să te omoare! Gândeşte-te ce-ar fi fost cu noi, cu mine, cu copiii! Ah, Ania, Ania! Pripeala asta a ta o să-ți joace un renghi cândva!

Feodor Mihailovici zicea întotdeauna că pripeala mea, sau capacitatea mea de a hotărî într-o clipă şi de a acționa fără să mă gândesc la consecințe, este viciul meu şi a şi pomenit despre asta undeva în scrisorile pe care mi le-a adresat.

Încet-încet, Feodor Mihailovici s-a liniştit şi în aceeaşi seară am plecat şi, am ajuns cu bine la Petersfourg.

Am adus vorba despre această întâmplare ca să arăt de câte neplăceri şi greutăți te izbeai în vremurile acelea îndepărtate într-o călătorie relativ scurtă, ca cea la Sta-raia Russa.

Partea a opta ANII 1876-1877

I

ANUL 1876. GLUMA MEA

În ziua de 18 mai 1876 a avut loc o întâmțplare de care-mi amintesc aproape cu groază. Iată cum s-au petrecut lucrurile: în revista Otecestvennâie zapiski se publica în anul acela un nou roman al Sofiei Ivanovna Smirnova intitulat Putere de caracter.78 Feodor Mihailovici era în relații amicale cu scriitoarea şi-i aprecia mult talentul literar. S-a arătat interesat şi de ultima ei

lucrare şi m-a rugat să-i fac rost de numerele revistei, pe măsura apariţiei lor. Alegeam întotdeauna zilele în care soţul meu se odihnea după munca la Jurnalul unui scriitor şi-i aduceam Otecestvennâie zapiski. Cum, însă, numerele noi ale revistei se împrumutau pentru numai două, trei zile, îl zoream întotdeauna să le citească mai repede pentru a le putea înapoia la vreme bibliotecii şi să scap de amendă. Aşa s-a petrecut şi cu numărul din aprilie. Feodor Mihailovici citi romanul şi-mi spuse că dragei noastre Sofia Ivanovna (pe care o apreciam şi eu mult) i-a reuşit foarte bine unul din personajele masculine ale romanului. In aceeaşi seară, soţul meu a plecat la nu ştiu ce adunare, iar eu, după ce i-am culcat pe copii, m-am apucat să citesc Puterea de caracter. Printre altele, în roman era şi o scrisoare anonimă, trimisă de un ticălos eroului romanului. Scrisoarea cuprindea următoarele:

— Amintiri – c. 1743 „Stimate domn, Onorate Piotr Ivanovici! 79

Vă gânt cu totul necunoscut, dar cum vă împărtăşesc sentimentele, îndrăznesc să vă adresez aceste rânduri. Nobilul dumneavoastră caracter îmi este prea bine cunoscut şi inima mea se revoltă la gândul că, în ciuda noblеţii dumneavoastră, o anume persoană, care vă este apropiată, vă înşală într-un chip atât de nedemn. Fiind lăsată de dumneavoastră să plece la mai mult, poate, de o mie de verste, ea, ca o porumbiţă. Fericită, şi-a luat zborul spre înaltul cerului şi nu vrea să se întoarcă în casa părintească. Aţi lăsat-o, spre nenorocirea dumneavoastră şi a ei, să cadă în ghearele unui om care o face să freamăte, care a fermecat-o cu înfăţişarea lui seducătoare, i-a răpit inima şi nu există pentru ea ochi mai dragi ca ochii lui. Nu-i mai pasă nici de copilaşii cei mititei, dacă nu-i spune el o vorbă duioasă. Dacă vreţi să ştiţi cine este cel ce vă căşunează răul, n-o să-d aflaţi numele de la mine, puteţi, însă, singur să vă uitaţi mai atent la cei care vă vizitează mai des şi să vă temeţi de bruneţi. Dacă o să vedeţi un brunet căruia îi place să vă tot bată pragul, priviţi-l cu atenţie. Brunetul. Acesta vă stă de mult în cale, numai că dumneavoastră n-aţi băgat de seamă.

Nimic altceva nu mă îndeamnă să vă dezvălui această taină decât noblеţea dumneavoastră. Şi dacă nu mă credeţi, cercetaţi medalionul de la gâtul soţiei dumneavoastră şi o să vedeţi pe cine poartă ea lângă inimă. O persoană în veci necunoscută, dar binevoitoare.”

Trebuie să spun că în ultima vreme eram într-o dispoziţie dintre cele mai bune: soţul meu n-a mai avut de mult crize de epilepsie, copiii s-au întremat de pe urma bolii, datoriile noastre erau încet-încet achitate, iar succesul Jurnalului unui scriitor mergea crescendo. Toate acestea îmi întreţineau optimismul, atât de propriu caracterului meu, şi, iată, după citirea scrisorii anonime, mi-a trecut prin minte un gând şugubăţ ¦- să transcriu această scrisoare (schimbând numele şi renunţând la vreo două-trei rânduri) şi s-o trimit lui Feodor Mihailovici. Credeam că el, care citise abia cu o zi înainte scrisoarea din romanul Smirnovei, îşi va da imediat seama că e vorba de o glumă şi o să râdem împreună. Mi-a trecut prin cap şi gândul că ar putea lua în serios scrisoarea; în cazul acesta eram curioasă să ştiu ce atitudine va avea faţă de ea: mi-o va arăta sau o va arunca la coş? După obiceiul meu, am trecut imediat la fapte. Mai întâi am vrut să întocmesc scrisoarea cu scrisul meu, dar

cum îi transcriem în fiecare zi stenogramele Jurnalului unui scriitor şi scrisul meu îi era prea cunoscut, m-am gândit c-ar fi bine să-mi maschez puțin gluma şi am căutat să-mi schimb scrisul. Dar şi asta s-a dovedit a fi destul de dificil şi a trebuit să stric câteva coli până am obținut o scriere uniformă. A doua zi dimineață, am pus scrisoarea la cutie şi în timpul zilei ne-a fost adusă de poştă împreună cu restul corespondenței.

În ziua aceea Feodor Mihailovici a întârziat pe undeva şi nu s-a întors fix la cinci; nevrând să-i facă pe copii să aştepte cu masa, şi-a pus hainele de casă şi, fără să mai cerceteze corespondența, a venit în sufragerie. Masa a fost veselă şi zgomotoasă. Feodor Mihailovici era într-o dispoziție excelentă, vorbea mult şi râdea, răspun-zând copiilor ia întrebările lor. După masă, s-a dus, cum îi era obiceiul, cu paharul de ceai în cabinetul său, iar eu m-am retras în camera copiilor şi abia după vreo-zece minute m-am dus să văd ce efect a produs scrisoarea mea anonimă.

Am intrat în cameră, m-am aşezat la locul meu obişnuit, lângă masa de scris, şi am început înadins să vorbesc despre ceva, care pretindea un răspuns din partea lui Feodor Mihailovici. Acesta, însă, tăcea mohorât şi umbla cu paşi grei prin cameră. Am văzut că e isupărat şi mi s-a făcut deodată milă de el. Ca să întrerup tăcerear l-am întrebat:

— Ce eşti aşa de posomorit, Fedea?

Feodor Mihailovici m-a privit mânios, a mai trecut de vreo două ori pe lângă mine şi s-a oprit în fața mea.

— Porți medalionul? Mă întrebă el cu o voce sufocată.

— Îl port.

— Arată-mi-l!

— De ce? L-ai văzut de atâtea ori…

— A-ra-tă me-da-lio-nul! Strigă el atât de tare, că mi-am dat seama că am mers prea departe cu gluma şi ca să-l liniştesc, am început să-mi deschei gulerul rochiei. Dar n-am mai apucat să scot medalionul: Feodor Mihailovici n-a mai putut să-şi stăpânească furia, s-a apropiat repede de mine şi a tras cu toată puterea de lănțişor. Era un lănțişor subțire, cumpărat chiar de el la Veneția. Lănțişorul s-a rupt într-o clipă şi medalionul a rămas în mâinile soțului. A ocolit repede masa de scris şi, aple-cându-se, încercă să deschidă medalionul. Vedeam cum îi tremurau mâinile şi cum medalionul era gata să-i scape pe masă. Îmi părea grozav de rău de el şi-mi era tare ciudă pe mine. Am început să-i vorbesc prieteneşte şi i-am propus să-l ajut, dar Feodor Mihailovici, cu o mişcare furioasă a capului, mi-a refuzat ajutorul. In sfârşit, a reuşit să deschidă medalionul şi a văzut pe o parte portretul Liubocikei noastre, iar pe partea cealaltă propriul său portret. A rămas perplex, continuând să privească portretul şi să tacă.

— Ei, ce-ai găsit? Îl întrebai eu. Fedea, prostul meu, cum ai putut să crezi într-o scrisoare anonimă?

Feodor Mihailovici s-a întors repede spre mine.

— Şi de unde ştii tu de scrisoarea anonimă?

— Cum, adică, de unde? Dacă eu ți-am trimis-o!

— Cum ai trimis-o, ce tot vorbeşi acolo! Imposibil!

— Am să-ți demonstrez pe loc!

M-am dus fuga la o altă masă, pe care era revista Otecestvennâie zapiski, am răsfoit-o şi am scos de acolo câteva coli, pe care exersasem în ajun.

Feodor Mihailovici a rămas paf.

— Şi ai compus tu scrisoarea asta?

— Nici măcar n-am compus-o! Pur şi simplu am copiat-o din romanul Sofiei Ivanovnei. L-ai citit şi tu ieri şi m-am gândit c-o să-ți dai seama imediat.

— Cum să-mi dau seama! Toate scrisorile anonime se scriu la fel. Dar nu pricep un lucru – de ce mi-ai trimis-o?

— Am vrut să fac o glumă, i-am explicat eu.

— Se poate să faci glume de astea? Am trecut prin nişte chinuri în jumătatea asta de oră...

— Cine putea să creadă că eşti un Othello şi că o să-ți pierzi cumpătul, fără să judeci şi tu un pic.

— In cazuri dintr-astea nu se judecă! Se vede că n-ai încercat nici adevărata dragoste, nici adevărata gelozie.

— Ba, adevărata dragoste o mai încerc şi acum, dar că nu încerc o adevărată gelozie, de asta eşti de vină tu – de ce nu mă înşeli? Am râs, dorind să-i schimb dispoziția. Te rog să mă înşeli. Dar eu sunt mai bună ca tine – pe tine te-aş fi lăsat în pace, dar ei, nemernicei, i-aş fi scos ochii!

— Tu râzi, Anecika, spuse Feodor Mihailovici pe un ton vinovat, dar ia gândeşte-te ce nenorocire s-ar fi putut întâmpla! Într-un acces de furie puteam să te şi strâng de gât! Într-adevăr se poate spune că Domnul a avut grijă de noi, din milă pentru copiii noştri! Gândeşte-te, dacă n-aş fi găsit portretul, mi-ar fi rămas pentru totdeauna în suflet, o picătură de îndoială în fidelitatea ta şi asta m-ar fi chinuit toată viața! Te rog să nu mai glumeşti cu lucruri dintr-astea, la mânie nu răspund de mine!

În timpul discuției simțeam că mă ustură parcă pielea de pe gât. Mi-am şters gâtul cu o batistă, pe care a apărut o pată de sânge: probabil că lănțişorul smuls cu furie m-a zgâriat. Văzând sânge pe batista mea, soțul meu a fost cuprins de disperare.

— Ce-am făcut, Dumnezeule! Anecika, draga mea, iartă-mă! Te-am rănit! Te doare, spune-mi, te doare tare?

Am început să-l liniştesc că n-am nimic, că nu e decât o zgârietură, care va trece până a doua zi. Feodor Mihailovici se neliniştise serios, dar, mai ales, era ruşinat de accesul său de furie. Toată seara n-a făcut decât să se fcuze, să regrete şi să se poarte cum nu se poate mai tandru. Eu eram nespus de fericită că gluma mea prostească s-a terminat cu bine. Îmi părea sincer rău că l-am făcut să se perpelească şi mi-am dat cuvântul să nu mai fac niciodată glume de astea cu el, văzând în ce stare de furie, aproape de iresponsabilitate, poate să ajungă scumpul meu soț în clipe de gelozie.

Şi medalionul şi scrisoarea anonimă (datată cu 18 mai 1876) le mai păstrez şi acum.

II ANUL 1876. CĂUTAREA VACII

În vara anului 1876 locuise la Staraia Russa profesorul Nikolai Petrovici Wagner, de la Universitatea din Sankt-Petersburg, împreună cu familia. A venit

la noi cu o scrisoare din partea lui I. P. Polonski şi i-a făcut o bună impresie soţului meu. Au început să se vadă adesea şi Feodor Mihailovici se arăta foarte interesat de noul său cunoscut, un om dăruit până la fanatism spiritismului 80.

Odată, întâlnindu-mă în parc, Wagner mi-a spus:

— M-a uluit ieri Feodor Mihailovici!

— Cu ce? Am întrebat, curioasă.

— Mă plimbam seara şi mă gândeam să vă fac o vizită, când îl întâlnesc la răspântie pe soţul dumneavoastră şi-l întreb: „Mergeţi să vă plimbaţi, Feodor Mihailovici?”

— Nu, nu mă duc la plimbare, mă duc cu o treabă.

— Aş putea să vin şi eu cu dumneavoastră?

— Veniţi, dacă vreţi, îmi răspunse el fără pic de amabilitate.

Mi s-a părut că are o figură îngrijorată şi se vedea că nu era dispus să întreţină o conversaţie. Am ajuns până la prima răscruce. Aici am întâlnit o femeie şi Feodor Mihailovici a întrebat-o:

— Ascultă, mătuşă, n-ai întâlnit cumva o vacă murgă?

— N-am întâlnit, batiuşka, n-am întâlnit, îi răspunse femeia.

Întrebarea mi s-a părut ciudată şi am trecut-o în contul credinţei populare, conform căreia poţi să apreciezi timpul de a doua zi după culoarea primei vaci care se întoarce de pe câmp şi m-am gândit că Feodor Mihailovici întreba de vacă pentru a afla timpul de a doua zi. Dar când am mai trecut o stradă şi Feodor Mihailovici a pus aceeaşi întrebare unui băiat pe care l-a întâlnit, nu m-am mai putut abţine şi l-am întrebat la rândul meu:

— Ce-i cu vaca asta murgă, Feodor Mihailovici?

— Cum ce-i? O caut.

— O căutaţi? M-am mirat.

— Ei, da, caut vaca noastră. Nu s-a întors de pe câmp. Toţi ai casei s-au dus s-o caute şi umblu şi eu după ea.

Abia atunci am înţeles de ce se uita Feodor Mihailovici cu atâta atenţie la şanţurile de pe marginile străzilor şi de ce era atât de distrat.

— Şi de ce v-a mirat aşa de mult? L-am întrebat pe Wagner.

— Cum să nu mă mire? Îmi răspunse el. Un mare artist al cuvântului, inteligenţa şi fantezia căruia sunt întotdeauna preocupate de idei superioare, umblă pe străzi şi caută nu ştiu ce vacă murgă!

— Probabil că nu ştiţi, stimate Nikolai Petrovici, i-am ripostat, că Feodor Mihailovici nu e numai un scriitor de talent, dar şi un tandru tată de familie, pentru care tot ce se petrece în casă are o mare însemnătate. Dacă vaca nu s-ar fi întors aseară acasă, copiii noştri şi mai ales mezinul, ar fi rămas fără lapte sau l-ar fi primit de la o vacă de cine ştie unde şi poate bolnavă. De aceea a şi plecat Feodor Mihailovici s-o caute.

Trebuie să spun că noi n-am avut o vacă a noastră, dar când veneam pentru vară la Russa, ţăranii din împrejurimi se băteau să ne dea vaca lor pentru vară, în speranţa că în locul unei vaci slăbite peste iarnă să capete toamna o vacă îngrăşată de minune. Le plăteam ţăranilor zece-cineisprezece ruble pe vară. Cu condiţia ca, în cazul când vaca ar fi murit sau s-ar fi

îmbolnăvit, să plătim nouăzeci de ruble despăgubire. În fiecare vară se întâmpla de trei sau patru ori ca vaca să nu se întoarcă de pe câmp cu cireada şi atunci toată casa, în afară de dădacă şi de prunc, plecau pe ulițe în căutarea ei. Feodor Mihailovici, care participa din plin la bucuriile şi necazurile noastre de familie, ne ajuta şi în cazul acesta şi de vreo două-trei ori a adus vaca acasă. Pe mine mă mişca profund grija soțului meu pentru familie.

III

ANUL 1876. IARNA. CUNOŞTINȚE

În iarna aceea cercul cunoştințelor lui Feodor Mihai-lovici s-a lărgit mult. Era primit pretutindeni cu multă bucurie, deoarece oamenii apreciau la el nu numai inteligența şi talentul dar şi inima lui bună, sensibilă la orice durere omenească.

Mă hotărâsem ca nici în iarna aceea să nu ies în lume: oboseam atât de mult în timpul zilei cu lucrul la Jurnalul unui scriitor, cu treburile gospodăriei şi îngrijirea copiilor, că seara nu voiam detcât să mă odihnesc şi să citesc o carte interesantă şi probabil că în societate aş fi făcut

0 mină plictisită. Dealtfel, nu regretam deloc societatea şi iată de ce: chiar de la întoarcerea noastră în Rusia s-a instaurat la noi un obicei care a ținut până la moartea soțului meu – necăjindu-se că nu ies în lume şi că, probabil, mă plictisesc, Feodor Mihailovici îmi povestea întotdeauna despre tot ce vedea pe unde era invitat, ce auzea, ce vorbea cu o persoană sau alta. Şi istorisirile Iui Feodor Mihailovici erau atât de captivante şi prezentate de el atât de sugestiv, încât îmi suplineau pe deplin societatea. Țin minte, că aşteptam întotdeauna cu o mare nerăbdare întoarcerea lui din câte o vizită. Se întorcea de obicei pe la unu, unu şi jumătate, până atunci tocmai

1 se pregătea un ceai proaspăt, îşi punea pardesiul său larg de vară (care-i ținea loc de halat), bea un pahar de ceai fierbinte şi începea să-mi povestească despre în-tâlnirile pe care le avusese în cursul serii. Feodor Mihailovici ştia că mă interesează detaliile şi din cauza asta nu se zgâreea cu ele şi-mi reda toate discuțiile, iar eu îl întrebam uneori: „Ei, şi ea ce ți-a spus, sau tu ce i-ai răspuns lui?”

După ce se întorcea acasă, Feodor Mihailovici nu mai lucra şi, pentru că se obişnuise să se culce târziu, stăteam de vorbă uneori până la cinci dimineața, când mă trimitea cu forța la culcare, spunândUHmi că a doua zi o să mă doară capul şi că restul o să-mi povestească mâine.

Uneori, Feodor Mihailovici mi se lăuda cum a ieşit victorios în câte o dispută literară sau politică. Alteori, Lmi povestea cum a făcut o gafă, cum n-a recunoscut pe cineva şi ce neînțelegere s-a ivit din pricina asta şi-mi cerea părerea sau sfatul cum poate săşi îndrepte gafa. Câteodată, Feodor Mihailovici mi se plângea de nedreptatea unora față de el, de dorința lor de a-l jigni sau a-i leza mândria. Trebuie să arăt adevărul şi să spun deschis că confrații lui de profesie, chiar cei mai inteligenți şi talentați, de obicei nu-l cruțau şi căutau să-i arate cât de puțin însemna pentru ei talentul său. Erau unii, de pildă, care nu vorbeau de loc cu Feodor Mihailovici despre noua sa lucrare, nedorind parcă să-l supere cu nişte aprecieri negative, deşi ştiau foarte bine că el nu aştepta de la ei nici laude, nici complimente, ci o părere sinceră referitoare la faptul dacă a

reuşit sau nu să-şi realizeze în roman ideea. Sau la o întrebare directă, dacă a citit sau nu „amicul" ultimul capitol din roman (la o lună după apariția romanului), „amicul" îi răspundea că „tineretul s-a năpustit asupra cărții, că o laudă şi o citeşte pe întrecute", deşi cel care vorbea astfel ştia prea bine că pentru Feodor Mihailovici era importantă nu opinia unui tineret necopt, ci propria lui opinie şi că va suferi, văzând că „prietenul" se interesează atât de puțin de lucrarea sa şi că timp de o lună n-a găsit de cuviință s-o citească.

Țin minte, cum un om de litere, întâlnindu-se cu Feodor Mihailovici în societate, ia spus că a izbutit, în fine, să citească Idiotul, care apăruse cu cinci ani în urmă, că romanul i-a plăcut, dar că a găsit o inexactitate.

— Ce inexactitate? Îl întrebă curios Feodor Mihailovici, crezând că e vorba de o inadvertență de conținut sau în caracterul eroilor.

— Am stat astă-vară la Pavlovsk, îi răspundea interlocutorul, şi când mă plimbam cu fetele, am tot căutat vila aceea luxoasă, în stilul căsuțelor elvețiene, în care a locuit eroina romanului, Aglaia Epancina. Iartă-rnă, te rog, dar nu există o asemenea vilă în Pavlovsk.

De parcă Feodor Mihailovici ar fi fost obligat în romanul său să descrie neapărat o vilă reală şi nu una imaginară.

Un alt om de litere (mai târziu) i-a spus că a citit cu o mare curiozitate rechizitoriul procurorului (din romanul Frații Karamazov) şi că l-a mai recitit o dată cu voce tare şi cu ceasul în mină.

— De ce cu ceasul? Se miră soțul meu.

— In roman se spune că rechizitoriul a ținut... Minute. Şi m-ani gândit să verific. S-a dovedit că nu durează..., ci numai... Minute.

Feodor Mihailovici s-a gândit la început că scriitorul a fost atât de captivat de rechizitoriul procurorului, încât a vrut să-l mai citească o dată, cum se întâmplă când te impresionează puternic ceva; când colo cauza a fost cu totul alta, atât de neînsemnată, încât putea fi adusă în discuție doar pentru a-l jigni sau a-l şicana pe Feodcr Mihailovici. Erau destule exemple de acest gen care probau atitudinea scriitorilor contemporani față de soțul meu.

Sigur, toate acestea nu erau decât mici răutăți, nedemne de un om deştept şi talentat, şi totuşi aveau o influență nefastă asupra nervilor slăbiți ai soțului meu. Deseori, mă indignau oamenii aceştia răi şi înclinam să explic atacurile lor jignitoare (îi rog să mă scuze, dacă m-am înşelat) prin „invidie profesională", care, ca sa fim drepți, lipsea cu totul la Feodor Mihailovici, gata întotdeauna să aprecieze o operă scrisă cu talent de confrați, indiferent de deosebirile de convingeri cu autoruj despre care vorbea sau scria.

Pentru mine era întotdeauna interesant, când Feodor Mihailovici, răspunzând la întrebările mele, descria rochiile doamnelor pe oare le întâlnise în societate. Uneori, spunea că doreşte să-mi fac neapărat o rochie care-i plăcuse mult.

— Ştii, Ania, îmi spunea el, avea o rochie fermecătoare; modelul era dintre cele mai simple: în dreapta era încrețită şi mai scurtă, în spate era lungă, fără să atârne, dar uite că am uitat cum era în stânga, cred că tot încrețită. Fă-ți o rochie ca asta şi să vezi ce bine o să-ți stea.

Îi promitem să-mi fac una la fel, deşi după descrierile lui Feodor Mihailovici era destul de greu să-ți imaginezi modelul.

Omisiune în text (N. Red. Ruse).

Şi în ceea ce priveşte culorile, Feodor Mihailovici mai greşea câteodată şi se descurca prost cu ele. Vorbea uneori despre nişte culori, ale căror denumiri dispăruseră cu totul din uz, de pildă culoarea massaca; Feodor Mihailovici mă asigura că o să-mi stea foarte bine cu massaca şi m-a rugat să-mi fac o rochie de culoarea asta. Am vrut să-i fac plăcere şi am întrebat prin magazine de material de culoarea asta. Negustorii erau nedumeriți, iar de la o bătrânică am aflat (mai târziu) că massaca e un lila-închis şi că pe vremuri la Moscova cu catifeaua de culoarea asta se căptuşeau coşciugele. Se prea poate că un lila-închis se şi potriveşte unor persoane, poate că mi s-ar fi potrivit şi mie, dar n-am reuşit să-mi fac o rochie de culoarea asta şi să satisfac astfel dorința soțului meu.

Trebuie să spun că soțul meu era întotdeauna extrem de mulțumit, când mă vedea într-o rochie frumoasă sau cu o pălărie frumoasă, asta-l bucura mult mai mult decât pe mine. N-am stat niciodată prea bine cu banii şi nu puteam să mă gândesc la toalete. Cât era, însă, de mulțumit şi de fericit soțul meu când se întâmplă uneori, chiar împotriva dorinței mele, să-mi cumpere sau să-mi aducă din străinătate un lucru frumos! De câte ori pleca la Ems, Feodor Mihailovici căuta să facă economie, ca să-mi aducă un cadou: o dată mi-a adus un eventai luxos (sculptat) din fildeş, executat artistic, a doua oară – un binoclu superb din email albastru, altă dată mi-a adus o garnitură de chihlimbar (broşa, cercei şi brățară). Lucrurile acestea le alegea îndelung, le cerceta, le evalua şi era foarte mulțumit, dacă-mi plăceau. Ştiind cât se bucura soțul meu când îmi făcea cadouri, mă arătam întotdeauna încântată, chiar dacă uneori, în sufletul meu, eram amantă, că-mi cumpără mai curând nişte lucruri fine, decât folositoare. Țin minte, de pildă, cât mi-a părut de rău, când odată, după ce a primit nişte bani de la Katkov, Feodor Mihailovici mi-a cumpărat de la cel mai bun magazin din Moscova, o duzină de cămăşuțe, cu douăsprezece ruble bucata. Desigur, am primit cadoul cu entuziasmul de circumstanță, mi-a părut rău de bani însă, pentru că aveam suficientă rufărie, iar cu o sumă atât de mare aş fi putut să-mi cumpăr multe lucruri necesare.

Cumpărării cămăşuțelor luxoase i-a precedat o istorie amuzantă, care m-a distrat mult. Odată, noaptea, pe la unu şi ceva, soțul meu intră în cameră şi mă trezeşte ou o întrebare: „Ania, astea sunt cămăşuțele tale?” „Ce că-măşuțe, cred că da?” i-am răspuns eu adormită. „Cum poți să porți o lenjerie atâta de grosolană?” se revoltă el. „Se poate, sigur, nu pricep nimic, dragul meu, lasă-mă să dorm!” Dimineața s-a lămurit vizita nocturnă a soțului meu şi indignarea lui. Fata în casă mi-a spus că ea şi bucătăreasa s-au speriat întâi de „domnul” şi pe urmă s-au minunat. Seara, fata şi-a spălat două cămăşuțe şi le-a atârnat să se usuce afară, pe sfoara de lângă fereastră. Noaptea s-a pornit vântul şi cămăşuțele înghețate au început să bată în geam. Feodor Mihailovici, care lucra în cabinetul său, a auzit zgomotul şi, de teamă să nu se trezească copiii, s-a dus în bucătărie, s-a urcat pe un taburet, a deschis oberlihtul şi a tras încetişor rufele una câte una. Apoi le-a atârnat cu grijă deasupra plitei. Cu

ocazia asta Feodor Mihailovici a văzut cămăşile (care erau, bineînțeles, dintr-o pânză cenuşie grosolană), s-a luat cu mâinile de cap ca pe urmă să râdă mult de greşeala pe care a făcut-o. Când l-am întrebat de ce n-a trezit-o pe servitoare, mi-a răspuns: „Mi-era milă s-o scol, a obosit şi ea peste zi, las-o să se odihnească". Aşa s-a purtat întotdeauna soțul meu cu servitorii, de la care nu cerea niciodată servicii în plus pentru sine.

Deosebit de mulțumit a fost Feodor Mihailovici atunci când, cu doi ani înainte de a muri, a izbutit să-mi cumpere nişte cercei cu briliante. Au costat în jur de două sute de ruble şi înainte de a-i cumpăra soțul meu s-a sfătuit cu P. F. Panteleev, un cunoscător în bijuterii. Țin minte că i-am pus pentru prima dată la o seară literară, la care a citit şi soțul meu. In timp ce citeau alți scriitori, noi doi şedeam lângă un perete împodobit cu oglinzi. Am observat deodată că soțul meu se uită undeva într-o parte şi zâmbeşte, apoi s-a întors spre mine şi mi-a şoptit entuziasmat: „Strălucesc, strălucesc superb!" Briliantele mele în lumina puternică din sală străluceau frumos şi soțul meu era încântat ca un copil.

IV ANUL 1876. BANII DATORAȚI LUI TURGHENIEV

Din anul 1876 mi-a rămas întipărită în memorie o mică neînțelegere, ce l-a tulburat mult pe soțul meu, care avusese cu două, trei zile înainte o criză de epilepsie. La Feodor Mihailovici venise un tânăr, Alexandr Feodorovici Otto (Oneghin), care locuia la Paris şi care a adunat ulterior o colecție prețioasă de cărți şi documente puş-kiniene. Dl. Otto îi spuse că prietenul său, Iv. S. Turgheniev, la însărcinat să treacă pe la Feodor Mihailovici şi să încaseze banii pe care acesta îi datora. Soțul meu se miră şi îl întrebă dacă Turgheniev n-a primit de la P. V. Annenkov cei cincizeci de taleri, pe care i-a dat acestuia pentru a fi remişi lui Turgheniev în luna iulie a anului trecut, când s-a întâlnit cu el în tren, în drum spre Rusia. Dl. Otto a confirmat primirea banilor de la Annenkov, dar a spus că Turgheniev ține minte că i-a trimis lui Feodor Mihailovici la Wiesbaden o sută şi nu cincizeci de taleri şi, prin urmare, socoteşte că Feodor Mihailovici îi mai este dator încă cincizeci de taleri. Soțul meu şi-a închipuit că a greşit şi, foarte tulburat, m-a chemat imediat.

— Spune-mi, Ania, cât îi sunt dator lui Turgheniev? Mă întrebă, după ce mi l-a prezentat pe musafir.

— Cincizeci de taleri!

— Sigur? Ți-aduci bine aminte? Nu te înşeli?

— Țin minte perfect. Dealtfel, Turgheniev, în scrisoarea pe care ți-a trimis-o, a scris precis câți bani ți-a expediat.

— Arată-imi scrisoarea, o ai? Ceru soțul meu.

Evident, n-aveam scrisoarea la îndemână, dar am promis s-o găsesc şi l-am rugat pe tânăr să treacă pe la noi după vreo două zile.

Feodor Mihailovici era foarte supărat de o posibilă greşeală din partea mea şi era atât de neliniştit că m-am hotărât să găsesc scrisoarea, chiar dacă ar fi să caut toată noaptea. Neliniştea soțului meu mi s-a transmis şi mie şi am început să mă gândesc dacă nu s-a ivit vreo neînțelegere. Din nefericire, corespondența soțului meu din anii trecuți se găsea într-un haos desăvârşit şi a trebuit sa răsfoiesc cel puțin trei-patru sute de scrisori până s-o găsesc, în

sfârşit, pe cea a lui Turgheniev. După ce a citit scrisoarea şi s-a convins că nu e nici o greşeală din partea noastră, soţul meu s-a liniştit.

Dl. Otto a venit după două zile şi i-am arătat scrisoarea lui Turgheniev. A fost foarte jenat şi ne-a rugat să-i dăm scrisoarea ca s-o arate lui Turgheniev, promiţându-ne că ne-o va înapoia.

După vreo trei săptămâni, Dl. Otto a venit din nou la noi şi ne-a adus scrisoarea, dar nu cea pe care i-am dat-o, ci chiar scrisoarea pe care a scris-o Feodor Mihailovici din Wiesbaden şi în care îl roagă pe Turgheniev să-l împrumute cu cincizeci de taleri 81. Astfel, neînţelegerea s-a lămurit, spre marea noastră satisfacţie. De suferit a suferit A. F. Otto, care mi-a scris cu mulţi ani mai târziu (în scrisoarea din 19 decembrie 1888) următoarele: „Scurta mea cunoştinţă cu Feodor Mihailovici a avut la bază o neplăcută neînţelegere pentru el, neînţelegere la care am participat fără să vreau. Eu sunt persoana care am venit la dumneavoastră, atunci, de mult de tot, pe vremea când locuiaţi la Peski. Am venit într-o perioadă grea pentru dumneavoastră din punct de vedere material, agravată de boala lui Feodor Mihailovici, cu o misiune din partea prietenului meu, Iv. S. Turgheniev, şi anume de a primi banii pe care-i datora Feodor Mihailovici. Am trecut prin câteva momente grele pentru că dumneavoastră mi-aţi expus cu bună credinţă cum stăteau lucrurile, ca mai târziu, Feodor Mihailovici să-roî demonstreze, tulburat şi supărat, că cererea lui Ivan Sergheevici era mai mult decât nedreaptă. Cu acea brutalitate nefericită care-mi este caracteristică, i-am scris atunci o scrisoare tăioasă lui Ivan Sergheevici. Lucrurile s-au lămurit: Ivan Sergheevici şi-a recunoscut greşeala. Dar eu aproape că i-am pierdut prietenia, cum se întâmplă întotdeauna cu o a treia persoană, amestecată în cearta altor două".

Şi scrisoarea lui Feodor Mihailovici şi scrisoarea d-lui Otto s-au păstrat. (N. Aut.)

V ANUL 1877. PIERDEREA BLĂNII

La începutul lui 1877, s-a petrecut un „eveniment", mulţumită căruia am putut cunoaşte cum merg treburile la poliţia de atunci din capitală: mi s-a furat noua mea blană de vulpe.

Trebuie să spun că atunci când ne-am întors în Rusia, am continuat să port iarna paltonul meu scurt din blană cenuşie de miel, pe care l-am purtat şi la Dresda. Feodor Mihailovici se îngrozea când vedea cât sunt de uşor îmbrăcată şi-mi prorocea o răceală zdravănă cu toate urmările ei. Desigur, paltonul nu mergea pentru gerurile din decembrie şi ianuarie şi pe frig mare eram nevoită să-mi pun peste palton un şal gros, ceea cemi dădea o înfăţişare puţin atrăgătoare. Dar în primii ani ai întoarcerii noastre în Rujia trebuia să ne gândim în primul rând la achitarea datoriilor, care ne nelinişteau atât, astfel că problema, ce se punea în fiecare toamnă, a unei blăni călduroase, n-a putut fi rezolvată. In fine, la sfârşitul anului 1876, s-a ivit posibilitatea să ne realizăm vechea noastră dorinţă şi ţin minte cât l-a preocupat pe Feodor Mihailovici această măruntă chestiune de familie. Ştiind cât sunt întotdeauna de zgârcită cu toaletele mele, a ho-tărât să se ocupe singur de acest lucru: m-a dus la magazinul, de blănuri al lui Zezerin (astăzi al lui Mertens, unde era dată la păstrare întotdeauna în timpul verii blana lui Feodor Mihailovici) şi l-a rugat pe

vânzătorul-şef să ne aleagă „cinstit” nişte blănuri de vulpe pentru şubă şi un guler de jder. Vânzătorul (un admirator al talentului soţului meu) a adus o grămadă de blănuri de vulpe şi după ce ne-a arătat defectele şi calităţile lor, ne-a ales câteva fără cusur pentru preţul fixat (o sută de ruble). Gulerul de jder, cumpărat aproximativ cu acelaşi preţ, s-a dovedit a fi excelent. Tot acolo am găsit şi eşantioane de atlaz negru de mătase pentru căptuşeală, pe care Feodor Mihailovici le-a cercetat la lumină ca sa vadă şi culoarea, şi trăinicia. Când a venit vorba de model (pe atunci abia începuse moda pelerinelor), Feodor Mihailovici a cerut să i se arate noul model şi a început să protesteze pe loc împotriva acestei mode „stupide”. Iar când vânzătorul i-a spus în glumă că pelerina a foât inventată de un croitor care a vrut să scape de nevas-tă-sa, soţul meu i-a ripostat:

— Eu nu vreau deloc să scap de nevastă, aşa că fa-ceţi-i un lucru ca pe vremuri – un palton cu mâneci!

Văzând cât îl preocupă paltonul meu, am fost de acord. Când după două săptămâmi mi s-a adus şuba şi am îmbrăcat-o, Feodor Mihailovici mi-a spus mulţumit:

— Ei, acum arăţi exact ca o negustorească din Zamos-kvorecie! 82 Acum nu mai mi-e teamă că ai să răceşti.

Şi iată că blana „realizată” după atâţia ani de aşteptare şi după atâtea emoţii, a fost furată!

S-a întâmplat asta în plină zi, într-un răstimp de vreo zece minute. M-am întors acasă din oraş şi, auzind că Feodor Mihailovici s-a sculat şi că a întrebat de mine, mam grăbit să mă duc la el în cabinet şi am lăsat blana în vestibul, pe cuier, deşi de obicei o duceam în camera mea. După ce am vorbit cu soţul, m-am întors în vestibul, dar blana nu mai era. S-a stârnit zarvă; amân-două fetele erau în bucătărie şi mi-au spus că n-au văzut pe nimeni. Ne-am uitat la uşa de la intrarea principală – era descuiată. Probabil că fata care mi-a ajutat să-mi scot blana, a uitat să încuie uşa şi hoţul a profitat de această neatenţie.

Feodor Mihailovici era foarte necăjit de pierderea paltonului, cu atât mai mult cu cât mai erau două luni de vreme rece. Iar eu eram pur şi simplu disperată, „tunam şi fulgeram”, certam servitoarele, mă ocăram şi pe mine că am lăsat blana în vestibul. L-am chemat pe portarul principal şi acesta a anunţat poliţia de furtul blănii. Seara a venit un poliţist ca să interogheze servitoarele şi m-a sfătuit să mă duc personal la poliţie pentru a cere să se facă o anchetă mai serioasă.

A doua zi dimineaţă, m-am dus pe strada Ofiţerskaia. Datorită numelui meu am fost primită imediat de un şef. (Cât a foât în viaţă soţul meu, numele meu producea întotdeauna impresie în instituţiile oficiale: „e scriitor, te pomeneşti că ne mai şi dă la ziar!”).

Am fost ascultată cu atenţie şi funcţionarul mă întrebă pe cine bănuiesc.

I-am spus că sunt sigură de servitoare, pe amândouă le-am adus din Staraia Russa, lucrează la mine de trei ani şi au fost întotdeauna foarte corecte. Nu bănuiesc nici pe altcineva.

— Spuneţi-mi, primiţi mulţi vizitatori? Întrebă funcţionarul.

— Cunoscuții noştri, şi mai vin şi curierii de la librării, după cărți şi reviste. Dar aceştia intră întotdeauna prin bucătărie, iar ieri n-a fost nimeni.

— Dar nu trec pe la dumneavoastră şi pomanagii, vreau să spun – cei care cer de pomană?

— Vin şi chiar mulți. Trebuie să vă spun că soțul meu e un om deosebit de bun şi că nu refuză să ajute pe cineva, pe cât se poate, bineînțeles. Dacă se întâmplă ca soțul meu să nu aibă mărunțiş şi să i se ceară de pomană, undeva pe aproape de casă, atunci îi aduce pe cerşetori cu el şi le dă bani. Vizitatorii aceştia au început să vină singuri şi, aflând cum îl cheamă pe soțul meu, mulțumită unei tăblițe bătute pe uşă, întrebau de el. Bineînțeles, că ieşeam eu; ei începeau să-mi vorbească despre sărăcia lor şi le dădeam treizeci, patruzeci de copeici. Nu suntem prea bogați, dar un ajutor ca acesta puteam să-l dăm totdeauna.

— Cineva dintre cerşetorii ăştia v-a şi furat blana, spuse funcționarul.

— Nu cred. Dați-mi voie să-i apăr pe săracii mei, replicai eu, deşi sunt foarte agasanți şi-mi răpesc mult timp, dar nu cred să fie hoți: prea au nişte figuri nefericite şi umilite.

— O să vedem îndată, spuse şeful. Ivanov, adu-mi albumul.

Ajutorul aduse un album gros şi-l puse pe masă, în fața mea.

— Nu vreți să vă uitați? Spuse el. Poate vedeți vreo față cunoscută.

Curioasă, am început să mă uit şi chiar pe pagina a treia am văzut o figură cunoscută.

— Dumnezeule! Exclamai eu. Pe omul acesta îl cunosc bine. A venit deseori la noi. A fost şi ăsta şi ăsta, repetam eu pe măsură ce întorceam filele albumului. Şi sub fotografia fiecărui „cunoscut” de-al meu scria: „Hoț

— Amintiri – c. 1743 de vestibuluri„, iar sub una din fotografii, cu un chip de asemenea foarte bine cunoscut, scria: „Spărgător, prins cu armă de foc”.

Eram uluită: oamenii care veneau adesea pe la noi, cu care discutam de obicei singură, s-au dovedit a fi hoți, chiar ucigaşi, care ar fi putut nu numai să ne jefuiască, dar să ne şi omoare, periclitând tihna familiei noastre. Mă trecu un fior de groază: oamenii aceştia vor continua să vină la noi şi nimic nu ne garantează că pe viitor nu ne amenință un pericol de moarte. Chiar dacă, de acum încolo, n-o să-i mai ajutăm, am putea prin asta să-i înrăim şi să atragem pericolul asucra noastră.

Am rămas câteva clipe copleşită.

— Ce rău îmi pare, spusei eu, că soțul meu nu vede portretele acestor oameni, pe oare-i cunoaşte la fel de bine ca şi mine; altfel, probabil, n-o să creadă că sunt hoți.

— Dacă vreți, puteți să vă alegeți fotografiile celor pe care-i cunoaşteți. Noi le avem în dublu exemplar. C să vă fie de folos şi iată cum: dacă cineva dintre ei va veni la dumneavoastră, să le spuneți că ați fost la poliție şi că vi s-au dat fotografiile lor; vă rog să mă credeț că vor transmite celorlalți şi timp de un an de zile veți scăpa de vizitele lor.

M-am bucurat rar de un cadou cum m-am bucurat de primirea acestei colecții remarcabile, pe care o păstrez şi acum. La despărțire, amabilul

funcționar mi-a promisă-mi trimită un agent experimentat, care se prea poate să-mi găsească haina furată, datorită mai ales faptului că acum se ştie în ce mediu trebuie căutat hoțul.

Feodor Mihailoviei a fost nu mai puțin uluit când a văzut fotografiile şi mențiunile de sub ele atât de grăitoare. Pe unii dintre ei îi cunoştea foarte bine, deoarece îi întâlnise adesea în timpul plimbărilor sale de seară pe lângă porțile spitalului prințului Oldenburgski, unde cerşeau bani de la trecători pentru nişte copii şi nepot, inexistenți, decedați chipurile la spitalul de copii. Lu: Feodor Mihailovici i s-au adresat tot cu cereri dintr-astea şi el, deşi ştia că cerşesc sub nişte pretexte născocite, nu refuzase niciodată să-i ajute.

Colecția de fotografii ce mi-a fost dăruită mi-a prins într-adevăr bine. Trebuie să spun că în prima lună după furt, n-am mai fost deranjați cu cereri de ajutor. Apoi a apărut unul dintre cei mai sâcâitori cerşetori, pe care, 5n cei doi ani cât ne-a tot vizitat, l-am ajutat cu micile sume pe care i le-am dat, s-o îngroape nu numai pe mama lui, dar şi câteva mătuşi. A venit din nou cu rugămintea să-l ajutăm să cumpere medicamente pentru o mătuşă bolnavă. Din prevedere, am chemat-o pe Lukeria (o fată înaltă) şi i-am cerut treizeci de copeici, pe care ea i-a şi pus pe masă, apoi i-am spus sever „hoțului de vestibuluri…”:

— Ascultă, ia aceste treizeci de copeici şi te rog să nu mai vii la noi. De curând, mi s-a furat o blană şi m-am adresat poliției, iar acolo mi s-au dat fotografiile „hoților de vestibuluri” şi mi-au spus să declar la poliție pe toți care vin la mine să cerşească. Nu ştiu cum se face, dar printre cortretele de acolo figurează şi al dumitale. Vrei să-l vezi?

— Nu, de ce să vă deranjați, spuse vizitatorul şi dispăru într-o clipă, lăsând pe masă până şi banii pe care i-am dat. Probabil că acesta a comunicat tovarăşilor săi cele petrecute, pentru că de atunci multă vreme n-a mai venit nimeni. Iar Feodor Mihailovici, tot de atunci, n-a mai adus pe nimeni de pe stradă şi dacă n-avea la el mărunțiş îl ruga pe cerşetor să aştepte la intrarea în casă şi-i trimitea bani cu servitoarea.

Agentul care mi-a fost promis de poliție a venit a doua zi şi m-a pus să-i povestesc în cele mai mici amănunte tot ce s-a întâmplat, interogându-mă cu un aer misterios despre lucrurile cele mai inutile. Printre altele, l-am întrebat pe agent dacă se găsesc des lucrurile furate, la care acesta mi-a răspuns:

— Doamnă, asta depinde mai ales de faptul dacă păgubaşul doreşte sau nu să-şi reprimească lucrul.

— Cred că oricine doreşte.

— Să zicem, unii, însă, îşi dau mai mult interes, alții mai puțin. De pildă, prințului G. I s-au furat bijuterii în valoare de cinci mii de ruble. Mi-a spus direct: găseşte-mi lucrurile şi ai zece la sută. Ei bine, lucrurile s-au

Găsit. Orice agent vrea să ştie că munca lui neprecupa-țită va fi răsplătită.

Şi agentul mi-a mai dat două, trei exemple. M-am dus pentru câteva clipe la soțul meu şi i-am spus că, probabil, trebuie să-i promit şi eu zece procente şi să-i dau în contul lor măcar cinci ruble. Feodor Mihailovici a clătinat din cap şi mi-a spus că no să iasă nimic din cercetările astea. M-am întors la agent, i-am

promis zece procente şi i-am dat o hârtie de cinci ruble, după care acesta mi-a promis să ia imediat cele mai urgente măsuri.

După vreo două zile, agentul a venit din nou şi m-a informat că se află pe urmele hoţului, dar că nu-mi destăinuieşte numele lui, de teamă ca acesta să nu prindă cumva de veste. A început să mă întrebe din nou despre tot felul de amănunte inutile şi mi-a răpit o oră. Presu-punând că după ce va lua mita va pleca mai repede, i-am dat cinci ruble şi i-am spus că sunt foarte ocupată şi că-I rog să vină numai atunci, când va avea să-mi comunice într-adevăr ceva important.

A trecut vreo săptămână şi jumătate şi odată, când stăteam cu soţul meu în sufragerie, intră în fugă Lukeria.

Strigând:

— Bucuraţi-vă, doamnă, s-a găsit blana dumneavoastră! Agentul ne-a spus. Vine şi el îndată.

Evident, ne-am bucurat cu toţii. Agentul ne-a înştiinţat că hoţul mi-a amanetat şuba la Societatea pentru amaneturi (de pe Moika), că s-a găsit la el chitanţa de amanet şi că Societatea este obligată să-mi restituie gratuit şuba, dacă voi dovedi că-cni aparţine. Îmi spuse că trebuie să-mi revendic imediat drepturile şi mi-a propus, să merg îndată cu el la Societate şi sănmi iau şuba

Lui Feodor Mihailovici nu i-a plăcut deloc propunerea agentului, i-a spus că ar dori să se ducă el, dar acesta a refuzat, afirmând că soţul meu, ca bărbat, n-ar putea să recunoască toate particularităţile blănii furate. Atât de mult doream să-mi recapăt paltonul, încât l-am convins pe soţul meu să-mi dea voie să mă duc cu agentul şi, ca să nu fiu cumva văzută de vreun cunoscut, mi-am acoperit faţa cu o voaletă deasă. Şi iată-mă, într-o zi însorită, traversând tot centrul Petersburgului în compania; agentului de poliţie, gândindu-mă şi râzând, în sinea rnea, la ideea că toţi hoţii capitalei, care se plimbau pe bulevardul Nevski, erau nedumeriţi – cine era necunoscuta delincventă pe care o ducea binecunoscutul lor agent de poliţie.

Am ajuns la Moika şi am vrut să-i plătesc birjarului, dar agentul mi-a spus că o să mai am nevoie de acesta ca să mă ducă acasă după ce-mi voi primi şuba. I-am spus birjarului să mă aştepte. Am intrat la direcţie, am fost conduşi într-o cameră separată şi după vreo zece minute a fost adusă o şubă din blană de vulpe. Din prima privire mi-am dat seama că e un lucru străin şi i-am spus-o agentului.

— Uitaţi-vă mai bine, mă rugă el, poate c-o recunoaşteţi, uitaţi-vă la mâneci, doamnele recunosc mai degrabă după mâneci.

Agentul a fost chemat pentru o clipă de cineva şi, deodată, mi-a sărit în ochi eticheta societăţii, cusută la poala şubei. M-am aplecat să citesc ce scrie acolo şi nu mică mi-a fost indignarea, când am văzut, pe etichetă, că şuba a fost amanetată în noiembrie 1876, deci cu patru luni înainte ca şuba mea să fi fost furată. Era limpede că agentul o ştia, dar a scontat că eu fie n-o să recunosc obiectul, fie c-o să fiu gata să iau şuba altcuiva, dacă tot nu mi-o găsesc pe a mea Când agentul s-a întors, i-am arătat eticheta şi în faţa directorului Societăţii i-am exprimat răspicat indignarea mea faţă de vădita lui înşelătorie. Agentul, şocat, s-a îndepărtat şi a început să se uite la vitrine. Când

am ieşit de la Societate, i-am spus birjarului că nu mai merg cu el şi l-am întrebat cit sunt datoare pentru drumul de la bulevardul Greceski şi pentru aşteptare. Cât am fost de furioasă, când jni-a spus birjarul că-i sunt datoare şapte ruble, pentru că a umblat de dimineață cu „domnul” şi că acesta, care ieşise acum câteva clipe din clădire, i-a spus că „doamna va achita totul”. A trebuit, evident, să plătesc cât a pretins. Astfel s-a adeverit prezicerea lui Feodor Mihailovici şi n-a ieşit nimic din cercetările pe care le-am întreprins pentru găsirea blănii. La costul blănii pierdute a trebuit să mai adaug şaptesprezece ruble, cheltuite pe agent. După părerea soțului meu, n-avea nici un sens să mă plâng de agent amabilului funcționar care mi l-a recomandat: ne-ar fi trimis un alt agent şi bătaia de cap s-ar fi reluat de la început. Lucrul cel mai bun era să mă împac cu pierderea şi să-mi dau cuvântul ca în viitor să nu mai apelez la ajutorul acestei onorabile instituții.

VI

ANUL 1877. CUMPĂRAREA CASEI. CĂLĂTORIA LA MIROPOLIE. PREZICEREA D-NEI FIELD

La începutul anului 1877 am primit o veste care ne-a întristat mult: a murit A. K. Gribbe, proprietarul acelei vile din Staraia Russa, în care am stat în ultimele patru veri. Îl regretam sincer pe bunul bătrân care s-a purtat întotdeauna atât de bine cu familia noastră, şi apoi ne întrebam cine va fi noul proprietar al vilei, şi dacă va dori să ne-o mai închirieze vara. Era o chestiune importantă pentru noi: în cei cinci ani de când mergeam la Staraia Russa am apucat s-o îndrăgim şi să apreciem folosul pe care apele minerale şi nămolul îl aduceau copiilor noştri. Am fi vrut şi în viitor să ne folosim de ele. Dar, în afara oraşului propriu-zis, ne-a plăcut şi vila lui Gribbe şi credeam că ne va fi greu să găsim ceva care să se apropie de calitățile ei. Vila d-lui Gribbe nu era o casă orăşenească, era mai curând un conac, cu urmare parc umbros, cu grădină de zarzavaturi, magazii, pivniță ş.a. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea mai ale” excelenta baie rusească s3, care se afla în grădină şi el, care nu era amator de cadă, o utiliza adesea.

Vila lui Gribbe se afla şi se mai află la marginea oraşului, în apropiere de Kolomeț, pe malul râului Pere-râtița, de-a lungul căreia se înşiruie, de o parte şi de alta, uriaşii ulmi sădiți încă pe vremea lui Arakceev. Pe cele două părți ale casei (de-a lungul parcului) sunt nişte alei largi şi numai o latură a grădinii se învecinează cu parcul alăturat lor. Feodor Mihailovici se temea de incendiile care pustiau uneori cu totul oraşele noastre de lemn (Orenburgul) şi ținea mult la izolarea vilei noastre, li plăcea şi parcul nostru umbros şi curtea mare şi pavată. Prin care-şi făcea plimbările, atât de necesare pentru sănătate, pe vreme ploioasă, când tot oraşul se cufunda în noroi şi era imposibil să mergi pe străzile nepavate. IViai ales, însă, ne plăceau camerele nu prea mari, dar bine distribuite, cu mobila lor veche, grea, din lemn je mahon, cu atmosfera lor caldă şi intimă. Apoi faptul că acolo s-a născut dragul nostru Alioşa, ne făcea să ne simțim ca acasă. Un timp am fost neliniştiți că am putea pierde colțişorul nostru îndrăgit, dar în curând lucrurile s-au lămurit: moştenitoarea, doamna Gribbe, pleca din oraş şi a hotărât să-şi vândă casa, cerând pentru ea (împreună cu mobila şi. Chiar cu zece stânjeni de lemne) o mie de ruble, ceea

ce li s-a părut foarte scump locuitorilor din Russa. Pe vremea aceea nu aveam bani, dar nu voiam să pierdem vila, aşa că l-am rugat pe fratele meu Ivan Grigorievici să cumpere casa pe numele său, cu condiția să ne-o revândă când vom avea fonduri. Fratele meu mi-a îndeplinit rugămintea şi a cumpărat casa, iar eu, după moartea soțului meu, am cumpărat-o pe numele meu.

Mulțumită acestei achiziții, noi, după cum spunea soțul meu, „ne-am aflat un cuib", unde ne refugiam bucuroşi de cum se desprimăvăra şi de unde nu voiam să mai plecăm nici toamna târziu. Feodor Mihailovici socotea că vila noastră din Staraia Russa era locul repausului său fizic şi moral şi țin minte că lăsa totdeauna pentru Staraia Russa lectura cărților preferate şi interesante, întrucât acolo izolarea la care ținea atât de mult era arareori deranjată de vizitatori nedoriți.

În anul 1877, am continuat să editäm Jurnalul unui scriitor şi, deşi succesul său, moral şi material, sporea, sporeau şi greutățile legate de editarea unei reviste lunare, adică expedierea revistei, ținerea registrelor de abonamente, corespondența cu abonații etc. Etc. Deoarece nu aveam ajutoare (în afara curierului), oboseam teribil şi asta s-a reflectat asupra sănătății mele, robustă până atunci. In ultimii doi ani am slăbit mult şi am început să tuşesc. Bunul meu soț, care fusese întotdeauna atent cu starea sănătății mele, a insistat pentru o odihnă absolută în timpul verii, deoarece, însă, nu puteam să am Parte de o asemenea odihnă la Staraia Russa, unde trebuia să mă ocup de întreaga gospodărie, a hotărât să primească invitația fratelui meu de a petrece toată vara în satul său. La începutul lui mai am plecat cu întreaga familie în gubernia Kursk, la moşia fratelui meu -„Mala Prikol", în apropierea oraşului Miropolie.

Îmi aduc aminte limpede de lunga noastră călătorie de atunci, cu opriri la Moscova şi la marile stații de cale ferată, unde trenul nostru trebuia să stea ore întregi, din cauza trupelor care se deplasau spre front. M La toate gările, Feodor Mihailovici cumpăra la bufet chifle, turtă dulce, țigări, chibrituri, pe care le ducea în vagoane şi le împărțea soldaților, iar cu unii dintre ei discuta vreme îndelungată.

Amintindu-mi această călătorie, trebuie să spun că am fost întotdeauna uimită că Feodor Mihailovici, care se enerva adesea în viața cea de toate zilele, era un to varăş de drum atât de comod şi de răbdător: de acord cu orice, n-avea nici un fel de pretenții, dimpotrivă căuta să ne mai scutească, pe mine şi dădaca, de grija copiilor, care oboseau repede pe drum şi începeau să facă mofturi Eram de-a dreptul uluită de capacitatea soțului meu de a-i linişti pe copii: cum începea vreunul din ei să facă nazuri, Feodor Mihailovici apărea din colțul său (se aşeza în acelaşi vagon cu noi, dar mai retras), lua copilul la el şi-1 liniştea într-o clipă. Avea o pricepere deosebită de a vorbi cu copiii, de a le înțelege păsurile, de a le câştiga încrederea (şi asta chiar cu copii străini, întâlni: întârnplător) şi să capteze atât de mult interesul copilului încât acesta devenea într-o clipă vesel şi ascultător. Îmi explicam aceasta prin marea lui dragoste pentru copii, dragoste care-i spunea ce anume trebuie să facă într-c împrejurare sau alta.

La sfârşitul lui iunie, Feodor Mihailovici a trebuit să plece de la țară la Petersburg pentru a redacta şi a tipări numărul de vară, dublu, din Jurnalul unui scriitor – pentru mai şi iunie. Am mers şi eu cu el până la stația Korenevo, de unde am plecat cu cei doi copii mai mari la Kiev, în pelerinaj. Soțul meu acorda o mare însemnătate în educația copiilor săi impresiilor puternice şi luminoase căpătate în fragedă copilărie. Ştiind că voiar.1. De multă vreme să mă duc la Kiev şi să mă închin sfintelor moaşte care se aflau acolo, soțul meu mi-a propus să mă folosesc de absența lui pentru această călătorie, ceea ce am şi făcut.

Feodor Mihailovici s-a descurcat bine cu editarea şi expedierea numărului de vară al Jurnalului unui scriitor, dar spre regretul meu a fost foarte neliniştit din pricina neprimirii vreme îndelungată a scrisorilor de la mine. II irita mai ales faptul că eu, conform înțelegerii între noi doi, îi trimiteam scrisorile prin portarul principal al casei noastre. Sub influența unei crize de epilepsie, soțul meu a uitat de înțelegerea noastră, ca şi de faptul că dacă i-aş fi trimis scrisorile direct pe numele lui, atunci poşta centrală, în urma dispoziției primite în primăvară, ar fi trimis scrisorile mele la Mâropolie, cum proceda cu numeroasa corespondență pe care o primea soțul meu la Petersburg.

În ultimii ani, Feodor Mihailovici şi-a exprimat de multe ori regretul că nu reuşeşte nici cum să treacă pe la Darovoie, moşia răposatei sale mame, locul unde, în copilărie, îşi petrecea verile. Pentru că Feodor Mihailovici se simțea bine în vara lui 1877, l-am convins ca la întoarcere de la Petersburg să se oprească la Moscova şi de acolo să meargă la Darovoie. Feodor Mihailovici aşa a şi făcut şi a stat la sora lui, V. M. Ivanova (la care trecuse moşia), două zile. Rudele lui mi-au povestit mai târziu că în timpul cât a stat acolo, a vizitat locurile cele mai diverse din parc şi din împrejurimi, locuri scumpe amintirilor sale, şi chiar a mers pe jos până la „Cermaş-nia" (la vreo două verste de conac), crângul său favorit din copilărie, cu numele căruia a botezat mai târziu crângul din Frații Karamazov. Feodor Mihailovici a trecut şi pe la casele țăranilor de o vârstă cu el; pe mulți dintre ei îi mai ținea minte. Aceştia, ca şi bătrânii şi bătrânele care-şi aminteau de el, îl primeau cu bucurie, îl chemau în casă şi-l tratau cu ceai. Călătoria la Darovoie i-a trezit multe amintiri pe care soțul meu ni le-a povestit la întoarcere cu însufleție. Le-a promis copiilor să-i ducă neapărat la Darovoie ca să le arate locurile sale preferate din parc. In 1884, ca să îndeplinesc dorința soțului meu de a le arăta copiilor locul unde şi-a petrecut copilăria, am plecat cu toții la Darovoie şi, la indicația rudelor sale, am fost pretutindeni pe unde a umblat pentru ultima dată Feodor Mihailovici.

Vara lui 1877 a fost pentru noi veselă şi liniştită şi ne părea rău doar de faptul că n-am putut să rămmem la țară şi în septembrie. Trebuia, însă, să publicăm un număr dublu, de vară, pentru iulie şi august, şi la sfârşi-tul lui august ne-am întors la Petersburg.

A început viața obişnuită, plină de frământări cotidiene. Zilnic, Feodor Mihailovici era vizitat de persoane cunoscute şi necunoscute. In toamna aceea ne vizita des un mare admirator al soțului meu, scriitorul Vsev. Serg. Soloviov. 85 Odată, venind la noi, i-a povestit lui Feodor Mihailovici că a cunoscut o doamnă interesantă, doamna Field, care, după ce i-a ghicit cu mare exactitate

trecutul, i-a prezis unele lucruri, care, spre uimirea lui, s-au şi îndeplinit. CândSoloviov a plecat acasă, împreună cu el a ieşit şi soţul meu, care făcea în timpul serii plimbări lungi. Pe drum, l-a întrebat pe Soloviov dacă doamna Field locuieşte departe şi, aflând că stă prin apropiere, i-a propus să treacă pe la ea chiar atunci. Soloviov fu de acord şi cei doi s-au dus la ghicitoare. D-na Field n-avea habar, bineînţeles, cine e necunoscutul ei oaspete, dar ceea ce i-a prezis lui Feodor Mihailovici s-a îndeplinit întocmai. D-na Field i-a prezis soţului meu că în curând îl aşteaptă o mare glorie, pe care nici nu şi-o poate imagina şi această prezicere s-a îndeplinit în timpul sărbătoririi lui Puşkin. 86 S-a realizat, din nefericire, şi trista ei prezicere că în curând soţul meu va trece printr-o grea nenorocire de familie – a murit dragul nostru Alioşa! Despre această prezicere tristă a ghicitoarei, Feodor Mihailovici mi-a vorbit după ce s-a întâm-plat nenorocirea.

Pe măsură ce se apropia sfârşitul anului, Feodor Mihailovici a început să se gândească dacă să continue sau nu în anul următor editarea Jurnalului unui scriitor. Soţul meu era pe deplin mulţumit de succesul bănesc al acestei reviste; atitudinea cititorilor faţă de el, o atitudine sinceră şi plină de încredere, exprimată în corespondenţa şi în vizitele numeroaselor persoane necunoscute, era foarte valoroasă pentru el. Dar nevoia unei creaţii literare a biruit şi Feodor Mihailovici hotărî să suspende pentru doi, trei ani editarea Jurnalului unui scriitor şi să înceapă lucrul la un nou roman. Care au fost problemele literare ce-l frământau şi preocupau pe soţul meu, putem să judecăm după carnetul de note, găsit după moartea lui, în care a scrisi pe 24 decembrie 1877: „Memento.

— Pentru toată viaţa.

1. Să scriu o carte despre Candidul rus.
2. Să scriu o carte despre Isus Hristos.
3. Să-mi scriu memoriile.
4. Să scriu poemul Sorokovini.

(Toate acestea, în afara ultimului roman şi a plănuitei editări a Jurnalului, reprezintă o muncă de minimum zece ani, iar eu am acum 56).”

IN LEGĂTURA CU ANUL 1877

La mijlocul lui aprilie Feodor Mihailovici a trebuit să se ducă pentru nu mai ştiu ce chestiune la Banca de Stat. Fiindu-mi teamă că soţului meu îi va fi greu să găsească acel serviciu al băncii de care avea nevoie, i-am propus să-l însoţesc. Când am trecut pe Nevski, am văzut că oamenii se adună în jurul vânzătorilor de ziare. Am oprit trăsura, m-am strecurat prin mulţime şi am cumpărat declaraţia proaspăt tipărită. Era „Manifestul imperial privind intrarea trupelor ruseşti pe teritoriul Turciei, dat la Chişinău, la 12 aprilie 1877”. Se aştepta de multă vreme acest act oficial. Declararea războiului a devenit deci un fapt. După ce a citit manifestul, Feodor Mihailovici a spus birjarului să ne ducă la Kazanski Sobor. In catedrală era multă lume şi se slujeau încontinuu tedeumuri în faţa icoanei Maicii Domnului din Kazan. Feodor Mihailovici a dispărut imediat în mulţime. Ştiind că în momentele solemne îi place să se roage în linişte, fără martori, nu m-am dus după el şi abia după o jumătate de oră lnam găsit într-un colţ al catedralei, atât de cufundat în rugăciune şi atât

de transipus sufleteşte, că la început nici nu m-a recunoscut. De mers la bancă nici nu mai putea fi vorba, atât de tare îl zguduise pe Feodor Mihailovici evenimentul petrecut şi gândul la consecinţele lui pentru patria pe care o iubea profund. Soţul meu a pus manifestul printre hârtiile sale cele mai importante şi se mai găseşte şi astăzi în arhiva sa.

VII ANUL 1877

În noiembrie 1877, Feodor Mihailovici fusese foarte trist: N. A. Nekrasov, care suferea de multă vreme de o boală chinuitoare, era pe moarte. Pe soţul meu îl legau de Nekrasov amintirile tinereţii şi începutul carierei sale literare.87 Nekrasov fusese unul dintre primii oameni care au recunoscut talentul soţului meu şi a contribuit la succesul său în lumea intelectuală a vremii. E drept, mai târziu convingerile lor politice iau despărţit, iar în cel de al şaptelea deceniu între revistele Vremea şi So-vremennik s-a dus o aspră luptă polemică. Dar Feodor Mihailovici nu ţinea minte răul şi când Nekrasov i-a propus să-i publice un roman în Otecestvennâie zapiski, a fost de acord şi şi-a reluat relaţiile amicale cu prietenul tinereţii sale. Nekrasov i-a răspuns cu sinceritate. Aflând că Nekrasov e grav bolnav, Feodor Mihailovici începu să-l viziteze des, ca să fie la curent cu evoluţia bolii. Uneori, dacă bolnavul dormea, lăsa vorbă numai să i se transmită salutările sale cordiale. Câteodată, soţul meu îl găsea pe Nekrasov treaz şi atunci acesta îi citea ultimele sale poezii. Odată, arătându-i una dintre ele – Nefericiţii 88 (sub titlul de Krot) i-a spus: „Asta am scris-c despre dumneata!", ceea ce l-a mişcat mult pe Feodor Mihailovici. In general, ultimele întâlniri cu Nekrasov i-au lăsat soţului meu o impresie profundă, şi de aceef când la 27 decembrie a aflat de moartea lui Nekrasov. A fost mâhnit până în adâncul sufletului. Toată noaptea L citit cu voce tare poeziile poetului decedat, fiind sincer încântat de multe dintre ele şi apreciindu-le drept perle ale poeziei ruse. Văzându-l foarte agitat şi fiindu-rni teamă de o criză de epilepsie, am stat până dimineaţă în cabinetul său şi din povestirile lui am aflat câteva întâmplări din tinereţea lor, pe care nu le cunoşteam.

Feodor Mihailovici a asistat la parastasele ce s-au slujit pentru Nekrasov şi a hotărât să se ducă de asemenea la scoaterea corpului din casă şi la înmormântare. La 30 decembrie, dimineaţa devreme, ne-am dus în strada Liteinaia, la casa lui KraevSki, unde a locuit Nekrasov, şi aici am văzut mult tineret cu coroane de laur în mâini. Feodor Mihailovici a condus sicriul până la strada Italianskaia; cum, însă, era riscant să meargă cu capul gol pe ger, l-am convins să plecăm acasă şi după două ore să ne ducem la mănăstirea Novodevici, pentru prohod. Aşa am şi făcut şi la amiază am fost la mănăstire.

După ce am stat o jumătate de oră în biserica încălzită, Feodor Mihailovici a vrut să iasă la aer. Cu noi a ieşit şi Or. F. Miiller89 şi ne-am dus împreună să căutăm mormântul lui Nekrasov. Liniştea cimitirului i-a creat lui Feodor Mihailovici o stare de împăcare şi mi-a spus: „Când am să mor, Ania, îngroapă-mă aici sau unde vrei tu, numai să nu mă îngropi în cimitirul Volkovo, în Parcelele destinate scriitorilor. Nu vreau să zac între duşmanii mei, destule am îndurat de la ei în timpul vieţii!"

Mi-era foarte greu să ascult dispoziţiile privitoare la înmormântare; am început să-l asigur că e pe deplin sănătos şi că n-are de ce să se gândească la moarte. Vrând să-i alung tristeţea, am început să brodez pe tema viitoarei sale înmormântări, implorându-l să trăiască oât mai mult.

— Bine, dacă nu vrei cimitirul Volkovo, am să te îngrop în Nevskaia Lavra, alături de Jukovski, la care ţii atât de mult. 90 Te rog, însă, să nu mori! Am să chem coriştii din Nevskaia Lavra, liturghia o să fie făcută de un arhiereu, chiar de doi. Şi ştii, am să fac în aşa fel, ca să te conducă pe ultimul drum nu numai mulţimea asta uriaşă de tineret, ci tot Petersburgul, şaizeci-opt-zeci de mii de oameni. Şi o să fie de trei ori mai multe coroane. Vezi ce înmormântare strălucită promit să-ţi fac, dar cu o singură condiţie – să trăieşti încă mulţi, mulţi ani! Altfel, am să fiu prea nefericită!

Am făcut special nişte promisiuni hiperbolice, ştiind că asta poate să-l distragă pe Feodor Mihailovici de la gândul care-l chinuia atunci şi într-adevăr aim reuşit s-o fac. Feodor Mihailovici mi-a zâmbit şi mi-a spus:

— Bine, bine, am să caut să trăiesc cât mai mult!

Or. F. Miiller a spus ceva despre imaginaţia mea bogată şi discuţia a trecut la altceva.

La mormântul lui Nekrasov, tineretul, strâns în jur, a cerut, după cuvântările colaboratorilor revistei Otecest-vennâie zapiski, să-şi spună cuvântul şi Dostoievski. Feodor Mihailovici, profund emoţionat, a rostit cu o voce întretăiată o scurtă cuvântare, în care a glorificat talentul poetului decedat şi a arătat cât de mare este pierderea pe care o suportă literatura rusă odată cu dispariţia lui. Au fost, după părerea multora, cele mai simţite cuvinte spuse la mormântul deschis, al lui Nekrasov. Cuvântarea aceasta, mult amplificată, a fost publicată în numărul din

Au trecut trei ani, a murit Feodor Mihailovici şi a avut loc înmormântarea lui grandioasă, cum n-a mai fost în capitală. Or. F. Miiller, care m-a vizitat la puţină vreme, mi-a amintit. Prezicerea aproape literală pe care am făcut-o. Într-adevăr, după cum am prezis, Feodor Mihailovici şi-a găsit locul veşnicei sale odihne în Lavra Alexandr-Nevski, lângă mormântul poetului Jukovski (s-ar fi putut foarte bine să nu se găsească un loc alături) şi la prohod au asistat doi arhierei şi au cântat nişte corişti excelenţi din mănăstire; în urma cortegiului, după cum am prezis, au mers şaizeci-optzeci de mii de oameni şi s-a adus un mare număr de coroane. Mi-am amintit şi eu de promisiunile mele fantastice, pe care le-am făcut în cimitirul Mănăstirii No-vodevici, dar n-am fost mirată de prezicerea mea atât de exactă: ştiam că sunt capabilă să fac uneori o presupunere sau o remarcă (absolut întâmplătoare, care-mi scăpa parcă involuntar într-o discuţie), dar care se realiza aproape exact. De obicei această capacitate a mea se manifesta când eram în tensiune nervoasa şi asta era starea mea când l-am condus pe Nekrasov pe ultimul său drum şi am văzut cu nelinişte efectul dureros pe care l-a avut asupra soţului meu moartea vechiului său prieten.

Am citit undeva că aptitudinea de a face un fel de „preziceri” este proprie femeilor nordice, adică norvegienelor şi suedezelor. Şi poate că faptul că proveneam dintr-o mamă suedeză explică această capacitate a mea, care mi-a

adus în unele cazuri multe clipe neplăcute. (N. Aut) decembrie al Jurnalului unui scriitor. Avea următoarele capitole: I. Moartea lui Nekrasov.

— Despre cele ce au fost spuse la mormântul său. II. Puşkin, Lermontov şi Nekrasov. III. Poet şi cetățean.

— Comentarii despre Nekrasov ca om. IV. Martor în folosul lui Nekrasov După părerea multor literați, articolul acesta a constituit cea mai bună pledoarie pentru Nekrasov-omul, 91 scrisă de vreun critic al vremii.

Partea a noua ANII 1878 – 1879

Ț

În timpul postului mare din 1878 VI. S. Soloviov a ținut un ciclu de prelegeri de filosofie, din însărcinarea Societății partizanilor iluminării spirituale, în clădirea „Soleanâi gorodok". La aceste lecții auditoriile erau pline şi printre cei aflați acolo erau şi mulți cunoscuți de-ai noştri. Deoarece acasă totul decurgea normal, la prelegerile acestea mergeam şi eu cu Feodor Mihailovici.

Când ne-am întors de la una din lecții, soțul meu mi-a spus:

— N-ai observat cât de ciudat s-a purtat cu noi astăzi Nikolai Nikolaevici (Strahov)? Nici nu s-a apropiat de noi, cum face întotdeauna, iar când ne-am întâlnit în pauză, abia ne-a salutat şi a început să vorbească imediat cu cineva. Nu s-o fi supărat pe noi, ce zici?

— Şi mie mi s-a părut că ne ocoleşte, i-am răspuns. Dar când i-am spus la plecare: „Să nu uitați de duminică", mi-a răspuns: „Sunt oaspetele dumneavoastră".

Eram puțin neliniştită, mă gândeam să nu fi spus, pripită cum eram, ceva jignitor obişnuitului nostru musafir de duminică. Soțul meu ținea mult la discuțiile cu Strahov şi-mi amintea adesea în ajunul prânzului să fac rost de un vin bun sau să pregătesc peştele preferat de musafir.

În prima duminică când Nikolai Nikolaevici a venit la masă, m-am decis să lămuresc lucrurile şi l-am întrebat direct dacă e supărat pe noi.

— Ce vă trece prin cap, Anna Grigorievna? Mă întrebă Strahov.

— Ni s-a părut că la ultima lecție a lui Soloviov ne-ați ocolit.

— A, a fost o situație specială, râse Soloviov. Nu v-am ocolit numai pe dumneavoastră, i-am ocolit pe toți cunoscuții, împreună cu mine a venit la lecție contele Lev Nikolaevici Tolstoi. M-a rugat să nu-i fac cunoştință cu nimeni, de asta am şi evitat pe toată lumea.

— Cum! A fost Tolstoi cu dumneata? Exclamă Feodor Mihailovicî cu o uimire amară. Ce rău îmi pare că nu l-am văzut! Bineînțeles că n-aş fi insistat să-i fiu prezentat, dacă omul nu voia. Dar de ce nu mi-ai şoptit că e cu dumneata? M-aş fi uitat măcar la el!

— Doar îl ştiți din fotografii, râse Nikolai Nikolaevici.

— Ce fotografii, parcă ele redau omul? E cu totul altceva când îl vezi în carne şi oase. Uneori, ajunge şi o privire, ca să-ți rămână în inimă un om pentru toată viața. N-o să-ți iert niciodată, Nikolai Nikolaevici, că nu mi l-ai arătat!

Şi mai târziu Feodor Mihailovici şi-a exprimat nu o dată regretul că nu-l cunoaşte pe Tolstoi personal.

II IN LEGĂTURA CU AMINTIRILE DIN ANUL 1878

La 16 mai 1878, familia noastră a fost lovită de o nenorocire îngrozitoare: a murit fiul nostru cel mic, Lioşa. Nimic nu prevestea nenorocirea care s-a abătut asupra noastră: copilul a fost tot timpul sănătos şi vesel. Dimineaţa, în ziua morţii, mai gângurea încă pe limba lui, neînţeleasă de toată lumea, şi râdea tare cu bătrâna Prohorovna care a sosit la noi în vizită, înaintea plecării noastre la Staraia Russa. Deodată, feţişoara copilului a fost cuprinsă de nişte convulsii uşoare; dădaca a crezut că sunt crampe care apar uneori la copii când le ies dinţii, iar lui au început să-i iasă chiar în perioada aceea molarii. M-am speriat mult şi l-am chemat pe doctorul de copii Gr. A. Cioşin, medicul nostru curant, care locuia prin apropiere şi care a venit imediat. Probabil că n-a dat o prea mare importanţă bolii, a prescris ceva şi ne-a asigurat că crampele o să-i treacă în curând. Deoarece însă convulsiile continuau, l-am trezit pe Feodor Mihailovici care s-a arătat foarte neliniştit. Ne-am gândit să chemăm un specialist de boli nervoase şi m-am dus la profesorul Uspenski. Avea oră de consultaţie şi vreo douăzeci de oameni aşteptau în sală. M-a primit pentru o clipă şi mi-a spus că va veni imediat cum va termina cu bolnavii; i-a prescris copilului un calmant şi m-a sfătuit să iau o pernă cu oxigen şi să-i dau din timp în timp să respire. Când m-am întors acasă, lam găsit pe bietul meu băieţel în aceeaşi situaţie: era fără cunoştinţă şi din când în când trupuşorul lui era cuprinşi de convulsii. Probabil, însă, că nu suferea, pentru că nu se. Auzeau nici gemete, nici ţipete. Nu ne depărtam de la micuţul nostru suferind şi-l aşteptam cu nerăbdare pe doctor. După două ore a venit, în sfârşit, l-a consultat pe bolnav şi mi-a spus: „Nu trebuie să plângeţi şi să vă neliniştiţi, o să treacă repede!" Feodor Mihailoviei s-a dus să-l conducă pe doctor, s-a întors îngrozitor de palid şi s-a aşezat în genunchi, în faţa divanului pe care l-am culcat pe mititel, ca să-i fie mai uşor doctorului să-l consulte. M-am aşezat şi eu în genunchi lângă soţul meu, am vrut să-l întreb ce i-a spus doctorul (după cum am aflat mai târziu, i-a spus lui Feodor Mihailovici că a intrat în comă), dar i-a interzis printr-un semn să-mi spună mie. A trecut aproape o oră şi am observat că convulsiile s-au redus vizibil. Liniştită fiind de doctor, eram chiar bucuroasă, crezând că în locul spasmelor vine un somn liniştit, care, poate, prevesteşte însănătoşirea. Dar cât de mare mi-a fost disperarea, când, brusc, respiraţia copilului s-a oprit şi a venit moartea. Feodor Mihailovici a sărutat copilul, l-a binecuvântat de trei ori şi a izbucnit în hohote de plâns. Plângeam şi eu, plângeau amar şi copiii care-l iubiseră atât de mult pe scumpul nostru Lioşa.

Feodor Mihailovici a fost zguduit îngrozitor de această moarte. Îl iubea într-un fel special pe Lioşa, cu o dragoste aproape bolnăvicioasă, parcă presimţind că în ¦curând nu va mai avea parte de el. Pe Feodor Mihailoviei îl chinuia mai ales faptul că băiatul a murit de epilepsie, boala pe care a moştenit-o de la el. Feodor Mihailovici arăta liniştit şi se părea că suportă cu bărbăţie această lovitură a soartei care s-a abătut asupra noastră, mi-era, însă, tare teamă că această durere adâncă nemanifestată va avea consecinţe fatale asupra sănătăţii sale, şubrezite şi aşa. Ca să-l liniştesc cât de cât şi să-l distrag de la gândurile triste, l-am rugat pe VI. S. Soloviov, care ne vizita în zilele acelea

de tristețe, să-l convingă pe Feodor Mihailovici să plece la mănăstirea Optina Pustân, unde Soloviov avea de gând să plece în vara aceea. Vizitarea mănăstirii Optina reprezenta un vechi vis a lui Feodor Mihailovici, dar greu de realizat. Vladimir Ser-gheevici a fost de acord să mă ajute şi a început să-l convingă pe Feodor Mihailovici să plece împreună la mănăstire. Mi-am asociat şi eu rugămințile mele şi s-a hotă-rât ca în a doua jumătate a lui iunie să plece la Moscova (se gândise mai demult să plece acolo ca să-i propună lui Katkov viitorul său roman) şi să se folosească de acest prilej ca să meargă cu VI. S. Soloviov la mănăstirea Optina Pustân. Mi-ar fi fost greu să-l las pe Feodor Mihailovici să plece singur într-o călătorie atât de lungă şi, mai ales, atât de obositoare pe atunci. Şi deşi, după părerea mea, Soloviov era „cu capul în nori", ar ii putut totuşi să aibă grijă de Feodor Mihailovici, dacă s-ar fi întâmplat ca acesta să aibă o criză de epilepsie.

Pe mine moartea scumpului nostru băiețel m-a zguduit puternic: eram atât de distrusă, atât de tristă şi plângeam atât de mult, că ajunsesem de nerecunoscut. Obişnuita mea voioşie a dispărut cu totul, ca şi energia mea, în locul căreia s-a instalat apatia. M-am răcit față de toate: față de gospodărie, de afaceri şi chiar față de propriii mei copii şi m-am lăsat în întregime pradă amintirilor din ultimii trei ani. Multe din îndoielile, gândurile şi chiar cuvintele mele au fost redate de Feodor Mihailovici în Frații Karamazov, în capitolul Credincioasele; unde o femeie care şi-a pierdut copilul îşi povesteşte durerea starețului Zosima.

Pe Feodor Mihailovici ii chinuia mult starea mea: mă ruga, mă implora să mă supun voinței divine, să primesc cu resemnare nenorocirea care nea fost trimisă, să-mi fie milă de el şi de copii, față de care, după cum spunea, am devenit „indiferentă". Rugămințile şi îndemnurile sale au sfârşit prin a mă îndupleca şi am izbutit să mă birui, pentru a nu-l întrista şi mai mult pe nefericitul meu soț.

Imediat după înmormântarea lui Alioşa (l-am îngropat în cimitirul Bolşoe-Ohtinskoe) am plecat la Staraia Russa, ca pe 20 iunie Feodor Mihailovici să fie la Moscova. Aici s-a înțeles repede cu redacția revistei Russki vestnik în privința publicării în anul următor, 1879, a noului său roman. După ce şi-a terminat treburile, Feodor Mihailovici a plecat la mănăstirea Optina Pustân. Istoria călătoriei sale sau, mai bine zis, a „peregrinărilor" sale cu VI. S. Soloviov este relatată de soțul meu în scrisoarea din 29 iunie 1878.

Feodor Mihailovici s-a întors, din mănăstirea Optina Pustân parcă mai împăcat şi mai liniştit şi mi-a vorbit mult despre obiceiurile mănăstirii, unde a petrecut două zile. Cu celebrul stareț de atunci, părintele Amwosi 92, Teodor Mihailovici s-a văzut de trei ori: o dată laolaltă ¦cu mulțimea de credincioşi şi de două ori singur, şi a plecat cu o impresie profundă. Când Feodor Mihailovici i-a povestit „sihastrului" despre nenorocirea tare ne-a lovit şi despre durerea mea care se manifesta atât de violent, starețul l-a întrebat dacă sunt credincioasă şi, primind un răspuns afirmativ, l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-mi transmită binecuvântarea lui şi a rostit cuvintele pe care le spune, în roman, starețul Zosima, mamei întristate... Din povestirile lui Feodor

Mihailovici se vedea clar ce cunoscător al sufletului şi ce clarvăzător ¦era acest „sihastru” respectat de toată lumea.

Când m-am întors în toamnă la Petersburg, n-am mai avut curajul să rămânem în casa în care totul ne amintea de băieţelul nostru mort şi neam stabilit în intrarea Kuznecinâi, în casa nr. (5) unde i-a fost dat soţului meu să moară după doi ani şi jumătate.

: Omisiune în manuscris (N. Ed. Ruse).

Apartamentul nostru era compun din şase camere, o mare debara pentru cărţi, antreu şi bucătărie şi se găsea la etajul întâi. Şapte ferestre dădeau în intrarea Kuznecinâi. Iar cabinetul soţului meu se găsea acolo unde este prinsă astăzi o placă de marmură. Intrarea principală (astăzi zidită) se afla sub salonul nostru (aflat lângă cabinet).

Oricât ne-am străduit să ne supunem voinţei divine, să nu mai fim trişti, să-l uităm pe dragul nostru Lioşa, n-am putut s-o facem şi toată toamna, ca şi iarna care a urmat, au fost întunecate de amintiri triste. Pierderea pe care am suferit-o a avut o anume influenţă asupra soţului meu în sensul că el, care-şi iubise mult întotdeauna copiii, a început să ţină şi mai mult la ei şi să fie şi mai neliniştit din pricina lor.

Aparent, viaţa decurgea normal: Feodor Mihailovici lucra intens la planul noii sale lucrări (alcătuirea planurilor reprezenta întotdeauna pentru el lucrul esenţial şi cel mai dificil, deoarece planurile unor lucrări, Ca, de pildă, la romanul Demonii au fost refăcute de câteva ori). A lucrat cu atâta spor, că în decembrie 1878. În afara planului, au fost scrise aproape zece coli de tipar din romanul Fraţii Karamazov, care au şi fost tipărite în numărul din ianuarie 1879 al revistei Russki vestnik.

În decembrie 1878 (în ziua de 14), Feodor Mihailoviei a luat parte la seara muzical-literară în sala Cercului nobilimii în folosul Cursurilor Bestujev. A citit Povestirea lui Nelli din romanul Umiliţi şi obidiţi. Ceea ce a uimit pe toţi la lectura lui Feodor Mihailovici a fost o neobişnuită spontaneitate, sinceritate, de parcă n-ar fi citit autorul, ci o adolescentă şi-ar fi povestit viaţa ei amară. Trebuia să posezi o mare artă ca printr-o lectură atât de simplă să produci asupra auditoriului o impresie de neuitat. Studentele l-au primit cu o -mare căldură şi ţin minte că soţul meu s-a simţit foarte bine în mijlocul acestui tineret entuziast, care îşi exprima atât de sincer sentimentele faţă de el. De atunci, Feodor Mihailovici a răspuns deosebit de bucuros la invitaţiile de a citi în folosul tineretului studios.

— III

ANUL 1878. CUNOŞTINŢA CU MARII DUCI. 93

Când în penultimul număr din Jurnalul unui scriitor a apărut anunţul94 că Feodor Mihailovici sistează, din cauza bolii, editarea revistei sale, soţul meu a început să primească de la abonaţii şi cititorii săi scrisori de simpatie, în care unii îşi arătau compasiunea în legătură cu boala lui şi îi urau grabnică însănătoşire, iar alţii îşi exprimau regretul că nu va mai apare revista, care răspundea cu atâta înţelegere la tot ce preocupa pe vremea aceea societatea! Unii îşi exprimau dorinţa ca Feodor Mihailovici, dacă îi este greu să editeze revista lunar, să nu-şi scoată Jurnalul la date fixe, ci atunci când îi vor permite

sănătatea şi puterile, numai să se poată face auzite măcar din când în când opiniile sale sincere privitoare la evenimentele zilei. Ne-au venit mad mult de o sută asemenea scrisori la începutul anului şi scrisorile acestea au produs asupra soţului meu cea mai bună impresie. Ele îi demonstrau că are partizani, că societatea îi apreciază cuvântul imparţial şi crede în el. În legătură cu aceasta am păstrat o scrisoare a lui Feodor Mihailovici către prietenul său St. D. Ianovski, din care citez: „N-o să mă credeţi când am să vă spun cât de mult am fost înconjurat de simpatia ruşilor în cei doi ani ai editării revistei mele. Mi-au venit sute de scrisori de felicitare şi chiar scrisori în care se exprima o dragoste sinceră. Din octombrie, de când am anunţat suspendarea revistei, mi-au venit zilnic, din întreaga Rusie, din toate clasele sociale (cele mai diferite), scrisori, care conţineau regretul pentru încetarea apariţiei „Jurnalului„ şi rugămintea de a nu renunţa la lucrul început. Numai modestia mă opreşte să spun oât de mare a fost simpatia exprimată. Şi dacă aţi şti oâte lucruri am învăţat eu însumi, în cei doi ani în care mi-am editat revista, din sutele de scrisori primite de la ruşi. Şi învăţătura principală constă în faptul că ruşii adevăraţi, nu cei cu o concepţie deformată intelectual-petersburgheză, ci cei care împărtăşesc viziunea autentică a rusului, s-au dovedit a fi infinit mai mulţi, decât am crezut cu doi ani în urmă. Atât de mulţi, cum nici n-am visat vreodată. Vă rog să mă credeţi că multe din stările de lucruri de la noi din Rusia, nu sunt nici pe departe atât de disperate cum ni se păreau înainte şi, ceea ce este esenţial, sunt multe indicii că oamenii doresc o viaţă nouă, dreaptă, că există o profundă credinţă într-o schimbare apropiată a modului de a gândi a intelectualităţii noastre, care s-a îndepărtat de popor şi care nu-l înţelege chiar deloc. Sunteţi supărat pe Kraevski, dar el nu e singur; ei toţi au negat poporul, aurâs şi râd de mişcările populare şi de acea sfântă şi luminoasă expresie a voinţei sale, ca şi de forma în care şi-a exprimat el dorinţele. Domnii aceştia nu se mai pot schimba, căci prea au îmbătrânit şi s-au ramolit. Cei care nu înţeleg poporul trebuie, fără îndoială, acum să se ralieze speculanţilor de bursă şi afaceriştilor şi aceasta este scena finală a reprezentanţilor gândirii noastre „progresiste”. Vine, însă, noul. In armată, tineretul nostru şi femeile noastre au arătat cu totul altceva decât se aştepta toată lumea şi decât au prorocit toţi. Să avem răbdare.

(Iar Kraevski face jooul anumitor persoane şi în afară de asta, după părerea mea, voia să ne epateze cu originalitatea sa încă din timpul războiului sârb. Odată pornit, n-a mai putut să se oprească.) Dealtfel, se scriu puţine lucruri inteligente în toate ziarele noastre, în afară de Moscovskie vedemosti şi de articolele sale politice de fond care sunt foarte apreciate în străinătate. Restul de ziare nu fac decât să speculeze momentul. In sutele de scrisori pe care le-am primit în aceşti doi ani, am fost lăudat mai ales pentru cinstea şi sinceritatea cu care gândesc: înseamnă că asta ne lipseşte cel mai mult, le e dor oamenilor de asta şi tocmai asta nu găsesc. Avem puţini cetăţeni în rândul reprezentaţilor intelectualităţii.”

În ziua de şase februarie 1878, Feodor Mihailovici a primit următorul document din partea Secretarului Permanent al Academiei de Ştiinţe:

„Academia Imperială de Ştiinţe, dorind să-şi exprime respectul pentru munca literară a domniei-voastre, v-a ales, stimate domn, drept membru corespondent al Secţiei de Limbă şi Literatură rusă”.

Alegerea a avut loc la şedinţa solemnă a Academiei, din 29 decembrie 1877.

Feodor Mihailovici a fost foarte mulţumit de această alegere, deşi venită cu oarecare întârziere (în cel de al 33-lea an al activităţii sale literare) în raport cu scriitorii din generaţia sa.

Ţin minte că la începutul anului 1878 Feodor Mihailovici frecventa mese organizate în fiecare lună de Societatea oamenilor de litere în diferite restaurante: la Bo-rel, la „Maloiaroslaveţ” etc. Invitaţiile erau semnate de celebrul chimist D. I. Mendeleev. La aceste prânzuri veneau exclusiv scriitorii aparţinând celor mai diferite partide şi aici Feodor Mihailovici se întâlnea cu cei mai înverşunaţi duşmani ai săi din literatură. In iarna aceea (din 1878), Feodor Mihailovici a fost de vreo patru ori la aceste prânzuri şi se întorcea întotdeauna foarte surescitat şi-mi povestea cu interes despre neaşteptatele întâlniri şi cunoştinţe de acolo.

La începutul anului 1878, s-a mai petrecut un eveniment care i-a lăsat lui Feodor Mihailovici o impresie plăcută: a fost vizitat de Dimitri Sergheevici Arseniev 5, educatorul marilor duci Serghei şi Pavel Alexandrovici Arseniev şi-a exprimat dorinţa de a face cunoştinţă elevilor săi cu celebrul scriitor, ale cărui lucrări îi interesau. Arseniev a adăugat că vine din partea suveranului, care ar fi vrut ca Feodor Mihailovici, prin convorbirile sale. Să acţioneze pozitiv asupra tinerilor mari duci.

Pe vremea aceea Feodor Mihailovici era cufundat în elaborarea planului pentru romanul Fraţii Karamazov şi-i era greu să se rupă de lucru, dar dorinţa ţarului-elibera-tor era, desigur, pentru el lege. Lui Feodor Mihailovici îi făcea plăcere să ştie că ipoate îndeplini chiar şi o dorinţă mică a omului faţă de care nutrea o profundă admiraţie pentru marea operă a eliberării ţăranilor, pentru realizarea unui vis, care i-a fost scump încă din tinereţe şi pentru care, în parte, a suferit atât de mult la timpul său.

La cincisprezece martie, Feodor Mihailovici a primit din partea lui D. S. Arseniev următoarea scrisoare: „A trecut mult timp din ziua în care v-am cunoscut: după discuţia cu dumneavoastră m-am convins şi mai mult că cel mai bine ar fi să facem în aşa fel, încât cunoştinţa marilor duci cu dumneavoastră să nu le pară făcută în urma unui sfat dat de părinţi sau în urma unei dispoziţii educative, ci decurgând din propria lor dorinţă, dar pentru insuflarea acestei dorinţe prin discuţii (aparent) întâmplătoare s-a consumat destul de mult timp; iar de lăsata secului şi în timpul primei săptămâni a postului mi-a fost teamă ca impresii de alt ordin să nu slăbească impresia primei întâlniri cu dumneavoastră, şi iată de ce vin abia acum să vă rog să vă îndepliniţi promisiunea.” întâlnirea cu marii duci i-a produs lui Feodor Mihailovici o impresie dintre cele mai plăcute: a găsit că au o inimă bună şi nişte minţi remarcabile şi că în timpul unei discuţii ştiu nu numai să-şi apere părerile, uneori încă lipsite de maturitate, dar să şi asculte cu stimă opiniile contrare ale interlocutorilor lor.

Cunoştința cu Feodor Mihailovici a produs, probabil, o bună impresie şi asupra marilor duci şi invitațiile s-au înmulțit. Odată, negăsindu-l pe soțul meu acasă, D. S. Arseniev i-a lăsat următoarea scrisoare (în ziua de 23 aprilie 1878):…„M-ați îndatora mult dacă ați fi amabil să veniți la 512, pentru că aş vrea să vorbesc cu dumneavoastră între patru ochi, până la întâlnirea ou marii duci. Aş vrea să vă rog să atingeți chestiunea rolului pe care ei l-ar putea avea în starea actuală a societății noastre, a folosului pe care trebuie să-l aducă, şi aş vrea mult să vedem împreună cum s-ar putea aborda acest subiect într-un mod cât mai firesc."

Relațiile lui Feodor Mihailovici cu marii duci s-au menținut până la moartea lui. Altețele lor, care în 1881, când a murit soțul meu, erau în străinătate, mi-au trimis în legătură cu pierderea pe care am suferit-o o telegramă de sincere condoleanțe.

La marii duci, Feodor Mihailovici a avut ocazia să-l cunoască pe marele duce Konstantin Konstantinovici96. Era pe vremea aceea un tânăr sincer şi bun la suflet care l-a uimit pe soțul meu cu atitudinea sa entuziastă față de valorile literaturii ruse. Feodor Mihailovici a intuit la marele duce un autentic talent poetic şi şi-a exprimat regretul că marele duce a ales, după exemplul tatălui său, o carieră de marinar, deşi, după părerea soțului meu, activitatea lui trebuia să se desfăşoare în domeniul literar; previziunile soțului meu s-au adeverit mai târziu cu strălucire. Intre soțul meu şi ¦"tânărul mare duce s-au stabilit. În ciuda diferenței de vârstă, relații prieteneşti şi acesta îl invita adesea pe soțul meu la convorbiri intime sau invita o societate aleasă şi-l ruga pe soțul meu să citească un fragment din noua sa lucrare. Astfel, de două. Trei ori s-a întâmplat ca Feodor Mihailovici să citească la marele duce, în prezența soției moştenitorului tronului, altețа-sa marea ducesă Măria Feodorovna, a Măriei Maximilianovna de Baden şi a altor membri ai familiei imperiale. Am păstrat câteva scrisori extrem de amicale scrise soțului meu de marele duce, iar când soțul meu a decedat, altețа. Sa mi-a trimis, în afara telegramei, şi o scrisoare de compasiune. Din mulțimea de scrisori de condoleanțe pe care le-am primit în 1881, am fost mişcată mai ales de scrisoarea alteței-sale. Cunoscându-i sentimentele cordiale față de soțul meu, am fost convinsă că e îndurerat până în adâncul sufletului de moartea soțului meu.

Nu pot să mă lipsesc de plăcerea de a cita scrisoarea scrisă de acest om minunat, care, vai, ne-a părăsit atât de devreme.

„Fregata „Ducele de Edinburg", Neapole, 1426 februarie 1881.

Mult stimată Anna Grigorievna, Ați suferit O. Pierdere grea, de neînlocuit, şi nu numai dumneavoastră înşivă, dar toată Rusia deplânge dispariția marelui om. Care şi-a închinat viața pentru binele ei. Domnul cel milostiv, care v-a încredințat o cruce grea, vă trimite în acelaşi timp şi o rară mângâiere: marea dumneavoastră durere este împărtăşită şi deplânsă de toți concetățenii dumneavoastră şi de toți cei care l-au cunoscut personal pe Feodor Mihailovici.

O călătorie îndepărtată pe mare m-a împiedicat să aflu mai devreme de pierderea suferită de țara noastră şi abia ieri am primit această tristă ştire, care m-a zguduit profund. Deşi până acum n-am avut ocazia să vă cunosc, nu pot să-mi refuz dorința mea nestăpnită de a vă exprima întreaga mea compasiune,

profundă şi sinceră, față de durerea care vă încearcă. Ca rus şi ca om care l-a cunoscut pe neuitatul dumneavoastră soț şi care l-a iubit sincer şi din toată inima, nu pot să nu-mi exprim condoleanțele față de rana dumneavoastră sufletească, să numi exprim tot ceea ce simt acum şi ceea ce vorbele nu pot să redea. Vă rog să-mi iertați libertatea cu care mă adresez dumneavoastră în aceste clipe înălțătoare şi grele, când nimic din ce e pământean nu poate să vă dea o mângâiere, şi vă rog să credeți în cea mai adâncă sinceritate a sentimentelor mele.

Al dumneavoastră devotat Konstantin."

Marele duce, sosind la înmormântarea împăratului Alexandru al II-lea, şi-a exprimat dorința, prin contesa A. E. Komarovskaia, de a se întâlni cu mine. La invitația contesei, am venit într-o seară la ea şi am petrecut câteva ore discutând cu marele duce. Îmi amintesc cu un sentiment de sinceră recunoştință cele spuse de el despre neuitatul meu soț, despre acea puternică şi binefăcătoare influență pe care soțul meu a avut-o asupra lui. Marele duce şi-a exprimat dorința să-mi vadă copiii, despre care i-a vorbit, cu atât entuziasm, tatăl lor. Întrucât pleca într-o călătorie pe mare, marele duce m-a invitat cu copiii pentru joia cea mare; atunci copiii mei „au vopsit ouăle de Paşti" şi au primit daruri de la el. Apoi, în săptămâna Paştilor, marele duce m-a vizitat şi mi-a dăruit mie şi la doi dintre copiii mei portretul său (în uniforma marinei) cu o dedicație prietenească.

Mai târziu, când la Staraia Russa a fost fondată şcoala care poartă numele lui Feodor Mihailovici, marele duce Konstantin Konstantinovici şi-a exprimat dorința de a fi printre cei care o ajută sa se pună pe picioare, înscriindu-se cu o donație anuală de cincizeci de ruble, donație pe care şcoala a primit-o cu adâncă recunoştință.

IV

ANUL 1878. VIZITA UNEI ADMIRATOARE

Odată. În primăvara timpurie a anului 1878, stăteam liniştită cu toată familia la masa de prânz. Feodor Mihai-lovici, înviorat de o lungă plimbare, era într-o dispoziție excelentă şi pălăvrăgea vesel cu copiii. Deodată, se auzi soneria, fata alergă să deschidă şi prin uşa întredeschisă de la antreu ajunse până la noi o voce feminină, uşor stridentă:

— Mai trăieşte?

Fata, neînțelegând întrebarea, tăcea.

— Te-ntreb, Feodor Mihailovici mai trăieşte?

— Este, trăieşte, răspunse fata, fâstâcită.

Am vrut să mă duc şi să aflu despre ce este vorba, dar Feodor Mihailovici, care stătea mai aproape de uşă, mi-a luat-o înainte, a sărit repede în picioare şi a intrat aproape în fugă în antreu.

În întâmpinarea lui se ridică de pe scaun o doamnă nu prea tânără, care întinse mâinile spre el şi exclamă:

— Sunteți în viață, Feodor Mihailovici? Ce bine-mi pare că sunteți în viață!

— Ce-i cu dumneavoastră, doamnă? Exclamă la rân-dul său, uluit, Feodor Mihailovici. Trăiesc şi am de gând să mai trăiesc multă vreme!

— Iar la noi, în Harkov, s-a răspândit zvonul, spunea doamna emoționată, că soția dumneavoastră v-a părăsit, că din cauza trădării ei v-ați îmbolnăvit grav şi că sunteți lipsit de orice ajutor, şi atunci am plecat imediat ca să am grijă de dumneavoastră. Vin direct de la gară!

Auzind exclamațiile, am ieşit şi eu în antreu şi l-am găsit pe Feodor Mihailovici cuprins de indignare:

— Auzi, Anda, ini se adresă el, nişte ticăloşi au răspândit ştirea calomnioasă cum că ai fugit de la mine, ce zici de asta? Ei, nu zău, ce zici de asta?!

— Linişteşte-te, dragul meu, nu te mai agita, îi spusei eu, e vorba de o neînțelegere. Du-te, te rog, aici e curent. Şi l-am împins încetişor pe Feodor Mihailovici spre sufragerie. Mă ascultă, se retrase şi se mai auziră încă vreme îndelungată, din sufragerie, exclamațiile sale indignate.

Am început să discut cu necunoscuta, care sa dovedit a fi învățătoare, o femeie foarte de treabă, dar, probabil, nu prea inteligentă. A fost, se pare captivată de ideea de a-l îngriji pe scriitorul celebru, pe care l-a părăsit o nevastă ticăloasă şi poate, chiar, să-l conducă pe ultimul drum, iar apoi să se mândrească tot restul vieții că a murit în brațele ei. Îmi părea grozav de rău de biata necunoscută, care, probabil, fusese sincer neliniştită, şi, după ce m-am scuzat, am intrat pentru o clipă în sufragerie şi i-am spus soțului meu că vreau s-o invit la masă.

Feodor Mihailovici a dat din mână şi mi-a şoptit: „Da, bine, cheam-o, numai stai să plec mai întâi!", a sărit de pe locul său şi s-a dus la el în cameră.

M-am întors Ia necunoscută şi i-am propuşi să se odihnească şi să ia prânzul cu noi, dar aceasta, probabil amărâtă de primirea pe care i-a făcut-o soțul meu, a refuzat şi a rugat-o doar pe fata în casă să-i ducă până la birjar un coş împletit, destul de mare, pe care i l-a adus portarul. N-am mai insistat, dar m-am interesat unde se va opri şi cum o cheamă.

Când m-am întors la soțul meu, l-am găsit teribil de iritat.

— Ei, nu, gândeşte-te numai, spunea el, umblând, tulburat, de colo-colo prin cameră, ce josnicie au inventat – că m-ai părăsit! Ce calomnie ticăloasă! Cine o fi duşmanul care a inventat-o?

Cel mai mult l-a uimit în acest incident gândul că am putut fi calomniată. Văzând că o întâmplare relativ lipsită de importanță îl nelinişteşte atât de mult, i-am propus să scrie la Harkov, vechiului său prieten, profesorul N. N. Beketov, şi să-l întrebe ce zvonuri circulă despre noi acolo. Soțul meu mi-a ascultat sfatul, i-a scris lui Beketov în aceeaşi seară şi s-a mai liniştit puțin. Chiar a doua zi m-a rugat s-o vizitez pe necunoscută, dar n-am mai dat de ea: în aceeaşi dimineață a plecat acasă.

ANUL 1879

Primele două luni ale noului an au trecut în linişte pentru noi: Feodor Mihailovici lucra intens la roman şi lucrul îi mergea bine. La începutul lui martie, soțul meu a trebuit să ia parte la câteva serate literare. Astfel, pe 9 martie a citit în folosul Fondului literar în sala Cercului nobilimii. La aceeaşi serată au luat parte cei mai de seamă scriitori ai noştri: Turgheniev, Saltâkov, Potehin 97 şi alții. Feodor Mihailovici a ales pentru lectură Povestirea unei taine

98 din Fraţii Karamazov, a citit excelent şi a stârnit prin lectura sa ovaţii puternice. Succesul seratei literare a fost atât de mare, încât s-a hotărât repetarea ei pe 16 martie, aproape cu aceeaşi protagonişti (în afară de Saltâkov). In timpul lecturii de pe 16 martie soţul meu a primit din partea studentelor de la Cursurile de studii superioare pentru femei un buchet de flori. Pe panglică, brodată cu motiv rusesc, era o dedicaţie adresată lectorului.

În jurul lui douăzeci martie s-a întâmplat cu soţul meu un lucru neplăcut ce ar fi putut avea consecinţe triste. Feodor Mihailovici, în timp ce-şi făcea obişnuita plimbare de după masă, a fost ajuns pe stra Nikolaevskaia de un om beat, care l-a lovit în ceafă cu atâta putere, încât soţul meu a căzut pe caldarâm şi şi-a umplut faţa de sânge. S-au adunat într-o clipă o mulţime de oameni, a venit şi un vardist, beţivul a fost dus la comisariat, unde l-au invitat şi pe soţul meu. La comisariat, Feodor Mihailovici l-a rugat pe ofiţerul de poliţie să-l elibereze pe individ, întrucât îl „iartă". Ofiţerul i-a promis să-i satisfacă cererea, a doua zi, însă, s-a scris în ziare despre „atacul" săvârşit şi, din cauza celebrităţii literare a victimei, pro-cesul-verbal întocmit de poliţie a fost înaintat pentru cercetare d-lui Trofimov, judecătorul de pace al sectorului 13.

După vreo trei săptămâni, Feodor Mihailovici a fost chemat la proces. Acuzatul, care s-a dovedit a fi ţăranul Feodor Andreev, a explicat că „era beat turtă şi că abia l-a atins pe domnul care din cauza asta a căzut lat".

Ziarul Golos, nr. 102, 14 aprilie 1879. (N. Aut.)

Feodor Mihailovici a declarat la proces că-l iartă pe acuzat şi că roagă să nu fie pedepsit. Judecătorul de pace, ţinând seama de rugămintea lui, a hotărât totuşi, „pentru tulburarea liniştii şi ordinii publice", să-l condamne pe ţăranul Andreev la o amendă de şaisprezece ruble, cu înlocuirea acesteia prin arest la poliţie pe timp de patru zile. Soţul meu l-a aşteptat pe acuzat la ieşire şi i-a dat şaisprezece ruble pentru achitarea amenzii.

În timpul sărbătorilor de Paşte (3 aprilie) a avut loc în „Solianâi gorodok" lectura literară în folosul Societăţii Freubel, unde Feodor Mihailovici a citit Un băiat la bradul lui Hristos. Pentru că era o serbare pentru copii, soţul meu a vrut să-şi ia cu el copiii, ca să poată şi ei asculta cum citeşte de pe estradă şi să vadă cu câtă dragoste este întâmpinat în public. Şi de data aceasta a fost o primire entuziastă şi un grup de mici ascultători i-a adus lectorului un buchet de flori. Feodor Mihailovici a rămas până la sfârşitul serbării, plimbându-se cu copiii prin săli, admirând jocurile copiilor şi bucurându-se de entuziasmul lor faţă de un spectacol nemaivăzut de ei până atunci.

Chiar de Paşte, Feodor Mihailovici a citit în clădirea liceului de fete Alexandrovskaia în folosul Cursurilor Bestujev. A ales o scenă din Crimă şi pedeapsă şi lectura sa a avut un efect neobişnuit. Studentele nu numai că l-au aplaudat cu căldură pe Feodor Mihailovici, dar în pauze l-au înconjurat, au stat de vorbă cu el, l-au rugat să-şi spună opinia în legătură cu diverse chestiuni care le interesau, iar când, la sfârşitul serii, se pregătea să plece, l-a înconjurat o mare mulţime de studente, două sute sau poate chiar mai multe, şi au fugit după el pe scară până la antreu, unde au început să-l ajute să se îmbrace. Stăteam alături de soţul meu, dar mulţimea impetuoasă m-a dat la o parte şi am rămas mult în urmă, convinsă, însă, că soţul meu nu va pleca fără mine.

Într-adevăr, după ce şi-a pus paltonul, Feodor Mihailovici privi în jur, nu mă văzu şi spuse, abătut, admiratoarelor care-l înconjurau: „Unde e soția mea? Era cu mine. Vă rog să mi-o găsiți", şi acestea au început imediat să mă strige. Din fericire, nu eram prea departe, aşa că m-am apropiat imediat de soțul meu.

A venit primăvara şi, ca de obicei, am început să ne grăbim cu plecarea la Staraia Russa, cu atât mai mult, cu dt profesorul Koşlakov i-a prescris să meargă neapărat la Ems, iar soțul meu a vrut să stea cu familia la vilă şi, dacă se va putea, să lucreze în voie.

Din nefericire pentru noi, fusese o primăvară rece şi ploioasă, iar soțul meu nu numai că nu s-a întremat, dar a mai şi slăbit, ceea ce ne-a amărât pe toți.

Vara, însă, a început foarte plăcut pentru noi: la Russa a venit pentru un sezon A. V. Jaquelare-Korvin, cu familia ei, la care țineam mult amândoi. Aproape în fiecare zi soțul meu, când se întorcea de la plimbare, trecea să discute cu această femeie inimoasă şi deşteaptă, care şi-a avut însemnătatea ei în viața lui.

În a doua jumătate a lui iulie (pe 18), Feodor Mihai-lovici a plecat în străinătate şi pe 24 era la Ems. S-a oprit (în vechiul său apartament) pe Viile dAlger şi s-a dus la doctorul său, dl. Ort. Deşi au trecut trei ani de la ultima vizită, doctorul l-a recunoscut şi chiar l-a liniştit cu promisiunea că „Krenchen îl va învia". „A găsit (îmi scria soțul meu pe 25 iulie) că nu ştiu ce parte a plămî-nului mi s-a deplasat de la locul său şi şi-a schimbat poziția, la fel şi cu inima care şi-a schimbat şi ea poziția şi toate astea ca urmare a emfizemului, deşi, mi-a adăugat el drept liniştire, inima e absolut sănătoasă şi toate aceste modificări nu înseamnă mare lucru şi nu reprezintă cine ştie ce pericol. Sigur, el ca medic e dator să spună nişte lucruri liniştitoare, dacă, însă, emfizemul, doar incipient fiind, a avut asemenea consecințe, ce se va întâmpla mai târziu? Dealtfel, îmi pun mari speranțe. În cura de ape."

Explicațiile doctorului Ort m-au nelinişti şi mau tulburat mult, deoarece, văzându-l pe soțul meu în ultimii ani voios şi în putere, nu mi-am închipuit că boala a evoluat atât de urât. Ştiind, însă, că cura de Krenchen i-a fost întotdeauna de mare folos soțului meu, m-arri mângâiat cu gândul că şi de data aceasta va avea loc un proces grabnic de însănătoşire.

Mizam mult pe faptul că Feodor Mihailovici va în-tâlni pe cineva dintre cunoscuții săi pe care-i făcea plăcere să-i vadă, că întâlnirile îl vor distra şi că n-o să se plictisească aşa cum s-a plictisit întotdeauna, când a trebuit să se despartă de familie. Spre sincerul meu regret, însă, speranțele mele nu s-au realizat: în cele cinci săp-tămâni petrecute la Ems soțul meu n-a întâlnit nici o figură cunoscută şi se plângea adesea de deplina sa singurătate. „Peste toate cele, în sala de lectură nu e decât ziarul Moskovskie vedomosti, venit cu mare întârziere, şi ticălosul de Golos" care nu face decât să mă înfurie. Toată distracția constă în faptul că mă uit la copii, sunt mulți pe aici, şi discut cu ei. Dar până şi aici dau de neplăceri: am întâlnit astăzi un copil de vreo cinci ani care mergea la şcoală, cu o mulțime de alți copii, şi care plângea cu palmele la ochi. L-am întrebat ce-i cu el şi am aflat de la nemți că are de o lună de zile ochii inflamați (un adevărat chin), dar oă tatăl său, un cizmar, nu vrea să-l

ducă la doctor ca să nu cheltuiască câțiva pfenigi pe medicamente. Asta m-a indispus teribil şi, în general, nervii mei au cam luat-o razna şi sunt foarte mohorât. Da, Ania, plictiseala e un lucru îngrozitor. Oând eşti plictisit până şi munca e un chin. Şi ocna e mai bună, da, ocna a fost mai bună!„ Scrisorile pe care mi le-a scris Feodor Mihailovici au fost dintre cele mai triste. In scrisoarea din 13 iunie soțul meu îmi scria: „Ştirea despre sărmana Emilia Feodorovna m-a întristat mult. E drept, lucrurile mergeau spre asta, cu boala ei nu putea trăi mult. Dar odată cu moartea ei pentru mine a dispărut tot ce mai era legat pe acest pământ de memoria fratelui meu. A mai rămas doar Fedea, Feodor Mihailovici, pe care l-am ținut cândva în brațe. Ceilalți copii ai fratelui meu au crescut oarecum departe de mine. Scrie-i lui Fedea despre adânca mea compasiune, că eu nu ştiu unde să-i scriu... Imaginează-ți ce vis am avut pe data de cinci (mi-am notat data): îl văd pe fratele meu care stă pe pat şi are o arteră de la gât tăiată şi îi gâlgâie sângele, mă gândesc îngrozit să fug la doctor, dar mă opreşte gândul că va pierde tot sângele până va veni doctorul. Un vis ciudat, mai ales că l-am avut pe5 august, în ajunul morții ei. Nu cred că m-am făcut foarte vinovat față de ea: ori de câte ori am putut am

Scrisoare adresată mie la 10 august 1879. (N. Aut.)

— Amintiri – c. 1743 001 ajutat-o şi am încetat s-o ajut cu regularitate numai atunci când a avut alte ajutoare apropiate, fiul şi ginerele. Iar în anul morții fratelui am cheltuit pe întreprinderea lor, fără să mă preget şi fără să regret, nu numai toate cele zece mii de ruble ale mele, dar mi-am jertfit puterea, numele meu literar pe care l-am făcut de ruşine cu publicația aceea falimentară, am lucrat ca un cal, că nici fratele meu n-are ce să-mi reproşeze de pe lumea cealaltă.„ La sfârşitul scrisorii adăuga: „De mâine îmi vor mai rămâne două săptămâni de tăcere, pentru că nu mai este vorba doar de singurătate, ci de tăcere. M-am dezvățat să şi vorbesc, am început chiar să vorbesc cu mine însumi, ca un nebun.„ In scrisoarea din 16 august, soțul îmi scria: „Din cauza singurătății am devenit suspicios şi pretutindeni nu văd decât lucruri urâte şi triste. Sunt atât de amărât, cum niici nu poți să-ți închipui: am uitat să şi vorbesc, mă şi mir de mine dacă pronunț în-tâmplător vreun cuvânt cu voce tare. Nu mi-am mai auzit vocea de mai bine de trei săptămâni."

Mă chinuia şi pe mine mult starea sufletească apăsătoare a soțului meu, ştiind mai ales că-l neliniştea pe deasupra şi faptul că nu i-am expediat banii promişi; nu-i puteam trimite banii, deoarece a avut loc o neînțelegere cu redacția revistei Russki vestnik: banii fuseseră depuşi la oficiul lui Achenbah şi Kolli din Petersburg. Dar, cum mi-am dat cuvântul de onoare că n-o să-i las pe copii singuri nici măcar pentru o zi, n-am putut pleca după bani şi a trebuit să înapoiez mandatul şi să rog ¦să mi se trimită suma la Staraia Russa. Cum am primit banii, i-am trimis imediat soțului meu.

VI ANUL 1879. IDEEA CUMPĂRĂRII UNEI MOŞII

Meditând la destinul familiei în cazul unei activități literare mai reduse sau în cazul morții, Feodor Mihai-lovici se oprea adesea la ideea de a cumpăra, când ne vom achita datoriile, o moşie nu prea mare pentru a trăi, în parte, de pe urma veniturilor moşiei. In scrisoarea din Erns, de pe 13 august 1879, soțul meu îmi scria: „Tot mă gândesc, draga mea, că s-ar putea să mor (aici mă

gândesc serios) şi la ce am să vă las, ţie şi copiilor. Toată lumea socoteşte că avem bani, iar noi, de fapt, n-avem nimic. Acum îmi stau pe cap Karamazovii şi trebuie să-i termin onorabil, să le dau o finisare de bijuterie, ceea ce nu-i uşor şi va cere multă energie. Este, însă, un lucra decisiv pentru viitor: trebuie să mă afirm, altfel se vor spulbera toate speranţele. Termin romanul şi la sfârşitul anului viitor dau un anunţ pentru abonamente la Jurnalul unui scriitor şi cu banii de pe abonamente o să cumpăr o moşie, iar pentru trai şi pentru editarea Jurnalului până la următoarele abonamente o să scot din vânzarea cărţuliilor. Trebuie să luăm o măsură energică, pentru că altfel n-o să avem niciodată nimic. Dar destul, o să mai avem timp să discutăm şi să ne certăm, pentru că ţie nu-ţi place satul, pe când eu sunt convins că: 1) satul este un capital care, până se vor face copiii mari, se va tripla şi 2) cel care posedă pământ participă şi la puterea politică a statului. Acesta va fi viitorul copiilor şi o investiţie pentru calitatea lor viitoare de cetăţeni fermi şi independenţi sau de nişte „striuţki„ 10°. Într-una din scrisorile sale următoare urmează: „Aici mă tot gândesc cum să aranjez viitorul şi cum să cumpăr o moşie. Te rog să mă crezi că a devenit aproape o idee fixă. Mă zbat pentru copii şi pentru existenţa lor.”

În principiu, eram absolut de acord cu soţul meu în această chestiune, dar găseam că în situaţia noastră ideea asigurării viitorului copiilor printr-o moşie ar putea fi irealizabilă. Prima şi principala problemă era următoarea: cine se va ocupa de moşie, în cazul când vom reuşi s-o cumpărăm? Feodor Mihailovici se pricepea la treburile legate de agricultură, dar era ocupat cu munca literară şi părea puţin posibil să se poată ocupa de moşie. Eu nu pricepeam nimic în materie de gospodărie rurală şi probabil că ar fi trecut câţiva ani înainte de a învăţa sau de a mă adapta la treaba aceasta absolut necunoscută mie. Rămânea să încredinţăm moşia unui adminisScrisoarea din 16 august 1879. (N. Aut.)

— L trator, dar, din experienţa multor moşieri cunoscuţi, prevedeam la ce rezultate putea duce gospodărirea unui străin.

Feodor Mihailovici, însă, îndrăgise atât de mult această idee care-l liniştea, că-mi părea sincer rău să-l contrazic şi l-am rugat numai să aştepte până vom primi, în sfârşit, partea noastră din moştenirea mătuşii soţului meu, A. F. Kumanina, şi pe pământul pe care-l vom căpăta să începem puţiâi câte puţin să ne gospodărim. Feodor Mihailovici căzu de acord cu mine şi hotărî să lase banii pe care trebuia să-i primească pentru romanul Fraţii Karamazov la redacţia revistei Russki vestnik, ca să-i aibă o rezervă, când va avea nevoie de ei pentru a pune la punct gospodăria.

Moştenirea A. F. Kumaninei ne-a revenit încă la începutul deceniului al optulea. Ea se compunea dintr-o moşie de 6.000 de deseatine, aflată la o sută de verste de Reazan, în apropierea localităţii Spas-Klepiki. Celor patru fraţi Dostoievski (care trebuiau să plătească bani surorilor), le revenea o treime din moşie, în jur de două mii de deseatine, din care cinci sute de deseatine erau ai lui Feodor Mihailovici.

Deoarece după moartea Kumaninei au apărut mulţi moştenitori, era foarte greu să te înţelegi cu ei. Pentru vânzarea moşiei în întregime nu se găseau cumpărători, iar până una, alta, noi, ca şi ceilalţi moştenitori, trebuia

să plătim impozitele; procuristul nostru cerea şi el bani pentru drumurile pe care le făcea la moşie, pentru acte, cheltuieli de judecată etc, aşa că moştenirea asta nu ne-a adus decât neplăceri. Şi cheltuieli.

În fine, moştenitorii s-au hotărât să ia în posesie pământul, deoarece, însă, terenul era variat, de la pădure seculară până la regiuni mlăştinoase, soţul meu şi cu mine am hotărât să primim mult mai puţine deseatine, cu condiţia, însă, ca pământul să fie bun. Dar ca să ne alegem parcela, trebuie să mergem la faţa locului. In fiecare primăvară se proiecta plecarea tuturor moştenitorilor la moşie, ca fiecare săşi aleagă şi să-şi hotărnicească un anumit număr de deseatine. Întotdeauna, însă, se în-tâmpla ca cinev. A dintre moştenitori să nu poată veni şi treaba se amâna pentru anul următor.

În sfârşit, în vara lui 1879, moştenitorii s-au hotărât să se întâlnească la Moscova pentru a ajunge la o înţelegere definitivă şi, dacă aceasta se va realiza, să plece cu toţii la Reazan şi de acolo la moşie pentru a lichida chestiunea moştenirii.

Pe atunci, Feodor Mdhailovici se trata la Bms şi întoarcerea lui se aştepta peste o lună. Era păcat de a pierde prilejul lichidării acestei chestiuni apăsătoare. Pe de altă parte, mă aflam într-o dilemă: să-l anunţ sau nu pe soţul meu despre plănuita călătorie la moşie, cu atât mai mult cu cât ar fi putut iarăşi să nu aibă loc? Ştiind cât de mult îşi iubeşte Feodor Mihailovici copiii şi cât tremură pentru viaţa lor, mi-era teamă să nu-l neliniştesc cu o ştire despre o călătorie atât de îndepărtată şi, prin asta, să-i dăunez tratamentului. Din fericire, am primit din vreme acordul soţului să-mi duc copiii la mănăstirea sf. Nil Stolbenski (la o sută de verste de Russa) şi deoarece călătoria aceasta trebuia să ţină cam o săptă-mână, m-am hotărât să merg înainte pentru două, trei zile la Moscova. Sosind, însă, acolo şi găsindu-i pe moştenitorii principali gata să plece la moşie, m-am hotărât să mă folosesc de ocazie şi am plecat împreună cu copiii ca să văd pământul şi să aleg lotul care ar fi răspuns mai mult dorinţelor soţului meu. Călătoria noastră la moşie, care a ţinut zece zile, s-a terminat cu bine şi am reuşit să aleg drept partea noastră două sute de deseatine de pădure cu lemn de construcţie în aşa-numita „Pehorka" şi o sută de deseatine de pământ arabil. Feodor Mihailovici a fost foarte mulţumit de alegerea pe care am făcut-o, dar, în scrisorile sale din Ems m-a certat aspru pentru „firea mea ascunsă". Mie mi-a fost întotdeauna greu să-i ascund ceva lui Feodor Mihailovici, uneori, însă, era necesar s-o fac anume pentru a nu-l nelinişti şi pentru a nu-i provoca prin emoţii inutile (care puteau fi evitate) o criză de epilepsie în plus, consecinţele căreia erau întotdeauna atât de grele pentru soţul meu, mai ales când criza avea loc departe de familie. -

La începutul lui septembrie ne-am întors din Russa. Şi am început să ducem viaţa noastră obişnuită: în jurul orei două se adunau la noi câţiva oameni, unii cunoscuţi, alţii necunoscuţi, care intrau pe rând la Feodor Mihailovici şi stăteau câteodată la el câte o oră întreagă. Ştiind cât sunt de obositoare pentru soţul meu discuţiile îndelungate, o trimiteam uneori pe servitoare să-l cheme pentru o clipă pentru a bea un pahar de ceai proaspăt. Îl bea repede, întreba de copii şi e grăbea la interlocutorul său. Uneori, când discuţiile se prelungeau, trebuia să-l chem pe Feodor Mihailovici în sufragerie

pentru a primi o delegaţie care venea să4 roage să citească la o seară literară (în folosul vreunei instituţii) sau să se vadă cu vreun cunoscut căruia îi era greu să aştepte până se va isprăvi şirul vizitatorilor necunoscuţi.

În iarna aceea, simpatia societăţii pentru Feodor Mihailovici (datorită succesului Fraţilor Karamazov) a devenit şi mai mare şi el a început să primească invitaţii de onoare şi bilete pentru baluri, seri literare şi concerte. Eram nevoiţi să scriem refuzuri amabile, scrisori de mulţumire, iar uneori, nevrând să-i supere pe cei care-l invitau, soţul meu mă trimitea pe mine, şi eu, după ce mă plictiseam vreo două ore, le căutam pe organizatoarele serbării şi le transmiteam din partea soţului meu mulţumiri pentru amabilitate şi scuzele sale că n-a putut veni, având de lucru. Toate acestea ne complicau viaţa şi ne aduceau prea puţină plăcere.

În decembrie 1879, Feodor Mihailovici a trebuit să participe de câteva ori la lecturi literare. Astfel, la 16 decembrie, a citit în folosul societăţii pentru ajutorarea elevilor nevoiaşi ai liceului Larinskaia. Le-a citit Un băiat la bradul lui Hristos. Lectura a avut loc ziua, la unu. Printre participanţi a fost şi un actor, celebrul povestitor I. F. Gorbunov101, şi ţin minte că datorită prezenţei sale toată sala era foarte animată. Ivan Feodo-rovici a fost în vervă, a povestit multe lucruri noi şi spirituale şi chiar a desenat pe afiş portretul nu ştiu cui.

Şi pe 30 decembrie a avut loc un matineu literar, la care Feodor Mihailovici a oitit cu măiestrie Marele inchizitor din Fraţii Karamazov. Lectura a avut un succes extraordinar şi publicul l-a obligat de multe ori pe autor să iasă „la rampă.” 102

VII ANII 1879-

— L880

În anii 1879-1880, Feodor Mihailovici a trebuit adesea să citească în folosul diverselor instituţii de binefacere, al Fondului literar ete. Din cauza sănătăţii sale şubrede, îl conduceam întotdeauna la serile acelea literare, mai ales că şi eu însămi voiam grozav să-i ascult lecturile într-adevăr artistice şi să asist la acele ovaţii de entuziasm, făcute de publicul petersburghez care-l venera.

Serile literare se organizau în cea mai mare parte în sala Societăţii urbane de Credit, vizavi de teatrul Alexan-drinski, sau la Cercul nobilimii, lângă podul Poliţeiski.

Din păcate, ieşirile mele în lume erau umbrite de crize de gelozie, absolut neaşteptate şi nefondate, ale lui Feodor Mihailovici, care mă punea uneori în situaţii ridicole. Voi relata unul din cazuri.

La una din seratele literare, Feodor Mihailovici şi cu mine am întârziat puţin şi i-am găsit pe ceilalţi participanţi la serată adunaţi acolo. La venirea noastră toată lumea l-a salutat cu simpatie pe Feodor Mihailovici, iar bărbaţii mi-au sărutat mâna. Obiceiul acesta de salon (sărutatul mâinii) probabil că a produs o impresie proastă asupra lui Feodor Mihailovici. El a răspuns cu răceală la salut şi s-a retras. Am înţeles într-o clipă despre ce este vorba. După ce am schimbat câteva fraze cu cei de faţă, m-am aşezat lângă soţul meu ca să-i risipesc orice bănuială. Dar n-am reuşit s-o fac: la două, trei întrebări puse de mine Feodor Mihailovici nu mi-a răspuns, apoi m-a privit „fioros” şi mi-a spus:

— Du-te lael! L-am întrebat mirată:

— La cine – la el?

Aduceam întotdeauna cu mine la aceste serate cartea după care citea soțul meu, un medicament pentru tuse – pastile din Ems, o batistă în plus (pentru cazul când o va pierde pe cea din buzunar), un fular ca să-şi acopere gâtul când va ieşi la aer rece etc. Văzându-mă întotdeauna încărcată, Feodor Mihailovici mă numea în glumă „scutierul său credincios". (N. Aut.)

— Nu în-țe-legi?

— Nu-nțeleg. La cine trebuie să mă duc? Râdeam eu.

— La ăla care ți-a sărutat cu atâta patimă mâna! Deoarece toți bărbații care erau în sala de lectură mi-au sărutat mâna din politețe, n-am putut, evident, să decid cine era vinovat de crima pe care mi-o atribuia. Toată discuția asta Feodor Mihailovici o purtă cu o voce scăzută, dar în aşa fel, încât toți cei care stăteau în apropiere auzeau perfect totul. Mi s-a făcut ruşine şi, fiindu-ini teamă de o scenă, i-am spus:

— Ei, Feodor Mihailovici, văd că eşti într-o dispoziție proastă şi că nu vrei să vorbeşti cu mine. Mai bine să mă duc în sală, să-mi caut un loc. La revedere!

Şi am plecat. N-au trecut nici cinci minute şi s-a apropiat de mine P. A. Gaideburov şi mi-a spus că mă cheamă Feodor Mihailovici. Crezând că soțul meu nu găseşte în carte fragmentul pe care îl avea de citit, m-am dus imediat în sala de lectură. M-a întâmpinat duşmănos:

— N-ai putut să te abții?! Ai venit să te uiți la el? Remarcă el.

— Ei da, sigur, râsei eu, dar şi la tine. Ai nevoie de ceva?

— N-am nevoie de nimic.

— Dar m-ai chemat?

— Nici nu m-am gândit să te chem! Nu-ți lua nasul la purtare!

— Ei, dacă nu m-ai chemat, atunci m-am dus, la revedere.

După vreo zece minute s-a apropiat de mine unul dintre organizatori şi mi-a spus că Feodor Mihailovici se interesează pe unde stau, probabil că vrea să mă vadă. I-am răspuns că abia am fost în sala de lectură şi că nu vreau să-l mai deranjez. Şi nu m-am dus. Dar în prima pauză organizatorul a venit din nou la mine cu rugămintea insistentă din partea soțului meu de a mă duce la el. M-am grăbit să mă duc în sala de lectură, m-am apropiat de scumpul meu soț şi i-am văzut fața ruşinată şi vinovată. S-a aplecat spre mine şi mi-a spus în şoaptă:

— Iartă-mă, Anecika, şi dă-rni mâna să-mi poarte noroc: mă duc chiar acum să citesc!

Eram grozav de mulțumită că Feodor Mdhailovici se liniştise, dar nu mă dumeream cine dintre persoanele de față (toate de o vârstă mai mult decât respectabilă) fusese suspectat de el de un amor fulgerător pentru mine. Şi numai cuvintele disprețuitoare: „Uite franțuzul, ia uite-l cum se gudură", mi-au dat să înțeleg că obiectul suspiciunilor geloase ale lui Feodor Mihailovici a fost de data aceasta bătrânul D. V. Grigorovici103 (mama lui era franțuzoaică).

Când ne-arn întors acasă, l-am certat mult pe Feodor Mihailovici pentru gelozia lui gratuită. Ca de obicei, îşi cerea scuze, îşi recunoştea vina, se jura că nu se va mai întâmpla, suferea sincer, dar mă asigura că n-a putut să-şi

stăpânească izbucnirea şi că preț de o oră fusese cuprins de o gelozie nebună şi că fusese profund nefericit.

Scene de acest gen se repetau aproape la fiecare seară literară: Feodor Mihailovici îi trimitea neapărat pe organizatori sau pe cunoscuți să vadă unde stau şi cu cine discut. Se apropia mereu de uşa întredeschisă de la sala de lectură şi de la distanță se uita să mă vadă pe locul pe care-i spusesem că mă voi aşeza. (De obicei, rudele celor care citeau îşi avea locurile de-a lungul peretelui din dreapta, la câțiva paşi de primul rând.)

După ce ieşea pe estradă şi răspundea publicului ca-re-l aplauda, Feodor Mihailovici nu începea să citească, ci se uita atent la toate femeile care stăteau de-a lungul peretelui din dreapta. Pentru a mă putea vedea mai repede, fie că-mi ştergeam fruntea cu o batistă albă, fie că mă ridicam puțin de pe scaun. Numai după ce se convingea că sunt în sală, Feodor Mihailovici începea să citească. Cunoscuții mei, ca şi organizatorii seratelor, observau, evident, toate acestea şi-l tachinau, ironizân-du-ne uşor şi pe el şi pe mine, ceea ce mă supăra mult uneori. Asta m-a plictisit aşa de mult, încât odată, când ne duceam la o serată literară, i-am spus:

— Ştii, dragul meu, dacă şi astăzi ai să începi să te uiți aşa şi să mă cauți printre spectatori, îți dau cuvântul că am să mă scol de la locul meu şi am să plec din sală, trecând prin fața estradei.

— Iar eu am să sar de pe estradă şi am să alerg după tine ca să aflu dacă nu ți s-a întâmplat ceva şi unde te-ai dus.

Feodor Mihailovici a spus-o cu tonul cel mai serios şi am fost convinsă că e capabil s-o facă.

VIII MEMORIA LUI FEODOR MIHAILOVICI

Crizele de epilepsie slăbeau mult memoria lui Feodor Mihailovici şi mai ales memoria numelor şi a figurilor şi şi-a făcut mulți dușmani din faptul că nu recunoştea oamenii după figură, iar când i se spunea un nume era absolut incapabil săşi dea seama, fără întrebări amănunțite, cine era persoana care vorbea cu el. Asta-i jignea pe oameni, care, neştiind sau uitând de boala lui, îl socoteau un infatuat, iar slaba lui memorie o tratau drept intenție premeditată de a-i jigni. Țin minte cum odată, când i-am vizitat pe Maikovi, ne-am întâlnit pe scara lor cu scriitorul F. N. Berg, care a lucrat cândva pentru Vremea, dar pe care soțul meu l-a uitat. Berg l-a salutat cu multă prietenie pe Feodor Mihailovici şi, văzând că acesta nu-i răspunde, l-a întrebat:

— Nu mă recunoaşteți, Feodor Mihailovici?

— Vă rog să mă scuzați, dar nu ştiu cine sunteți.

— Eu sunt Berg.104

— Berg? Îl privi întrebător Feodor Mihailovici. (Mi-a povestit mai târziu că în clipa aceea s-a gândit la „Berg”, tipul neamțului, cumnatul Rostovilor, din Război şi pace.)

— Poetul Berg, îi explică acesta, m-ați uitat oare?

— Poetul Berg? Repetă soțul meu. Foarte bucuros să vă văd, foarte bucuros!

Berg, însă, obligat săşi explice atât de insistent identitatea, a rămas profund convins că Feodor Mihailovici nu l-a recunoscut dinadins şi toată viața

a ținut minte această jignire. Şi cât de mulți duşmani, mai ales din rân-dul scriitorilor, şi-a făcut Feodor Mihailovici cu această lipsă de memorie.

Lipsa de memorie şi nereounoaşterea persoanelor pe care Feodor Mihailovici le întâlnea în societate mă puneau uneori şi pe mine într-o situație penibilă, şi adesea trebuia să mă scuz pentru el. Apropo de asta, îmi aduc aminte de o întâmplare amuzantă. De trei, patru ori pe an ne duceam la diverse sărbători la vărul meu M. N. Snitkin, căruia îi plăcea foarte mult săşi invite rudele. Aproape de fiecare dată o întâlneam acolo pe naşa mea, Alexandra Pavlovna L, pe care, după ce m-am măritat, n-am mai văzut-o deoarece soțul ei avea nişte concepții politice ce nu se potriveau cu ale lui Feodor Mihailovici. Era foarte jignită de faptul că soțul meu, deşi o saluta politicos, nu discuta niciodată cu ea; a vorbit despre asta cu rudele mele comune, iar acestea mi-au transmis. Chiar la prima vizită pe care am făcut-o la Snitkini l-am rugat pe soțul meu să discute cu Alexandra Pavlovna şi să fie cu ea pe cât se poate mai amabil.

— Bine, bine, îmi promise Feodor Mihailovici, numai sănmi arăți care dintre cucoanele alea e naşa ta şi o să găsesc eu un subiect interesant de discuție. Las pe mine!

Când am venit în vizită, i-am arătat lui Feodor Mihailovici o doamnă care stătea pe divan. S-a uitat cu atenție mai întâi la ea, pe urmă la mine, a salutat-o politicos, şi tot restul serii nu s-a apropiat de ea. Când ne-am întors acasă, i-am reproşat că n-a vrut să-mi satisfacă o dorință atât de neînsemnată.

— Dar spune-mi, te rog, Ania, îmi răspunse jenat Feodor Mihailovici, cine şi a cui naşă e? Tu ai botezat-o pe ea sau ea pe tine? V-am privit pe amândouă şi am văzut că sunteți aproape de aceeaşi vârstă! Am început să am dubii şi ca să nu greşesc, am hotărât mai bine să mă las păgubaş.

De fapt, diferența de vârstă dintre mine şi naşa era relativ mică (16 ani), şi cum eu mă îmbrăcam modest, aproape întotdeauna în culori închise, iar ei îi plăcea să se gătească şi să poarte fel de fel de podoabe, din cauza asta părea mult mai tânără decât în realitate. Această înfățişare tinerească a ei l-a şi derutat pe soțul meu.

Mai curios a fost faptul că după un an de zile, tot de Crăciun, ştiind că am să mă întâlnesc sigur cu naşa la Snitkini, l-am rugat din nou pe Feodor Mihailovici, explicându-i răspicat gradul nostru de rudenie. Soțul meu părea să mă asculte foarte atent (gândindu-se, probabil, la altceva), îmi promise de data aceasta să poarte o conversație cu ea, dar nu şija îndeplinit promisiunea: dubiul de anul trecut i-a revenit, n-a putut să-şi dea un răspuns la întrebarea „cine pe cine a botezat” şi s-a jenat să mă întrebe asta față de străini.

Lipsa de memorie a lui Feodor Mihailovici pentru numele cele mai obişnuite şi cele mai apropiate îl punea uneori în situații jenante: țin minte că odată soțul meu s-a dus la consulatul nostru din Dresda, ca să certifice iscălitura mea pe nu mai ştiu ce împuternicire (eu nu mă puteam duce fiind bolnavă). Văzând pe fereastră că Feodor Mihailovioi se întoarce grăbit, m-am dus în întâmpinarea lui. El intră iritat şi mă întrebă:

— Cum te cheamă, Ania? Care e, de fapt, numele tău de familie?

— Dostoievskaia, îi răspunsei eu, uimită.

— Ştiu că Dostoievskaia, dar care e numele tău de fată? M-au întrebat la consulat, dar eu am uitat şi acum trebuie să mă duc acolo pentru a doua oară. Cred că funcționarii au râs de mine că am uitat cum o cheamă pe nevastă-mea. Te rog să-mi scrii numele tău pe cartea ta de vizită, că altfel am să-l uit pe drum.

Cazuri din acestea nu erau rare în viața lui Feodor Mihailovici şi, din păcate, i-au adus mulți dușmani.

Partea a zecea ULTIMUL AN

BIROUL DE VÂNZARE A CĂRȚILOR începutul anului 1880 a reprezentat pentru noi deschiderea unei noi întreprinderi: „Biroul de vânzare a cărților al lui F. M. Dostoievski (exclusiv pentru provincie)".

Deşi cu fiecare an treburile noastre băneşti se îmbunătățeau şi cea mai mare parte a datoriilor (care-l apăsau pe Feodor Mihailovici încă din anii 60) fuseseră plătite, totuşi situația noastră materială continua să fie precară: viața devenea tot mai scumpă şi mai complicată, iar noi tot nu reuşeam să punem nimic deoparte pentru „zile negre". Asta ne neliniştea mult, mai ales că Feodor Mihailovici îşi dădea şi singur seama că-i ve-înea tot mai greu şi mai greu să lucreze. Boala lui (emfi-zemul) progresa şi ne puteam aştepta ca la un moment dat sănătatea să nu-i mai permită săşi continue activitatea literară. Pentru această tristă eventualitate am fi vrut să avem o rezervă de bani sau o ocupație colaterală pentru a ni-i procura. Dar sfera de activitate este şi acum destul de limitată pentru o femeie, cu atât mai mult pe atunci.

M-am tot gândit de ce anume treabă să mă apuc, care ar fi putut să ne fie cât de cât de ajutor. După multă meditație şi după ce i-am întrebat pe diferiți cunoscători, i m-am oprit la ideea de a deschide un birou de vânzare a cărților pentru provincie, cu atât mai mult cu cât, datorită câtorva editări pe care le-am realizat, am cunoscut, în parte, treburile editoriale. Întreprinderea pe care o începeam prezenta pentru mine două avantaje: primul şi cel mai important pentru mine – nu mă obliga să lipsesc de acasă şi puteam ca şi înainte să am grijă de sănătatea soțului, de educația copiilor şi să conduc gospodăria. Al doilea avantaj consta în faptul că pentru deschiderea unui birou de vânzare a cărților nu trebuia să cheltuiesc nici un fel de bani: nu trebuia să închiriez un magazin şi să procur marfă, puteam, pentru început, să mă limitez La cumpărarea acelor cărți pentru care mi s-ar fi trimis bani. Singurele cheltuieli constau în plata „autorizației de comerț" şi în angajarea unui băiat, care să cumpere cărți, să facă pachete şi să le ducă la poştă. Asta făcea cam 250-300 de ruble pe an şi era o sumă pe care o puteam risca. Desigur, pentru succesul întreprinderii era nevoie de anunțuri în ziare, dar pentru început am mizat pe anunțurile expediate foştilor abonați ai Jurnalului unui scriitor, iar pentru anul următor m-am gân-dit să trimit, pe cheltuială comună cu editoarea revistei Semeinâie vecera, un mare anunț tipărit în câteva mii de exemplare. Anunțul acesta a fost trimis la începutul lui 1881, dar n-a mai influențat mersul vânzării.

Era evident că întreprinderea pe care am plănuit-o putea să aibă succes numai dacă biroul de vânziare a cărților îi aparținea lui F. M. Dostoievski. Astfel, când şi-a luast la administrația financiară „autorizația de comerț",

Feodor Mihailovici a căpătat titlul de negustor, fapt de care au profitat inamicii săi din presă pentru atacuri batjocoritoare. Aceste batjocuri, însă, n-au lezat cu nimic mândria soțului meu, deoarece, după ce a chibzuit bine, mi-a aprobat ideea şi credea, după cum credeam şi eu, în succesul întreprinderii.

Speranțele mele în succes se bazau mai ales pe presupunerea că abonații Jurnalului unui scriitor din anii 1876-1877, care s-au obişnuit cu acuratețea revistei, puteau să aibă încredere şi în comerțul cu cărți al aceluiaşi editor. Speranțele acestea s-au realizat şi n-au trecut nici două, trei luni şi din foştii abonați ai Jurnalului unui scriitor s-a format un cerc de oameni (vreo treizeci) ca-re-şi comandau lunar cărțile prin biroul nostru de vânzare. Mi-aduc aminte, de plidă, de episcopul de Poltava, care, prin prințul V. M. Eleţki, detaşat pe lingă sfin-ția-sa, comanda lunar (pentru biblioteca personală şi pentru daruri) multe ediții scumpe. Mi-amintese şi de un inginer din Minsk, care comanda cărți pentru mari sume ie bani şi nu numai cărți de specialitate.

Dar în afara acestui cerc ferm de cumpărători, au fost şi destui alți oameni care au remarcat noul birou de înzare a cărților. Au fost, desigur, şi nişte clienți enervanți, de genul celor care voiau să se aboneze la vreun ziar, ceea ce nu-i aducea biroului decât o remiză de douăzeci şi cinci de copeici. Dar şi mai enervanți erau cumpărătorii care mă obligau să le caut o carte care se epuizase de multă vreme. După căutări îndelungate şi conştiincioase trebuia să le returnăm acestor clienți banii.

Mie personal comerțul cu cărți nu-mi lua mult timp: trebuia doar să-mi țin la zi registrele, să înregistrez comenzile şi să țin socotelile. Mi s-a recomandat un băiat care a mai lucrat într-o librărie; Piotr, în ciuda celor cincisprezece ani ai săi, se descurca de minune cu cumpăratul şi expediatul cărților.

Feodor Mihailovici se interesa îndeaproape de mersul întreprinderii noastre şi la sfârşitul fiecărei luni făceam pentru el un bilanț de venituri şi cheltuieli. De obicei, oâştigul oscila în jur de 80-90 de ruble la începutul şi la sfârşitul anului (cu abonamente pentru ziare şi reviste) şi în jur de 40-50 de ruble în lunile de vară. În general, primul an de comerț ne-a dat, scăzând toate cheltuielile, un venit net de 811 ruble şi acest rezultat l-am socotit amândoi drept un semn bun pentru viitor.

Fireşte, întreprinderea ar fi putut lua de la început o amploare mai mare: au fost cereri de la instituții de învățământ şi de la depozitele zemstvelor să le trimitem cărți în cont, deoarece, însă, pentru achiziționarea cărților era nevoie de o sumă însemnată, am fost nevoiți, în ciuda unui câştig evident, să renunțăm la asemenea cumpărători.

Comerțul cu cărți pentru provincie e o afacere bănoasă, bineînțeles dacă e făcut cu cap şi organizat; am văzut birouri mici de vânzare a cărților care s-au transformat, în decurs de trei decenii, în nişte firme solide (Frații Başmakov, Panafidin, Kliukin) şi sânt pe deplin convinsă că dacă mi-aş fi continuat activitatea în acest domeniu, aş fi avut astăzi un magazin cu nimic mai rău decât Novoie vremea. Dar nu mi-am continuat negustoria cu cărțile pentru că am întreprins editarea operelor complete ale soțului meu, care mi-a cerut tot timpul de care dispuneam şi toate puterile mele.

Când, după moartea soțului meu, mi-am anunțat intenția de ami închide biroul de vânzare a cărților, mai multe persoane m-au rugat să le transmit întreprinderea; unii chiar ar fi vrut să cumpere firma şi-rni ofereau pentru ea în jur de o mie cinci sute de ruble. N-am acceptat, însă; un comerț cu cărți asociat cu numele lui Dostoievski nu puteam să duc decât eu, deoarece mă socoteam responsabilă pentru demnitatea firmei. Nu se ştie cum ar fi privit lucrurile cel care ar fi cumpărat firma sau ar fi primit-o în dar şi dacă numele, scump mie, al lui Feodor Mihailovici n-ar fi fost înjosit sau batjocorit în cazul unei conduceri nepricepute sau incorecte a firmei.

Astfel, la începutul lui martie 1881, biroul de vânzare a cărților al lui F. M. Dostoievski şi-a încetat existența.

Dealtfel, îmi amintesc cu bune sentimente această întreprindere care a existat atât de puțin, mai ales din pricina bunelor relații ce s-au stabilit între cumpărători şi biroul de vânzare. Unii oameni au presupus naiv că F. M. Dostoievski se ocupă personal de vânzarea cărților şi când scriau i se adresau lui. Alții, adiresându-se biroului de vânzare, rugau să i se transmită lui Feodor Mihailovici încântarea pe care le-a adus-o lectura romanului Frații Karamazov sau vreo altă lucrare de-a lui. Alții ne rugau ca atunci când li se trimite nota de plată să le comunicăm şi cum stă cu sănătatea „marele scriitor" şi-i transmiteau cele mai bune urări. Unele scrisori, naive şi entuziaste, îl mişcau pe Feodor Mihailovici până în adâncul sufletului şi el mă ruga să le transmit corespondenților salutări din partea lui. Feodor Mihailovici, care s-a izbit atât de des de rea-voința unor amici literari, prieteni şi critici de-ai săi, ținea foarte mult la entuziasmul manifestat sincer, uneori naiv, față de talentul său, la stima şi devotamentul unor oameni care-i erau absolut necunoscuți, dar care îşi exprimau simpatia pentru activitatea lui artistică.

II

ÎNCEPUTUL ANULUI 1880. SERATELE LITERARE. VIZITAREA CUNOSCUȚILOR în general vorbind, anul 1880 a început pentru noi sub bune auspicii: sănătatea lui Feodor Mihailovici după călătoria din anul precedent (1879) la Ems părea a se fi îndreptat mult şi crizele de epilepsie erau mult mai rare. Copiii noştri erau absolut sănătoşi. Frații Karamazov aveau un succes categoric şi de unele capitole din roman, Feodor Mihailovici, întotdeauna atât de exigent cu sine, era foarte mulțumit. Întreprinderea pe care am plănuit-o, biroul de vânzare a cărților, s-a realizat, edițiile pe care le scoteam se vindeau bine şi, în general, toate treburile erau în bună regulă. Toate aceste la un loc aveau o influență binefăcătoare asupra lui Feodor Mihailovici, care era întotdeauna vesel şi bine dispus.

La începutul anului, Feodor Mihailovici a fost foarte interesat de viitoarea susținere de către Vlad. Serg. So-loviov a tezei de doctorat în filosofie şi voia neapărat să asiste la dezbatere. M-am dus şi eu cu soțul meu, mai ales ca să am grijă să nu răcească, ceea ce se întâmplă uşor în cazul unor aglomerații. Susținerea a fost strălucită şi Soloviov a respins cu succes atacurile foarte serioşilor săi oponenți. Feodor Mihailovici a rămas să aştepte până va pleca publicul, pentru a avea posibilitatea să strângă mâna împricinatului. VI. Soloviov fusese vădit mulțumit că Feodor Mihailovici, în pofida slăbiciunii sale

fizice, a ținut să fie prezent la universitate, alături de alți prieteni ai săi, într-o zi atât de însemnată.

În anul 1880, Feodor Mihailovici, deşi lucra intens la Frații Karamazov, a trebuit adesea să participe la lecturi literare în folosul diverselor societăți. Lecturile lui de maestru atrăgeau întotdeauna publicul şi, dacă se

— Amintiri – c. 1743 simțea bine, nu refuza niciodată să participe, oricât ar fi fost de ocupat.

Am reținut următoarele apariții ale lui Feodor Mihai-lovici care au avut loc la începutul anului: la rugămintea lui P. I. Veinberg, Feodor Mihailovici a citit pe 2 februarie, la liceul de fete Kolomenskaia, iar la 20 martie în sala dumei oraşului în folosul secției de minori a Casei de Filantropie din Sankt-Petersburg. Ca lectură a ales Convorbirea starețului Zosima cu muierile.

S-a întâmplat că Feodor Mihailovici a trebuit şi a doua zi (pe 21 martie) să apară în sala Cercului nobilimii în folosul Cursurilor pedagogice. Soțul meu a ales un fragment din Crimă şi pedeapsă – Visul lui Raskolnikov despre calul betejit. Lectura a făcut o impresie covârşi-toare şi am văzut eu însămi cum stăteau câte unii palizi de emoție, iar alții plângeau. Nici eu nu m-am putut abține să nu plâng. Ultima lectură din primăvară a fost Dialogul dintre Raskolnikov şi Marmeladov, pe care soțul meu l-a citit la Cercul nobilimii, pe 28 martie, în folosul Comitetului de ajutorare a studenților de la Universitatea din Sankt-Petersburg.

În toamna 1880, lecturile literare au fost reluate. Preşedintele Fondului literar, V. P. Gaevski, care l-a auzit

Nu pot să nu povestesc o întâmplare amuzantă care mi s-a întâmplat la serata literară din 20 martie 1883. Sala dumei a fost plină de un public elegant, în care predominau bărbații. Când m-am uitat la spectatori, m-a frapat un lucru şi anume: fețele celor mai mulți bărbați îmi păreau extrem de cunoscute. I-am spus-o lui Feodor Mihailovici, care s-a arătat mirat. Împrejurarea, însă, s-a lămurit când toți participanții, împreună cu soțiile lor, au fost invitați în sala de alături. Acolo, pe mese mari, erau cupe cu şampanie, fructe şi bomboane, şi organizatorii serii, primarul I. I. Glazunov şi soția, îi serveau cu multă sârguință pe cântăreți şi pe literați. Doamna Glazunov patrona Secția din Sankt-Petersburg a Casei de Filantropie şi, evident, toți negustorii şi vânzătorii din Gostinâi Dvor au răspuns la invitația ei de a participa la serata literară dată în folosul instituției pe care o patrona. Şi, întrucât colindasem cu câteva zile în urmă, în căutarea unor imprimeuri frumoase de vară pentru copii, prin tot Gostinâi Dvor, figurile vânzătorilor mi-au rămas întipărite în minte şi acum îmi păreau cunoscute. Am fost foarte bucuroasă că fenomenul, pe care eram gata să-l atribui cine ştie cărei boli, se explica atât de simplu. (N. Aut.) pe Feodor Mihailovici la comemorarea lui Puşkin, l-a convins să participe, pe 19 martie, ziua aniversării terminării liceului105, la o serată în folosul Fondului literar. Feodor Mihailovici a citit scena din pivniță din Cavalerul avar (scena a 2-a), apoi poezia Ce primăvară caldă, timpurie şi când au început să-l recheme a citit Prorocul, cu care a stârnit entuziasmul spectatorilor. Se părea că zidurile Societății de credit se cutremurau de aplauze furtunoase. Feodor Mihailovici

mulțumea, pleca de pe estradă, dar era iarăşi şi iarăşi rechemat şi asta a ținut vreo zece minute.

Având în vedere succesul uriaş al acestei lecturi, V. P. Gaevski a hotărât s-o repete după o săptămână, pe 26 octombrie, cu acelaşi program şi cu aceiaşi interpreți. Mulțumită comentariilor care circulau prin oraş, la serată s-a adunat o mare mulțime de oameni, care nu numai că au ocupat toate locurile, dar au umplut şi culoarele. Când a ieşit Feodor Mihailovici, spectatorii au început să-l aplaude şi multă vreme nu l-au lăsat să înceapă, apoi a fost întrerupt cu aplauze după fiecare vers şi n-a fost lăsat să plece de la tribună. Culmea entuziasmului a fost când Feodor Mihailovici a citit Prorocul. In sală se petrecea ceva de nedescris.

Pe 21 noiembrie, în sala Cercului nobilimii, s-a organizat din nou o lectură în folosul Fondului literar. In prima parte Feodor Mihailovici a citit poezia lui Nekrasov Şi când din bezna rătăcirii, iar în cea de a doua – fragmente din prima parte a poemului lui Gogol Suflete moarte.

Pe 30 noiembrie, în sala Societății urbane de Credit, a fost organizată o seară în folosul Societății de ajutorare a studenților de la Universitatea din Sankt-Petersburg. Feodor Mihailovici a citit înmormântarea lui Iliuşecika. Lectura lui, deşi avea glasul slăbit, a fost aitât de artistică, i-a înduioşat atât de mult pe cei de față, încât în jurul meu n-am văzut decât figuri triste şi plânse, şi nu numai la femei. Studenții i-au dăruit soțului meu o cunună de lauri şi l-au condus, într-un grup inare, până la ieşire. Feodor Mihailovici a putut să se convingă cât de mult ține la el şi-l respectă tineretul. Pentru soțul meu acest lucru avea o foarte mare însemnătate.

La lecturile literare, spectatorii îl primeau pe Feodor Mihailovici cu o deosebită simpatie. Apariția lui pe estradă provoca o izbucnire de aplauze care țineau câteva minute. Feodor Mihailovici se scula de la măsuța de lectură, se înclina, mulțumea, dar publicul nu-l lăsa să citească, ca mai târziu, în timpul lecturii, să-l întrerupă nu o dată cu aplauze asurzitoare. Acelaşi lucru se petrecea şi la terminarea lecturii şi Feodor Mihailovici trebuia să iasă pe estradă de câte trei, patru ori. Desigur, atitudinea entuziastă față de talentul său nu putea să nu-l bucure pe Feodor Mihailovici, oare se simțea moralmente satisfăcut. Înainte de a citi, lui Feodor Mihailovici îi era întotdeauna teamă, că glasul său slab nu se va auzi decât în primele rânduri şi gândul acesta îl întrista. Dar emoția ce-l cuprindea înainte de lectură era atât de mare, încât glasul lui, de obicei slab, răsuna neobişnuit de clar şi fiecare cuvânt al său se auzea în toate colțurile sălii imense.

Trebuie să spun deschis că Feodor Mihailovici era un lector de mare clasă şi când citea din lucrările sale sau din ale altora, toate nuanțele şi particularitățile erau redate cu un deosebit relief şi cu o deosebită măiestrie. Cu cititul său (mai ales când citea povestirea lui Nelli din Umiliți şi obidiți sau a lui Alioşa Karamazov deispre Iliuşecika) Feodor Mihailovici provoca o impresie zguduitoare şi am văzut lacrimi în ochii spectatorilor şi plân-geam şi eu, deşi ştiam pe dinafară fragmentele. Înainte în sprijinul celor spuse de mine, voi cita cuvintele lui S. A. Vengherov106 despre impresia pe care i-a produs-o lectura lui Feodor Mihailovici. „Am avut parte de marea fericire de a-l auzi (pe

Dostoievski) citind la una din seratele organizate în 1879, de Fondul literar… Dostoievski nu-şi are egal ca lector. Dostoievski poate fi numit „lector„ numai pentru că nu există un alt termen pentru un om, care, îmbrăcat cu un costum negru, iese pe estradă pentru a-şi citi lucrările. La aceeaşi serată la care l-am auzit pe Dostoievski, au mai citit Turgheniev, Saltâkov-Şcedrin, Grigorovici, Polonski, Alexei Potehin. In afară de Saltâkov, care citea prost, şi de Polonski, care citea prea patetic, toți ceilalți citeau foarte bine. Dar citeau şi atât. Iar Dostoievski prorocea, în înțelesul cel mai deplin al cuvântului. A citit, cu o voce slabă, dar cum nu se poate mai clară, într-o manieră captivantă, unul dintre cele mai impresionante capitole din Frații Karamazov – Spovedania unei inimi fierbinți – pode a citi, Feodor Mihailovici socotea că este utilă o scurtă introducere, pentru a permite înțelegerea fragmentului şi de cei care fie că n-au citit lucrarea, fie că au uitat-o, în afara seratelor literare, în iarna din 1879-1880, Feodor Mihailovici şi-a vizitat adesea cunoscuții, sâmbăta se ducea la stimatul Ivan Petrovici Kornilov (fostul şef al districtului de învățământ Vilenski), 107 unde întâlnea mulți savanți, ca şi mulți oameni cu înalte poziții oficiale. Se ducea şi la seratele de la Elena Andreevna Stackens-chneider (fiica celebrului arhitect); marți veneau la ea mulți literați remarcabili, care uneori citeau din lucrările lor. Se organizau acolo şi spectacole intime, de familie; țin minte, de pildă, că am asistat în iarna lui 1880 la reprezentarea piesei Don Juan, 108 având ca interpreți pe S. V. Averkieva (dona Anna), care şi-a jucat rolul cu mult talent, poetul K. K. Slucevski şi N. N. Strahov. Rolul i s-a potrivit atât de bine, că Feodor Mihailovici l-a aplaudat şi a fost foarte vesel în seara aceea. La Stackenschneider, Feodor Mihailovici a făcut cunoştință, în iarna aceea, cu Lidia Ivanovna Veselitskaia, care a ajuns mai târziu o scriitoare cunoscută, sub numele de V. Mikulici. Trebuie să remarc flerul şi clarviziunea lui Feodor Mihailovici: după ce a discutat de vreo două, trei ori cu tânăra fată, Feodor Mihailovici şi-a dat seama, că, în ciuda tinereții ei şi a unei emotivități lesne de înțeles, nu e o domnişo-rică oarecare, ci o fată cu calități alese, cu o năzuință spre un ideal şi, probabil, cu talent literar. In această vestirea lui Mitea Karamazov despre cum a venit la el Kate-rina Ivanova după bani, pentru a-l salva pe tatăl ei. N-am mai întâlnit vreodată o linişte atât de profundă într-o sală, o atât: de deplină acaparare a sufletului unei mulțimi de o mie de oameni, de starea de spirit a unui singur om. Când citeau ceilalți, spectatorii nu-şi pierdeau propriul lor „eu„ şi aveau, într-un fel sau altul, o atitudine proprie față de cele ce li se citeau. Chiar şi excelenta lectură în doi, a Saviniei şi a lui Turgheniev, nu te făcea să uiți de tine şi să te laşi purtat spre alte tărâmuri. Dar când citea Dostoievski, audientul, ca şi cititorul, dealtfel, al romanelor sale cumplite şi geniale, îşi pierdea propria personalitate şi intra total sub influența hipnotizantă a acestui bătrânel obosit, şters, cu o privire pătrunzătoare îndreptată undeva în gol, o privire în care ardea un foc mistic, de aceeaşi strălucire, probabil, ca şi focul care a ars cândva în privirea protopopului Avaakum.” (Reci, 25 aprilie, 1915). (N. Aut.) din urmă privință Feodor Mihailovici nu sa înşelat şi autoarea romanului Mimocika nu a trecut neobservată în literatura rusă.109

Feodor Mihailovici a stimat-o şi a îndrăgit-o mult pe Elena Andreevna Staeken8chneider pentru marea ei bunătate şi pentru modul în care a îndurat veşnicile ei boli, fără ca vreodată să se plângă, ci dimpotrivă, dispunând pe toată lumea cu drăgălăşenia ei. De o simpatie aparte se bucura în familia Stackensehneider Adrian Andreeviei, fratele Elenei Andreevna, un om de o mare inteligență şi admirator sincer al talentului lui Feodor Mihailovici. Feodor Mihailovici se sfătuia cu Adrian Andreevici, care era un jurist capabil, în toate chestiunile legate de justiție, şi lui îi este dator pentru faptul că în romanul Frații Karamazov toate detaliile procesului lui Mitea Karamazov au fost atât de exacte, încât până şi criticul cel mai răuvoitor (şi au fost destui dintr-aceştia) n-ar fi putut găsi vreo scăpare sau vreo inexactitate.

Îndeosebi îi plăcea lui Feodor Mihailovici să-l viziteze pe K. P. Pobedonosțev, un om de o inteligență neobişnuit de subtilă şi profundă, deşi sceptică; discuțiile cu el, îi dădeau lui Feodor Mihailovici o elevată satisfacție intelectuală.

Cel mai frecvent, însă, o vizita Feodor Mihailovici în anii 1879-1880 pe văduva contelui Alexei Tolstoi, contesa Sofia Andreevna Tolstaia. Era o femeie extrem de inteligentă, foarte cultivată şi citită. Discuțiile cu ea îi făceau o deosebită plăcere lui Feodor Mihailovici, surprins întotdeauna de capacitatea contesei de a pătrunde şi de a recepta cu uşurință subtilitățile gândirii filosofice, însuşire destul de nar întâlnită la femei. În afară, însă, de o inteligență remarcabilă, contesa S. A. Tolstaia avea o gingăşie şi o sensibilitate remarcabile şi toată viața am păstrat în amintire cu profundă recunoştință felul în care l-a bucurat eândva pe Feodor Mihailovici.

Odată, discutând cu contesa despre galeria de tablouri din Dresda, Feodor Mihailovici a spus că în pictură apreciază cel mai mult Madona Sixtină, adăugind că-i pare foarte rău că nu a reuşit să aducă din străinătate cel puțin o fotografie mare a Madonei şi că aici nu poate s-o obțină. Feodor Mihailovici, ori de câte ori pleca la

Ems, se gândea să cumpere o copie reuşită a acestui tablou, dar tot nu izbutea să-şi împlinească dorința. Am căutat şi eu o copie mare a Madonei în magazinele de stampe din capitală, dar tot fără succes. Au trecut vreo trei săptămâni de la discuția aceea şi într-o dimineață, când Feodor Mihailovici mai dormea încă, vine la noi VI. S. Soloviov şi ne aduce un carton uriaş pe care era prinsă o minunată fotografie a Madonei Sixtine în mărime naturală, dar fără personajele care o înconjoară.

Vladimir Sergheeviei, care era un prieten apropiat al contesei Tolstaia, mi-a spus că ea a scris cunoscuților săi din Dresda, aceştia i-au expediat fotografia şi contesa i-a trimis-o lui Feodor Mihailovici cu rugămintea s-o primească din partea ei „ca amintire". Asta s-a întâmplat pe la mijlocul lui octombrie 1879 şi mi-a venit ideea să înrămez imediat fotografia şi să-i fac o surpriză lui Feodor Mihailovici de ziua lui de naştere, la 30 octombrie. Inam mărturisit intenția mea lui Soloviov, care a aprobat-o, cu atât mai mult, cu cât, neînrămată, fotografia ar fi putut să se deterioreze. L-am rugat pe Vladimir Sergheeviei să-i transmită contesei cele mai profunde mulțumiri din partea mea pentru gândul ei plin de bunătate şi, totodată, s-o prevină că Feodor Mihailovici

nu-i va vedea cadoul înainte de ziua lui de naştere. Aşa s-a şi întâmplat: în ajunul zilei de 30, meşterul ne-a adus fotografia pusă într-o minunată ramă sculptată, din stejar negru, şi a fost bătut un cui în perete, chiar deasupra divanului (pe care dormea Feodor Mihailovici), unde lumina punea în valoare capodopera.

Dimineaţa, în ziua sărbătorii noastre de familie, când Feodor Mihailovici sna dus în sufragerie să-şi bea ceaiul, tabloul a fost atârnat, iar după felicitări şi discuţii vesele, ne-am dus cu copiii în cabinetul lui de lucru. Mare a fost surpriza şi bucuria lui Feodor Mihailovici când a dat cu ochii de Madona, la care ţinea atât de mult! „Unde ai reuşit s-o găseşti, Ania?" mă întrebă Feodor Mihailovici, crezând că eu am cumpărat-o. Când i-am explicat că e vorba de un cadou al contesei Tolstaia, Feodor Mihailovici a fost mişcat până în adâncul sufletului şi în aceeaşi zi s-a dus la ea să-i mulţumească. De câte ori nu l-am găsit pe Feodor Mihailovici, în ultimul an al vieţii, stând în faţa acelui tablou într-o admiraţie atât de profundă, incit nici nu auzea când intram; ca să nu-i tulbur evlavioasa contemplare ieşeam încet din cabinet. I-am fost profund recunoscătoare contesei Tolstaia pentru faptul că i-a dăruit soţului meu posibilitatea de a trăi momente de adâncă emoţie şi încântare în faţa chipului Madonei! Tabloul acesta reprezintă pentru noi o relicvă de familie şi se păstrează la fiul meu.

Lui Feodor Mihailovici îi plăcea s-o viziteze pe contesa S. A. Tolstaia şi pentru faptul că era înconjurată de o familie încântătoare: nepoata ei, Sofia Petrovna Hitro-vo, era o femeie tânără extrem de agreabilă şi avea trei copii: doi băieţi şi o fetiţă delicioasă. Copiii erau de aceeaşi vârstă cu ai noştri, le-am făcut cunoştinţă, şi ei s-au împrietenit, ceea ce l-a bucurat mult pe Feodor Mihailovici.

La contesa S. A. Tolstaia, Feodor Mihailovici întâlnea multe doamne din înalta societate: contesa A. A. Tolstaia (ruda contelui L. Tolstoi), E. A. Narâşkina, contesa A. E. Koxnaroviskaia, I. F. Abaza, prinţesa Volkonskaia, E. F. Vanlearskaia, cântăreaţa Lavrovskaia (prinţesa Ţerteleva) şi altele. Toate aceste doamne se purtau extrem de prietenos cu Feodor Mihailovici, unele dintre ele erau admiratoare sincere ale talentului său, şi Feodor Mihailovici, deseori enervat de disputele literare şi politice purtate în societatea masculină, preţuia conversaţia feminină, totdeauna reţinută şi delicată.

Dintre ipersoanele cu oare îi plăcea lui Feodor Mihailovici să stea de vorbă şi pe care le vizita în ultimii ani ai vieţii sale, trebuie s-o amintesc pe contesa Elisaveta Nikolaevna Heiden, preşedinta comunităţii Gheorghiev-skaia. Feodor Mihailovici o aprecia mult pe contesă pentru neobosita ei activitate filantropică şi pentru ideile ei întotdeauna elevate, li plăcea lui Feodor Mihailovici s-o viziteze şi pe Iulia Denisovna Zaseţkaia (fiica partizanului Denis Davâdov) şi purta întotdeauna cu ea nişte dispute înflăcărate, dar amicale, pe marginea convingerilor ei religioase. Din când în când, o vizita şi pe A. P. Filosofova, pe care o aprecia mult pentru activitatea ei energică şi despre care spunea că are „o inimă inteligentă".

Fiindcă veni vorba, trebuie să spun că Feodor Mihailovici avea multe prietene sincere printre femei, care îi împărtăşeau bucuros tainele şi îndoielile

lor şi-d cereau un sfat prietenesc ce nu le era refuzat niciodată. Dimpotrivă, Feodor Mihailovici avea multă înțelegere față de preocupările femeilor şi-şi exprima cu sinceritate opinia, riscând uneori să-şi supere interlocutoarea. Cele care i se confesau simțeau că sunt puțini oameni în stare să înțeleagă atât de profund sufletul femeii şi suferințele ei, cum le înțelegea şi le intuia Feodor Mihailovici.

III

PLECAREA LA MOSCOVA PENTRU SĂRBĂTORIREA LUI PUŞKIN în martie 1880, în cercurile literare, a început să circule zvonul că monumentul lui Puşkin, din Moscova, este gata şi că va fi dezvelit chiar în primăvara aceea şi că această dezvelire este vorba să se facă deosebit de solemn. Evenimentul a stârnit mult interes în lumea intelectuală şi mulți s-au pregătit să plece la Moscova pentru a asista la solemnitate. La Moscova s-a constituit un comitet pentru dezvelirea monumentului, iar Societatea iubitorilor de literatură rusă, de pe lângă Universitatea imperială din Moscova, a hotărât ca dezvelirea monumentului să fie sărbătorită în adunări publice: S. Iuriev, preşedintele Societății, a trimis invitații la solemnitate tuturor scriitorilor de vază.110 O asemenea invitație a primit şi Feodor Mihailovici. In scrisoarea de invitație i s-a propus, după cum li s-a propus, şi altora, să țină în cadrul şedinței festive o cuvântare închinată memoriei lui Puşkin. Diversele comentarii care circulau prin capitală privitoare la cuvântările pe care le vor ține reprezentanții celor două partide de atunci, occidentaliştii şi slavofilii, îl preocupau mult pe Feodor Mihailovici, care a spus că, în cazul când boala nu-l va împiedica, va pleca neapărat la Moscova şi va spune în cuvântul său tot ce s-a adunat de-a lungul atâtor ani în sufletul şi în inima sa. Soțul meu şi-a exprimat dorința ca să plec şi eu cu el. Am fost, desigur, teribil de bucuroasă să plec la Moscova, nu numai pentru a participa la o solemnitate atât de neobişnuită, dar şi ca să fiu mai aproape de Feodor Mihailoviei în acele zile, pe care le presimțeam pline de nelinişte.

Spre marea mea mâhnire şi spre regretul sincer al lui Feodor Mihailovici, plecarea noastră comună nu s-a realizat. Când am început să socotim cât ne va costa călătoria, am ajuns la concluzia că ne depăşeşte posibilitățile. După moartea fiului nostru Alioşa, Feodor Mihailovici, care fusese întotdeauna atât de atent cu copiii, a început să fie şi mai grijuliu pentru viața şi sănătatea lor şi nici nu ne puteam gândi să plecăm amândoi şi să-i lăsăm cu dădaca. Ar fi trebuit să-i luăm pe copii cu noi. Deoarece, însă, drumul la Moscova şi timpul pe care urma să-l petrecem acolo nu puteau să dureze mai puțin de o săptămână, şederea noastră cu copiii la un hotel bun (împreună cu drumul dus şi întors.) near fi costat cel puțin trei sute de ruble în plus. În afară de asta, pentru o asemenea festivitate trebuia să mă îmbrac dacă nu chiar luxos, în orice caz mai elegant, ceea ce ar fi sporit cheltuielile. Ca un făcut, socotelile noastre cu Russki vestnik erau puțin cam încurcate şi era dificil să luăm bani de la redacție. Într-un cuvânt, după îndelungată chibzuință şi ezitări, soțul - meu şi cu mine am ajuns la concluzia că trebuie să renunț la ideea captivantă a plecării la Moscova pentru festivitate. Trebuie să mărturisesc că toată viața

mea am considerat drept o mare privațiune faptul că n-am putut să asist atunci la neobişnuitul triumf, cu care a fost onorat soțul meu.

Ca să aibă posibilitatea să scrie şi să gândeaseă în linişte şi în voie cuvântul său în memoria lui Puşkin, Feodor Mihailovici a vrut să plecăm mai repede la Sta-raia Russa şi, într-adevăr, la începutul lui mai eram cu toată familia în vila noastră.

În aprilie 1880, nişte cunoscuți i-au spus lui Feodor Mihailovici că în Vestnik Evropî a apărut articolul lui P. V. Annenkov, m Un deceniu remarcabil, în care autorul vorbeşte şi despre Dostoievski. Feodor Mihailovici s-a arătat a fi foarte interesat de articol şi m-a rugat să procur de la bibliotecă numărul din aprilie al revistei.

Am reuşit să-l procur de, 1a nişte cunoscuți chiar în ajunul plecării la Russa şi am luat revista cu noi. Când a citit articolul, soțul meu a fost cuprins de indignare: Annenkov afirma în amintirile sale că Dostoievski avea o părere atât de bună despre talentul său, încât, a pretins, chipurile, ca prima sa lucrare, Oameni sărmani, să fie distinsă într-un fel special şi anume să fie tipărită „cu chenar pe marginea paginilor". Soțul meu, profund revoltat de o asemenea calomnie, i-a scris imediat lui Suvorin, 112 ce-rându-i să declare din partea sa în Novoie Vremea că nimic din ce povesteşte P. V. Annenkov în Vestnik Evropî în legătură cu „chenarul" nu s-a întâmplat şi nici n-a putut să se întâmple. Mulți oameni din generația lui Feodor Mihailovici (A. N. Maikov, de pildă), care-şi aminteau perfect vremurile de atunci, au fost revoltați de articolul lui Annenkov, şi A. S. Suvorin, pe baza scrisorii lui Feodor Mihailovici şi a mărturiilor contemporanilor, a şerifi, în legătură cu „chenarul", două notițe talentate (la 2 şi la 16 mai 1880) pe care le-a publicat în Novoie vremea.

Ca răspuns la dezmințirea lui Feodor Mihailovici, P. V. Annenkov a declarat în... Că s-a întâmplat o greşeală şi că pretinderea chenarului se referă la o altă lucrare a lui Feodor Mihailovici şi anume la Povestirea lui Plis-mâlkov (nu există o asemenea lucrare.). Calomnia lui Annenkov l-a revoltat atât de mult pe soțul meu, încât a decis ca la festivitatea dezvelirii monumentului lui Puşkin nici să nu-l salute, iar în cazul când Annenkov se va apropia de el să nu-i dea mâna.

Dezvelirea monumentului lui Puşkin a fost fixată pentru 25 mai, dar Feodor Mihailovici s-a gândit să plece cu câteva zile mai înainte, pentru a-şi putea procura în tihnă biletele de intrare la toate şedințele festive; în afară de asta, ca adjunct al preşedintelui Societății filantropice slave, Feodor Mihailovici reprezenta această societate la festivitate şi trebuia să comande coroane pentru depunerea lor la monument.

Feodor Mihailovici a plecat pe 22 mai şi l-am condus la gară, împreună cu copiii. Îmi amintesc cu sinceră omisiune în manuscris (N. Red. Ruse).

Emoție de cuvintele pe oare mi le-a spus scumpul meu soț la despărțire:

— Sărmana mea Anecika, şi uite-aşa n-ai reuşit să vii cu mine! Ce rău îmi pare, cât e de trist! Aş fi vrut atât de mult să te am alături!

Întristată de despărțirea care ne aştepta, dar mai ales neliniştită pentru sănătatea lui şi pentru starea lui de spirit, i-am răspuns:

— Nu mi-a fost dat, dar tu trebuie să-mi faci o plăcere – să-mi scrii neapărat în fiecare zi, şi cât mai amănunţit, ca să ştiai tot ce se petrece cu tine. Altfel, am să fiu foarte neliniştită. Îmi promiți?

— Iți promit, îți promit, spunea Feodor Mihailovici, am să-ți scriu în fiecare zi. Şi ca un om într-adevăr credincios cuvântului dat, Feodor Mihaiiovici şi-a respectat promisiunea şi mi-a scris nu o dată, ci, uneori, chiar şi de două ori pe zi, vrând mult să mă liniştească în privința sa şi, de asemenea, să-mi împărtăşească, aşa cum făcea de obicei, impresiile sale.

Când ne-am despărțit, ne-am gândit că absența lui Feodor Mihailovici nu va ține mai mult de o săptămână: două zile pentru drumul la Moscova şi înapoi, şi cinci zile pentru acele solemnități la care Feodor Mihailovici trebuia neapărat să asiste. Soțul meu mi-a dat cuvântul că nu va rămâne nici o zi în plus la Moscova. S-a întâm-plat, însă, ca în loc de o săptămână, Feodor Mihailovici să lipsească douăzeci şi două de zile şi pot să spun că cele trei săptămâni cât a lipsit au reprezentat pentru mine o perioadă de temeri şi de nelinişti chinuitoare.

Trebuie să spun că la sfârşitul lui 1879, după întoarcerea sa din Ems, Feodor Mihailovici, vizitându-l pe vărul meu, doctorul M. N. Snitkin, l-a rugat să-i examineze pieptul şi să-i spună dacă tratamentul din Ems a dus la vreo ameliorare vizibilă sau nu. Ruda mea, deşi era pediatru, se pricepea şi la bolile de piept şi Feodor Mihailovici avea încredere în el ca medic, şi ținea la el, acesta fiind un om bun şi deştept. Evident (după cum ar fi făcut orice doctor) Snitkin l-a liniştit pe Feodor Mihailovici şi i-a spus că iarna va trece uşor pentru el şi că nu e cazul să se teamă pentru sănătatea sa, numai c-ar fi totuşi necesar să ia nişte măsuri de precauție. La întrebările mele insistente, doctorul a fost obligat să-mi mărturisească: boala a înaintat rapid şi în stadiul actual emfizemul reprezintă un pericol pentru viață. Mina explicat asta prin faptul că vasele mici din plămâni au devenit atât de subțiri şi de fragile, încât există Întotdeauna pericolul să se spargă în urma unui efort fizic şi de aceea l-a sfătuit pe soțul meu să nu facă mişcări bruşte, să nu ridice lucruri grele şi, în general, ne-a recomandat să-l păzim pe Feodor Mihailovici de tot felul de emoții, plăcute sau neplăcute.

E adevărat, doctorul căuta să mă liniştească, spunân-du-mi că aceste ruperi de artere nu sunt întotdeauna mortale şi că uneori se formează un fel de „dop", un cheag de sânge oare nu permite o mare pierdere de sânge. Puteți să vă imaginați cât m-am speriat şi cu cită atenție am început să-l înconjor pe soțul meu.

Ca să nu-l las pe Feodor Mihailovici să se ducă singur în acele familii unde ar fi putut avea întâlniri şi discuții neplăcute, am început să mă plâng că mă plictisesc acasă şi că aş vrea să merg şi eu cu el. Feodor Mihailovici, căruia îi păruse întotdeauna rău că ies prea puțin în lume, se bucura de fiecare dată când îmi exprimam dorința de a-l însoți, astfel că în iarna lui 1879, ca şi în decursul întregului an 1880, l-am însoțit adesea pe Feodor Mihailovici la diverşi cunoscuți şi la seratele literare; mPam comandat o rochie elegantă din mătase neagră şi două bonete colorate, cu care, după cum mă asigura soțul meu, îmi stătea foarte bine. La serate şi în vizite trebuia uneori să recurg la viclenii ca să-

l apăr pe Feodc-r Mihailovici de întâlniri şi discuţii neplăcute: aşa, de pildă. O rugam pe stăpâna casei să-l aşeze pe Feodor Mihailovici la masă mai departe de un anume domn sau de o anume doamnă sau îl chemam deoparte, sub un pretext plauzibil. Dacă-l vedeam că începe să se înfierbânte şi că este gata să înceapă o dispută. Într-un cuvânt, eram mereu în gardă şi din pricina aceasta ieşirile mele în lume îmi făceau prea puţină plăcere.

Şi tocmai când mă aflam în starea asta îngrozitoare de nelinişte cu privire la sănătatea lui Feodor Mihailovici. A trebuit să ne despărţim şi nu pentru o săptămână, cum mă gândisem la început, ci pentru douăzeci şi două de zile. Doamne, prin câte aim trecut atunci, văzând din scrisorile lui Feodor Mihailovici că întoarcerea lui acasă se amână tot mai mult şi că în acelaşi timp agitaţia şi emoţiile, atât de periculoase pentru el, devin tot mai mari. Mă temeam că emoţiile îi vor provoca o criză de epilepsie, poate chiar două, cu atât mai mult, cu cât nu le mai avusese de multă vreme şi, deci, puteau să survină ori-când. Îmi treceau prin cap cele mai sumbre presupuneri. Gândul că Feodor Mihailovici va trece printr-o criză de epilepsie, că, până să-şi vină în fire, va începe să mă caute prin hotel, că va fi luat acolo drept nebun şi că i se va duce vestea în toată Moscova, că nu e nimeni care să aibă grijă, după criză, de liniştea lui, că cineva ar putea să-l irite, tsă-l aducă în stare de cine ştie ce faptă necugetată, toate aceste gânduri mă chinuiau mult şi nu o dată m-am gândit să plete la Moscova şi, ascunsă de ochii lumii, să am grijă de Feodor Mihailovici. Ştiind, însă, cât va fi de neliniştit în privinţa copiilor lăsaţi doar cu dădaca, nu m-am putut decide să plec. Mi-am rugat prietenii din Moscova ca în cazul când Feodor Mihailovici va avea o criză de epilepsie să-mi telegrafieze imediat ca să plec cu primul tren. Dar trecea o zi după alta, dezvelirea monumentului se amina, situaţiile neplăcute pentru Feodor Mihailovici se înmulţeau (judecind după scrisorile sale) şi odată cu ele sporeau şi chinurile mele sufleteşti. Chiar şi astăzi, după atâta vreme, nu pot să-mi amintesc timpurile acelea fără să încerc un sentiment apăsător.

De aceeaşi perioadă ţine şi un episod, care n-ar fi meritat să fie înregistrat, dacă nu l-ar fi menţionat Feodor Mihailovici în scrisoarea pe care mi-a scris-o imediat după ce s-a întors de la şedinţa la care publicul moscovit a salutat cu atâta entuziasm cuvântul lui rostit în memoria lui Puşkin. Este vorba de cumpărarea „mânzuleţului".

Fiul nostru cel mare, Fedea, iubea mult caii încă din copilărie şi când ne petreceam vara la Staraia Russa ne era întotdeauna teamă să nu fie lovit de vreun cal: când avea abia doi-trei ani, se smulgea din braţele bătrânei

Până să-şi vină deplin în fire după o criză de epilepsie,. Feodor Mihailovici venea întotdeauna la mine, deoarece în clipele acelea trecea printr-o groază mistică şi prezenţa unui om apropiat îl liniştea. (N. Aut.) dădace, fugea la câte un cal pe care-l vedea şi-l îmbrăţişa de picior. Din fericire, erau nişte cai de la ţară, obişnuiţi să roiască în jurul lor copiii, aşa că totul se tenmina cu bine. Când băiatul a mai crescut, a început să ne roage să-i dăruim un căluţ viu. Feodor Mihailovici i-a promis cadoul, dar tot nu reuşea să i-l facă. In mai 1880, am cumpărat, absolut întâmplător, un mânz, ca mai târziu să mă căiesc amarnic. Iată ce s-a întâmplat.

Odată, dis-de-dimineață, m-am dus cu copiii în piața oraşului. Când mergeam pe splaiul râului nostru Pererâtița, a trecut în goană mare pe lingă noi o căruță, mânată de un țăran cam cherehelit. După căruță fugea un mânz foarte frumos, ba luând-o înaintea iepei, ba rămânând în unma ei. Am admirat mânzul şi băiatul meu rwi-ia spus că un mânz ca ăsta ar vrea şi el. Când, după un sfert de ceas, ne-am apropiat de piață, am văzut că lingă iapă şi mânz se adunaseră câțiva țărani care discutau aprins. Ne-am apropiat şi noi şi am auzit că țăranul cherchelit îşi vinde mânzul „pentru piele" şi că cere patru ruble. S-au şi găsit cumpărători, dar, la rugăminţile băiatului şi din milă pentru mânzul care urma să fie omorât, i-am oferit țăranului şase ruble şi căluțul a devenit al nostru. Neştiind nimic nici în materie de cai, nici în materie de agricultură, am început să-i întreb pe țărani, în timp ce stăpânul mânzului a dat o fugă ca să mai ia un „întăritor", dată mânzul va supraviețui fără mamă. Părerile erau împărțite: unii mă asigurau că nu, alții îmi dădeau sfaturi cum anume să-l hrănesc şi-mi spuneau că, dacă va fi bine îngrijit, va ieşi din mânz un cal pe cinste. Dealtfel, nu mă mai puteam răzgândi, aşa că ne-am dus acasă, mergând după căruță, cu mânzul alături. In aceeaşi zi i-am comunicat lui Feodor Mihailovici vestea despre cumpărătura noastră şi, ca un făcut, scrisoarea mea a sosit chiar în ziua când Feodor Mihailovici şi-a ținut celebrul său discurs şi când toți cei prezenți la şedință l-au primit pe Feodor Mihailovici cu atâta entuziasm! După ce a citit scrisoarea mea, Feodor Mihailovici, mi-a scris la rândul lui şi în starea de exaltare în care se afla, a adăugat la sfârşit cuvintele: „sărut mân-zulețul", până într-atât simțea nevoia să-şi reverse asupra tuturor sentimentele sale de emoție şi de entuziasm care-i umpleau sufletul!

R

Primele zile au trecut cu bine, căluțul bea până la cinci oale de lapte pe zi, era vesel şi alerga după copii ca un cățel. Pe urmă, însă, lucrurile au început să meargă mai prost. Feodor Mihailovici, care se pricepea la cai, găsi că mânzul are un aer „melancolic" şi trimise după veterinar. Acesta ne-a dat nişte sfaturi, probabil, însă, că era prea târziu, pentru că după trei săptămâni mânzul a murit. Copiii erau disperați, iar eu nu-mi puteam ierta faptul că am cumpărat mânzul. E drept, şi la un alt stăpân lnar fi aşteptat acelaşi sfârşit, numai că eu nu maş mai fi simțit atât de vinovată.

IV

ÎNTOARCEREA LUI FEODOR MIHAILOVICI DE LA MOSCOVA în sfârşit, a venit şi ziua aceea fericită care a pus capăt chinurilor mele. Pe 13 iunie, Feodor Mihailovici s-a întors la Staraia Russa şi era atât de vesel şi de mulțumit cum nu l-am văzut demult. Nu numai că n-a avut nici o criză de epilepsie la Moscova, dar, din cauza surescitării, s-a simțit tot timpul plin de energie. Povestirile lui şi întrebările mele despre cele petrecute la Moscova nu se mai terminau şi câte lucruri interesante -mi-a povestit, lucruri pe care nu le-am întâlnit mai târziu în nici o altă descriere a Sărbătoririi lui Puşkin: Feodor Mihailovici ştia într-un fel aparte să remarce totul şi să rețină în memorie pentru scurt timp amănuntele. Printre altele, Feodor Mihailovici mi-a povestit cum s-a întors la hotel de la ultima şedință de seară (care a încheiat toate festivitățile puşkiniene) teribil de obosit, dar şi teribil de fericit datorită

admirației cu care l-au înconjurat moscoviții, luându-şi rămas bun de la el. Epuizat, Feodor Mihailovici s-a întins să se odihnească, dar mai târziu, în plină noapte, s-a dus din nou la monumentul lui Puşkin. Era o noapte caldă, dar pe stradă nu era aproape nimeni. Când a ajuns trăsura la piața Strastnaia, Feodor Mihailovici a ridicat cu greu uriaşa cunună de lauri care i-a fost înmânată la şedința de dimineață, după discursul pe care l-a ținut, şi a depus-o la picioarele monumentului „marelui său dascăl" şi s-a înclinat până la pământ.

Sincera bucurie la gândul că, în sfârşit, Rusia a înțeles şi a apreciat marea însemnătate a genialului Puşkin şi că i-a înălțat în „inima Rusiei", la Moscova, un monument, mulțumirea că el, care a fost încă din anii adolescenței un admirator entuziast al marelui poet al poporului nostru, a avut posibilitatea prin discursul său să-: şi aducă prinosul adorației sale şi, în sfârşit, încântarea pe care i-au produs-o ovațiile entuziaste ale publicului adresate de data aceasta talentului său, toate acestea la un loc i-au dat „clipe de fericire supremă", după spusele lui. Când îmi povestea despre impresiile sale de atunci, Feodor Mihailovici avea un aer transportat, de parcă ar fi trăit din nou clipele acelea de neuitat.

Feodor Mihailovici mi-a povestit şi despre faptul că a doua zi dimineață, a venit la el Panov, cel mai bun fotograf de atunci din Moscova, care l-a rugat să-i permită să-i facă un portret. Deoarece soțul meu se grăbea să părăsească Moscova, s-a dus imediat cu Panov la atelierul fotografic al acestuia. Impresiile din ajun, atât de memorabile pentru Feodor Mihadlovici, au fost întipărite pe fotografia pe care a realizat-o Panov şi, după părerea mea, este cel mai reuşit portret al său, din toate câte a avut, fiecare redând o altă stare de spirit. In acest portret am recunoscut acea expresie, pe care am remarcat-o adesea pe chipul lui Feodor Mihailovici în clipele sale de bucurie şi de fericire.

Dar n-au trecut decât vreo zece zile şi dispoziția lui Feodor Mihailovici s-a schimbat brusc: de vină au fost ecourile publicate în ziarele pe care le citea zilnic în sala de lectură a stabilimentului balnear. Din ziare şi reviste s-a revărsat asupra lui Feodor Mihailovici o adevărată avalanşă de acuzații, dezminţiri, calomnii şi chiar injurii. Aceiaşi reprezentanți ai literaturii care i-au ascultat cu atâta entuziasm Cuvântul închinat lui Puşkin şi care au fost atât de impresionați, incit l-au aplaudat cu căldură şi s-au dus să-i strângă mâna, aceiaşi oameni parcă şi-ar fi luat dintr-o dată, seama parcă şi-ar fi venit în fire dintr-o hipnoză şi au început să atace şi să-l în-

— Amintiri – c. 1743 jelească pe autorul cuvântării. Când citeşti recenziile vremii la Cuvântul despre Puşkin, te indignează insolența şi desconsiderarea autorilor lor față de Feodor Mihai-lovici, care nu înțelegeau că în articolele lor înjosesc un om de un uriaş talent, care lucrează de treizeci şi cinci de ani în domeniul literaturii şi care şi-a binemeritat stima şi dragostea multor zeci de mii de cititori ruşi.

Trebuie să spun că aceste atacuri nedemne, care îl supărau şi-] jigneau profund pe Feodor Mihailovici, l-au tulburat atât de mult, incit cele două crize de epilepsie presimțite de mine, n-au întârziat să se producă şi au înnegurat pentru două săptămâni mintea lui Feodor Mihailovici. In scrisoarea adresată lui Or. F. Miller, Feodor Mihailovici spunea: „Vezi bine ce-am pătimit, pentru

Cuvântul meu de la Moscova, de la mai toată presa noastră: parcă aş fi comis un furt, o escrocherie sau o delapidare la vreo bancă. Nici chiar Iuhanţev n-a fost în halul ăsta împroşcat cu noroi." 113

Da, multe, prea multe neplăceri a trebuit să îndure Feodor Mihailovici de la confraţii săi întru literatură!

Feodor Mihailovici nu s-a considerat, totuşi, învins şi neavând posibilitatea să răspundă la toate atacurile, a hotărât să aplice acelui om, pe care putea să-l considere un adversar demn de el – este vorba de A. D. Gnadovski, profesor al Universităţii din S.-Petersburg, şi de articolul său Visuri şi realitate (Golos, 1880, nr. 174). Răspunsul său Feodor Mihailovici l-a publicat în unicul număr al Jurnalului unui scriitor pe anul 1880 şi tot acolo şi-a publicat şi Cuvântul despre Puşkin, tipărit iniţial în Mos-kovskie vedomosti şi cerut insistent de cititori. Pentru publicarea acestui număr a trebuit să plec pentru trei zile în capitală. „Jurnalul", cu articolul „Puşkin" şi cu riposta adresată lui Gradovski a avut un succes colosal şi şase mii de exemplare au fost vândute chiar în timpul şederii mele la Petersburg, aşa că a trebuit să comand o

A doua ediţie, de data aceasta într-un tiraj sporit, ediţie ce s-a vândut integral, toamna.

După ce a răspuns criticilor, Feodor Mihailovici s-a mai liniştit întrucâtva şi a încaput să lucreze la finalul romanului Fraţii Karamazov. I-a mai rămas să scrie toată partea a patra a romanului, cam douăzeci de coli de autor, şi trebuia neapărat să termine până în octombrie, deoarece ne gândeiam să publicăm romanul într-o ediţie separată. Ca să poată munci mai comod, am rămas la Sta-raia Russa până la sfârşitul lui septembrie, fapt pe care, dealtfel, nu l-am regretat, deoarece a fost o toamnă minunată.

Când ne-am întors la Petersburg, Feodor Mâhailovici a trebuit să citească la câteva serate literare. Preşedintele de atunci al Fondului literar, V. P. Gaevski, care a asistat la Festivitatea dezvelirii monumentului lui Puşkin şi care a auzit la una din serate cum a citit Feodor Mihailovici poezia lui Puşkin Prorocul, l-a înduplecat pe Feodor Mihailovici să citească aceeaşi poezie la o serată literară în folosul Fondului, în ziua de 19 octombrie, ziua sărbătoririi liceului. Lectura a fost un adevărat triumf pentru Feodor Mihailovici: când a terminat de citit Prorocul, se părea că zidurile Societăţii urbane de Credit se cutremurau de aplauze. Trebuie să recunosc că a fost într-adevăr o recitare de mare clasă, care a lăsat spectatorilor o impresie de neşters. Mi s-a întâmplat să întâlnesc oameni care şi după douăzeci de ani îşi aminteau cât de impresionant citea Feodor Mihailovici această minunată poezie. Aproape la toate lecturile care au urmat în 1880, publicul cerea neapărat ca Feodor Mihailovici să citească Prorocul.

Succesul lecturii literare din 19 octombrie 1880, datorat mai ales, participării lui Feodor Mihailovici, a fost atât de mare, incit preşedintele Fondului literar a hotărât să repete această lectură după o săptămână, pe 26 octombrie. De data aceasta ovaţiile adresate lui Feodor Mihailovici au atins apogeul: publicul aplauda, îl rechema pe Feodor Mihailovici şi-l ruga să mai citească o dată Prorocul, iar mai târziu l-a aşteptat pe scară şi l-a condus cu

aplauze până la ieşire. De astă dată succesul a fost colosal şi Feo-dor Mihailovici a fost profund mişcat de entuziasta manifestare a publicului nostru, destul de rece în general. Fondul literar a organizat o seară literară pe 26 octombrie 1880, tot cu participarea lui Feodor Mihailovici. Au urmat lecturile lui Feodor Mihailovici în folosul studenților Universității din Sankt-Petersburg, pe 30 noiembrie, în folosul Societății de ajutorare a studenților Universității din Petersburg, pe 14 decembrie şi, în sfâr-şit, în folosul azilului Sf. Xenia, în casa contesei Meng-den, pe 22 decembrie. La ultima lectură, în pauză, Feodor Mihailovici a fost invitalt, la dorința împărătesei Măria Feodorovna, în apartamentul ei personal, şi împărăteasa i-a mulțumit pentru participare şi a purtat o lungă discuție cu el.

Participarea la seratele literare îl atrăgea mult pe Feodor Mihailovici, iar ovațiile care-i însoțeau lecturile îi erau dragi şi plăcute, din păcate, însă, îl tulburau mult şi-i răpeau din puteri, care şi aşa îi erau vlăguite.

În ultimele ierni ale vieții sale, inimosul nostru tineret l-a îndrăgit într-un mod deosebit pe Feodor Mihailovici. I se trimiteau mereu invitații la concertele şi balurile organizate în instituțiile de învățământ superior. La aceste concerte Feodor Mihailovici era întotdeauna înconjurat de multă lume; tineretul umbla în grupuri după el, îi punea tot felul de întrebări, la care Feodor Mihailovici trebuia să răspundă aproape cu câte o cuvân-tare; uneori, intra într-o dispută aprinsă cu studenții care îi ascultau cu mult interes replicile. Acest contact viu cu tineretul – care-i iubea şi-i aprecia talentul – îl atrăgea mult pe Feodor Mihailovici; de la aceste discuții, se întorcea întotdeauna foarte obosit fizic, dar plăcut surescitat, şi-mi povestea mie (care stăteam de obicei deoparte, deşi în apropierea lui) amănuntele acestor discuții pline de interes pentru el.

La începutul lui decembrie 1880, a ieşit de sub tipar, într-o ediție separată, romanul Frații Kararnazov, într-un tiraj de trei mii de exemplare. Ediția aceea a avut un succes uriaş şi în câteva zile publicul a cumpărat jumătate din exemplare. Desigur, interesul viu pe care l-a stârnât noul său roman l-a impresionat pe Feodor Mihailovici. Acesta a fost, se poate spune, cel din urmă prilej de bucurie din viața lui, atât de bogată în tot felul de necazuri.

Feodor Mihailovici a citit (un fragment din Suflete moarte). N. Aut.)

Partea a unsprezecea MOARTEA. ÎNMORMÂNTAREA

Prin firea sa, Feodor Mihailovici era un om deosebit de muncitor. Cred că şi dacă ar fi fost bogat şi n-ar fi trebuit să se îngrijească de mijloacele de existență, nici atunci n-ar fi stat degeaba şi şi-ar fi găsit mereu teme pentru neobosita lui muncă literară.

Spre sfârşitul anului 1880, am terminat cu toate datoriile, care ne-au chinuit atâta vreme, şi mai aveam la redacția revistei Russki vestnik nişte bani de primit (în jur de cinci mii de ruble). Deşi nu mai exista o nevoie imperioasă de a începe din nou lucrul, Feodor Mihailovici n-a vrut să se odihnească. A hotărât să editeze din nou Jurnalul unui scriitor, deoarece în anii din urmă, nişte ani tulburi, a acumulat multe gânduri care-l neliniştea, gânduri cu privire la situația politică a Rusiei şi pe care nu le putea expune liber decât în propria sa irevdstă. În afară de asta, marele succes al unicului număr al Jurnalului unui scriitor din 1880 ne-a dat speranța că o reeditare va fi

binevenită pentru un cerc mare de cititori, iar Feodor Mihailovici ținea mult la răspândirea ideilor sale. Intenția lui era să editeze Jurnalul unui scriitor timp de doi ani, iar după aceea să scrie cartea a doua a Fraților Karamazov, unde să reia destinul eroilor din prima carte, dar după un răstimp de douăzeci de ani, aproape în zilele noastre, după ce ar fi trecut prin multe încercări. După relatările şi notițele sale, planul pe care l-a schițat Feodor Mihailovici pentru viitorul său roman, era deosebit de interesant şi putem într-adevăr să regretăm că romanul n-a putut fi realizat.

Anunțul pentru începerea abonamentelor la Jurnalul unui scriitor a avut succes şi spre douăzeci ianuarie am avut în jur de... Abonați.

Feodor Mihailovici a avut întotdeauna bunul obicei de a nu socoti banii de pe abonamente drept banii lui până nu-i va satisface pe abonați, aşa că a deschis la Banca de Stat un cont pe numele său, unde am şi depus banii rezultați de pe abonamente. Datorită acestei împrejurări aveam posibilitatea, la nevoie, să înapoiez imediat abonaților banii pe care ni-i trimiseseră.

În prima jumătate a lunii ianuarie, Feodor Mihailovici s-a simțit excelent, i-a vizitat pe cunoscuți şi a acceptat chiar să joace într-un spectacol de familie, care trebuia să aibă loc la contesa S. A. Tolstaia la începutul lunii următoare. Era vorba de reprezentarea a două, trei scene din trilogia contelui A. K. Tolstoi şi Feodor Mihailovici urma să joace rolul schimnicului din Moartea lui Ioann cel Groaznic.

Crizele: de epilepsie nu l-au mai chinuit de trei luni de zile şi înfățişarea lui veselă şi vioaie ne dădea speranțe că iarna va trece cu bine. De la mijlocul lui ianuarie, Feodor Mihailovici a început să lucreze la numărul din ianuarie al Jurnalului unui scriitor, în care ar fi vrut să-şi expună gândurile şi dorințele în legătură cu Zemski sobor. Tema articolului era de aşa natură, încât exista riscul ca cenzura să nu-l aprobe şi asta îl neliniştea mult pe Feodor Mihailovici. De aceste griji ale lui Feodor Mihailovici a aflat, prin contesa S. A. Tolstaia, Nikolai Sawici Abaza, care tocmai fusese numit preşedinte al comitetului de cenzură şi care a cerut să i se transmită lui Feodor Mihailovici că n-are motive să se neliniştească, deoarece el însuşi, Abaza, va fi cenzorul articolului. Pe 25 ianuarie, articolul a fost predat la tipografie pentru cules, aşa că n-a mai rămas decât să-i facem corectura, să-l înaintăm cenzorului şi să-l tipărim, astfel, încât Jurnalul să poată ieşi în ultima zi a lunii.

Pe 25 ianuarie a fost duminică şi am primit multe vizite. A venit profesorul Or. F. Miller, care l-a rugat să citească pe 29 ianuarie, ziua morții lui Puşkin, la o seOmisiune în manuscris (N. Red. Ruse).

Rată literară dată în folosul studenților. Neştiind care va fi soarta articolului său despre Zemski sobor şi dacă nu va trebui cumva să fie înlocuit cu un altul, Feodor Mihai-lovici a refuzat la început să participe la serată, dar apoi a acceptat. După cum au remarcat toți oaspeții noştri, Feodor Mihailovici era pe deplin sănătos şi vesel şi nimic nu prevestea cele ce s-au petrecut după numai câte-va ore.

A doua zi, pe 26 ianuarie, Feodor Mihailovici se sculă, ca de obicei, la unu, şi când am venit în cabinetul lui, mi-a spus -că noaptea i s-a întâmplat un mic incident: i-a căzut tocul pe jos şi s-a rostogolit sub etajeră (iar Feodor

Mihailovici ținea mult la tocul acela, deoarece îi servea, în afară de scris, şi la umplerea ţigărilor) şi ca să-şi scoată tocul, a dat la o parte etajera. Probabil că etajera era grea şi Feodor Mihailovici a făcut un efort, care i-a pricinuit ruperea unei artere pulmonare şi o hemoragie pe gură, dar deoarece aceasta n-a fost prea puternică, el nu i-a acordat nici o importanță şi nici măcar n-a considerat necesar să mă trezească în toiul nopții. M-am alarmat teribil şi l-am trimis pe Piotr, băiatul care lucra la noi, la doctorul I. B. Von Bretzel, medicul curant, cu rugămintea de a veni imediat. Din nefericire, doctorul plecase la bolnavi şi nu putea veni decât după ora cinci.

Feodor Mihailovici era absolut liniştit, vorbea şi glumea cu copiii şi se apucă să citească Novoie vremea. Pe la ora trei ne vizită un domn, un om foarte de treabă şi pe care soțul meu îl simpatiza, care avea, însă, un mare cusur – se certa teribil întotdeauna. Au început să discute despre articolul din viitorul număr al Jurnalului, interlocutorul se apucă să demonstreze nu ştiu ce, Feodor Mihailovici, oarecum surescitat de hemoragia de peste noapte, îi replică şi se porni o dispută încinsă. Încercările mele de a-i opri n-au avut succes, deşi i-am spus de două ori oaspetelui că Feodor Mihailovici nu se simte prea bine şi că-i face rău să vorbească mult şi tare. În sfârşit, pe la cinci, musafirul a plecat şi ne pregăteam să ne aşezăm la masă, când, brusc, Feodor Mihailovici se lăsă pe divanul său şi după câteva minute am văzut. Spre groaza mea, că bărbia soțului meu se umpluse de sânge, care se prelingea în şuviță subțire pe barba lui.

Am strigat şi la chemarea mea au venit în fugă copiii şi servitorii. Feodor Mihailovici, însă, nu era speriat, dimpotrivă, ne ruga, pe mine şi pe copii, care începuseră să plângă, să ne liniştim, i-a dus pe copii la birou şi le-a arătat numărul recent din revista Strekoza, unde era o caricatură cu doi pescari, oare se încurcaseră în năvod şi căzuseră în apă. Le-a şi citit copiilor poezia şi a făcut-o atât de amuzant, încât copiii s-au liniştit. A mai trecut în liniște aproape o oră până să vină doctorul după care am trimişi din nou. Când acesta a început să-l examineze pe bolnav şi să-i ciocănească pieptul, hemoragia s-a repetat atât de puternic, că Feodor Mihailovici şi-a pierdut cunoştința. Când şi-a revenit, primele cuvinte pe care mi le-a spus au fost:

— Ania, te rog, cheamă imediat preotul, vreau să mă spovedesc şi să mă împărtăşesc.

Deşi doctorul ne asigurase că pericolul nu e mare, ca să-l liniştesc pe bolnav i-am satisfăcut rugămintea. Locuiam pe lângă biserica Vladimirskaia şi preotul Megorski, pe care l-am invitat, a venit după o jumătate de ceas. Feodor Mihailovici l-a primit liniştit şi binevoitor, s-a spovedit îndelung şi s-a împărtăşit. După ce a plecat preotul, am intrat cu copiii în cabinet, pentru a-l felicita pe Feodor Mihailovici cu prilejul primirii sfintelor taine. El ne-a binecuvântat şi ne-a cerut să trăim în pace, sa ne iubim unul pe altul, iar copiilor să mă iubească şi să aibă grijă de mine. După ce i-a rugat pe copii să plece, mi-a mulțumit pentru fericirea pe care i-am dăruit-o şi m-a rugat să-l iert dacă rana supărat cu ceva. Stăteam mai mult moartă decât vie şi naveam putere să-i răspund nimic. Intră doctorul, îl culcă pe bolnav pe divan, îi interzise să se mişte şi să vorbească, şi-mi ceru imediat să trimit după alți doi

medici; unul era un cunoscut de-al său, A. A. Pfeifer, iar celălalt era profesorul D. I. Koşlakov pe care soţul meu îl consulta uneori. Koşlakov, care a înţeles din bileţelul doctorului von Bretzel că starea bolnavului e gravă, a venit imediat. De data aceasta bolnavul n-a mai fost deranjat pentru un nou examen şi Koşlakov îşi exprimă părerea că, întrucât a curs relativ puţin sânge (cam două pahare în cele trei hemoragii), există şansa să se formeze un „dop" şi atunci va începe procesul de vindecare. Doctorul von Bretzel a petrecut toată noaptea Ungă patul lui Feodor Mihadlovici, care, după cât se părea, dormea liniştit. Spre dimineaţă am adormit şi eu.

Toată ziua de 27 ianuarie a trecut în linişte: hemoragia nu s-a mai repetat, Feodor Mihailovici părea liniştit, li revenise buna dispoziţie, m-a rugat să-i chem pe copii şi chiar a vorbit cu ei în şoaptă. In timpul zilei a început să se agite pentru Jurnal, a venit paginatorul de la tipografia lui Suvorin şi a adus ultima corectură. Erau şapte rânduri în plus care trebuiau scoase pentru ca materialul să încapă în două coli de tipar. Feodor Mihailovici se alarmă, dar i-am propus să scoatem câteva rânduri de la începutul articolului şi soţul meu acceptă. L-am reţinut pe paginator pentru o jumătate de oră şi după două corecturi făcute de mine, pe care i le-am citit lui Feodor Mihailovici, lucrurile s-au aranjat. Aflând de la paginator că revista a fost trimisă în şpalt lui N. S. Abaza şi că acesta i-a dat drumul, Feodor Mihailovici s-a liniştit.

Între timp, vestea gravei îmbolnăviri a lui Feodor Mihailovici se răspândise în oraş şi de pe la ora două începu să sune mereu clopoţelul de la uşă, pe care a trebuit, în cele din urmă, să-l legăm: veneau cunoscuţi şi necunoscuţi să se intereseze de sănătatea lui, se aduceau scrisori de simpatie, veneau telegrame. Accesul la bolnav era interzis şi eu ieşeam doar pentru două-trei minute ca să comunic cunoscuţilor în ce stare se găseşte. Feodor Mihailovici era extrem de mulţumit de această atenţie şi simpatie generală, îmi punea întrebări în şoaptă şi chiar îmi dictă câteva cuvinte de răspuns la o scrisoare deosebit de caldă. A venit profesorul Koşlakov, a găsit că starea bolnavului s-a ameliorat mult şi i-a dat speranţă bolnavului că după o săptămână va putea să se dea jos din pat şi că după alte două săptămâni se va întrema cu totul. I-a spus bolnavului să doarmă câit se poate mai mult, aşa că ne-am culcat cu toţii destul de devreme. Deoarece noaptea precedentă am moţăit în fotoliu, pentru noaptea asta mi s-a aşternut o saltea pe jos, lingă divanul lui Feodor Mihailovici, ca să-i fie mai uşor să mă cheme. Obosită de noaptea nedormită şi de agitaţia de peste zi, am adormit imediat. Noaptea m-am sculat de câteva ori şi la lumina veiozei am văzut că dragul meu bolnav doarme liniştit. M-am trezit pe la şapte dimineaţa, şi mi-am dat seama că soţul meu se uită la mine.

— Cum te simţi, dragule? L-am întrebat, aplecându-mă spre el.

— Ştii, Ania, îmi spuse Feodor Mihailovici aproape în şoaptă, nu dorm de trei ore şi mă tot gândesc, dar abia acum mi-am dat limpede seama că am să mor astăzi.

— Dragul rneu, ce gânduri sunt astea? Îi spuneam eu, cuprinsă de o nelinişte îngrozitoare. Doar te simţi mai bine acum, sângele nu mai curge, probabil că s-a format un „dop", cum spunea Koşlakov. Pentru numele lui

Dumnezeu, nu te mai chinui cu asemenea gânduri, o să mai trăieşti, te rog să mă crezi!

— Nu, ştiu că astăzi trebuie să mor. Aprinde lumî-narea, Ania, şi dăi Evanghelia.

Era Evanghelia care-i fusese dăruită lui Feodor Mihailovici la Tobolsk (când pleca la ocnă) de soțiile decembriştilor (P. E. Annenkov, fiica ei Olga Ivanovna, N. D. Mu-raviova-Apostol, Fonvizina). Ele lnau convins pe supraveghetorul închisorii să le permită să se vadă cu condamnații politici, care veniseră atunci, au petrecut o oră cu ei şi „i-au binecuvântat pentru drumul lor lung şi au dăruit fiecăruia dintre ei câte o Evanghelie, singura carte permisă în închisoare". Feodor Mihailovici nu s-a despărțit de cartea asta sfântă în toți cei patru ani pe care i-a petrecut la ocnă. Mai târziu, era pusă întotdeauna la vedere, pe masa de lucru a soțului meu, şi adesea, când se gândea la ceva sau era cuprins de o îndoială, deschidea la întâmplare Evanghelia şi citea ceea ce era tipărit pe prima pagină (din stânga). Şi acum Feodor Mihailovici a vrut să-şi verifice îndoielile cu Evanghelia. Deschise chiar el cartea sfântă şi mă rugă să citesc.

Oameni de demult, Jurnalul unui scriitor, 1873. (N. Aut.)

Cartea s-a deschis la Evanghelia după Matei, v. 14-15: „Ioann însă îl oprea, zicând: Eu am trebuință să fiu botezat de Tine, şi Tu vii la mine? Şi răspunzând. Isus a zis către el: Nu Mă opri, că aşa se cuvine nouă să împlinim marele adevăr".

— Auzi – „nu Mă opri", înseamnă că am să mor, spuse soțul meu şi închise cartea.

Nu mi-am putut opri lacrimile. Feodor Mihailovici începu să mă liniştească, îmi spunea vorbe pline de tandrețe, îmi mulțumea pentru viața fericită pe care a trăit-o alături de mine. Îmi încredința copiii, îmi spunea că are încredere în mine şi că speră că am eă-i iubesc mereu şi că am să am grijă de ei. Apoi mi-a spus. Cuvintele pe care puțini soți pot să le spună soțiilor lor după o căsnicie de paisprezece ani:

— Ține minte, Ania, te-am iubit întotdeauna cu pasiune şi nu te-am înşelat niciodată, nici măcar în gând!

Am fost emoționată până în adâncul sufletului de cuvintele sale, dar şi îngrozitor de alarmată de teamă ca emoția să nu-i facă răU. Li imploram să nu se gândească la moarte, să nu ne întristeze cu îndoielile sale, îl rugam să se odihnească, să doarmă. Soțul meu mă ascultă, încetă să mai vorbească, dar după aerul său împăcat cu toate

Ne-am permis să înlocuim din versiunea românească a Evangheliei după Matei (Biblia sau Sfânta Scriptură, Bucureşti, 1968) cuvintele „lasă acum" cu cuvintele „nu Mă opri" pentru a fi în consens cu citatul evanghelic din textul Amintirilor. (N. Tr.)

În Evanghelia editată în cel de al treilea deceniu al secolului trecut e scris „nu Mă opri", în edițiile mai noi s-a înlocuit cu cuvântul „lasă". Acesta este locul care în edițiile ulterioare ale Evangheliei este expus cu următoarele cuvinte „Ioan însă îl oprea, zicând: Eu am trebuință sa fiu botezat de Tine, şi Tu vii la

mine? Şi răspunzând, Isus a zis către el: Lasă acum, că aşa se cuvine nouă să împlinim marele adevăr.”

Cuvintele Evangheliei, revelate lui Feodor Mihailovici în ziua morţii sale, au avut un sens şi o însemnătate profundă pentru viaţa noastră. Chiar dacă soţul meu s-ar fi întremat pentru un timp, însănătoşirea lui ar fi fost de scurtă durată: ştirea despre crima din 1 martielu, l-ar fi zguduit, fără îndoială profund, pe el care îl diviniza pe ţarul eliberator al ţăranilor şi fără îndoială artera abia vindecată ar fi plesnit din nou şi Feoera limpede că gândul morţii nu-l părăsise şi că trecerea într-o altă lume nu-l speria.

Pe la nouă dimineaţa, Feodor Mihailovici adormi liniştit, ţinându-mă în continuare de mână. Stăteam fără să mă mişc, de teamă să nu-l trezesc. La unsprezece, însă, soţul meu se trezi brusc, se ridică puţin de pe pernă şi hemoragia reîncepu. Eram disperată, deşi mă străduiam din toate puterile să par calmă şi-l încredinţam pe bolnav că n-a curs mult sânge şi că, probabil, ca şi acum două zile se va forma un „dop”. La cuvintele mele liniştitoare, Feodor Mihailovici doar clătină trist din cap, convins parcă întru totul că prevestirea morţii se va realiza chiar în aceeaşi zi.

În timpul zilei, au început eă vină din nou rudele, cunoscuţii, necunoscuţii, au început să curgă din nou scrisori şi telegrame. A venit fiul vitreg al lui Feodor Mihailovici, pe care l-am înştiinţat în ajun, printr-o scrisoare, despre îmbolnăvirea soţului meu. Pavel Alexandrovici a vrut neapărat să intre la bolnav, doctorul, însă, nu l-a lăsat. Feodor Mihailovici l-a zărit, s-a tulburat şi mi-a spus: „Nu-l lăsa, Ania, să intre la mine, o să mă indispună”.

Intre timp, P. A. Isaev se agita mult şi spunea tuturor celor veniţi să se intereseze de starea lui Feodor Mihaidor Mihailovici ar fi murit. Desigur, moartea lui, chiar şi într-o vreme tulbure, ar fi produs o mare impresie, dar nu o impresie atât de covârşitoare cum a produs-o atunci: întreaga stare de spirit a societăţii s-ar fi aflat prea mult sub imperiul gândurilor despre atentat şi despre complicaţiile ce se ivesc într-un moment atât de tragic în viaţa statului. În ianuarie 1881, când viaţa ţării părea a decurge liniştit, moartea soţului meu a fost „un eveniment social”: au deplâns-o oamenii cu cele mai diverse convingeri politice, din cele mai diferite pături sociale. Neobişnuita solemnitate a procesiunii şi a înmormântării lui Feodor Mihailovici a atras o mare masă de cititori şi de admiratori din rândul oamenilor indiferenţi faţă de literatura rusă şi astfel ideile soţului meu au căpătat o răspândire mult mai mare şi o apreciere demnă de talentul său.

După moartea generosului ţar-eliberator, se prea poate ca nici familia noastră să nu se fi bucurat de generozitatea imperială, iar această generozitate a înfăptuit visul dintotdeauna al soţului meu – ca ai noştri copii să-şi facă studiile şi să poată deveni mai târziu slujitori folositori ai ţarului şi ai ţării. (N. Aut.) lovici, că „tata” nu şi-a făcut testamentul şi că trebuie adus un notar, ca Feodor Mihailovici să poată da personal dispoziţii privitoare la averea lui. Profesorul Koşlakov, venit să viziteze bolnavul, aflând de la fiul vitreg intenţia acestuia de a aduce un notar, s-a împotrivit categoric, spunând că bolnavul trebuie cruţat, că o asemenea întrevedere ar cere bolnavului să dea dispoziţii şi

explicații, şi nu ar putea deeât să-i întărească convingerea că va muri în curând, iar în starea lui orice emoție poate să-l omoare.

În fond, testamentul nici nu era necesar: Feodor Mihailovici mi-a dăruit încă în 1873 drepturile asupra lucrărilor sale. In afara celor cinci mii de ruble, rămase la redacția revistei Russki vestnik, Feodor Mihailovici nu mai avea nimic, iar moştenitorii acestei mici sume eram noi, adică copiii şi cu mine.

Toată ziua nu m-am depărtat nici pentru o clipă de soțul meu; el mă ținea de mână şi-mi spunea în şoaptă: „Sărmana... Scumpa mea... Cu ce te las... Biata de tine, ce viață grea te aşteaptă!"

Eu îl linişteam, îl mângâiam cu speranța însănătoşirii, dar era limpede că el însuşi nu avea această speranță şi că-l chinuia gândul că-şi lasă familia aproape fără mijloace de existență. Pentru că cele patru-einci mii care se păstrau la redacția revistei Russki vestnik reprezentau singura noastră avere.

De câteva ori îmi spuse în şoaptă: „Cheamă-i pe copii". Eu îi chemam, soțul meu le întindea obrazul, ei îl sărutau şi, la dispoziția doctorului, ieşeau imediat din cameră, iar Feodor Mihailovici îi petrecea cu o privire tristă. Cam cu două ore înainte de a muri, când au venit copiii la chemarea lui, Feodor Mihailovici a spus ca Evanghelia lui să fie dată fiului nostru Fedea.

În cursul zilei s-au perindat pe la noi o mulțime de oameni, dintre cei mai diferiți, la care nici n-am ieşit. A venit Apollon Nikolaeviei Maikov şi a vorbit un timp cu Feodor Mihailovici, oare-i răspundea în şoaptă.

În jurul orei şapte, s-a adunat la noi o mulțime de lume în salon şi în sufragerie şi-l aşteptau pe Koşlakov,. Care ne vizita la acea oră. Deodată, fără vreo cauză aparentă, Feodor Mihailovici tresări, se ridică puțin de pe divan şi o şuviță de sânge îi înroşi fața. Asm început să-i dăm bucățele de gheață, hemoragia, însă, nu se oprea. Cam atunci a venit din nou Maikov cu soția şi buna Anna Ivanovna a hotărât să se ducă după doctorul N. P. Cerepnin. Feodor Mihailovici era fără cunoştință, copiii şi cu mine stăteam în genunchi la căpătâiul lui şi plângeam, abținându-ne din toate puterile să izbucnim în hohote de plâns, deoarece doctorul ne prevenise că auzul este ultimul simț care-l părăseşte pe om şi orice tulburare a liniştii poate să întârzie agonia şi să prelungească suferințele muribundului. Îl țineam pe soțul meu de mână şi simțeam cum pulsul îi slăbeşte tot mai mult. La ora opt şi treizeci şi opt de minute seara Feodor Mihailovici a trecut în eternitate. Doctorul N. P. Cerepnin a putut doar să surprindă ultimele bătăi ale inimii.

Când totul s-a sfârşit, eu şi copiii mei ne-am dat frâu liber durerii: am plâns, am plâns în hohote, spuneam nu ştiu ce cuvinte, sărutam fața şi mâinile, calde încă, ale scumpului nostru decedat; de toate acestea îmi amintesc vag, ştiu, însă, că un lucru l-am înțeles – că din clipa aceea s-a terminat viața mea personală, plină de o ne-sfârşită fericire, şi că sufleteşte am rămas singură pentru totdeauna. Pentru mine, oare lam iubit atât de profund şi de fierbinte pe soțul meu şi oare eram atât de mândră de dragostea, prietenia şi stima acestui om rar iprin marile sale calități morale, pierderea lui era de neînlocuit. În clipele acelea, într-adevăr îngrozitoare, ale despărțirii, mi se părea că nu voi supraviețui morții soțului meu, că inima nu-mi va rezista (atât de tare bătea în piept) sau -că am să-mi pierd mințile.

Desigur, aproape orice om a suferit în decursul vieții pierderea unor ființe dragi şi apropiate şi durerea profundă a despărțirii este de înțeles. Dar în cele mai multe cazuri, în aceste clipe de neuitat oamenii îşi trăiau durerea în familie, înconjurați de cei dragi şi apropiați şi puteau să-şi exprime sentimentele care-i tulburau fără

Cineva dintre cei care au fost atunci (mi se pare că Mar-kevici) a notat clipa exactă a morții. (N. Aut.)

N. P. Cerepnin îmi spunea cu mulți ani mai târziu că păstrează stetoscopul de atunci ca pe o relicvă. (N. Aut.) jenă şi fără rețineri. N-am avut parte de această mare mângâiere: scumpul meu soț a murit în prezența unei mulțimi de oameni, unii dintre ei nutreau față de el sentimente profunde, alții, însă, erau absolut indiferenți şi față de el şi față de nesfârşita durere a familiei noastre, văduvite. Ca să-mi sporească parcă suferința, printre cei prezenți s-a aflat şi scriitorul Bol. M. Markevici, care nu ne vizitase niciodată şi care a venit atunci la rugămintea contesei S. A. Tolstaia, pentru a afla ce spune doctorul despre starea lui Feodor Mihailovici. Cunoscându-l pe Markevici, am fost convinsă că nu se va abține şi va descrie într-un articol ultimele clipe ale soțului meu şi mi-a părut într-adevăr rău că moartea ființei celei mai dragi nu s-a petrecut în linişte, în mijlocul celor cu adevărat devotați. Temerile mele s-au adeverit: a doua zi am aflat cu mâh-nire că Markevici a trimis la Moskovskie vedomosti o descriere „artistică" a tristului eveniment. După două, trei zile am citit şi eu articolul (Moskovskie vedomostI. Nr. 32) şi n-am recunoscut multe din faptele cuprinse acolo. Nu mi-am recunoscut nici cuvintele pe oare, chipurile, le-aş fi spus în acele clipe nesfârşit de triste, atât de puțin corespundeau ele firii mele, ca şi stării mele sufleteşti de atunci.

Dar Domnul cel milostiv mi-a trimis şi o mângâiere: în seara aceea de durere, în jurul orei zece, a venit fratele meu Ivan Grigorievici Snitkin. Venise de la țară la Moscova pentru nişte treburi şi chiar când se pregătea să plece acasă, i-a dat prin gând deodată, fără nici un motiv anume, să vină până la Petersburg, să ne vadă. A citit, e drept, într-un ziar despre îmbolnăvirea lui Feodor Mihailovici, dar n-a acordat prea mare importanță ştirii, crezând că a avut loc o dublă criză de epilepsie, prin care trecea uneori soțul meu. Trenul a întârziat şi fratele meu şi-a reținut o cameră la hotel, urmând să ne viziteze seara. Când a ajuns la intrarea casei noastre, a remarcat cu uimire că toate ferestrele apartamentului nostru erau puternic luminate, iar lângă poartă stăteau doi, trei indivizi suspecți, îmbrăcați cu sumane lungi. Unul dintre indivizi a fugit pe scări după fratele meu şi a început să-i spună în şoaptă:

— Domnule, fiți bun, vă rog, faceți în aşa fel ca să primesc eu comanda, vă rog frumos…

— Ce anume, ce comandă? Întrebă fratele meu care nu pricepea nimic.

— Noi suntem cu coşciugele, de la antrepenorul cutare, e vorba de comanda unui coşciug.

— Dar cine a murit aici? Întrebă maşinal Ivan Grigorievici.

— Nu ştiu ce scriitor, am uitat cum îl cheamă, mi-a spus portarul…

Fratelui meu, după cum mi-a spus mai târziu, i-a înghețat sângele în vine, a fugit pe scări şi a dat buzna în antreul deschis, în care erau câțiva

oameni. După ce şi-a aruncat şuba, s-a grăbit să se ducă în cabinet, unde se răcea încet pe divan trupul lui Feodor Mihailovici.

Eu stăteam în genunchi lângă divan şi când l-am văzut intrând pe fratele meu, m-am aruncat plângând în întâmpinarea lui. Ne-am îmbrăţişat cu putere şi l-am întrebat: „De la cine ai aflat, Vanea, că a murit Feodor Mihailovici?" uitând cu totul că fratele meu nu locuieşte la Petersburg, că se afla cu treburi la Moscova şi că nu putea să afle şi să vină atât de repede. Am fost, probabil, atât de năucită de durere şi de moartea neaşteptată a lui Feodor Mihailovici (abia în ajun încă prof. Koşlakov mi-a insuflat o speranță fermă în însănătoşirea soțului meu), încât am pierdut orice capacitate de a judeca limpede.

Socotesc că sosirea fratelui meu într-o clipă atât de tristă a fost o dovadă a milei cereşti: nu mai spun că prezența fratelui iubit, a sincerului meu prieten, a constituit o oarecare mângâiere pentru mine, dar aveam, în sfârşit, lângă mine un om apropiat şi devotat, căruia puteam să-i cer un sfat şi să-i încredințez toate acele griji mărunte, dar numeroase, legate de înmormântare. Mulțumită fratelui meu am fost, eliberată de toate aceste treburi şi scutită de multe lucruri neplăcute şi grele în zilele acelea de tristețe.

Scara de 28 ianuarie, ca şi următoarele patru zile (29 ianuarie-1 februarie) mi-au rămas întipărite în minte ca un coşmar copleşitor. Multe din cele întâmplate se conturează limpede în mintea mea, multe, însă, mi-au dispărut cu totul din amintire, iar multe lucruri le ştiu

— Amintiri – c. 1743 numai din povestirile altora. Țin minte, de pildă, că în aceeaşi seară, la douăsprezece, a venit la noi A. S. Su-vorin, extrem de mâhnit de moartea soțului meu, pe eare-l iubea şi-l stima mult. Vizita sa de seară Suvorin a descris-o în Novoie vremea.

Pe la unu noaptea, toate pregătirile necesare au fost terminate şi scumpul nostru răposat odihnea pe catafalc, în mijlocul cabinetului său. La căpătâiul lui stătea o etajeră cu o icoană şi o candelă aprinsă. Chipul îi era liniştit şi aveai impresia că doarme şi zânibeşte prin vis unui „mare adevăr" pe care l-a descoperit.

Pe la miezul nopții, toți străinii au plecat. Mi-am culcat copiii, oare au plâns toată seara, îndurerați de moartea tatălui lor, şi noi trei (mama, fratele şi cu mine) am putut să stăm în linişte lângă trupul celui adormit întru Domnul. Cu un sentiment de împăcare îmi aduc aminte de această ultimă noapte, când scumpul meu soț a mai aparținut familiei sale şi am mai putut, fără martori, fără jenă şi fără rețineri, să-mi manifest durerea, să plâng în voie, să mă rog fierbinte pentru mântuirea sufletului celui răposat şi să-i cer iertare răposatului pentru acele mici necazuri, inevitabile într-o viață de familie, pe care poate, fără să-mi dau seama, i le-am pricinuit, lui, omului pe care l-am iubit atât de profund.

Fratele meu a stat cu mine lingă sicriu până la patru dimineața când cu greu m-a convins să mă duc să mă culc, spunându-mi că trebuie să-mi refac forțele pentru inevitabilele emoții din ziua următoare.

Pe 29 ianuarie, în jurul orei unsprezece, a venit la mine un domn, cu o înfățişare foarte respectabilă, din partea ministrului de interne de atunci,

contele Leris-Me-likov. După ce mi-a transmis din partea contelui condoleanțe pentru pierderea suferită, funcționarul mi-a spus că i s-a încredințat să-mi transmită o sumă de bani pentru înmormântarea răposatului meu soț. Nu ştiu despre ce sumă de bani a fost vorba, dar njam vrut s-o primesc. Ştiam, desigur, că în toate ministerele există obiceiul de a se acorda familiei un ajutor de înmormântare şi că ajutorul acesta nu este considerat de nimeni drept o jignire. Eu, însă, m-am simțit aproape jignită de această propunere. L-am rugat pe funcționar să-i mulțumească contelui Loris-Melikov pentru ajutorul oferit, dar am declarat că nu pot să-l primesc, deoarece socotesc că este datoria mea morală să-i fac înmormântarea soțului meu cu banii câştigați de el. In afară de asta, funcționarul m-a anunțat din partea contelui, că copiii mei vor fi primiți pe socoteala statului în acele instituții de învățământ pe care le voi dori eu ca ei să le urmeze. L-am rugat pe funcționar să-i transmită contelui sincera mea recunoştință pentru propunerea lui generoasă, dar chiar atunci luasem hotărârea în sinea mea să-mi cresc copiii prin munca tatălui lor, iar mai târziu prin munca mea şi nu pe banii statului. Spre marea mea bucurie, am izbutit să îndeplinesc obligația pe care mi-am asumat-o şi copiii mei au fost educați pe banii pe care i-am câştigat de la editarea operelor complete ale tatălui lor. Sunt profund convinsă că, refuzând ajutorul de înmormântare, ca şi ajutorul pentru educarea copiilor, am procedat aşa cum ar fi procedat neuitatul meu soț.

De la ora unsprezece, după ee-au aflat din ziare de moartea lui Feodor Mihailovici, au început să vină cunoscuți şi necunoscuți să se roage la sicriul lui şi s-a adunat atât de multă lume, că în curând toate cele cinci camere au fost ticsite de oameni fără număr, iar când a venit timpul parastasului eu şi cu copiii abia am reuşit să răzbim prin mulțime până la sicriu.

Pentru slujba de parastas l-am invitat pe preotul..., duhovnicul soțului meu, şi tot atunci, în prima zi, au venit coriştii de la biserica Vladimirskaia. In ultimele două zile la principalele slujbe de parastas, care erau anunțate în presă, (la ora unu ziua şi la ora opt seara) venea, din proprie inițiativă şi cu acordul starostelui, corul complet al soborului Isakievski, condus de E. V. Bogdanovici. Dar, în afara slujbelor de parastas fixate de mine, mai veneau în fiecare zi două, trei delegații din partea diverselor instituții cu preotul şi coriştii bisericii lor şi mă rugau să le permit să facă slujba de parastas la sicriul răposatului scriitor. Mi-amintesc de delegația din partea şcolii de ofițeri de marină, preotul căreia, păOmisiune în manuscris (N. Red. Ruse).

Rintele protoiereu, a făcut o slujbă foarte frumoasă, cu participarea unui excelent cor.

Nu voi înşira numele persoanelor care au venit la parastasele de la sicriul soțului meu. Au venit toți reprezentanții de seamă ai literaturii ruse, care țineau la Feodor Mihailovici şi care-i apreciau talentul; au fost şi oameni care i-au fost direct duşmănoşi şi care, aflând de moartea lui, au înțeles ce pierdere a suferit literatura rusă, şi au vrut să-şi dea tributul de respect unuia dintre cei mai nobili reprezentanți ai ei. La unul din parastasele de seară a asistat şi marele duce Dmitri Konstantinovici, tânăr pe atunci, cu educatorul Hău, fapt care i-a surprins plăcut pe cei prezenți.

În cursul zilei de 29 ianuarie multă lume mă întreba unde va fi îngropat Feodor Mihailovici. Ținând minte că la înmormântarea lui Nekrasov lui Feodor Mihailovici i-a plăcut cimitirul mănăstirii Novodevici, am hotărât să-l înmormântez acolo. L-am rugat pe cumnatul meu, P. Gr. Svatkovki, să se înțeleagă în privința mormântului, iar alegerea locului i-am încredințat-o fiicei mele Lilia şi am trimis-o împreună cu cumnatul meu la Novodeviei, cu gândul oa fata să se mai plimbe puțin prin oraş şi să respire aer curat. (Sărmanii mei copii! Toate cele trei zile până la înmormântare au stat acasă, în camerele ticsite de lume, au asistat la toate parastasele, iar fiica mea Lilia împărțea admiratoarelor talentului tatălui ei flori din jerbele puse pe pieptul lui.)

În timpul cât cei doi au fost plecați la Novodevici, a venit Viss. Viss. Komarov, redactorul ziarului Sankt-Pe-tersburgskie vedomosti. Mi-a spus că a venit din partea Lavrei Alexandro-Nevskaia, care-mi propune să aleg orice loc din cimitirele ei pentru odihna veşnică a soțului meu. „Lavra, îmi spunea V. V. Komarov, vă roagă să primiți locul gratuit, îmi spunea V. V. Komarov, şi va socoti drept o cinste, dacă rămăşițele pământeşti ale scriitorului Dostoievski, un apărător atât de fervent al credinței ortodoxe, vor odihni între zidurile Lavrei." Propunerea făcută de Lavra Alexandro-Nevskaia ne onora, şi-mi părea sincer rău s-o refuz. Era posibil, însă, ca locul de veci să fi fost între timp cumpărat de P. Gr. Svatkovski la mănăstirea Novodevici. Nu ştiam ce hotărâre să iau şi ce răspuns să-i dau lui V. V. Komarov. Din fericirer cumnatul s-a întors între timp şi mi-a spus că starețа mănăstirii i-a făcut unele greutăți cu privire la locul ales de fiica mea şi că din pricina asta cumpărarea locului de veci s-a amânat pentru a doua zi. Am fost foarte mulțumită, având în vedere propunerea Lavrei de a-mi alege un loc de veci pe oricare dintre cimitirele ei, aşa că l-am rugat pe V. V. Komarov să aleagă un loc în cimitirul Tih-vinskoce, mai aproape de mormintele lui Karamzin şi Ju-kovski, la operele cărora Feodor Mihailovici ținea atât de mult. Printr-o întâmplare fericită s-a găsit un loc liber chiar lângă mormântul poetului Jukovski şi acesta a fost. Locul ales pentru veşnica odihnă a neuitatului meu soț.

Pe 30 ianuarie, a venit la parastasul de la prânz hof-meisterul N. S. Abaza şi mi-a transmis din partea ministrului finanțelor o scrisoare în care „drept recunoştință pentru serviciile care le-a adus soțul meu literaturii ruse" ni se fixa, mie şi copiilor, de către împărat, o pensie anuală de două mii de ruble. După ce am citit scrisoarea şi i-am mulțumit călduros lui N. S. Abaza pentru vestea cea bună, am intrat imediat în cabinetul soțului meu ca să-l bucur cu vestea că de acum încolo viitorul nostru este asigurat şi numai când am intrat în camera unde odihnea trupul său, mi-aim amintit că nu mai e printre cei vii şi am început să plâng cu lacrimi amare. (Trebuie să. Spun că cel puțin două luni după moartea lui Feodor Mihailovici mintea mea refuza ideea morții sale: dacă eram plecată pe undeva, mă grăbeam acasă ca să nu-l fac să aştepte cu masa, ba cumpăram dulciuri pentru el, ba, auzind vreo ştire, mă gândeam că trebuie s-o comunic imediat şi soțului meu. Desigur, după o clipă îmi aduceam aminte că a murit şi-mi venea nespus de greu.)

Mărturisesc că-mi aduc aminte cu strângere de inimă de cele două zile cât trupul neuitatului meu soț s-a aflat în casa noastră. Lucrul cel mai

chinuitor a fost că locuința noastră era tot timpul plină de străini: un şuvoi compact de oameni venea dinspre intrarea principală, un altul prin intrarea de servici trecea prin toate camerele noastre şi se oprea în cabinet, unde aerul ajunsese atât de greu, lipsit de oxigen, încât se stingeau candela şi luminările mari din jurul catafalcului. Şi asta nu numai ziua, dar şi noaptea: mulți voiau să privegheze noaptea la catafalcul lui Feodor Mihailovici, alții citeau ore întregi din psaltire. Țin minte că în ultima noapte, înainte de scoaterea sicriului din casă, psaltirea a citit-o adjutantul conte Nikolai Feodorovici Heiden, un mare admirator al talentului lui Feodor Mihailovici.

Desigur, toate acestea erau mărturii ale unei profunde mâhniri a admiratorilor talentului lui Feodor Mihailovici, ale unei mari stime pentru memoria celui decedat şi nu puteam să simt şi să manifest față de nişte oameni atât de ataşați soțului meu decât recunoştință. Dar, cu toată sincera mea gratitudine, simțeam în sufletul meu o anume „supărare" pentru faptul că societatea mi l-a răpit pe scumpul meu bănbat, că, deşi în jurul lui erau oameni care-l iubiseră, eu, care-i eram ființa cea mai apropiată, nu puteam să rămân singură cu el, nu puteam să-i sărut iar şi iar mâinile şi fața lui dragă, să-mi lipesc capul de pieptul său, aşa cum am făcut în prima noapte după moartea lui. Prezența unor persoane străine mă obliga să-mi stăpânesc sentimentele, de teamă ca vreun reporter flecar să nu facă a doua zi o descriere stupidă a durerii mele. Singurul adăpost în oare mă puteam lăsa în voia disperării mele, era o cămăruță, pe care o dădusem mamei. Când nu mai puteam să rezist, mă duceam la ea, mă încuiam, mă aruncam pe pat şi căutam să-mi adun gândurile. Dar nici acolo nu eram lăsată în pace: ciocăneau la uşă şimi spuneau că a venit o delegație de la nu ştiu ce instituție şi că doreşte să-mi exprime condoleanțe. Ieşeam şi reprezentantul delegației, care pregătise dinainte o cuvântare frumoasă, începea să-mi vorbească despre importanța pe care a avut-o pentru literatura rusă răposatul meu soț, etala la marile idei pe care le-a propovăduit, îmi spunea ce „uriaşă pierdere a suferit Rusia odată cu moartea lui!" Ascultam în tăcere, mulțumeam cu căldură, strângeam mâinile şi plecam înapoi la mama. Iar după câtva timp apărea o nouă delegație, care voia neapărat să mă vadă şi să-mi exprime personal condoleanțe. Ieşeam din nou şi ascultam cuvântările despre importanța soțului meu şi despre „pierderea pe care a suferit-o Rusia". După ce am ascultat timp de trei zile multe cuvântări de compasiune, am ajuns, până la urmă, să disper şi să-mi spun: „Doamne, ce chin îngrozitor! Ce-mi pasă mie de pierderea pe care a suferit-o Rusia? Ce-mi pasă în clipele acestea de Rusia? Gândiți-vă pe cine am pierdut eu? Am pierdut cel mai bun om din lume, omul oare era bucuria, mândria şi fericirea vieții mele, soarele meu, Dumnezeul meu! Aveți milă de mine, de mine personal şi nu-mi vorbiți în clipele acestea de pierderea pe care a suferit-o Rusia!"

Când unul dintre membrii numeroaselor delegații a avut cuvinte de compasiune şi pentru mine, şi nu numai pentru „Rusia", am fost atât de adânc. Mişcată, încât lnam apucat, pe necunoscut de mână şi i-am sărutat-o.

Sânt pe deplin convinsă că în zilele acelea gândurile mele erau cu totul răvăşite şi nici nu mai ştiam bine ce fac. Poate că a contribuit la asta şi faptul că am dus viața cea mai neigenică: timp de cinci zile (26-31 ianuarie) n-am ieşit

din camerele sufocante şi m-am hrănit numai cu pâine şi ceai. Pe copiii mei bunii noştri prieteni îi scoteau la aer şi-i luau la ei să mănânce, deoarece cu mulțimea care venea în casă prin intrarea de serviciu bucătăreasa nici nu putea să se gândească la gătit şi toată lumea se hrănea cu ce găsea.

În ultima zi (pe 30 ianuarie) am început să am crize1 de nervi; în timpul uneia din ateste -crize sa întâmplat un lucru care ar fi putut să-mi aducă moartea: după unul din parastase, am simțit un nod în gât şi am rugat pe cineva de lângă mine să-mi aducă picăturile de vale-riană. Cei care stăteau pe lângă mine în salon au început să cheme servitoarea şi să spună: „Dați mai repede va-leriană, valeriană, unde e valerianul ăla?" Pentru că există numele de „Valerian" prin mintea mea tulburată a trecut următorul gând năstruşnic: o văduvă plânge şi toată lumea, ca s-o împace, cheamă pe nu ştiu care „Valerian". Gândul acesta stupid m-a făcut să izbucnesc în nişte hohote demente de râs, şi am strigat şi eu: „Valerian, Valerian!" şi am început să tremur, cuprinsă de în limba rusă valeriana este de genul masculin – valerian (N. Tr.) o puternică criză de nervi. Ca un făcut, servitoarea n-a găsit picăturile de valeriană, a fost trimisă imediat la farmacie; i s-a spus ă cumpere totodată şi soluție de amoniac, pentru cazul când va trebui să fiu adusă în simțiri. După vreo zece minute, medicamentele au fost aduse, iar eu continuam să râd cu hohote şi să mă zbat în brațele doamnelor care mă înconjurau. Una din ele, buna Sofia Viktorovna Averkieva, o ființă foarte energică, turnă într-un păhărel treizeci sau chiar mai multe picături din nu ştiu ce lichid şi, în ciuda împotrivirii mele, m-a obligat să-l beau. Am simțit însă, o arsură îngrozitoare pe limbă, mi-am tras batista din buzunar şi am scuipat în ea tot ce mi s-a dat să înghit. S-a întâmplat ca Sofia Viktorovna să încurce în grabă sticluțele şi să-mi dea în loc de picăturile de valeriană soluție de amoniac. Noaptea mi s-a cojit pielea de pe limbă şi din gură şi a continuat să mi se cojească timp de o săptămână. Mi s-a spus mai târziu că, în cazul când aş fi înghițit lichidul, s-ar fi produs o arsură atât de puternică pe esofag şi în stomac, încât aş fi fost în pericol, dacă nu să mor, în orice caz să mă îmbolnăvesc grav.

Am uitat să spun, că a doua zi după moartea soțului meu, printre numeroasele persoane care ne-au vizitat a fost şi celebrul pictor I. N. Kramskoi. După propria lui dorință a vrut să deseneze un portret în mărime naturală al celui răposat şi şi-a executat lucrarea cu deosebit har. În portret. Feodor Mihailovici pare adormit, cu o față aproape zâmbitoare şi luminată, de parcă ar fi aflat taina, neştiută de nimeni, a vieții de dincolo de mormânt.

În afară de I. N. Kramskoi, au mai fost oâțiva pictori şi fotografi, care au desenat şi au fotografiat portrete pentru reviste ilustrate. Ne-a vizitat şi sculptorul Leopold Bernstein, celebru astăzi, un necunoscut pe atunci, care luă un mulaj pentru masca mortuară, ceea ce i-a permis mai târziu să facă un bust de o uimitoare asemănare.

Sârnbătă, 31 ianuarie, sicriul cu trupul lui Feodor Mihailovici a fost scos din casa noastră şi dus la Lavra Alexandro-Nevskaia. Nu voi descrie procesiunea de înmormântare, întrucât a fost descrisă de mulți alții. Şi nici n-am văzut întreaga procesiune, sau am văzut-o numai în ilustrații, deoarece mergeam chiar în urma catafalcului şi n-am văzut decât ceea ce era în jurul

meu. După mărturiile celor de față, procesiunea oferea O. Privelişte grandioasă: un şir lung de coroane purtate pe sus, numeroase coruri de tineri care cântau cântece funebre, sicriul înălțat şi el mult deasupra mulțimii şi o mare de oameni – câteva zeci de mii – care mergeau în urma cortegiului -¦ totul producea o impresie deosebită. Marele merit al acestui trist omagiu adus lui Feodor Mihailovici îl constituia faptul că n-a fost pregătit de nimeni. Mai târziu, înmormântările pompoase au devenit un obicei şi astăzi nu sunt greu de organizat; pe atunci, însă, cortegii funebre solemne (în afara înmormântării relativ modeste a lud Nekrasov) nu se mai văzuseră şi nici nu ne-ar fi ajuns timpul (două zile) pentru organizarea lor. Încă în ajunul scoaterii sicriului din casă, fratele meu, vrând să-mi facă o bucurie, mi-a spus că opt instituții vor să depună coroane la sicriul lui Feodor Mihailovici, iar a doua zi dimineață au fost şaptezeci şi patru, sau chiar mai multe. Apoi s-a aflat că toate instituțiile şi corporațiile, din proprie inițiativă, au comandat coroane şi au format delegații. Într-un cuvânt, toate partidele, de cele mai diverse orientări, au fost unite de sentimentul general al mâhnirii provocat de moartea lui Dostoievski şi de dorința sinceră de a cinsti, pe cât se poate mai solemn, memoria lui.

Cortegiul funebru a pornit de acasă la ora unsprezece şi numai după două ceasuri a ajuns la Lavra Alexandro-Nevskaia. Mergeam alături de fiul şi de fiica mea şi gân-durile amare nu mă părăseau nici o clipă: cum am să-mi cresc copii lipsiți de tatăl lor, care i-a iubit atât de mult? Ce responsabilitate teribilă apasă acum pe umerii mei față de memoria soțului meu şi-mi voi putea oare îndeplini demn obligațiile? Mergând în unma sicriului lui Feodor Mihailovici, am jurat să-mi închin viața copiilor noştri şi m-am legat ca tot restul vieții mele să-l dedic, pe cât îmi vor permite puterile, glorificării memoriei neuitatului meu soț şi răspândirii nobilelor sale idei. Acum, când sunt atât de aproape de sfârşitul vieții, pot să spun cu inima împăcată, că toate legămintele, pe care le-am făcut în clipele acelea grele când conduceam pe drumul cel din urmă rămăşițele pământeşti ale soțului meu, mi le-am îndeplinit, pe cât mi-au permis puterile şi capacitățile mele.

În aceeaşi seară, pe 30 ianuarie, în biserica Duhov-skaia a Lavrei Alexandrv-Nevskaia, unde se afla sicriul lui Feodor Mihailovici, s-a făcut slujba de priveghere. Pentru această slujbă am venit cu copiii. Biserica era plină de oameni care se rugau: era mai ales foarte mult tineret – studenți ai diverselor instituții de învățământ superior, ai academiei de teologie, studente. Cei mai mulți dintre ei au rămas în biserică toată noaptea, citind pe rând psaltirea la sicriul lui Dostoievski. Mai târziu mi s-a relatat o observație semnificativă: când au venit slujitorii să curețe în biserică, n-au găsit nici un muc de țigară, fapt care i-a uimit pe călugări, întrueât, când este vorba de slujbe lungi, de obicei mulți fumează pe ascuns şi aruncă pe jos mucurile de țigară. De data aceasta însă, nimeni din cei prezenți n-a cutezat să fumeze din respect pentru memoria defunctului.

Pe 1 februarie 1881, a avut loc slujba de prohod în biserica sf. Duh din Lavra Alexandrv-Nevskaia. Biserica era maiestuoasă: sicriul defunctului, care se înălța în mijlocul bisericii, era acoperit de o mulțime de coroane. Celelalte

coroane, cu panglici late, cu inscripții de argint şi de aur, fuseseră aşezate la înălțime, ceea ce dădea bisericii o frumusețe aparte.

În ziua prohodului, fratele meu i-a dus pe fiul meu şi pe mama la Lavra Nevskaia. Iar pe mine şi pe fiica mea ne-a promis să ne aducă cu trăsura ei o mare admiratoare a talentului soțului meu, I. D. Zaseţkaia (fiica partizanului Davâdov). Când mai aveam cam o sută de stânjeni până la Lavra, trăsura Zaseţkăi a ajuns în dreptul unei birje în care mergea un colonel. Colonelul a salutat-o şi Zaseţkaia i-a făcut semn cu mina. În piață era o mare mulțime de oameni, câteva mii şi era imposibil să ajungi cu trăsura până la poartă. A trebuit să oprim în mijlocul pieței. Fiica mea şi cu mine am co-borât din trăsură şi ne-am îndreptat spre poartă, iar Zaseţkaia a rămas în trăsură să-l aştepte pe colonel, spunând că o va conduce el până la catedrală. Aim răzbit cu greu prin mulțime, dar am fost oprite şi ni s-au cerut invitațiile. Evident, că, deprimată şi agitată, n-am luat invitațiile, presupunând că vom fi lăsate să intrăm şi fără ele. Am răspuns că „sunt văduva defunctului, iar fetița e fiica lui".

— Au trecut multe văduve ale lui Dostoievski pe-iaici şi unele şi cu copii, mi, sna răspuns.

— Dar vedeți bine că sunt în doliu.

— Şi celelalte au fost în doliu. Vă rog să-mi dați cartea dumneavoastră de vizită.

N-am avut, firește, nici carte de vizită. Am încercat să insist, am început să rog să fie chemat cineva dintre organizatorii înmormântării, am spus numele lui Grigo-rovici, Râkacev, Averkiev, dar mi s-a ripostat sentențios: „Unde să-i căutăm acum, poți oare să-i găseşti într-o mulțime de câteva mii de oameni?"

Eram disperată: nu mai vorbesc despre impresia pe care şi-o puteau face despre mine oamenii care nu mă cunoşteau prea bine, dacă nu m-ar fi văzut la prohodul soțului meu, dar eu însămi eram stăpânită de dorința chinuitoare de a-mi lua pentru ultima oară rămas bun de la bărbatul meu, să mă rog şi să plâng la sicriul lui. Nu ştiam oe să mai fac, deoarece credeam că Zaseţkaia a izbutit să treacă şi nu mă mai poate scoate din încurcătură. Din fericire, nu a fost aşa şi până la urmă însoțitorul Zaseţkăi a confirmat cu autoritate identitatea mea, ne-au lăsat să trecem şi fiica mea şi cu mine am pornit în goană spre biserică. Slujba abia începuse.

Liturghia funebră a oficiat-o arhiereul Nestor, episcopul de Vâborg, asistat de arhimandriți şi de ieromonahi, iar pentru prohod au venit: I. L. Ianâşev, rector al academiei de teologie, şi arhimandritul Simeon, starețul Lavrei, care-4 cunoştea personal pe soțul meu.

Au cântat emoționant corul sporit al Lavrei Alexandro-Nevskaia şi corul catedralei Isakievski. Înainte de prohod, protviereul Ianâşev a rostit un cuvânt minunat, în care a scos viu în evidență toate meritele lui Feodor Mihailo-vilci, ca scriitor şi creştin.

După prohod, sicriul lui Feodor Mihailovici a fos-t ridicat şi scos din biserică de admiratorii săi, printre care se remarca tânărul filosof VI. S. Soloviov, cu înfățişarea sa profund tulburată.

Mulțimea a umplut tot cimitirul Tihvinskoe, oamenii s-au cățănat pe monumente, s-au urcat în copaci, s-au agățat de grilaje şi cortegiul înainta

încet printre două şiruri de coroane ale diferitelor delegații. După coborî-rea coşciugului, deasupra mormântului deschis, s-au rostit discursuri. Primul a vorbit fostul petraşevist A. I. Palm. După el au vorbit: Or. F. Miller, prof. K. N. Bestujev-RiUmdn, VI. Soloviov, P. A. Gaideburov115 şi mulți alții. S-au citit de asemenea multe poezii închinate memoriei celui decedat. Coroanele depuse pe sicriu aproape că au umplut cavoul. Celelalte coroane au fost desfăcute şi cei de față au luat ca amintire frunze şi flori. Abia spre ora patru, mormântul a fost zidit şi am plecat acasă cu copiii, epuizați de lacrimi, vlăguiți de oboseală. Mulțimea de oameni nu s-a împrăştiat încă multă vreme (...)

Partea a douăsprezecea
DUPĂ MOARTEA LUI FEODOR MIHAILOVICI

I
CONVORBIREA CU TOLSTOI

Doar o singură dată în viață am avut fericirea să-l văd şi să vorbesc cu contele L. N. Tolstoi şi întrucât discuția noastră s-a purtat exclusiv în jurul lui Feodor Mi-hailovici, am găsit nimerit s-o adaug la amintirile mele.

Cu contesa Sofia Andreevna Tolsitaia am făcut cunoştință în anul 1885, oând contesa, pe care n-o cunoscusem până atunci, a venit la mine, cu ocazia unei călătorii pe care a făout-o la Petersburg, pentru a-cmi cere sfatul în legătură cu problemele de editare. Contesa mi-a explicat că până atunci lucrările celebrului ei soț fuseseră tipărite de librarul moscovit Salaev, care-i plătea pentru dreptul de editare o sumă relativ modestă (douăzeci şi cinci mii, dacă nu mă înşel). Aflând de la cunoscuții săi că editez cu succes operele soțului meu sna decis şi ea să încerce să editeze singură lucrările contelui Lev Nikolaevici şi m-a vizitat ca să mă întrebe dacă editarea cărților presupune multe dificultăți şi multă bătaie de cap. Contesa mia produs o impresie extrem de favorabilă şi am inițiat-o cu o sinceră plăcere în toate „tainele" acestei îndeletniciri, i-am dat modele ale registrelor de abonamente, ale anunțurilor pe care le expediam, am prevenit-o asupra unor greşeli pe oare le-am săvârşit etc. Deoarece au fost multe amănunte de discutat, am vizitat-o şi eu pe contesă, oare se oprise la sora ei, T. A. Kuzminskaia, iar contesa la rândul ei a mai fost de două, trei ori la mine, ca să-şi lămurească tot ce i se părea încă neclar.

Spre marea mea bucurie, sfaturile mele „editoriale" i-au fost de folos Sofiei Andreevna: întreprinderea i-a reuşit pe deplin şi i-a adus un mare venit. Pe atunci, timp de mai bine de două decenii, contesa a editat singură, cu succes, operele contelui Lev Nikolaevici.

Desele întâlniri şi convorbiri ou contesa ne-au dat posibilitatea să ne cunoaştem mai îndeaproape; între noi s-au stabilit relații de prietenie şi m-Aam convins că Sofia Andreevna a fost întradevăr îngerul păzitor al genialului ei soț. De câte ori venea la Petersburg, contesa mă vizita, iar eu, la rândul meu, de câte ori veneam la Moscova o vizitam neapărat, iar mai târziu i-am oferit posibilitatea ei şi familiei sale să vadă de la ferestrele „Muzeului F. M. Dostoievski" transportarea corpului neînsuflețit al împăratului Alexandru al III-lea la catedrala Arhanghelski.

La Moscova veneam cel mai adesea fie primăvara (pentru arni revedea „Muzeul"), fie toamna, când mă întorceam din Crimeea, şi, vizitând-o pe contesă, nu-l găseam niciodată pe contele Lev Nikolaevici: acesta ori pleca încă la începutul primăverii la Iasnaia Poliana, ori îşi petrecea toamna acolo. Odată, însă, într-o iarnă, am venit seara la contesă şi am aflat că contele Lev Nikolaevitei e la Moscova, dar că e bolnav şi nu primeşte p3 nimeni. Contesa, după ce a stat un timp de vorbă cu mine, s-a dus la soţul ei, iar eu am rămas să discut cu familia. După vreo zece minute, contesa s-a întors şi mi-a spus că soţul ei, aflând de venirea mea, i-a spus că vrea neapărat să mă vadă şi că mă roagă să vin la el. Contesa m-a prevenit că soţul ei a avut în ziua aceea o criză de ficat, că era foarte slăbit şi m-a rugat să nu vorbesc prea mult cu el. Am trecut cu contesa dintr-o aripă a casei în alta prin nişte ganguri specific moscovite şi tot timpul drumului eram stăpânită de un sentiment de nemulţumire că mă duc la el. In ciuda marei mele dorinţe de a-l vedea pe genialul scriitor, operele căruia mau încântat întotdeauna, fusesem cuprinsă de un fel de teamă şi mi se părea că am să-i rarodiic o impresie nefavorabilă, lucru pe care nu-l doream deloc.

Am intrat într-o oameră mare, joasă, şi l-am văzut pe Lev Nikolaevici care stătea pe un divan şi era îmbrăcat în bluza lui cenuşie, pe care o ştiam din fotografii. Temerile mele s-au risipit lntr-o clipă, la auzul exclamaţiei binevoitoare cu care am fost primită:

— Ce lucru uimitor că soţiile scriitorilor noştri seamănă atât de mult ou soţii lor!

— Semăn eu cu Feodor Mihailovici? Am întrebat, bucuroasă.

— Excepţional de mult! Chiar aşa mi-am şi închipuit-o pe soţia lui Dostoievski!

Desigur, între mine şi soţul meu nu era nici o asemănare, dar cu nimic altceva Tolstoi nu mi-ar fi putut face o bucurie mai mare, deoât cu acest neadevăr evident – că semăn cu neuitatul meu soţ. Contele mi-a devenit deodată un om apropiat.

Lev Nikolaevici mă pofti într-un fotoliu lângă el şi, arărtându-şi pieptul acoperit cu nişte pernişe (umplute cu cenuşă sau cu ovăz fierbinte), mi s-a plâns de boala lui. Apoi am stat o clipă în tăcere.

— Doream de mult să vă văd, scumpe Lev Nikolaevici, i-am spus, ca să vă mulţumesc din toată inima pentru scrisoarea aceea minunată pe care aţi soris-o lui Stra-hvo după moartea soţului meu. Sitrahov mi-a dat această scrisoare şi o păstrez ca pe o relicvă.

— Am scris exact ceea ce am simţit, tai răspunse contele Lev Nikolaevioi. Mi-a părut întotdeauna rău că nu m-am întâlnit niciodată cu soţul dumneavoastră.

— Dar lui cât de rău i-a părut! Şi doar a existat un prilej să vă întâlniţi – când aţi fost la prelegerea lui Vladimir Soloviov din „Solianâi Gorodok". Ţin minte că Feodor Mihailovici chiar i-a reproşat lui Strahov de a nu-i fi spus că sunteţi la lecţie. M-aş fi uitat măfear la el, îi spusese soţul meu, dacă nu i-aş fi putut vorbi.

— Serios? Şi soţul dumneavoastră a fost la lecţia aceea? Şi de ce nu mi-o fi spus nimic Nikolai Nikolaevici? Ce rău îmi pare! Dostoievski a fost un ora scump

Pentru mine, poate singurul pe care l-aş fi putut întreba multe şi care mi-ar fi putut răspunde la multe!

Intră contesa. Gândindu-mă la avertismentele sale anterioare, m-am ridicat să plec, contele, însă, m-a reţinut:

— Nu, nu, mai rămâneţi. Spuneţi-mi şi mie ce fel de om a fost soţul dumneavoastră, cum îl vedeţi afcum în amintirile dumneavoastră?

— Dragul meu soţ, îi răspunsei eu cu înflăcărare, a fost un om ideal! Era dăruit ou cele mai înalte calităţi morale şi spirituale care dau frumuseţe omului! A fost un om bun, generos, milos, drept, dezinteresat, delicat şi săritor ca nimeni altul! Iar sinceritatea, incoruptibila lui sinceritate care i-a adus atâţia duşmani! A existat oare vreun om care să fi plecat de la soţul meu fără să primească un sfat, o mângiiere, un ajutor într-o formă sau alta? E adevărat, dacă era bolnav în urma unei crize sau adâncit în muncă, lăsa impresia unui om aspru, dar asprimea aceasta se schimba imediat în bunătate, dacă-şi dădea seama că omul are nevoie de ajutorul lui. Şi atunci câtă afecţiune dăruia pentru a risipi impresia de duritate sau de asprime. Ştiţi, Lev Nikoiaevici, nicăieri nu se manifestă mai deplin firea unui om ca în viaţa cea de toate zilele, în viaţa de familie, şi trebuie să spun, după ce am trăit paisprezece ani cu el, că deseori am fost surprinsă şi înduioşată de faptele sale, şi, dându-mi limpede seama cât erau de lipsite de spirit practic sau chiar dăunătoare pentru noi, eram nevoită să recunosc că în cazul dat soţul meu a procedat aşa cum trebuia să procedeze un om oare pune un mare preţ pe noblеţe şi dreptate!

— Asta am crezut întotdeauna şi eu despre el, spuse gânditor şi cu convingere contele Lev Nikolaevici. Do-stoievski mi s-a părut întotdeauna un om animat de sentimente cu adevărat creştine.

„Când a murit el (Dostoievski), am simţit că a fost un om foarte important şi scump pentru mine", (Din Amintirile despre L. N. Tolstoi ale lui Valentin Speranski – Reci, nr. 307, 7 noiembrie 1915). (N. Aut.) Ibidem. (N. Aut.)

Contesa intră din nou. M-am ridicat, am strâns cu putere mâna pe care mi-a întins-o scriitorul meu favorit şi am plecat sub impresia unui farmec atât de puternic, cum rar mia fost dat să încerc. Da, bărbatul acesta ştia să cucerească inimile oamenilor!

Mergând spre casă pe străzile pustii ale Moscovei, cu gândul la profunda impresie pe oare mina lăsat-o Tolstoi, minam dat cuvântul să nu-l mai văd niciodată pe contele Lev Nikolaevici (şi mi l-am respectat, în ciuda faptului că de multe ori contesa m-a invitat să stau chiar la Iasnaia Poliana). Mi-era teamă ca la vreo altă întâlnire să nu-l găsesc cumva pe Lev Nikolaevici bolnav, iritat sau apatic, ceea ce ar fi putut risipi pentru totdeauna din sufletul meu sentimentul de încântare pe care; l-am încercat şi la care ţineam atât de mult! De ce să ne lipsim de acele comori spirituale, pe care destinul ni le trimite atât de rar?

II ¦;

RĂSPUNS LUI STRAHOV

Chiar şi acum, când mă aflu atât de aproape de sfârşit, trebuie să mă ridic în apărarea memoriei luminoase a neuitatului meu soț împotriva calomniei josnice făcute de omul pe care şi soțul meu, şi eu, şi întreaga noastră familie l-am socotit zeci de ani drept un prieten sincer. E vorba de scrisoarea lui N. N. Strahov adresată contelui L. N. Tolstoi (scrisoarea din 20 noiembrie 1883) şi apărută în numărul din octombrie 1913 al revistei Sovremennâi mir. ¦

În luna noiembrie a aceluiaşi an, când mflam întors la Petrograd şi m-am întâleit cu prietenii şi cunoscuții noştri, am fost oarecum mirată de faptul că aproape fiecare dintre ei m-a întrebat dacă am citit scrisoarea lui Strahov adresată contelui Tolstoi. La întrebarea mea unde anume e publicată, mi se răspundea că au citit-o într-un ziar, dar că nu mai țin minte în care. N-am dat prea mare importanță acestei amnezii şi nici informației, deoarece (mă gândeam eu) ce altceva deoât lucruri

— Amintiri – c. 174} bune putea să scrie N. N. Strahov despre soțul meu, care îl prezenta întotdeauna drept un scriitor remarcabil, îi aproba activitatea, îi sugera teme şi Mei? Abia mai târziu mi-am dat seama că niciunul dintre prietenii mei „uituci" n-a vrut să mă supere atât de mult cum a făcut-(c) acest prieten fals ou scrisoarea lui. Am citit scrisoarea aceea nefericită abia în vana anului 1914, când am cercetat nenumăratele tăieturi din ziare şi reviste pe care mi le-a trimis agenția, îm vederea completării „Muzeului memorial F. M. Dostoievski" din Moscova.

Iată scrisoarea: „Vă sicriu, neprețuite Lev Nikolaevici, o scrisoare nu preia lungă, deşi pe o temă dintre cele mai fecunde. Nu sunt prea sănătos şi mi-ar lua prea multă vreme dezvoltarea acestei teme. Probabil că ați şi primit Biografia lui Dostoievskili6 – fac apel la îngăduința şi condescendența dumneavoastră, cu rugămintea să-mi spuneți ce impresie v-a făcut. Şi în legătură cu aceasta aş vrea să vă fac o mărturisire. Tot timpul cât am lucrat la ea, nuam luptat cu un sentiment de repulsie, care se adâncea tot mai mult, încercând să-l înăbuş. Vă rog să mă ajutați să scap de el. Nu pot să-l socotesc pe Dostoievski nici bun, nici fericit (ceea ce, la urma urmei, e acelaşi lucru). A fost un om rău, invidios, desfrânat şi toată viața şia petrecut-o în nişte frământări care-l făceau jalnic şi l-ar fi făcut şi ridicol, dacă n-ar fi fost în acelaşi timp atât de rău şi de deştept. El, ca şi Rousseau, se considera a fi omul cel mai bun şi cel mai fericit. Lucrând la biografie, mi-arn amintit toate aceste trăsături. In Elveția, în prezența mea, sa purtat atât de urât cu un servitor, încât acesta, revoltat, i-a spus: „Sunt şi eu om!" Țin minte cât m-a uluit atunci faptul că aceste vorbe i-au fost adresate unui propovăduitor al umanismului şi că ele au reflectat mentalitatea liberei Elveții privitoare la drepturile omului.

Asemenea scene se petreceau la tot pasul cu el, pentru că nui putea stăpâni răutatea. De multe ori i-am răbdat ieşirile, de care se făcea vinovat aşa, pe neaşteptate şi pe ocolite, ca o muiere. Mi s-a întâmplat, însă, şi mie să-i ripostez de câteva ori cu cuvinte destul de jignitoare. In ce priveşte jignirile, însă, era greu să-l întreacă cineva şi lucnul cel mai rău este că el se delecta cu ele şi că nu s-a căit niciodată până la capăt de mârşăviile pe care le-a făcut. Era atras de ele şi găsea în asta prilej de laudă. Viskovatov mi-a povestit cum i s-a lăudat că... Într-un stabiliment de băi... Cu o fetiță, pe care i-a adus-o

guvernanta. Trebuie să reţineţi că în voluptatea lui animalică era lipsit de orice gust şi nu avea nici un fel de simţ al frumuseţii şi al farmecului feminin. Asta se vede şi în romanele sale. Personajele care-i seamănă cel mai mult sunt eroul din însemnări din subterană, Svidrigailov din Crimă şi pedeapsă şi Stavroghin din Demonii. O scenă cu Stavroghin (siluirea etc.) Kiatkov nici n-a vrut s-o publice, Dostoievski, însă, a citit-o multora dintre noi.

Având o asemenea fire, era foarte înclinat spre un sentimentalism dulceag, spre visări elevate şi umaniste, şi aceste visări constituie tendinţa lui, muza, drumul lui literar. In fond aproape toate romanele sale sunt nişte autojustificări, demonstrează că în om pot convieţui noblеţea şi tot felul de ticăloşii.

Cât îmi este de greu că nu pot să scap de aceste gânduri, că nu mă pot împăca cu ele! Parcă o fac din răutate? Îl invidiez sau îi vreau răul? Nici vorbă: sunt gata doar să plâng că această amintire, oare ar fi putut fi luminoasă, nu face decât să mă apese!

Mi-aduc aminte de cuvintele dumneavoastră că oamenii oare ne cunosc prea bine, în mod firesc, nu ne iubesc. Se întâmplă, însă, şi altfel. Se poate întâmpla, cunoscând un om foarte profund, să descoperi la el o trăsătură, pentru care, după aceea, îi vei putea ierta totul. Un gest de autentică bunătate, o scânteie de adevărată căldură sufletească, chiar şi un moment de adevărată căinţă poate să şteargă orice altceva. Dacă mi-aş aminti de o asemenea trăsătură la Dostoievski, i-aş ierta totul şi m-aiş bucura pentru el. Dar numai propria ta etalare în chip de om minunat, numai umanismul cerebral şi literar – Dioamne, cit e de respingător!

Dostoievski a fost un om într-adevăr nefericit şi rău, care îşi închipuia că e un om fericit, un erou şi nu se iubea ou tandreţe decât pe sine însuşi. Întrucât ştiu din propria mea experienţă că pot şi eu provoca un sentiment de repulsie, am învăţat să înţeleg şi să iert altora acest sentiment, şi am crezut că voi găsi o soluţie şi pentru Dostoievski. Dar nu găsesc, nu găsesc nimic!

Iată un mic comentariu la Biografia mea; aş fi putut să notez şi să relatez şi această latură a lui Dostoievski, multe întâmplări mi le reprezint mai viu, decât ceea ce am scris, şi povestirea mea ar fi fost miult mai veridică; dar las să piară adevărul acesta, să afişăm doar faţa de paradă a vieţii, aşa cum facem mereu şi în toate!

V-am trimis încă două cărţi (în dubletă), oare-mi plac foarte mult şi oare vă interesează, după câte mi-am dat seama când am fosit la dumneavoastră. Cartea lui Pressense este minunată, de o erudiţie de prima mână, iar Joly a realizat, evident, cea mai bună traducere a lui M. Aureliu, oare m-a încântat prin măiestria sa."

Iată şi răspunsul contelui L. N. Tofetoi: „Cartea lui Pressense am citit-o şi eu, dar toată erudiţia ei se duce de râpă dintr-o hibă. Cum se întâmplă ou unii oai: câte un trăpaş de toată frumuseţea, valorând 1000 de ruble, dă la iveală o mică hibă şi calul frumos şi puternic nu mai face o para chioară. Pe măsură ce trec anid, preţuiesc tot mai mult oamenii fără hibă. Îmi spuneţi că v-aţi împăcat cu Turgheniev. Iar eu l-am îndrăgit foarte mult. Lucru curios – numai pentru că n-are nici o hibă şi e în stare să te ducă la destinaţie, iar celălalt e un trăpaş

care n-o să te ducă nicăieri, dacă nu cumva o să te arunce în şanţ. Şi Pressense şi Dostoievski au hibe. La unul întreaga lui erudiţie, la celălalt inima şi inteligenţa lui s-au pierdut de pomană. Turgheniev îi va supravieţui lui Dostoievski şi nu pentru că ar fi mai artist, ci pentru că n-are hibă."

Iată şi scrisoarea de răspuns a lui N. N. Strahov, din 12 decembrie 1883: „Dacă e aşa, atunci scrieţi, neprețuite Lev Nikolae-vici, despre Turgheniev. Ard de nerăbdare să citesc ceva oare să aibă un substrat atât de adânc, ca la dumneavoastră. Că mâzgăliturile noastre nu sunt decât nişte şotii pentru noi, sau nişte comedii pe care le jucăm pentru alţii. In Amintirile mele am pus accentul pe aspectul literar al operei, am vrut să scriu o pagină din Istoria literaturii, dar n-am putut sămi învinge întru totul indiferenţa. Când am scris despre Dostoievski personal, am căutat să-i scot în evidenţă meritele, dar nu i-am atribuit calităţi pe care nu le-a avut. Povestirea mea despre literatura lui, probabil, nu prea va interesat. Vreţi să vorbesc totuşi deschis? Modul în care l-aţi definit dumneavoastră pe Dostoievski, deşi mi-a limpezit multe lucruri, este totuşi prea blând pentru el. Cum poate să se producă o transformare într-un om, în sufletul căruia nu pătrunde nimic dincolo de un anume prag? Am spus nimic – în adevăratul sens al cuvântului, aşa îi văd eu sufletul. O, nefericiţii, sărmanii de noi! Singura noastră salvare este să ne renegăm sufletul."

Scrisoarea lui N... N. Strahov m-a indignat până în adâncul sufletului. Omul care zeci de ani a venit în casa noastră, faţă de care soţul meu s-a purtat cu atâta căldură, sna dovedit a fi un suflet fals, oare şi-a permis să-l calomnieze atât de josnic! Eram supărată pe mine, pe credulitatea mea, pe faptul că noi doi, soţul meu şi ou mine, ne-am lăsat atât de înşelaţi de aicest om nedemn.

Ceea ce m-a uimit în scrisoarea lui N. N. Strahov, a fost faptul că în tot timpul cât a scris (Amintirile), s-a luptat cu un sentiment de repulsie, oare se adâncea tot mai mult. De ce atunci, simţind repulsie faţă de munca pe care şina asumat-o şi nestimându-l evident pe omul despre care s-a obligat să sicrie, Strahov n-a renunţat la această muncă, cum ar fi făcut-o orice om care se respectă? Oare pentru faptul că nna vrut să mă pună pe mine, care eram editoare, în situaţia dificilă de a căuta un biograf? Dar O. F. Miller a fost cel oare şi-a luat asupra sa sarcina de a scrie biografia şi mai aveam în vedere şi alţi literaţi (Averkiev, Slucevski), oare au scris-o pentru celelalte ediţii.

Strahov spune în scrisoarea sa că Dosrboievski a fost rău şi drept dovadă aduce acea întâmplare stupidă cu chelnerul, ou care, chipurile, s-ar fi „purtat urât". Soţul meu, din oauza bolii, era uneori foarte irascibil şi e posibil să fi ţipat la chelnerul care întârzia să-i aducă mâncarea comandată (cum altfel putea să se manifeste „purtarea urâtă" cu un chelner?), dar asta înseamnă nu răutate, ci doar nerăbdare. Şi cât e de neverosimil răspunsul servitorului: „Sunt şi eu om!" In Elveţia oamenii simpli sânt atât de grosolani, că servitorul nu s-ar fi rezumat la nişte exclamaţii retorice şi ar fi ştiut şi ar fi îndrăznit să răspundă impertinent, fiind sigur că nu va păţi nimic.

Nu înţeleg cum de a putut Strahov să scrie că Feodor Mihailovici a fost „rău" şi că „nu se iubea cu tandreţe deteât pe sine însuşi"? Strahov a fost martorul acelei situaţii îngrozitoare în care au fost puşi cei doi fraţi Dostoievski

după interzicerea revistei Vremea, interzicere care a avut loc în urma publicării unui articol scris inabil (O chestiune dramatică) de către Strohov însuşi.117 Dacă Strahov n-ar fi scris un articol atât de nebulos, revista ar fi continuat să existe şi să aducă venit şi după moartea lui M. M. Dosrboievski, şi n-ar fi apăsat pe umerii soţului meu toate datoriile publicaţiei şi n-ar fi trebuit să se chinuiască tot restul vieţii din pricina obligaţiilor pe oare şi le-a asumat în legătură cu revista. Într-adevăr, se poate spune că Strahov a fost geniul rău al soţului meu nu numai în timpul vieţii, dar, după cum s-a dovedit acum, şi după moartea lui. Strahov a fost martorul şi faptului că Feodor Mihailovici a ajutat multă vreme familia fratelui care a murit, M. M. Dostoievski, că l-a ajutat pe fratele său bolnav Nikolai Mihailovici Dostoievski şi pe fiul său vitreg P. A. Isaev. Un om ou o inimă rea, care nu s-ar fi iubit deoât pe sine însuşi, nu şi-ar fi asumat obligaţii băneşti greu de onorat, nar fi luat asupra sa nici grija întreţinerii rudelor. Să declari apoi, ştiind cele mai mici amănunte ale vieţii lui Feodor Mihailovici, că a fost.„rău” şi că „nu s-a iubit cu tandreţe deoât pe sine însuşi”, reprezintă din partea lui Strahov un act de cea mai masne incorectitudine.

Eu însămi, după ce-am trăit cu soţul meu paisprezece ani, consider ca o datorie a mea să spun că Feodor Mihailovici a fost un om de o nemărginită bunătate. Bunătatea şi-a manifestat-o nu numai asupra persoanelor care-i erau apropiate, ci şi asupra tuturor celor despre care a auzit că trec printo-o nenorocire, un necaz, sau printr-un impas. Nici nu era nevoie să-l rogi, venea singur să te ajute. Având nişte prieteni influenţi. (K. P. Pobedonoştev, T. I. Filipov, LA. Vişnegnadski), soţul meu a făcut uz de influenţa lor ca să-i ajute pe alţii, aflaţi în nenorocire. Câţi bătrâni şi bătrâne a rostuit el în aziluri, câţi copii în orfelinate, câţi rataţi a plasat în servicii! Şi căite manuscrise străine a trebuit să citească şi să corecteze, câte confesiuni a trebuit să asculte şi să dea sfaturi în chestiunile cele mai intime. Nu-şi precupeţea nici timpul, nici forţele dacă putea să facă cuiva vreun serviciu. A ajutat şi cu bani, iar când nu-i avea, îşi punea semnătura pe polițe, lucru care-l costa scump uneori. Bunătatea lui Feodor Mihailovici venea câteodată în contradicţie cu interesele familiei noastre şi adesea marea lui bunătate îmi pricinuia supărări, dar nu puteam să răniân impasibilă şi să nu mă bucur, văzând cât e de fericit când are posibilitatea să facă, o faptă bună.

Strahov scrie că Dostoievski a fost „invidios”. Pe cine? Toţi cei care sânt preocupaţi de literatura rusă ştiu că Feodor Mihailovici toată viaţa a venerat geniul lui Puşkin şi cel mai bun articol care a preamărit geniul lui a fost Cuvântul despre Puşkin, pe care Feodor Mihailovici l-a rostit la Moscova, cu ocazia dezvelirii monumentului.

E greu să admiţi la Feodor Mihailovici invidie faţă de talentul contelui L. Tolstoi, dacă ne amintim cele spuse de soţul meu despre el în articolele sale din Jurnalul unui scriitor. Iau pentru exemplificare Jurnalul din 1877: în numărul din ianuarie, vorbind despre eroul din Copilăria şi Adolescenţa, Feodor Mihailovici a afirmat că e „un studiu psihologic extrem de pertinent al sufletului de copil, scris uimitor”. In numărul din februarie soţul meu îl numeşte pe Tolstoi „un artist neobişnuit de mare”. In Jurnalul din iulie-augiust, Feodor

Mihailovici a apreciat Anna Karenina drept „un fapt de o importanță deosebită, care poate să ne reprezinte în fața Europei, pe care noi îl putem arăta Europei". Mai departe (tot acolo) spune că „faptul acesta e zugrăvit genial de poet în geniala scenă a romanului, în scena bolii fatale a eroinei". In încheierea articolului, soțul meu spune: „Asemenea oameni, ca autorul Annei Karenina, sunt dascălii societății, dascălii noştri, iar noi nu suntem decât discipolii lor".

La celebrul romancier Goncearov, Feodor Mihailovici aprecia nu numai „marea lui inteligență", dar avea cea mai bună părere despre talentul său şi-1 numea scriitorul său favorit.

În tinerețe, soțul meu a fost entuziasmat de Turghe-niev. In scrisoarea din 16 noiembrie 1845, adresată fratelui său scrie următoarele: „Dar, frate, ce om e! Şi eu eram cât p-aei să mă îndrăgostesc de el. Poet, talentat, aristocrat, frumos, bogat, deştept, cult, tânăr (25 de ani) – nu ştiu dacă natura i-a refuzat ceva. In fine, un caracter drept, minunat, format într-o excelentă şcoală". Mai târziu, Feodor Mihailovici mu i-a împărtăşit convingerile, dar aceste din urmă i-a comunicat în scrisoarea din 28 martie (9 aprilie) 1877: „M-am decis să vă scriu această scrisoare, în ciuda neînțelegerilor ivite între noi, în urma cărora relațiile noastre personale snau întrerupt. Sunt încredințat că nu v-ați îndoit de faptul că neînțelegerile dintre noi n-au putut să influențeze nicicum opinia mea despre marele dumneavoastră talent şi despre locul de cea mai serioasă importanță pe oare-l ocupați pe bună dreptate în literatura noastră. In anul 1880, în timpul festivităților de la Moscova, vorbind despre Ta-tiana lui Puşkin, Feodor Mihailovici a spus: „Un asemenea tip, de o asemenea frumusețe, a femeii ruse, a-proape că nu s-e mai repetat în literatura noastră, în afară, poate, de chipul Lizei din romanul Un cuib de nobili al lui Turgheniev".

Să vorbesc despre atitudinea lui Feodor Mihailovici față de poetul Nekrasov, pe care lna îndrăgit întotdeauna în amintirea tinereții sale şi pe oare l-a numit mare poet, creator al nemuritorului Vlas? Articolul scris la moartea lui Nekrasov, în care Feodor Mihailovici spunea că „printre poeți (adică printre cei care au venit cu un cuvin t nou), Nekrasov trebuie să urmeze imediat după Puşkin şi Lermontov", poate fi socotit, după mărturia cunoscătorilor literaturii ruse, drept cel miai bun dintre articolele scrise după moartea lui Nekrasov.

Aceasta a fost atitudinea soțului meu față de talentul şi operele scriitorilor noştri de frunte, iar cuvintele lui Strahov despre invidia lui Dositoievski reprezintă o crudă nedreptate la adresa lui.

Este vorba de festivitățile prilejuite de dezvelirea monumentului lui Puşkin. (N. Aut.)

Dar o nedreptate şi mai strigătoare la cer o constituie cuvintele lui Stnahov referitoare la faptul că soțul meu a fost un „desfrânat", că „era atras de mârşăvii şi-şi găsea în asita prilej de laudă". Drepit dovadă, Strahov aminteşte scena din romanul Demonii, despre care spune: „Katkov nici n-a vrut s-o publice, Dostoievski, însă, a citit-o multora dintre noi".

Pentru. Caracterizarea literară a lui Nikolai Stavro-ghin, Feodor Mihailovici a avut nevoie să atribuie eroului romanului său o faptă dezonorantă. Katkov într-adevăr n-a vrut să publice acest capitol din roman. Feodor Mihailovici a fost supărat de refuz şi, ca sa verifice justețea impresiei lui

Katkov, a citit capitolul prietenilor săi: K. P. Pobedonoșțev, A. N. Miaikov, N. N. Strahov şi alții, dar nu ca să fie lăudat, cum spune Strahov, ci pentru a le solicita părerea, ca un fel de judecată asupra lui însuşi. Când toată lumea a găsit că scena e „prea reală", soțul meu a început să gândească o altă variantă a acestei, atât de necesare, după părerea lui, caracterizări a lui Stavroghin. Au fost câteva variante, iar printre ele şi scena din baia publică (o întâmplare reală, pe care i-a povestit-o cineva soțului meu). La această faptă nelegiuită lua parte şi „guvernanta" şi în legătură cu asta, cei cărora soțul meu lena prezentat varianta (inclusiv Strahov) şi lea cerut sfatul şiau exprimat opinia turn că scena aceasta ar putea să provoace din partea cititorilor reproşuri la adresa lui Feodor Mihailovici, întrucât, acur zând-o pe „guvernantă" de nelegiuire, s-ar ridica astfel împotriva aşa-zisei „chestiuni feminine", aşa după cum i sa reproşat cândva lui Dostoievski că prin punerea studentului Raskolnikov în rol de criminal ar fi acuzat tânăra noastră generație de asemenea crime.

Şi iată că afceastă variantă a romanului, acesit rol ticălos al lui Stavroghin, Strahov, în răutatea sa, nu s-a sfiit să-l atribuie lui Feodor Mihailovici, uitând că dedarea la un dezmăț atât de rafinat pretinde mari cheltuieli şi că el nu este accesibil decât unor oameni foarte bogați, iar soțul meu a avut toată viața greutăți materiale. Referirea lui Strahov la profesorul P. A. Viskovatov este cu atât mai surprinzătoare pentru mine, cu cât Viskovatov n-a fost niciodată în casa noastră, iar Feodor Mihailoviei avea despre el o părere destul de puțin flatantă, fapt dovedit şi de povestirea despre întâlnirea cu un rus la Dresda, cuprinsă într-o scrisoare către A. N. Maikov. Din partea mea pot să aducă mărturie că, în ciuda unor descrieri excesiv de reale a unor fapte ticăloase atribuite eroilor romanelor sale, soțul meu a fost toată viața străin „viciului". E limpede că unui mare artist, datorită talentului său, nu-i este necesar să comită el însuşi crimele săvârşite de eroii săi, pentru că altfel ar trebui să conchidem că Dostoievski cu mâinile sale a făteut de petrecanie cuiva, de vreme ce a reuşit să descrie atât de artistic asasinarea celor două femei de către Raskolnikov.

Mi-aduc aminte cu multă recunoştință de modul în care s-a purtat Feodor Mihailovici cu mine, cum m-a ferit de citirea unor romane imorale şi cum se indigna când eu, tânără fiind, îi povesteam vreo anecdotă indecentă auzită de la cineva. A fost totdeauna decent la vorbă şi nu-şi permitea expresii cinice. Cu asta, probabil, vor fi de acord toți cei care-şi aduc aminte de el.

După ce arn citit scrisoarea calomniatoare a lui Strahov, m-am hotărât să protestez. Dar cum s-o fac? Pentru a riposta împotriva scrisorii trecuse prea mult timp: scrisoarea a apărut în octombrie 1913, iar eu am aflat de ea aproape cu un an de zile mai târziu. Şi ce reprezintă o ripostă publicată în ziare? Se pierde printre noutățile zilei, se uită şi câți o citesc? Am început să mă sfătuiesc cu prietenii şi cunoscuții mei, dintre aceia care îl şitiuseră pe răposatul meu soț. Unii îmi spuneau că față de aceste calomnii ticăloase trebuie să te porți cu disprețul pe caire-l merită. Îmi spuneau că importanța lui Feodor Mihailovici în literatura rusă şi universală e atât de mare, încât calomniile nu-i pot întina memoria sa luminoasă, îmi demonstrau că apariția scrisorii na provocat nici un fel de comentarii în presa literară, în-tr-atât a fost de clară calomnia şi de bine

înțeles calomniatorul. Alții, dimpotrivă, îmi spuneau că trebuie să protestez, ținând minte proverbul: Calomniez, calomniez, ii en reste toujours quelque chose! Îmi spuneau că

Calomniați, calomniați, ceva tot rămâne! (Fr.) tocmai faptul că eu, care mi-tam închinat toată viața cauzei soțului meu, n-am găsit de cuviință să dezmint, calomnia poate să ducă la concluzia că ea conține şi o parte de adevăr. Tăcerea mea ar putea să apiară ca o confirmare a calomniei.

Mulți, revoltați de scrisoarea lui Strahov, găseau, totuşi, că doar dezmințirea mea nu este suficientă. Că prietenii şi persoanele care păstrează în inima lor amintirea lui Dostoievski ar trebui să scrie un protest împotriva calomniilor Lui Strahov. Unii şi-au luat asupra lor obligația de a scrie protestul şi de a aduce semnăturile. Alții au vrut să-şi exprime indignarea prin scrisori separate. Numeroşi prieteni de-ai mei şi-au exprimat părerea că pentru a contracara calomnia ar trebui să adaug la protest anticele (amintiri) tipărite în perioade diferite în reviste şi care-l descriu pe Feodor Mihailovici drept un om neobişnuit de bun şi de săritor. Urmând sfatul prietenilor mei, adaug la amintirile mele şi protestul, şi articolele.

Vorbind cu mulți oameni despre această scrisoare ne-fasită, care mi-a umbrit atâit de mult ultimii ani ai vieții, i-am întrebat ce cred ei, ce anume lna determinat pe Strahov să scrie această scrisoare? Cei mai mulți erau de părere că e vorba de jalousie de metier„, atât de obişnuită în lumea literară, că, probabil, Feodor Mihailovici, datorită sincerității sau poate asprimii sale, l-a supărat pe Strahov (Strahov vorbeşte1 singair despre, asta), de aici şi dorința de a se răzbuna, chiar şi după moarte. Strahov n-a îndrăznit sănşi publice opinia, deoarece ştia că va atrage împotriva sa prea mulți apărători ai memoriei lui Dostoievski şi nu ținea de caracterul lui Sitrahov să se certe cu oamenii. Unul dintre cei care-l cunoşteau bine pe Strahov mi-a spus că prin scrisoarea sa, Strahov a vrut „să-l ponegrească, să-l umilească" pe Dostoievski în ochii lui Tolstoi. Oând mi-am exprimat îndoiala față de această presupunere, interlocutorul meu mia expus părerea sa despre Strahov, o părere destul de originală:

Invidie profesională. (Fr.) „La urma urmei, cine a fost Strahov? Un tip de parazit nobil, dispărut astăzi, dar foarte răspândit pe vremuri. Dacă mai țineți minte, Strahov stătea cu lunile la Tolstoi, Fet, Danilevski, iar în timpul iernii lua masa în anumite zile fixe la diverşi cunoscuți şi colporta zvonuri şi bârfe din casă în casă. Ca scriitor-filozof prezenta puțin interes, dar fusese pretutindeni un oaspete dorit, fiind socotit prieten al lui Tolstoi, despre oare putea să spună oricând ceva interesant. Ținea foarte mult la prietenia aceasta şi având o excelentă părere despre sine însuşi, se prea poate chiar să se fi considerat drept sprijinul lui Tolstoi. Vă închipuiți cit de indignat a putut să fie Strahov, când Tolstoi, după ce a aflat de moartea lui Dostoievski, l-a numit pe acesta din urmă „sprijinul„ său şi şina exprimat regretul sincer de a nu-l fi întâlnit. E posibil ca Tolstoi să-şi fi exprimat deseori admirația pentru talentul lui Dostoievski şi să fi vorbit despre el, ceea ce l-a deranjat pe Strahov şi, ca să termine cu această admirație, a hotărât să-l calomnieze pe Dostoievski, pentru ca imaginea lui luminoasă să pălească în ochii lui Tolstoi. E posibil ca Strahov

să fi vrut să se răzbune pe Dostoievski, pentru nişte jigniri vechi, şi să-l ponegrească în faţa posterităţii, deoarece, văzând cât de venerat este genialul său prieten, putea să presupună că mai târziu scrisorile lui Tolstoi şi ale corespondenţilor săi vor fi publicate şi, deşi cu întârziere, scopul lui mizerabil va fi atins."

Fără să împărtăşesc părerea exclusivistă a interlocutorului meu, îmi voi încheia descrierea acestui episod dificil al vieţii mele cu cuvintele citate în scrisoarea lui Strahov: „în om pot conviețui noblețea şi tot felul de ticăloşii".

PE MARGINEA AMINTIRILOR MELE

Toată viaţa mea am considerat ca un fel de enigmă faptul că bunul meu soţ nil numai că m-a iubit şi m-a respectat, cum îşi iubesc şi-şi respectă mulţi soţi soţiile, dar aproape că mna venerat, de parcă aş fi fost o fiinţă deosebită, creată anume pentru el, şi asta nu doar la începuiâul căsniciei, dar şi în tot restul vieţii, până la moartea lui. De fapt, mu mă remarcam nici prin frumuseţe, n-aveam nici talente, nici o inteligenţă deosebite şi aveam o cultură medie (liceală). Şi totuşi, în ciuda acestor realităţi, m-am bucurat de stima profundă, a-proape de veneraţia unui om atât de inteligent şi de talentat.

Această enigmă mi s-a clarificat oarecum când am citit adnotarea lui V. V. Rozanov la scrisoarea lui N. N. Strahov din 5 ianuarie 1890, în cartea Proscrişii literaturii. Citez această adnotare (p. 208): „Nimeni, nici măcar cel mai bun prieten nu poate să ne îndrepte, dar e o mare fericire să întâlneşti un om de o cu totul altă factură, de o cu totul altă formaţie, de o cu totul altă concepţie, care rămânând întotdeauna el însuşi, fără să ne ţină isonul şi fără să ne cânte în strună (se întâmplă!), fără să-şi vâre sufletul său (un suflet ipocrit în cazul acesta) în psihologia noastră, în zbuciumul nostru, în intimitatea noastră să fie ca un fel de zid de care să ricoşeze „prostiile„ şi „nebuniile" noastre, de care nimeni dintre noi nu e lipsit. Prietenia constă

Cei care au citit scrisorile pe care mi le-a scris soţul meu, nu vor socoti cuvintele mele drept lăudăroşenie. (N. Aut.) în contradicţie şi nu în acord. Pe drept cuvânt, Dumnezeu m-a binecuvâmtat ou Strahov, dâindu-mi-l ca învăţător: prietenia, relaţiile cu el au reprezentat un zid temeinic de care simţeam că pot să mă sprijin sau, mai exact, să mă reazim. Iar zidul mă va susţine şi mă va încălzi".

Într-adevăr soţul meu şi cu mine am fost oameni de o „cu totul altă factură, de o cu totul altă formaţie, de o cu totul altă concepţie", dar „am rămas întotdeauna noi înşine", fără să ne ţinem isonul şi fără să cântăm unul altuia în strună, fără să ne tulburăm reciproc psihologia şi astfel amândoi ne-am simţit cu sufletul liber. Feodor Mihailoviei, oare a meditat atât de mult, în singurătate, la problemele profunde ale sufletului omenesc, a apreciat, probabil, neamestecul meu în viaţa lui sufletească şi intelectuală şi din cauza asta îmi spunea câteodată: „Eşti singura femeie care m-a înţeles!" (ceea ce era pentru el cel mai important). Atitudinea lui faţă de mine a reprezentat „un zid temeinic de care (el a simţit asta) putea să se sprijine sau, mai exact, să se reazime". Iar zidul îl susţinea şi-1 încălzea.

Prin aceasta se explică, după părerea mea şi acea uimitoare încredere pe care a avut-o soțul meu în mine şi în toate faptele mele, deşi tot ce făceam eu nu ieşea din limitele obişnuitului.

Aceste relații ne-au şi permis să trăim cei patruspre-zete ani ai căsniciei noastre în acea atmosferă de fericire, care poate fi accesibilă omului pe pământ.

NOTE

1. (p. 17) Lucrează la un nou roman... Este vorba de romanul Jucătorul şi de obligațiile contractuale ale lui F. M. Dostoievski față de editorul F. T. Stellovski. Aspectele concrete ale raporturilor dintre Dostoievski şi Stellovski sunt relatate în paginile următoare.

2. (p. 19)... Dacă şalul acesta nu este cumva prototipul celui care a jucat un rol atât de mare în familia Marmeladovilor. Este vorba de un episod celebru din romanul Crimă şi pedeapsă. (partea întâi, capitolul doi) – reîntoarcerea Soniei după prima ei zi „de trotuar". Şalul în cauză a fost unul din foarte puținele obiecte de familie rămase Marmeladovilor.

3. {p. 19)... O apărut un bărbat tânăr... Este vorba de Pavel Alexandrovici Isaev (1846-1900), fiul vitreg al lui F. M. Dostoievski, unul din personajele principale ale Amintirilor, mai ales în prima lor parte.

4. (p. 24)... Tânărul şi talentatul scriitor Snitkin, care decedase recent. Cunoscut mai aies sub pseudonimul Ammos Şişkin (1829- 1860). Aprecierea Annei Grigorievna Dostoievskaia este oarecum inexactă – A. P. Snitkin murise cu şase ani mai înainte.

5. (p. 25)... S-a pomenit de chestiunea petraşeviştilor şi a condamnării la moarte. In tinerețe, între 1846 şi 1849, Dostoievski a făcut parte din cercul condus de M. V. Butaşevski-Petraşevski, o mare personalitate a vieții literare şi sociale din Rusia acelei vremi. Cercul lui Petraşevski, mai ales prin membrii săi radicali, în jurul cărora gravita şi Dostoievski, viza reformarea fundamentală a Rusiei, ceea ce pentru unii din petraşevişti era egal cu răsturnarea prin forță a regimului țarist. In 1849 este arestat un grup mare de petraşevişti, printre care şi tânărul Dostoievski, cunoscut la acea vreme ca scriitor mai ales datorită romanelor Oameni sărmani şi Dublul. Unii dintre ei au fost condamnați la moarte. Printre aceştia se afla Dostoievski. In rândurile imediat următoare este vorba de momentul când execuția a fost oprită chiar în ultima clipă, când s-a şi comunicat comutarea pedepsei cu moartea la muncă silnică.

6. (p. 28)... Fratelui său mai mare, Mihail... Mihail Mihailovici Dostoievski (1820-1864), scriitor minor (a scris în spiritul aşa-zi-sei Şcoli naturale, una din ipostazele realismului timpuriu rus), traducător şi editor. F. M. Dostoievski a ținut foarte mult la fratele său mai mare.

7. (p. 28)... Vremea... Revista Vremea a apărut între anii 1861-1863 şi a fost interzisă ca urmare a unui articol scris de N. N. Strahov. Datoriile la care se referă, însă, A. G. Dostoiev-skaia țin nu de revista Vremea, ci de revista Epoha, editată tot de frații Dostoievski.

8. (p. 28)... Pisemski, Krestovski, Glinka. A. F. Pisemski (1821- 1881), prozator şi dramaturg realist, lucrările principale: romanul O mie de suflete şi piesa Soartă amară; V. V. Krestovski (1840-1895), poet (la începutul activității sale) şi prozator minor, dar de un remarcabil succes de public prin romanele

sale Periferiile Petersburgului, Două forțe, Bezna egipteană etc. Compozitorul Glinka nu reclamă o prezentase specială. Stellov-ski a cumpărat în 1861 (la patru ani după moartea compozitorului) de la L. I. Şestakova (sora lui Glinka) lucrările compozitorului cu ridicola sumă de 25 de ruble. E drept, în 1866 Şestakova i-a intentat un proces lui Stellovski, dar suma plătită inițial a fost de 25 de ruble.

9. (p. 29)... A. N. Maikov, A. P. Miliukov, I. G. Dolgomos-tiev... Apollon Nikolaevici Maikov (1821-1897), poet şi dramaturg, unul din reprezentanții notabili ai poeziei ruse de pe la mijlocul secolului al XlX-lea. Îi aparține una dintre cele mai bune (poate chiar cea mai bună) traducere a „Cântecului despre oastea lui Igor.

— A. P. Miliukov (1817-1904), pedagog şi scriitor, mai curând, se pare, vechi cunoscut, decât vechi prieten al lui Dostoievski; I, G. Dolgomostiev (? – 1867), traducător şi ziarist, colaborator al revistelor fraților Dostoievski Vremea şi Epoha.

10. (p. 33)... Cum i-a cerut mina Annei Vasilievna Korvin-Krukovskaia... A. N. Korvin-Krukovskaia (1843-1887), scriitoare, a colaborat la revista Epoha, a participat la Comuna din Paris, fiind una dintre organizatoarele ziarului La Sociale. Se pare că A. G. Dostoievskaia comite unele inexactități în descrierea relațiilor dintre F. M. Dostoievski şi A. V. Korvin-Krukovskaia. După unele surse documentare, reiese cu destulă convingere că cei doi n-au fost logodiți şi, prin urmare, Dostoievski n-a avut cum să rupă o logodnă inexistentă.

11. (p. 34) E. P. Kovalevski (1809-1868), scriitor şi călător rus, unul din fondatorii şi primul preşedinte al Fondului literar din Rusia (denumirea completă: Societate pentru ajutorarea scriitorilor şi savanților nevoiaşi). Inițiatorul organizării Fondului literar a fost A. V. Drujinin, scriitor, critic şi ziarist. Prima acțiune a fost acordarea unei pensii familiei lui V. G. Bielinski.

12. (p. 36) Feodor Mihailovici era cu totul de partea „jucătorului" şi spunea că multe din sentimentele şi impresiile acestuia din urmă le-a încercat el însuşi. F. M. Dostoievski jucase (până atunci) la ruletă în două „reprize" mari: 1863-1864 şi 1865.

13. (p. 46) Ciokan (Cinghisovici) Valihanov (1835-1865). Iluminist, etnograf şi folclorist kazah, pe care Dostoievski l-a cunoscut în 1854, la Omsk. Această referire a lui Dostoievski la

Valihanov are o semnificație specială, Intrueât Valihanov decedase cu un an înainte, în vârstă de numai 30 de ani.

14. (p. 47)... Sonecika, nepoata mea... F. M. Dostoievski a avut o familie destul de numeroasă: trei surori, A. M. Golenovskaia. V. M. Ivanova şi V. M. Karepina (le-am menționat după numele soților) şi trei frați: M. M. Dostoievski (decedat în 1864, deci înaintea momentului povestirii), A. M. Dostoievski şi N. M. Dostoievski. Deci, în 1866, anul în care-l cunoaşte Anna Grigorievna pe F. M. Dostoievski, acesta era cel mai mare dintre frați, oarecum şeful familiei, de aici şi o serie de obligații fireşti pe care şi le va asuma şi pe care Anna Grigorievna nu prea le va împărtăşi, după cum va reieşi din paginile următoare ale Amintirilor. Era un obicei al vremii, ca cel mai mare dintre frați să se îngrijească de ceilalți, şi era, de ce să n-o spunem, un obicei frumos. Pentru

facilitarea înțelegerii viitoarelor referiri la rudele lui Dostoievski iată şi o listă a generației tinere: F. M. Dostoievski a avut patru copii (Sofia, Liubov, Alexei şi Feodor), dintre care au rămas în viață numai doi – Liubov (viitoare scriitoare, autoarea unor memorii despre F. M. Dostoievski – Dostoievski descris de fiica lui) şi Feodor (specialist în creşterea cailor). Din partea fratelui său Mihail, F. M. Dostoievski a avut doi nepoți: Feodor (Feodor Mihailovici junior, pianist, elev al lui A. Rubinstein) şi Ekate-rina (care în momentul de început al Amintirilor avea 13 ani); din partea surorii sale Ivanova: Alexandr şi Viktor, viitori ingineri, Măria, Sofia (la care se face referirea din textul Amintirilor) şi Iulia. La această listă incompletă (nu i-am numit decât pe cei care sunt menționați în Amintiri) trebuie adăugat şi Pavel Alexandrovici Isaev, fiul vitreg al lui Dostoievski. Pentru a preveni eventualele nedumeriri care pot decurge din unele ambiguități ale Amintirilor, trebuie să spunem că în momentul căsătoriei lui F. M. Dostoievski cu Măria Isaeva, Pavel avea 11 ani, iar în momentul morții tatălui său Pavel nu avea decât 9 ani. S-ar putea, deci, ca nu totul în relațiile dintre Pavel şi F. M. Dostoievski să fie doar un produs al afectării.

15. (p. 55)... Judith a lui Serov... Este vorba de opera Judith a compozitorului A. N. Serov (1820-1871), a cărei premieră a avut loc în 1863.

16. (p. 57)... Moartea lui Ioan cel Groaznic a contelui Alexei Tolstoi. In literatura rusă sunt mai mulți literați care au purtat numele de Tolstoi, dintre care importanți sunt trei: Alexei Kon-stantinovici Tolstoi (1817-1875), la care se face referirea de față şi care a fost unul din cei mai notabili poeți, dramaturgi şi romancieri ai vremii, marele Lev Nikolaevici Tolstoi şi Alexei Nikolaevici Tolstoi (1882-1945), autorul trilogiei Calvarul şi al romanului istoric Petru I. Piesa Moartea lui Ioan cel Groaznic este prima parte a unei trilogii dramatice (partea a doua: Țarul Feodor loanovici, partea a treia: Țarul Boris).

17. (p. 62) Sofia Vasilevna Kovalevskaia (1850-1891), scriitoare şi om de ştiință, matematiciană de reală valoare, una din primele femei din Rusia de mare notorietate ştiințifică (membră corespondentă a Academiei Ruse din anul 1889).

18. (p. 62) K. P. Pobedonosțev (1827-1907), om de stat şl publicist, adopt al monarhiei şi partizan al întăririi bisericii ortodoxe.

19. (p. 03) Peterhof (astăzi Petrodvoreț), localitate lângă Leningrad, acolo se afla una din reşedințele de vară ale țarilor, cu un palat şi parc inspirate după Versailles.

20. (p. 73)... Nici el nu se ducea la Buff... Este vorba de T6a.tr Buff, un teatru de varietăți din Petersburg.

21. (p. 73)...„marchizul de Sade al Rusiei". Este vorba de o scrisoare particulară a lui I. ¦ S. Turgheniev (adresată lui M. E. Saltâkov-Şcedrin), citată inexact de A. G. Dostoievskaia, în care, însă, Turgheniev îl compară într-adevăr pe Dostoievski cu marchizul de Sade („în literatura franceză a fost un fenomen asemănător, este vorba de faimosul marchiz de Sade").

22. (p. 75). Cinci sute, de ruble pentru coala de autor. Nu este chiar exact. Dostoievski a primit într-adevăr de la revista Russki vestnik pentru romanele Crimă şi pedeapsă, Idiotul şi Demonii 150 de ruble pentru coala de autor, Turgheniev, însă, a primit 400 (şi nu 500) de ruble pentru romanul

Părinți şi copii de la aceeaşi revistă. Dealtfel, trebuie să remarcam că poetul Nekrasov, în calitatea sa de editor al revistei Otecestvennâie zapiski, nu i-a plătit decât 250 de ruble pentru coala de autor pentru romanul Adolescentul. Cel care a fost plătit cu 500 de ruble (şi chiar mult peste 500) a fost Lev Tolstoi. Oricum, Dostoievski n-a fost răsfățat nici de editorii de meserie, nici de confrați.

23. (p. 84) Sin Otecestva. A. G. Dostoievskaia se referă la ziarul Sân Otecestva care şi-a început apariția în anul 1862 şi care a fost precedat de două reviste cu acelaşi titlu.

24. (p. 89)... Tinerii Dostoievski, ca şi fiul vitreg, nu mi se potriveau nici ca vârstă... E o inexactitate asupra căreia A. G. Dostoievskaia va reveni destul de repede: între Pavel Isaev şi ea diferența nu era decât de câteva luni, amândoi fiind născuți în acelaşi an, 1846.

25. (p. 89) D. V. Averkiev (1836-1905), prozator, dramaturg şi critic, colaborator al revistelor fraților Dostoievski. N. N. Stra-hov (1828-1896), filosof, critic literar şi publicist. Datorită articolului său O problemă dramatică a fost suspendată revista Vremea. După moartea lui Dostoievski va fi unul din detractorii acestuia.

26. (p. 92)... S-a născut în 1845, în Astrahan, iar Feodor Mi-hailoinci n-a plecat din Petersburg până în anul 1849. Două inexactități: Pavel Isaev s-a născut în 1846, iar Dostoievski a plecat în două rânduri din Petersburg – în 1842 şi în 1846.

27. (p. 92) E. I. Lamanski şi F. M. Dostoievski s-au cunoscut în cercul lui Petraşevski. E. I. Lamanski a fost guvernatorul Băncii de Stat.

28. (p. 101) M. N. Katkov (1818-1887), publicist, traducător şi ¦ ziarist. A editat revista Russki vestnik, unde s-au publicat romanele lui Dostoievski Crimă şi pedeapsă, Idiotul, Demonii.

29. (p. 111)... Ii dejunăm la Testov. Testov, proprietarul unui cunoscut restaurant, din Moscova.

30. (p. 126)... Tabloul genial al lui Vasnețov... Este vorba de o frescă realizată de V. M. Vasnețov (1848-1926) spre sfârşitul deceniului al IX-lea.

31. (p. 131)... Soțul meu a afirmat, în Jurnalul unui scriitor, că aşteaptă multe de la femeia rusă. Atitudinea lui Dostoievski a fost mult mai complexă decât reiese din rândurile de mai sus.

32. (p. 134)... (atentatul lui Berezowski)... Anton Berezowski (1847-1869), revoluționar polonez, participant al răscoalei poloneze din 1863, a tras în Alexandru al II-lea în timpul Expoziției mondiale de la Paris (1867). Berezowski a fost condamnat (de o curte cu juri din Paris) la închisoare pe viață.

33. (p. 134) D. V. Karakozov (1840-1866), celebru terorist, autorul unui atentat nereuşit (în 1866) împotriva lui Alexandru al II-lea. Karakozov a fost condamnat la moarte şi spânzurat. Karakozov a făcut parte din gruparea teroristă Ada a aşa-zisului cerc al lui Işutin, organizație ilegală care a activat la Moscova între anii 1863 (anul răscoalei poloneze) şi 1866 (anul atentatului lui Karakozov).

34. (p. 136) şi a scris despre asta într-un număr din Jurnalul unui scriiitor din 1877... Este vorba, de fapt, de articolul Oameni de demult din Jurnalul unui scriitor din anul 1873.

35. (p. 138) K. I. Babikov (1841-1873), scriitor şi poet minor. Toată istoria raporturilor cu Babikov, aşa cum este relatată de A. G. Dostoievskaia, cuprinde unele inadvertenţe, dintre care cea mai importantă este cea a anilor: Babikov a murit în 1873, prin urinare editorul nu putea să-l înştiinţeze pe Dostoievski în 1872 despre decesul lui Babikov. Dealtfel, se pare că articolul lui Dostoievski nici n-a ajuns la Babikov.

36. (p. 141)… Şi la Turgheniev… Istoria relaţiilor dintre Dostoievski şi Turgheniev este destul de complicată şi vizează câteva aspecte importante. In primul rând, este vorba de atitudinea uneori dureros paradoxală a lui Turgheniev faţă de câţiva dintre cei mai mari scriitori ruşi, în speţă Tolstoi şi Dostoievski. Turgheniev le-a elogiat talentul când a fost vorba de opera lor în ansamblu, dar a avut nu o dată o atitudine mai curând ostilă decât negativă când a fost vorba de lucrări concrete (Crimă şi pedeapsă, Anna Karenina). Şi totuşi Turgheniev a fost cel care a contribuit enorm la propagarea în Occident a literaturii ruse. In al doilea rând, este vorba de un moment ideologic: Turgheniev a fost „occidentalist” (deci, adept al europenizării procesului evolutiv al Rusiei), pe când Dostoievski a fost „slavofil” (deci, adept al autohtonizării procesului evolutiv al Rusiei). La Ba-den-Baden conflictul ideologic a dus la ruperea relaţiilor dintre cei doi scriitori. Ultimul, dar nu cel din urmă motiv al disensiunii lor, a fost modul diferit în care cei doi scriitori priveau arta romanului, în special, şi arta prozei, în general, ceea ce l-a determinat (împreună cu celelalte motive amintite) pe Turgheniev să-l compare pe Dostoievski cu marchizul de Sade, iar pe

Dostoievski să-l caricaturizeze pe Turgheniev în romanul De-monii sub chipul scriitorului Karmazinov.

37. (p. 144)… Romanul Pere Goriot, prima parte a epopeii Les parents pauvres. Prima parte a ciclului amintit este romanul Verişoara Bette.

38. (p. 144)… Celebru roman al lui Victor Hugo Les humilies et les offenses. O greşeală ciudată: „celebrul roman al lui Victor Hugo” este, de fapt, romanul lui Dostoievski Umiliţi şi obidiţi. Romanul pe care l-a recitit Dostoievski în iarna lui 186708 este într-adevăr al lui Hugo. Dar se numeşte Mizerabilii.

39. (p. 144)… Cunoscutul poet N. P. Ogariov, prietenul lui Her-zen… N. P. Ogariov (1813-1877), poet publicist, revoluţionar. Cei doi, Herzen şi Ogariov, au depus un celebru jurământ pe colinele Vorobiov (astăzi – colinele lui Lenin, pe care se înalţă noua clădire a Universităţii Lomonosov din Moscova), de a-şi închina viaţa cauzei eliberării poporului (în momentul jurământului Herzen avea 15, iar Ogariov 14 ani). In 1856 Ogariov a emigrat din Rusia, s-a stabilit la Londra, ca şi Herzen, unde a desfăşurat o vie activitate revoluţionară, poetică şi literară. În perioada la care se referă A. G., centrul politic al emigraţiei ruse se deplasase din Anglia în Elveţia, ceea ce şi explică prezenţa lui Ogariov la Geneva.

40. (p. 144)… Ogariov, care pe atunci era foarte bătrân… N. P. Ogariov era în vârstă de 54 de ani.

41. (p. 145)… Congresul Păcii… Este vorba de primul congres al Ligii păcii şi a libertăţii, care a avut loc la Geneva în anul 1867.

42. (p. 147)... Feoclor Mihailovici se interesa mult de activitatea juraților, o instituție creată de curând. Curtea cu juri a fost creată în Rusia în 1864 şi această nouă instituție l-a preocupat mult pe Dostoievski, ceea ce s-a reflectat, printre altele, în articolul Mediul din Jurnalul unui scriitor.

43. (p. 159)... Les secrets du Palaits des Tsars... In cartea lui Paul Grimm, publicată în 1868, se descrie un tablou mai mult decât fantezist al ultimelor zile ale domniei lui Nicolae I.

44. (p. 161)... Zarea, editată de V. V. Kapşirev, revistă lunară, literară şi politică, a apărut între anii 1869-1872. În revista Zarea Dostoievski şi-a publicat nuvela Soțul etern (1870).

45. (p. 161) N. I. Danilevski (1822-1885), istoric „slavofil", publicist; lucrarea sa Rusia şi Europa, publicată în 1869 în revista Zarea reprezintă lucrarea sa fundamentală. În tinerețe, Danilevski a făcut parte din cercul lui Petraşevski.

46. (p. 104) S. A. Hmârova, este vorba de nepoata lui Dostoievski – Sofia, V. Şi nota 14.

47. (p. 164)... Viitorul său roman Ateismul... Titlul definitiv al romanului va fi Frații Karamazov, dar unele ecouri ale intenției inițiale se fac simțite şi în romanele Demonii şi Adolescentul.

48. (p. 167)... Viața marelui păcătos. Intenție nerealizată, oarecum intermediară între Ateismul şi ceje trei romane amintite în nota precedentă.

49. (p. 168)... Unul din studenți să fie studentul Ivanou (.sub numele de Şatov), ucis de Neceaev. S. G. Neceav (1847-J882), terorist, şeful organizației Narodnaia rasprava (Răzbunarea poporului), l-a asasinat în 1869 pe studentul Ivanov, membru al aceleiaşi organizații. Acest asasinat l-a urmărit pe Dostoievski, care se va referi la el nu numai în romanul Demonii, dar şi în Jurnalul unui scriitor.

50. (p. 171)... Nota din 19 octombrie adresată reprezentanților Rusiei. Prin tratatul de la Paris din 1856, în urma războiului din Crimeea, marea Neagră a fost declarată neutră. Prin această notă, adresată reprezentanților săi de pe lângă cancelariile apusene, Rusia îşi anunța intenția de a nu mai ține seama de această prevedere a tratatului, care a şi fost revizuit în 1871 (memoriul a fost anunțat în 1870) şi Rusia a recăpătat dreptul de a ține flotă de război în marea Neagră.

51. (p. 171)... Țar-eliberator... Este vorba de Alexandru al II-lca, în timpul domniei căruia a fost desființată iobăgia (1861).

52. (p. 196)...„fratele Kolea" mai primea câte cinci ruble de câte ori ne vizita. Orice s-ar spune, tot pasajul acesta este lipsit de delicatețe, mai ales dacă ne gândim la uşurința cu care A. G. Dostoievskaia eludează disensiunile financiare pe care le-a avut cu cumnatul ei. Dar memoriile de față, ca şi atâtea alte memorii sunt importante şi prin informația involuntară pe care o transmit. Trebuie precizat, însă, că Nikolai Dostoievski a fost obligat să-şi părăsească slujba din motive de sănătate şi că a trăit în sărăcie.

53. (p. 198) V. V. Grigoriev (orientalistul)... Se pare că unele din lucrările lui Grigoriev (1816-1881), mai ales volumul Rusia şi Asia şi-au găsit un ecou în Jurnalul unui scriitor, în paginile dedicate problemei Orientului.

54. (p. 198)… Prințul V. P. Meşcerski, editorul revistei Graj-danin… V. P. Meşcerski (1839-1914), scriitor şi publicist. Dostoievski a lucrat ca redactor al revistei Grajdanin (de la începutul anului 1873 până în aprilie 1874), unde a şi publicat prima parte a Jurnalului unui scriitor. Mulți din contemporanii lui Dostoievski n-au privit cu ochi buni această colaborare, cunoscute fiind concepțiile retrograde ale lui Meşcerski. În 1873, Dostoievski renunță să mai redacteze revista, din diferite motive, unele legate de activitatea sa literară, care îi reclama mai mult timp disponibil, altele legate de neînțelegerile sale cu prințul Me. Ş-rerski.

55. (p. 198)… T. Filippov şi întreg cercul său… T. I. Filip-pov (1825-1899), om de stat, scriitor şi publicist de orientare slavofilă, se bucura de o mare influență în cadrul aşa-zisei „tinerei redacții" a revistei Moskvitianin, care a încercat o reîmprospătare şi o modernizare a publicației. In curând, însă, s-a produs o ruptură între editorul revistei (M. P. Pogodin) şi „tânăra redacție" (din care făceau parte, printre alții, poetul şi criticul Apollon Grigoriev, dramaturgul Ostrovski, prozatorul Pisemski). T. I. Filippov a continuat, însă, să exercite o puternică influență slavofilă asupra „cercului", la care se referă A. G. Dostoievskaia. Printre altele, T. I. Filippov a fost şi un mare cunoscător al istoriei religiei.

56. (p. 198) Tot aici s-a întâlnit cu K. P. Pobedonosțev… In timpul redactării revistei Grajdanin de către Dostoievski între cei doi oameni s-au legat relații strânse, care într-adevăr au ținut toată viața. V. Nota 18.

57. (p. 198)… P. M. Tretiakov, patronul celebrei galerii. P. M. Tretiakov (1832-1898), fondatorul galeriei care-i poartă numele (aflată la Moscova) şi care conține unele dintre cele mai valoroase lucrări din pictura rusă. P. M. Tretiakov a fost un mare admirator al lui Dostoievski, de care s-a apropiat mai ales în vara anului 1880, Tretiakov fiind unul din organizatorii sărbătoririi lui Puşkin. In cadrul acestei manifestări Dostoievski a rostit celebrul său Cuvânt despre Puşkin.

58. (p. 205)… Toată lumea s-a aşezat… Obicei rusesc: cei care pleacă şi cei care conduc se aşază înainte de un drum lung. Un fel de urare tăcută.

59. (p. 217)… Romanul Demonii a avut un mare succes la cititori, dar, în acelaşi timp, i-a adus soțului meu mulți duşmani în Lumea literară. Romanul Demonii a fost într-adevăr prost primit de o parte însemnată a criticii, care l-a apreciat drept un atac la adresa tinerei generații, repetându-se oarecum situația romanului Crimă şi pedeapsă (mai ales comentariile pe marginea lui Ras-kolnikov). Cei mai mulți dintre criticii lui Dostoievski pur şi simplu n-au înțeles romanul şi nici nu şi-au dat osteneala să-l analizeze.

60. (p. 217)… Feodor Mihailovici s-a întâlnit la N. P. Semionov… Scriitorul Semionov (1823-?) a fost membru în comisia însărcinată să redacteze un raport cu privire la situația țăranilor. Comentatorii ediției sovietice a Amintirilor emit ipoteza că tocmai acest lucru a şi constituit obiectul discuției dintre cei doi.

61 (p. 224)… Editarea Jurnalului unui scriitor în chip de revistă lunară prezenta greutăți. Dostoievski va edita astfel jurnalul în 1876.

62. (p. 224) Gr. K. Gradovski (1842-1915), publicist.

63. (p. 225)... A. U. Poreţki, Evgh. A. Belov... Poreţki (1819- 1879), scriitor minor, după mărturia contemporanilor un om cu elevate însuşiri morale. Belov (1826-1896), pedagog şi istoric, „sla-vofil", autor al monografiei Istoria Rusiei până la reformele lui Petru cel Mare; conform concepţiilor „slavofile" reformele lui Petru au denaturat evoluţia naturală a Rusiei.

64. (p. 230)... Burenin. Criticul V. P. Burenin (1841-1926) a avut o atitudine inegală faţă de opera lui Dostoievski, aprecierea pozitivă a Annei Dostoievskaia se datorează unei atitudini mai ponderate faţă de romanul Demonii. In alte cazuri, Burenin s-a manifestat net şi primitiv împotriva lui Dostoievski.

65. (p. 233) Viktor Feojilovici Puţâkovici (1843-1909), scriitor şi publicist, a redactat în 1874-1879 revista Grajdanin.

66. (p. 234) A. F. Koni (1844-1927), jurist şi scriitor. Ca jurist s-a remarcat printr-o acţiune de mare răsunet – în calitate de preşedinte al completului de judecată a determinat în mare măsură achitarea celebrei revoluţionare Vera Zasulici. Este de notorietate (cel puţin în lumea „specialiştilor") faptul că A. F. Koni i-a sugerat lui Lev Tolstoi subiectul romanului Învierea. A fost un orator de mare talent şi în acest sens sunt cunoscute nu numai pledoariile sale judiciare, dar şi conferinţele pe cele mai diverse teme literare.

(57. (p. 234)...pe vremea lui Arakceev. A. A. Arakceev (1769- 1834). Favorit al lui Pavel I, ministru pe timpul domniei lui Alexandru I, simbol al unui regim despotic.

68. (p. 235)... A început să ne viziteze Vladimir Sergheevici Soloviov. V. S. Soloviov (1853-1900), filosof, poeT. Publicist şi critic, una din cele mai proeminente figuri ale culturii ruse din cea de a doua jumătate a secolului al XlX-lea. Atât lucrările sale de filosofie şi estetică, cât şi cele pur literare au influenţat profund evoluţia ulterioară a literaturii ruse, mai ales în modalităţile ei moderne.

69. (p. 235)... Şidlovski... I. N. Şidlovski, poet, prieten al lui Dostoievski din anii tinereţii, om pentru care Dostoievski a nutrit sentimente deosebit de călduroase.

70. (p. 235)... Romanul lui Pisemski Oamenii anilor patruzeci... Romanul Oamenii anilor patruzeci a apărut în 1869. Pentru anii 70, la care se referă discuţia cu Soloviov, perioada 40 reprezenta un trecut îndepărtat şi romantic. Să nu uităm că Soloviov s-a născut în 1853.

71. (p. 236)... Fiica partizanului Denis Davâdov... D. V. Davâdov (1784-1839), una dintre cele mai pitoreşti personalităţi ale literaturii ruse. Militar de carieră, Davâdov a fost unul din organizatorii şi conducătorii mişcării de partizani din timpul războiului napoleonian din 1812. Davâdov a părăsit armata în 1832 cu gradul de general-locotenent. Ca poet, Davâdov este considerat drept fondator al aşa-zisei lirice de husar, pe care a practicat-o cu un succes remarcabil. Davâdov este şi autor al unor lucrări de specialitate cu privire la problemele războiului de partizani. Denis Davâdov, un favorit al

scriitorilor, dar şi al publicului vremii, i-a servit drept prototip lui Lev Tolstoi pentru personajul Denisov din romanul Război şi pace.

72. (p. 236)... Convorbirile spirituale ale lordului Redstock şi ale altor propovăduitori de seamă ai acestei învățături. Despre învățătura lui Redstock Dostoievski a scris în Jurnalul unui scriitor (numărul din ianuarie 1877).

73. (p. 240)... Apăruseră nu o dată atacuri neamicale din partea lui Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi alții. N. K. Mihailov-ski (1842-1904), A. M. Skabicevski (1838-1910), G. Z. Eliseev (1821-1891), critici şi istorici literari, adepți ai literaturii utilita-riste, adversari ai lui Dostoievski. Este interesant de remarcat că, mai târziu, Mihailovski şi Skabicevski au fost şi adversarii lui Cehov. Lui Skabicevski îi aparține chiar şi faimoasa apreciere care se voia profetică – i-a prezis lui Cehov că va muri beat în şanț. Cehov spunea că a fost singura apreciere critică care l-a impresionat.

74. (p. 247) A. N. Pleşceev (1825-1893), poet, prozator, traducător şi critic literar. A scris câteva poezii antologice pentru copii.

75. (p. 252) Ai fi fost acum general, iar eu generăleasă, şi nu nevastă de sublocotenent în rezervă. În Rusia funcțiile în adiiy-nistrația civilă îşi aveau un corespondent precis în ierarhia militară.

76. (p. 254)... Peregrinările călugărului Parfeni... Este vorba de cartea Povestiri despre peregrinările şi drumețiile călugărului Parfeni prin Rusia, Moldova, Turcia şi Țara Sfântă scrisă de călugărul Parfeni (? – 1886), după numele său laic – Piotr Agheev.

77. (p. 261)... A continuat până în anul 1880... După cum se remarcă în ediția rusă a Amintirilor, Dostoievski a fost scos de sub supravegherea poliției încă în 1875, dar el a aflat acest lucru abia în 1880.

78. (p. 273)... Un nou roman al Sofiei Ivanovna Smirnova intitulat Putere de caracter... S. I. Smirnova (1852-1920), scriitoare minoră.

79. (p. 274)... Stimate domn, Onorate Piotr Ivanovici! După cum se menționează în ediția rusă a Amintirilor începutul exact al scrisorii din roman este: „Stimate Ivan Pavlâci!”

80. (p. 278)... Un om dăruit până la fanatism spiritismului... F. M. Dostoievski s-a interesat într-o vreme atât de spiritism, cât şi de pasiunea pe care acesta a stârnit-o în Rusia în cea de a doua jumătate a secolului al XlX-lea, fapt reflectat şi în Jurnalul unui scriitor.

81. (p. 286)... În care-l roagă pe Turgheniev să-l împrumute cu cincizeci de taleri. Din corespondența lui Dostoievski rezultă că i-a cerut lui Turgheniev, de fapt, 100 de taleri, însă Turgheniev nu i-a trimis decât 50 şi pentru aceşti 50 de taleri Dostoievski i-a mulțumit într-o scrisoare.

82. (p. 288)...ca o negustorească din Zamoskvorecie... Zamosk-vorecie – un celebru cartier de negustori din Moscova, descris printre alții de dramaturgul A. N. Ostrovski.

83. (p. 294)... Baia rusească... Baie cu aburi.

84. (p. 296)... Din cauza trupelor care se deplasau spre front... Este vorba de războiul ruso-româno-turc.

85. (p. 298)... Scriitorul Vsev. Serg. Soloviov. Este vorba de prozatorul Vsevolod Sergheevici Soloviov (1849-1903), cunoscut, mai ales ca autor de

romane istorice (s-a bucurat de succes ciclul de romane istorice realizat pe fundalul cronicii familiei Gorba-tov) şi, evident, nu de filosoful, esteticianul şi poetul Vladimir Soloviov, la care se referă nota 68.

86. (p. 298)… În timpul sărbătoririi lui Puşkin… A. G. Dosto-ievskaia se referă la extraordinarul ecou pe care l-a avut celebrul Cuvânt despre Puşkin, rostit în ziua de 8 iulie 1880 cu prilejul dezvelirii la Moscova a monumentului poetului, moment central al unor festivități de mare amploare, întârziate, însă. Cu un an de zile. Inițial, festivitățile trebuiau să aibă loc în 1879, pentru a coincide cu sărbătorirea a 80 de ani de Ia naşterea lui Puşkin.

87. (p. 300)… Îl legau de Nekrasov amintirile tinereții şi începutul carierei sale literare. N. A. Nekrasov a avut o contribuție determinantă în lansarea lui Dostoievski. Dostoievski se va referi în câteva rânduri la Nekrasov în Jurnalul unui scriitor.

88. (P- 300)… Atunci acesta îi citea ultimele sale poezii. (…) tina dintre ele – Nefericiții. Poezia Nefericiții a fost scrisă în 1856, deci nicicum nu putea fi una din ultimele sale poezii (Nekrasov a murit în 1877). Dealtfel, Dostoievski relatează diferit episodul la care se referă A. G. Dostoievskaia: „Când m-am întors de la ocnă, mi-a arătat una din poeziile sale: „Pe asta am scris-o despre dumneata atunci„ – îmi spuse el. Şi toată viața am trăit despărțiți.” (Jurnalul unui scriitor, ianuarie 1877.”) m. (p- 301) Cu noi a ieşit şi Or. F. Miiller. O. F. Miiller (1833-1889), istoric al literaturii, folclorist, adept al aşa-zisei şcoli mitologice.

90. (p. 301)… Alături de Jukovski, la care ții atât de mult. V. A. Jukovski (1783-1852), poet romantic, unul dintre cei mai strălucițitraducători din întreaga istorie a literaturii ruse, a adus o contribuție fundamentală atât la asimilarea concomitentă a fenomenului poetic occidental, cât şi la cristalizarea expresiei în poezia prepuşkiniană.

91. (p. 303)… Cea mai bună pledoarie pentru Nekrasov-omul… Imediat după moartea lui Nekrasov, în presa vremii a început o largă discuție cu privire la spiritul excesiv practic al lui Nekrasov, care, după părerea autorilor, contrazicea celebrul vers programatic al lui Nekrasov: „Poet poți să nu fii defel, Dar cetățean eşti obligat să fii”. In numărul din decembrie 1877 al Jurnalului unui scriitor Dostoievski se opreşte pe larg atât asupra personalității poetice, cât şi asupra celei „practice” a lui Nekrasov, căutând s-o explice pe cea dintâi şi s-o înțeleagă pe cea de a doua.

92. (p. 308) părintele Amvrosi… Ieromonahul Amvrosi, stareț al mănăstirii Optina-Pustân i-a servit lui Dostoievski drept prototip pentru starețul Zosima din romanul Frații Karamazov.

93. (p. 309)… Marii duci. Marii duci, marile ducese – membri ai familiei țarului, cu excepția, bineînțeles, a moştenitorului tronului.

94. (p. 309) Când în penultimul număr din Jurnalul unui scriitor a apărut anunțul… Anunțul a apărut în antepenultimul număr, în cel din octombrie 1877, după ce în numărul din aprilie Dostoievski îşi anunța cititorii, că, din pricina tratamentului pe care trebuia să-l urmeze la Ems, numerele din mai-iunie, iulie-august vor fi duble („bineînțeles cu un număr dublu de pagini”,

pre-cizează Dostoievski). Apare destul de clar că lui Dostoievski li venea din ce în ce mai greu să editeze o publicație periodică.

95. (p. 312) D. S. Arseniev (1832-1915), amiral, director al ¦Şcolii navale din Petersburg.

96. (p. 313)... Marele duce Konstantin Konstantinovici. Cunoscut în literatură sub inițialele K. R. (Konstantin Romanov) (3858-1915), poet, dramaturg, traducător (a tradus printre altele Hamlet), din 1889 a fost preşedinte al Academiei de ştiințe.

97. (p. 317) A. A. Potehin (1829-1908), prozator şi dramaturg, piesele sale (Un loc liber etc.) s-au bucurat de un mare succes.

98. (p. 317) Titlul sub care apare în roman Povestirea unei taine este Spovedania în versuri a unei inimi arzătoare.

99. (p. 320)... Ticălosul de Golos, cotidian politic şi literar apărut la Petersburg în 1863-1884.

100. (p. 323)... Nişte „striuțki". „Striuțki" este un cuvânt lansat de Dostoievski în Jurnalul unui scriitor şi care înseamnă aproximativ terchea-berchea, în limba rusă, însă, cuvântul în cauză are un aer de jargon, ceea ce-i dă un farmec aparte.

101. (p. 326)... A fost şi un actor, celebrul povestitor I. P. Gorbunov. I. F. Gorbunov (1831-1896), scriitor şi actor, celebru prin talentul său de povestitor (uneori recurgea la improvizații), un fin stilist, cu aplicații atât la scenele şi personajele contemporane de gen, cât şi la stilizarea istorică.

102. (p. 326) Lectura a avut un succes extraordinar şi publicul l-a obligat de multe ori pe autor să iasă la „rampă". După mărturia contemporanilor, Dostoievski avea un uluitor talent de lector, mulți dintre cei care au asistat la lecturile sale s-au declarat fascinați la modul cel mai direct de felul în care citea Dostoievski atât din propriile sale lucrări, cât şi din lucrările altora, mai ales din Puşkin – poezia Prorocul.

103. (p. 329)... Bătrânul D. V. Grigorovici... D. V. Grigorovici (1822-1899), scriitor, unul din reprezentanții şcolii naturale, iar în cea de a doua jumătate a secolului al XlX-lea aproape singurul continuator al acestei şcoli. „Bătrânul" Grigorovici era cu un an mai tânăr decât Dostoievski, dealtfel niciunul din cei doi scriitori nu împlinise încă 60 de ani.

104. (p. 330) F. N. Berg, poet, ziarist, traducător lipsit de importanță.

105. (p. 339)...19 octombrie, ziua terminării liceului... Este vorba de ziua în care Puşkin şi promoția sa au terminat faimosul Liceu din Țarskoe Selo, zi rămasă celebră în literatura rusă atât prin întâlnirile anuale ale promoției, cât şi prin seria de poezii ocazionale scrise de Puşkin.

106. (p. 340) S. A. Vengherov (1855-1920), istoric literar.

107. (p. 341)... Stimatul Ivan Petrovici Kornilov (fostul şef al districtului de învățământ Vilenski)... I. P. Kornilov (1811- 1901) a fost şi un cunoscut colecționar de manuscrise şi de cărți vechi.

108. (p. 341)... Reprezentarea piesei Don Juan... Este vorba de piesa lui A. K. Tolstoi.

109. (p. 342)... Autoarea romanului Mimocika nu a trecut neobservată în literatura rusă. Într-adevăr, trilogia Mimocika (Mimocika s-a logodit, Mimocika

la băi, Mimocika s-a otrăvit) s-a bucurat de succes. V. Mikulici (1857-1936) a scris şi o carte de memorii despre Dostoievski.

110. (p. 345)... A trimis invitații tuturor scriitorilor de vază Dintre scriitorii cu adevărat importanți n-au dat curs invitației

(sub diverse pretexte): Lev Tolstoi, I. A. Goncearov, M. E. Sal-v-Şcedrin.
111 (p. 346) P. V. Annenkov (1812-1887), scriitor şi critic.

112. (p. 347) A. S. Suvorin (1834-1912), ziarist, unul dintre cei mai cunoscuți editori ruşi.

113. (P- 354) Nici chiar Iuhanțev n-a fost în halul ăsta în-nroscat cu noroi. Iuhanțev – un escroc de mare notorietate pe vremea aceea, autorul unei mari delapidări şi eroul unui proces de scandal.

114. (P- 364) -crima din 1 martie... Este vorba de asasinarea lui Alexandru al II-lea.

115. (p. 380) P. A. Gaideburov (1841-1893), ziarist şi editor.

116. (p. 386) Probabil că ați primit Biografia lui Dostoievski. Biografia a fost alcătuită, după cum se remarcă şi în redacția rusă a Amintirilor de Or. F. Miiller şi N. N. Strahov la cererea Annei Dostoievskaia.

117. (p. 390)... În urma publicării unui articol scris inabil (O chestiune dramatică) de către Strahov însuşi. Este un lucru de notorietate în istoria literaturii ruse: în articolul citat de A. G. Dostoievskaia, Strahov tratează problema poloneză. Fără să încerce să propună o soluție reală, Strahov reuşeşte, se pare că într-adevăr prin inabilitate, să provoace o reacție puternică a oficialităților în urma căreia revista Vremea a fost interzisă. Astfel, s-a creat o situație stupidă, dar plină de consecințe dintre cele mai serioase: o revistă este interzisă pentru un articol care în fondul său nu ataca nimic esențial.

SFÂRŞIT